

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Редакција

Момир Зековић, Бисерка Кошарац, Рајко Куљић,
Митар Миљановић, Лазо Ристић, Иван Шијаковић

Главни и одговорни уредник

Рајко Куљић

Секретар редакције

Бисерка Кошарац

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса: Филозофски факултет - Пале

Графичка обрада:

граф. инж. Душан Радивојац

Штампа: "OLD COMMERCE" Нови Сад

Тираж

300 примерака

Издавач

СОЦИОЛОШКО ДРУШТВО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

САДРЖАЈ

Михаило Марковић Вредности зз квалззтет живота	5
Зоран Аврамовић Савремени квалитет образовања у теорији и пракси	13
Гордана Вуксановић Породица у Војводини	27
Рајко Дунђеровић Вриједносне оријентације менаџера и квалитет живота запослених	45
Пејо Ђурашиновић Незапосленост детерминанта квалитета живота	66
Момир Зековић Срби на западном Балкану	72
Марица Качавенда Квалитет живота запослених у Војводини: Пример Новог Сада	83
Драган Коковић Квалитет живота села	97
Иван Коларић Елементи херменаутике животних смислова	104
Рајко Куљић Вриједности и неки од друштвених реалитета	127
Тодор Куљић О новој култури сећања	136
Милош Марјановић и Каија Марјановић Вредности оријентације у еколошкој свести и квалитет животне средине	149
Божо Милошевић Рад и вредности: Квалитет живота у раду и вредновање рада у друштву	160

Зоран Милошевић Васпитање за вредности	171
Мийџар Миљановић Вриједности и “Вриједности”	179
Милан И. Миљевић и Михаило Б. Пешић Ставови грађана Републике Српске о савременим економским и Политичким процесима	187
Милован М. Мийџровић Вредносно - нормативни образци и друштвене институције	215
Слободан Нинковић Вриједност живљења на Паланској регији за посљедњих педесет година	232
Пејџар Ојалић Вредност здравља и квалитет живота у теоријском контексту	243
Никола Појлаиен Политичка промоција вредности	253
Љубинко Пушић Градска друштва и вредности и квалитет живота	261
Лазо Рисџић Деструкција вриједности и квалитет живота	272
Снежана Сџијојин Слободно време и млади	282
Драѓана Сџијејановић - Захаријеvски Начин живота младих породица	293
Иван Шијаковић Животна тескоба и вредносни профил младих у Републици Српској	315
Милојица Шуџовић Технологија власти и деструкција вредности	327
Радован Чокорило и Раде Појадић Животна вредност самоостваривања личности	342
Адресар социолога Републике Српске	349

МИХАИЛО МАРКОВИЋ
Српска академија наука
Београд

ВРЕДНОСТИ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТА

1.

Тенденције глобализације у савременом свету с више интензитета и више разлога него икад постављају питање вредности и квалитета људског живота.

Колика је вредност живота у ситуацији кад све државе света, нарочито водеће светске силе, улажу више неко икад (само САД близу 600 милијарди \$ у 2003) у производњу оружја за разарање живота. Ратова је било увек у историји али су углавном били локални и спорадични. Сад су већ два рата у протеклом веку била светска, а управо смо ушли у еру перманентних ратова које је водећа сила света повела против тзв. "међународног тероризма".

Оно што је потпуно ново у светској историји и што запрепашћује цинизмом, неморалом и евидентном некрофилијом јесте отворени говор о потреби драстичног смањивања становника на земљи. Да би развијени и богати могли да живе довољно удобно, треба уклонити с лица земљиног неколико милијарди сиромашних злосрећних људских бића. О томе се у развијеном цивилизованом свету говори као да је реч о скакавцима, мувама или пацовима.

Некад су ратовали војници с војницима. Онда се, почев од Другог светског рата, почело говорити о тоталном рату, у смислу да је ишчезла разлика између фронта и позадине и да жртве рата могу бити и војници и цивили. Следећи корак је учињен за мање од пола века. Сад се ратује из великих висина и превасходно против цивила. Циничност и бахатост је сад постала брутална. Као што је операција бомбардовања српског народа названа "милосрдни анђеос" а за ратне злочине и геноцид оптужене жртве, тако управо они који масовно производе и употребљавају оружје за деструкцију цивила, своје будуће жртве оптужују за поседовање оружја за масовну деструкцију цивила. То је био разлог за напад на Ирак, иако то оружје никад није било нађено, а сад се бесрамно и неинвентивно, на исти начин оптужују следеће жртве: Сирија, Ирак, Северна Кореја.

Да би се што више некорисних живота сатрло, систематски се изазивају сукоби између народа одређених за одстрел (на пример Тутси и Хути у Африци, Ирачани и Иранци у Азији и народи бивше Југославије на Балкану.

Посебно је монструозно што се у лабораторијама производе нове страховите болести којима се намерно инфицирају читави народи. У овом часу "еболи" хара Африком, "сида" читавим светом, а на путу су несумњиво и нови бисери ове дијаболичке десруктивности.

Колико, дакле, данас вреди људски живот и да ли подједнако вреди живот америчког момчета из неког Ivy League универзитета и афричког црнчета из Конга или Сомалије? Питање је, затим, какав је квалитет живота у нашој садашњој квантитативној цивилизацији у којој смисао живота даје количина материјалних добара, удобности и власти над другим људским бићима. Човек је увек, поред осталог био кумулативно биће и ново је увек настајало из оног што је претходно постојало, ново се додавало старом, сједињавало се с њим и уграђивало у новој форми. То је квалитативна димензија раста, квантитативну димензију чини просто увећавање: све већи број јединица се додаје већ постојећој величини. (Такав правац раста је Хегел назвао "лажна бесконачност"). У таквом расту нема смисаоне оријентације, недостаје јасно вредносно становиште развоја, нема све већег богатства стваралаштва. Исто се понавља и проширује у простору и времену. Таква животна оријентација је лажна, дехуманизујућа и она претвара нашу способност кумулације у грамзивост.

Читав низ идеолога грађанског друштва је грамзивост сматрао суштинском одлуком људске природе. Буржуј је заиста у бити грамзив, закупљен квантитативним добитима, гомилањем материјалних добара и значајних друштвених функција. Он има менталитет скупљача. Улагање времена и енергије свог живота и гомилање ствари он сматра за разумну инвестицију која ће пре или после донети одговарајућу добит. Кад тај скупљачки, грамзиви менталитет потпуно превлада у свим областима живота, цела цивилизација постаје претежно квантитативна. У њој се људи цене према величини имовине, према броју цитираних књига, броју постигнутих кошева или датих голова. Сусретање с људима (meeting people) и прављење што већег броја познанстава постаје замена за грађење истинских пријатељстава. Неспособност за љубав надокнађује мноштво љубавних веза. Велико и скупо надокнађује лош укус и плиткост осећања.

Како уместо квантитета дати приоритет квалитету живота, дакле, основним позитивним вредностима живљења постаје велики цивилизацијски задатак.

2.

Питање о вредности може се рашчланити на четири посебна питања:

1. Шта су вредности?
2. Да ли су оне објективне или субјективне?
3. Који су основни типови вредности?
4. Каква је хијерархија вредности и која је највиша вредност у оквирима једне хуманистике и демократске друштвене теорије?

1. Вредност је објективна појава која задовољава неке битне духовно-емотивне потребе датог субјекта. Дакле и вредност претпоставља трочлану структуру: објект. – који стоји у неком односу према одређеном субјекту. Материјалне и физичке чињенице постоје независно од оваквог односа.

Само оне чињенице (предмети, особе, догађаји, структуре људског понашања) могу бити сматране вредностима које на неки одређени начин задовољавају неке потребе (Аристотел) или неко осећање (Кант).

2. Једна од најраспрострањенијих заблуда савремене филозофије јесте уверење да су вредности превасходно субјективне, да су оне смо израз осећања. Од Хјума преко Шлика, Ереја и Стивенсона до данашњих позитивиста то је становиште такозване емотивистичке теорије у етици и естетици. Насупрот томе многи немачки филозофи: Кант, Фриз, Херберт, Јодл, Лоце, Рил, Коен, Наторп, Ојкен, Вунд и други су сматрали да постоје и опште важеће објективне вредности. Извесну забуну изазива то што термин "објективно" има бар два значења: по првом би вредност била објективна по себи, дакле независна од односа према било ком субјекту. То је разуме се, неспојиво с нашом дефиницијом објекта. У томе смислу објекти не могу бити само материјални предмети. Други смисао објективности је интерсубјективност. Вредности могу бити објективне само у томе смислу што постоји висока доза сагласности у оцени вредности неких људских поступака, политичких институција или уметничких дела међу члановима једне људске заједнице.

3. Вредности се могу класификовати у типове по различитим критеријумима. Оне се најпре могу разликовати према томе коју врсту људских потреба задовољавају. Моралне вредности су оне људске радње које задовољавају универзалну људску потребу за припадањем једној људској заједници и хармонизовањем односа у њој. Неки облици поступања се одобравају и прихватају као добри и други одбацују и осуђују – и они су зли. Између та два пола налази се мноштво нијанси веће или мање моралности као и аморалности и етичке неутралности.

Политичке вредности су они облици понашања у заједници којима се задовољава потреба за радом, свеопштом безбедношћу, организованомшћу одређеним делатностима и учествовањем у одлучивању о проблемима заједничког живота. Правне вредности обезбеђују једнака права грађана пред законом. Најзад, уметничке вредности су такве структуре облика, боја, тонова, језичких исказа и покрета људског тела које задовољавају људску потребу за лепотом, за креативним превазилажењем стварности, за доживљавање измишљених или маштом преображених предмета, људи, ситуација.

Друга димензија разликовања типова вредности је по обиму субјекта на који се вредности односе. Вредности које искључиво задовољавају потребе појединаца су личне, посебне вредности се тичу различитих посебних заједница, док су опште људске оне које важе за човека уопште.

4. Вредносна оријентација појединаца и заједница условљена је хијерархијом вредности .

Различити појединци и заједнице се међусобно не разликују само по томе које вредности важе за њих већ још више по томе што им придају различит статус и на различит начин праве хијерархију међу њима. Питање је, према томе, које су вредности важније од других при осталим једнаким условима. Постављањем таквог питања ради избора између једне вредности и њене супротности ми и долазимо до листе вредности једног субјекта. При осталим једнаким условима дакле, у ситуацији која би се могла сматрати

нормалном, огромна већина људи би претпоставила живот – смрти, мир – рату, слободу – ропству, правду – неправди, стваралаштво – деструктивности итд. Проблем је у томе што остали услови најчешће нису једнаки јер наше изборе у реалном животу никад не доносимо апстрактно, између само две супротности већ у сложеним ситуацијама у којима одлучујемо истовремено о више вредности. Постоје тако и ситуације у којима је могуће сачувати слободу само одбрамбеним ратом у којима је слобода могућа само на штету правде и правда на штету слободе, у којима стваралаштво бива могуће само под условом делимичног одрицања и од слободе и од правде. Изузетно су тешке и за појединце и за заједницу овакве ограничене ситуације у којима треба жртвовати неке битне вредности да би се очувале друге још значајније. Овакве одлуке не зависе само од уверења већ и од карактера појединца или народа. Она вредност због које ће се жртвовати све друге, која је предуслов свих осталих, јесте највише добро (*summum bonum*). Са становишта нашег динарског карактера *summum bonum* је слобода – за коју ће се увек ратовати ако треба. У тој динарској хијерархији вредности, мир се не котира врло високо. Већина европских народа, при осталим једнаким условима (тј. уз минимум постојеће демократије и релативног мира) прихвата материјално обиље за највише добро (то управо и дефинише квантитативну цивилизацију о којој је била реч).

Очигледна је противречност целе европске цивилизације што на речима слави живот као највишу вредност док на делу увек изнова прихвата понашање које води масовном уништавању живота. Од почетка европске историје су то била освајања ради успостављања хегемоније (у Грчкој – једног полиса над другим) или царства (македонског, ромског, византијског, франачког итд). Под заштитом цркве су вођени крсташки ратови, номинално ради ослобађања Христовог гроба, у ствари ради пљачке и успостављања хришћанских држава на тлу неверника. Дошао је затим период колонијалних ратова, за њим раздобље светских ратова. Данас глобализација значи уништавање људских живота широм планете ради успостављања светске доминације преостале супер-силе и њених савезника.

Лицемерје је достигло апокултне размере. На речима се осуђује сваки расизам, на делу се прави брижљива разлика између живота белих војника који долазе из развијених земаља и безвредних живота припадника лоших и непослушних народа. На речима се изражава згражавање због сваке претње цивилном становништву, сваког поседовања или намере да се произведе разорно оружје. На делу се не штеде средства, не преже се ни од најужаснијих злочина да би се обезбедио што удобнији и богатији живот светској елити.

Да би живот заиста био највиша вредност морала би постојати светска организација довољно моћна да спречи свако организовано, намерно насиље. То је, разуме се, у данашњим условима иста онаква утопија као што је и Кантова идеја "вечног мира".

3.

Питање о квалитету живота је питање о вредностима које га испуњавају и дају му смисао. "Висок квалитет" живота се веома приближава идеји људске среће – бар у неким њеним значењима. Могло би изгледати да је срећа субјективнија од квалитета живота – бити срећан је, пре свега, осећање

док је квалитет живота пре свега нешто објективно: неко може достићи високи квалитет живота, а да тога није потпуно свестан и нема осећања личне среће. Ипак ова разлика није одсечна, у питању је степен објективности или субјективности. Најчешће "бити срећан" имплицира да се човек осећа срећним; тешко је рећи да неко води срећан живот ако се никад не осећа срећним. Ипак, појам среће се употребљава и у објективном смислу – као кад се о неком каже да не зна колико је срећан и у том смислу да није свестан и недовољно цени неке вредности које су присутне у његовом животу (на пример изузетно добра деца и жена или муж, мноштво ваљаних пријатеља, сигуран и занимљив посао итд). Исто тако неки филозофи су тврдили да све до смрти не можемо знати какав је неко човек и да ли га треба сматрати срећним – што имплицира једно потпуно објективно тумачење среће: тек кад човек више ништа не осећа јер је умро, можемо рећи да је објективно био срећан.

С друге стране квалитет живота није нешто потпуно објективно. Вредности које га чине могу бити и субјективне: неко може сматрати да је достигао висок квалитет живота и да је веома срећан самим тим што је нагомилао толику власт и богатство да може испунити сваку своју жељу. Ако су те жеље врло сирове и примитивне не може се говорити о објективно високом квалитету живота и о истинској срећи, маколико се он "осећао срећним".

Овакве дестинкције су утолико пре неопходне што је у историји филозофије појам среће експлицитно употребљен као кључни појам једне филозофије која је срећу свела на задовољство и одсуство бола.

Цереми Бентам, творац утилитаризма је отишао тако далеко да је срећу одредио квантитативно, као укупну количину задовољстава од које се одузима укупна количина бола. Његов следбеник Џон Стјуарт Мил је задржао основну идеју утилитаризма, по којој је срећа основни критеријум оцењивања исправности и неисправности људске делатности, али је критиковао Бентама што срећу своди на квантитет задовољстава не водећи рачуна о њиховом квалитету. Мил је разликовао нижа чулна задовољства и виша задовољства – интелектуална, емотивна, имагинативна и морална. На тај начин је он одступио од чисто хедонистичке концепције среће (каква је била Бентамова и каква данас преовлађује у западним друштвима, нарочито америчком) и приближио се тзв. Еудемонистичком схватању среће. Термин eudaimonia је у Грчкој филозофији управо значио срећу. У Епикрејској школи он је био идентификован са задовољством али је код Аристотела он значио "квалитет живота као целине" и није се односио на психолошко стање задовољства и среће, већ на објективни квалитет живота једне особе. Еудемонија је значила: испуњење специфично људског потенцијала.

То је велика мисао, једна од најдубљих у целој филозофији. Она је у највећој мери релевантна за наш проблем квалитета људског живота.

Мора се, дакле, претпоставити да у сваком појединачном бићу постоји одређени потенцијал, скуп могућих несвених од чула скривених одлика, речено модерним језиком скуп генетских предиспозиција. Тог могућег сопственог бића треба постати свестан – то је оно што су Грци изразили нормом свих норми Познај самог себе. Несазнат потенцијал се гаси, и најдрагоценије диспозиције и најређи таленти ишчежавају ако се на време не открију и не остваре. Наш Јован Цвијић је у својим етнопсихолошким студијама утврдио да су наши људи динарског типа изузетно даровити али да

међу њима има веома много неостварених појединаца јер им скучени услови живота у карстним пределима нису омогућили да своје дарове остваре.

Дакле, за висок квалитет живота, за еудемонију, потребно је, пре свега, постојање одговарајућих услова живота, а затим откриће сопственог потенцијала и практично ангажовање на стицању знања и вештина потребних да би се тај потенцијал актуализовао.

Очигледно, одређени квалитет живота је нешто индивидуално. Он варира од појединца до појединца, јер почива на јединственој и непоновљивој комбинацији генетских диспозиција и јер зависи од врло специфичних повољних услова и од личне воље појединца да упозна себе и научи све што треба да би себе остварио.

Али, у том појму квалитета живота има нешто посебно, што варира од једног до другог типа личности, врсте могућег и жељеног бивствовања, врсте ситуације и врсте вредности ка којима су појединци усмерени.

Најзад, у појму квалитета живота има нешто општељудско – то су универзалне црте могуће људске природе, универзалне вредности на којима појединац и људска заједница теже.

Ерих Фром је 1976. објавио своје познато дело *Имати или Бити*¹. У њему он анализира две основне супротне оријентације људске карактерне структуре. Једну дефинише тежња ка поседовању, гомилању ствари, порасту моћи над људима. Другу карактерише тежња ка што интензивнијем, садржајнијем, смисаонијем бивствовању ка стваралаштву као богатству људских односа.

Основа те социјално-психолошке студије налази се у Париском рукопису Карла Маркса из 1844. године. Ту Маркс утврђује да се човек одрече свог живота и себе самог да би увећао своје богатство. "Што мање једеш, пијеш, читаш књиге, идеш у позориште, мислиш, волиш, певаш, ствараш, осећаш – утолико више уштеђујеш, и утолико је већа твоја имовина. Што мање јеси, што мање живиш, утолико више имаш и утолико је већи твој отуђени живот."²

Фром закључује да се ове две тежње налазе у обрнутој сразмери. Што више поседовања или његовим речима – једне некрофилске, не-продуктивне оријентације, утолико је мање бивствовања, биофилне, продуктивне оријентације.

Очигледно по Фрому висок квалитет живота се обезбеђује пре свега љубављу према животу и стваралаштвом.

Животу у целини, са свим његовим могућностима и границама, заносима и изазовима, треба рећи "да" или "не". Живот може имати смисла само ако пристајеш на живот и на све оно што живот носи – безмерну лепоту и патњу, спајање и раздвајање, добијање и губљење, љубав и мржњу, страст и празнину, спокојност и раздирање. Јасан и храбар став према животу имају само они који му кажу одлучно "да" или одлучно "не", и они који не смеју ни да живе ни да не живе, који фактички нису ни живи ни мртви, који у понизности и сталном кајању проводе све своје ограничено време, не само да не воле живот већ сами себе истискују из њега. Највиши могући квалитет живота карактерише осећање пуноће, стваралачке моћи, унутрашње снаге

¹ Erich From, *To Have or to Be?*, New York: World Perspectives 50, 1976; *Haben oder Sein*, Stuttgart 1976.

² Карл Маркс, *Економско-филозофски рукописи*, (Мега I, 3, 1291)

која се прелива, велике блискости с другим бићима, пуног самоостварања и самоиспуњења у складу с нашим могућностима. Пред љубављу, лепотом пријатељства, заносом стваралаштва, открићем велике и значајне истине, чарима велике уметности, осећањем солидарности и братства унутар мале заједнице која се ангажује за неки племенити идеал – повлачи се ништавило, брига, стрепња од смрти, празнина и досада, осећање скучености и бесмисла живота. Није случајно филозофија Стое за највиши идеал човеков означава унутрашњи мир – атараксију. Није тај мир последица тога што се ништа не дешава и што никакве опасности не прете. Тај мир настаје из осећања потпуне унутрашње хармоније: то је мир са собом, мир који потиче из свести да је учињено све што се могло, да је човек са свом својом љубављу према животу испунио своју људску дужност и уложио максимум својих напора да оствари потенцијале свог личног бића и бића заједнице којој припада.

Претпоставка тог мира је сазнање мере – оно што је најтеже сазнати и изабрати. Наћи праву меру је опет велики грчки филозофски идеал. Аристотелов појам умерености није средњаштво, просечност, шаблонско зазимање центра међу крајностима. То је права количина неког квалитета, то је граница која се не сме прекорачити ако се жели да одржи и сачува вредност до које нам је стало, било да је реч о љубави, пријатељству, борби мишљења или производње лепоте.

Више од свега висок квалитет живота обезбеђује стваралачка делатност *praksis*. То није просто рад, мада је несумњиво у људском свету рад неопходни услов живота. Рад може бити досадан, репетитиван, отуђен и за датог појединца потпуно бесмислен.

Praksis је она посебна врста делатности која је пре свега слободна, у којој човек аутономно одређује циљ, средства и правила делатности. Сем тога, за разлику од монотоне, репетитивне делатности какав је отуђени рад, *praksis* је делатност која ствара нове облике, нове предметне целине која је у томе смислу стваралаштво. Оно није средство преживљавања као отуђени рад, она је сврха сама себи, јер то је делатност којом човек остварује свој потенцијал, и којом од себе ствара ново биће.

На крају, мада не и последње по значају, квалитет живота битно зависи од квалитета људских односа. У квантитативној цивилизацији, оној у којој преовлађује посесивна оријентација према људима и стварима, појединац улази у људске односе као поседник који у друге улаже свој физички или социјални капитал и очекује да му та инвестиција донесе добит (увек по принципу *investment-return*). Лепа жена ће привлачити утицајне људе, успешна деца ће следити његове захтеве и повећавати његов социјални престиж. Он ће куповати уметничке слике не зато што ужива у њиховој лепоти већ зато што је то инвестиција на којој се може добро зарадити, и сем тога, доприноси његовом угледу богатог али и културног човека. Веома добре илустрације оваквог става према људима и стварима су ликови Сомса Форсајта из првог дела (под насловом "Поседник"); Голсвортијеве "Саге о Форсајтима" и грађанина Кејна из истоименог чувеног филма Орсона Велса.

Овакав однос према људима увек има неочекиване и застрашујуће последице. Сви односи се отуђују и пропадају и човек се после неког времена нађе потпуно усамљен (усамљен у гомили света), отуђен, окружен леденом пустињом.

Висок квалитет живота се може остварити само кад човек у све битне личне односе улази с љубављу и топлином, кад улаже не очекујући добит, шта

више, кад даје не очекујући ништа за узврат – јер је то у ствари једини начин да оствари узајамност и да понекад чак буде изненађен величином узвраћене наклоности.

Најбоље је кад је овакво понашање спонтано јер је израз природе дате личности. Али је још увек довољно добро кад је израз практичне мудрости (Аристотеловог Phronesis). Већ и сама интелигенција помаже да се не начине неке од најгрубљих грешака у личним односима. Али она може да одведе у претерани прагматизам и калкулантско које се временом открива и прима с одбојношћу. Неопходна нам је и практична мудрост, дакле способност размишљања не само на основу логике, већ и на основу врлина тј. прихватања и живљења одређених позитивних вредности, да би се у једној заједници остварио висок квалитет бивствовања.

ЗОРАН АВРАМОВИЋ

Институт за педагошка истраживања
Београд

САВРЕМЕНИ КВАЛИТЕТ ОБРАЗОВАЊА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ

(Да ли је знање као вредност пасош за квалитетан живот?)

Резиме: *У раду се разматра однос квалитета живота и савременог образовања. Појам квалитета се преузима из теорије менаџмента. Квалитет образовања се одређује у односу према корисницима – ученицима/студентима. У делу о образовању у пракси анализира се: а) искуство образовања у Србији, б) појединачна употреба знања. Трећи део је посвећен проблему сазнајних квалитета личности и њеној улози у друштву. У односу на теорију квалитета образовања, организацијска пракса у Републици Србији показује да се тешко остварује контрола квалитета. У закључном делу, тврди се да поседовање знања није гаранција успешног или неуспешног живота*

Кључне речи: *квалитет образовања, знање, сазнајна личност, Србија*

Шта подразумевамо под појмом «квалитет живота»? Могућно је издвојити бар три његова елемента. Појам квалитета означава скуп неких својстава, карактеристика, вредности. Ако кажемо да је нешто квалитет, онда то мора садржавати карактеристике или вредности које се оцењују као нешто пожељно. Надаље, квалитет није само део стања неке ствари, појаве, предмета већ пре свега део његовог развоја. Тврдња да је нешто квалитетно значи да доприноси развоју. Коначно, ако тврдимо да је нешто квалитетно, онда то мора да задовољава наше потребе на задовољавајући начин. (Овај рад је део пројекта «Васпитање и образовање за изазове демократског друштва», бр. 1429 чију реализацију финансира МНТР, бр. 451-03/01 од 8.4.2002).

Социјално значење појма квалитет живота сконцентрисано је на овај трећи елемент појма квалитет. *Квалитетан живот је онај облик живота који задовољава индивидуалне и социјалне потребе човека и друштвених група.* Социолошки приступ разумевању појма квалитет живота може се одредити на начин класификације типова квалитетног живота, будући да је плуралност сама суштина социјалног света, а

потом на објашњење друштвених услова који доприносе преференције једног или групе стилова живота над другим. Социјалнопсихолошка истраживања показују да се стилови живота концентришу око утилитарности, хедонизма, породичног живота, алтруизма, политике, сазнања, уметничког стварања (Јањетовић, Д. 1997). У овоме раду, пажња ће бити посвећена сазнајном стилу живота, односно оном облику квалитета живота који се руководи **вредностима знања**. То није оно знање које је неопходно за практичан живот и практичну оријентацију већ знање као дубока потреба оних појединаца и друштвених група које се посвећују стварању, преношењу и употреби знања.

Појам квалитета и квалитет образовања

Реч квалитет је латинског корена (lat. qualitas) и означава каквоћу, својство, особину, вредност, врлину. Квалитет може да буде карактеристика, вредност али и атрибут ствари или лица. Појам квалитета можемо да дефинишемо на нормативни и дескриптивни начин. У првом значењу, квалитет је нека изврност, изузетност нешто што одређујемо као добро а та норма може да буде производна или израз неког договореног стандарда. Описно значење квалитета је углавном атрибутивно, односно искуствено.

Рећи за нешто да је квалитет значи да поседује нека својства која ценимо као вредност, неке карактеристике којима дајемо предност у задовољавању својих потреба. То се односи једнако на производе и услуге којима задовољавамо своје потребе. Када је реч о производима карактеристике квалитета су углавном техничког карактера, а када је реч о услугама карактеристике су личне и међуљудске, односно психолошке и социолошке. У менаџменту се појам квалитета различито дефинише: 1) квалитет је атрибут производа или услуге који једино купац може дефинисати (Е.Деминг), 2) Квалитет је «подесност за употребу» (Ј.М. Јуран), 3) квалитет је усаглашеност са захтевима корисника (Ф.Кросби), (Машић, Б. 2001).

Независно од дефиниције коју усвојимо сваки квалитет реферира на организацију, пословање, производ (услуга). Ове димензије квалитета су међусобно повезане и условљене. Без квалитета организације (дизајн), тешко ћемо остварити квалитет производа.

Квалитету се приступа помоћу: 1) стандарда - организациони, технолошки, просторни и др. услови, процедуре које се морају поштовати да би се добио одговарајући сертификат (атест). Најпознатији су ISO стандарди и 2) ТКМ (тотални менаџмент квалитета). ТКМ се схвата као покретачка снага модерног пословања (дизајн, лидерство, планирање, унапређење). Стратегија развоја организације укључује ТКМ зато што се тако унапређује задовољавање купаца и добављача, обезбеђује континуелни развој, спремно реагује на промене организационе културе и спољног окружења.

x x x

Институција образовања је скуп активности (наставни програм, настава, наставници, уџбеници, постигнућа) којима се делује на задовољавање сазнајних потреба ученика/студента. образовање је процес стицања (усвајања) знања, вредности, вештина, умећа. Онај који сазнаје очекује знање, вештине, вредности од установе која обавља те услуге. (У склопу производне активности друштва институције образо-

вања припадају области државних и приватних услуга.). Образовне потребе могу да се задовољавају на више начина: систематско – државно и приватно, неформално – приватно, невладине организације, ин-формално – спонтано. У том процесу се развијају и сазнајне способности, вежба за самообразовање, изграђује ја-став.

Данас у свету постоји невероватан развој знања и питање је какве су човекове могућности да их усвоји. У земљама OECD постоји забринутост за квалитет образовања. Уочава се пад нивоа образовања и не-одговарајућа припрема за живот (Квалитет и школа, 1998). Ово може бити један од основних разлога за разматрање питања квалитета образовања. Шта подразумевамо под појмом квалитета образовања. Квалитет образовања означава скуп својстава свих елеманата школске активности којима се подиже степен задовољавања сазнајних потреба (знања, умећа, вештине, способности) ученика, студента, радника, пензионера. Будући да су потребе динамичка категорија, квалитет образовања треба посматрати и као један одговор на промене. Квалитет је део развоја образовања, његовог унапређивања и дугорочна инвестиција. То значи да је квалитет управљачка категорија.

О квалитету образовне установе можемо да судимо на основу следећих показатеља:

- стање објеката у коме се изводи настава
- техничка опремљеност установа
- којим наставним методама и каквим наставним средствима се изводи настава?
- стручне, психопедагошке и социјалне карактеристике личности наставника (компетенције наставника)
- развој компетенција ученика
- социјални и интелектуални састав ученика
- начин управљања и финансије
- резултати ученика, наставника, школе

Квалитет образовања је двоструко *условљен*. Унутрашња условљеност обухвата педагошко-дидактички рад наставника и системска одређења наставног програма (курукулума). Када је реч о спољашњим условима квалитета образовања онда су то на првом месту политички систем, економски степен развоја, организациона култура друштва, традиција, међународни организације.

Постоје и друге условљености квалитета образовања. Први су ступњеви образовања – основни, средњи, виши. Друга условљеност се везује за разлику између општег и стручног образовања у којима постоје прифили и нивои стручног образовања. Структура сваког нивоа образовања садржи улаз (знања са којима се улази у школу, факултет), услови рада (окружење, програми, метод студирања, опрема, рад наставника), излаз (резултат, диплома).

За кога квалитет образовања? Квалитет производа, услуга, личности увек је квалитет за некога. Квалитет образовања - за кога? Одговор разликује неколико врста корисника образовних услуга: ученике, родитеље, наставнике, државу, јавност, међународне форуме.

Будући да је образовање склоп неколико делова, могућно је разматрати квалитет циљева и задатака, наставних садржаја, наставе, резултата. У овом случају, квалитет образовања је диференциран.

Квалитет – у чему? О квалитету образовања се може расправљати и са становишта онога у чему се препознаје квалитет. Примера ради, могућно је да се квалитет образовања налази у циљевима и задацима, у резултатима, у наставним плановима и програмима, у остваривању наставних садржаја, у компетенцијама наставника (остварује задатке и задовољава потребе ученика), у «когнитивном резултату» (стицање знања али и развој когнитивних способности, мисаоних операција, способности решавања проблема), у социјалним, моралним, физичким, естетским знањима.

Који су критеријуми квалитета образовања? Као у другим областима тако и у образовању критеријуми могу да буду нормативни (стандарди, норме OECD, CERI, EU, ISO стандарди) и искуствени (дескриптивни). Други критеријум је једнакост у остваривању образовних потреба. Ови критеријуми квалитета образовања примењују се иако неколико области: 1) какав је сазнајни (когнитивни) резултат? 2) какво је шире образовање (морално, емоционално, социјално, естетско, практично), 3) да ли су остварени циљеви образовања? 4) какве су образовне компетенције ученика? 5) каквим средствима се постиже образовни успех? 6) колико је уложено у образовање а колико добијено?

Ко је одговоран за квалитет образовања? Овај одговор припада евалуацији. Потребно је најпре оценити резултате, верификовати постигнућа, узети у обзир описне оцене јавног мњења, исказе учесника у образовању. Али, одговорни су у већој или мањој мери сви учесници у образовању – систем образовања и држава која доноси систем, државне личности и стручни апарат администрације, директори образовних организација, наставници који изводе наставу, родитељи и њихова деца/студенти. Одговорност се може поставити на два нивоа. Креација програма образовања са свим пратећим елементима и последице остваривања таквог програма.

Индикатори квалитета образовања су: 1) евалуација постигнућа, 2) планови и програми, 3) настава, 4) обухват ученика (ефикасност, социјална и етничка структура ученика, једнаке шансе,), 5) финансирање, величина школе, плате, наставници, менаџмент

Да размотримо преглед знања која су карактеристична за образовну организацију (школу, факултет). Да бисмо судили о њиховом квалитету потребно је најпре да идентификујемо знања која постоје и која се примењују у школи. Та знања можемо да разликујемо као унутрашња, спољашња и знања наставника.

Унутрашња знања	Спољна знања	Знања наставника
Историја школе/факулте.	Образовна политика	Наставне методе
Организација школе/факу	Наставни планови	Наставна средства
Управљање школом/факу	Уџбеници, књиге	Приоритети часа
Стручна знања	Институтска знања	Оцењивање знања
Настава	Привредне потребе	Усмеравање пажње -дисц
Психолошко знања	Закони и прописи	Васпитање ученика
Оцењивање	ЕУ и међународни станд	Социјални односи на часу
	Искусвена знања	Стручно и дидактичко зна
	Родитељи, локална сред	
	Развојна, контролна	

Закључак. Квалитет образовања зависи од школских и ваншколских чинилаца, од циљева и задатака образовања али и од начина њиховог остваривања, ефикасности рада, обучености наставника. Квалитет образовања је више процес а мање систем.

Квалитет у пракси: а) међународни стандарди и Република Србија

Сада прелазимо на дескриптивно разматрање квалитета образовања у практичном искуству. Пажња ће бити усмерена на сазнајне организације у Србији које се баве образовањем а потом на индивидуални сазнајни квалитет са становишта друштвених улога.

У савременом друштву националне образовне концепције су под снажним утицајем међународних захтева и стандарда. Међународни или тачније европски стандарди у образовању означавају у крајњој линији прилагођавање (државе изван ЕУ) националних система образовања нормама и пракси најразвијенијих држава Европа. Овакав процес легитимише се глобализацијом за коју се тврди да је главна снага модерног друштва. У свету јача међузависност а самим тим и улога међународних организација у свим областима друштвеног живота па самим тим и у образовању. Тако, тврди се да је УНЕСКО интелектуални вођа међународне заједнице (Образовање-скривена ризница, 1996). ЕУ подстиче све облике повезивања образовних установа, професора, кадрова, ствара заједничке фондове. Сарадња у области "образовања спада у најшири оквир активности које би међународна заједница требало да подстиче, остварује и тражи консензус за проблеме које конкретно треба решавати" (Образовање -скривена ризница, 1996: 167).

Један од последњих институционалних корака у стварању јединственог образовног простора је Болоњска декларација из 1999 (потписана од стране министара образовања из 29 европских земаља). По тој декларацији јединствени простор просвете обухвата континуитет студирање у различитим универзитетским центрима Европе (почнеш у Атини, наставиш у Варшави а завршиш у Мадриду), једносеместарски предмети (сваки предмет се бодује), уместо класичних испита уводе се тестови, домаћи радови, презентације на часу.

Да погледамо какво је стање квалитета образовања у Републици Србији. Српско образовање се ослобађа наслеђа партијско-државног централизма. Са демократизацијом друштва и политичком институционализацијом парламента управљање образовањем добија ново значење и нови правац. Шта се у првом таласу демократизације променило? Уследила је прекомпозиција субјеката образовног процеса. Поред државе на поље образовања ступају: 1) приватне образовне установе, 2) невладине образовне организације и 3) стране образовне институције 4) медијско образовање са додатком интернета, 5) кућно-приватно образовање.

Држава још увек контролише правну регулацију образовања (закони и инспекције) као и део финансија и кадровског избора. Постоје закони о основном, средњем, вишем и високом образовању (1992). У њима се влада појављује као оснивач образовних установа али се допушта могућност оснивања и приватних.

Са појавом нових институционалних субјеката у образовању померају се финансијски извори и све што на тим претпоставкама следи - избор кадрова и

наставних планова и програма. Оснивање приватних образовних установа је део демократских процеса сваког друштва при чему је неопходна прозирност и непроблематичност финансија којима се улази у такав подухват. У Републици Србији од 1990. основано је неколико приватних гимназија и неколико факултета и два универзитета (укупно 14 високошколских установа). У дневним новинама се оглашавају *Спортска академија* из Београда чији су оснивачи државни органи Града Београда и спортска друштва Партизана и Црвене Звезде као и југословенски олимпијски комитет. У Новом Саду је основана Привредна академија са додељивањем академског статуса правник после две године студија и дипломирани правник после четири године студија, и отварањем последипломских студија (Политика, 1,2 април 2001). Лист "Политика" (23 мај 2001) често објављује оглас за European University of International Management Business, (са три факултета: факултет за интернационални менаџмент, факултет за европски бизнис, факултет за менаџмент малих предузећа). Оваква оглашавања отварају питање правне регулације образовања о коме је реч - почевши од назива академија (!) или европски универзитет до академских звања (правник после друге године). А и порекло средстава није од споредног значаја.

Наставни програми су поуздано средство да се младима наметну одређене вредности. У том циљу, оснивају се "независне" образовне институције (пример - БОШ) или се финансирају "едукације за отворено друштво" у земљи и иностранству (Сорош фонд) односно програми «демократске едукације» (Сорош, Фридрих Еберт фондација, итд). Све ове установе, организације и програме повезује едукација за демократију, грађанско друштво, слободно тржиште и људска права на амерички начин. Ево како изгледа програм БОШ (београдске отворене школе) у 2002. Обавезни модули су: грађанско друштво, ЕУ и Балкан. А појам грађанског друштва обухвата - тржишћу привреду, личност и демократију, игру као темељ културе, финансије и берзу, реторику, пословну културу, а то је типични глобалистички концепт. Студентима се омогућавају контакти са светским предавачима, учествовање на разним семинарима, коришћење компјутера, итд. Примљени студенти не плаћају школарину, што значи да неко други покрива трошкове.

Најновији корак у освајању образовних установа је улазак америчких фондација (са личностима) у владу Србије (министарство просвете). Фонд за отворено друштво (Сорош) финансира стручне скупове министарства а има и свог члана у Комисији Министарства за акредитацију програма за усавршавање наставника. Разматран је амерички пројекат "Ја, грађанин" (пилот-примена) да се у току 2002-2003 реализује у 100 школа у Србији. У раду на овом пројекту радиће Грађанска иницијатива, БОШ, Центар за развој Србији, неколико научних истраживача из државних института а превешће се и амерички уџбеник за предмет: "Ја, грађанин". Дакле, ствар американизације српског образовања је на делу. За тај посао новац увек нађе компетентне и некомпетентне Србе.

Страна средства обавештавања пишу о "тихој окупацији" Србије. Тако, радио "Глас Русије" извештава да амерички експерти интензивно уче српски језик и спремају се да дођу у Србију. Реч је о експертима за школство. "Кома из врха власти у овом тренутку одговара прилагођавање школског система у Србији америчким нормама, није тешко погодити, али право је питање колико ће то користити ученицима, с обзиром на то да је у свету општепознат

низак ниво америчког основног и средњег образовања" ("Тиха окупација Југославије", Борба, 26.11.2002).

С друге стране, убрзано се отварају стране образовне институције у Србији. Отвара се немачка школа у Београду (од првог до десетог разреда). Већ ради International High School Belgrade, а отвара се Britanica International School Belgrade, док неке српске високообразовне установе носе имена на енглеском језику IFAM, EUM (EU of International management and Bussines). Правни факултет у Новом Саду оглашава упис у школу немачког права са предавањима на немачком језику (Грађанско и привредно право Немачке).

Најсложенији проблем са становишта савременог образовања у Европи је свакако «*интернационализација*» *курукулума*. Избор знања за основне и средње школе тенденцијски преузимају европске комисије, одбори за програме, итд. Укључивање у европске интеграције подразумева отварање школа у Србији (као и свих других држава које су на прагу ЕУ или чекају у реду да буду примљене) за стручне савете, отварање страних школа, увоз уџбеника, уграђивање страних предмета у постојећи *курукулум* или увођење нових програма у основне и средње школе. Најновији пример је амерички програм Junior Achievement за знања из бизниса. За сада су уведена два предмета за 1500 средњошколаца с југа и истока Србије. Реч је о «Примењеној економији» и «Компанијски програм». За ове предмете преведена је и одговарајућа уџбеничка литература. Предвиђа се увођење и следећих предмета: «Способности за успех», «Односи на радном месту», «Лидерство», «Успех сада», «Глобална пословна етика», «Банке у акцији», «Путовање и туризам». («Бизнис на амерички начин», Политика, 7. децембар 2003.)

Невладине организације у Републици Србији су достигле бројку од неколико десетина хиљада. Међу њима се налазе и оне које се баве образовањем у разним облицима - штампање публикација, одржавање семинара и курсева до парашколских установа (БОШ или ААКМ). Највећи број невладиних организација добија новац из иностраних фондова тако да је упис и школовање "студената" бесплатно. Већ овај податак говори о једном облику "интеграције" или "међународног стандарда". Менаџери или управљачи оваквим организацијама бирају предаваче по некаквом свом критеријуму а о наставном програму само обавештавају заинтересовану јавност.

Република Србија је отворила своју образовну "територију" и за иностране организације које се баве образовањем. Два су начина уласка ових организација. Може да се оснује огранак школе у Србији као што се оснива филијала стране банке. Примера ради најављено је оснивање лондонског Института за комерцијални менаџмента који већ има своја одељења у 120 земаља (Политика, 12. новембар 2000.). По дневним новима се оглашава конкурс Француско-америчког института за менаџмент (ИФАМ) за упис студената. Други облик доласка страних образовних установа је тзв. "distance learning" (учење на даљину) уз помоћ модерних информационих технологија и интернета преносе се предавања и процедура стицања знања и диплома. Разуме се, иностране образовне установе ангажују своје професоре и реализују своје програме. Финансирање пада на терет домаћих студената. Тако добијама један облик "учионице без зидова".

У свим врстама медија могу се наћи образовни садржаји. Телевизија има редакцију за образовање и пласира свој програм. Када овоме додамо компјутере, интернет и другу мултимедијалну технологију очито је да и овај облик образовања постаје конкуренција државном. Ученици и студенти стичу

знања и путем модерних медија а велико је питање каквог је квалитета то образовање и да ли доприноси остваривању основних васпитно-образовних циљева. У сваком случају ради се о једном несистематизованом знању које се пласира без низа елемената педагошког и образовног система.

Најзад, у Србији постоји раширена пракса кућно-приватног образовања. То су сви они облици додатног учења за поправку оцене или за спремање пријемних испита и испита на студијама. Ту врсту образовања нико не контролише нити финансијски нити програмски. Додуше учење је у функцији званичног курикулума али има и оних који су прилагођени захтевима онога који плаћа (страни језици, на пример). Питање је какви услови омогућавају овакав вид додатног образовања. Један од услова је сигурно неодговарајући рад у школи.

Осврт на институционалну и организациону плурализацију српског образовања показује да држава губи све више своју функцију контроле образовних процеса. Приватне, невладине организације и иностране установе образовања, медијско, интернет образовање као и кућно-приватно образовање све више постају независне у свом деловању. Такав процес је тешко зауставити али то не значи да је у свему позитиван. Потребно је пажљиво размотрити све последице образовне дерегулације како не бисмо били изнепађени догађајима у овој тако значајној и тако осетљивој области српског друштва. У текућим истраживањима образовања у Србији овај проблем се не помиње (Ивић, 1998).

Х х х

На питање квалитета образовања са становишта његових организацијских облика (формално, неформално, информално) не може се прецизно одговорити. У постојећем организацијском плурализму тешко је контролисати квалитет. Не само да је проблематичан круг циљева образовања већ и начин њиховог остваривања. Пример је државна образовна организација и НВО у образовању. Није једноставно контролисати улагања у образовање, као и оно што се добија од таквих инвестиција. Питање - какав је сазнајни резултат? – спада у ред основних за оцену квалитета. Видећемо и да на нивоу појединачне употребе знања, реализација начела квалитета остаје недоречена.

Квалитет у пракси: б) употреба знања

Потребно је разликовати методологију стварања знања (теорије, појмови, језик, аргументи, истина) од употребе знања. Квалитетна знања могу да се позитивно и рђаво употребљавају. Задржаћемо пажњу на другом аспекту знања.

1) Сваку врсту знања неко користи. Неком је знање намењено. Онај ко усваја или преузима неко знање може да буде задовољан или незадовољан. Међутим, задовољство знањем може да буде двоструко. Најпре, неко ко усваја (стиче) знање у било којој сазнајној установи може да буде задовољан или не. Посредно не/задовољство знањем се испољава његовим присуством у производу, услузи или управљању. Сваки производ људског рада садржи неку врсту знања. То знање може да буде квалитетно или неквалитетно. Неки производ, на пример аутомобил, може да буде добар или лош због квалитета знања која произвођач користи.

2) Свако достигнуто знање суочава се са новим, настајућим знањима. Уколико останемо чврсто привржени постојећим, достигнутим знањима постаћемо догмати и нећемо ухватити корак са новим облицима друштвеног и пословног живота. Замислимо некога ко у пословању користи класичну писаћу машину и одбија да уведе компјутере, односно информациону технологију. Он ће аутоматски испасти из борбе за тржиште. У свакој професији постоји напетост између старих и нових знања. Управљање је знање које класични власници могу да одбијају.

3) Како ми решавамо проблеме? Помоћу знања. Ми стичемо знање да бисмо га користили за неку своју потребу. Чак и читање књижевних уметничких дела утиче на наш доживљај света, на наш емоционални и сазнајни развој. У пословном свету, усвојено знање се мора применити иначе не вреди ништа. Али, примена знања није једноставан акт већ процес који траје дужи или краћи време. Да бисмо остварили ефекте примењеног знања потребно је да се оно прати и у току реализације а не само на почетку или крају. У производњи долази до различитог квалитета производа.

4) Ако се жели квалитетно знање онда оно мора да се изложи конкурентности. Било да је реч о предавању знања или о знању које је део производа, услуге, управљања. Конкуренција знања се остварује посредством «тржишта» знања, значи понудом сазнајних резултата, наставних програма. Корисници знања «купују» знања на тржишту и тако добијају прилику да дођу до квалитетног знања. Тамо где постоји само једна теорија или где држава одређује која је теорија дозвољена очигледно нема ништа од квалитетног знања.

5) Најгоре што може да се деси ствараоцу или кориснику знања јесте да стане са стицањем нових знања. Ми стално нешто сазнамо – било формално, било неформално. Такође, ми више не знамо него што знамо. Отуда, потреба да свакодневно стичемо ново знање. Квалитет знања није обезбеђен уколико стичемо нова знања. Али, сигурно је да квалитета неће бити без стицања нових знања.

6) Знање и морал. На то питање је одговорио још 1790. Џон Адамс. Он је уочио једноставну чињеницу да је знање доступно добрим и лошим људима. А свако знање може да се користи за праведне и неправедне циљеве. С друге стране, моралност знања нам улива поверење у пословању као и другим односима између људи. Ако неко ко није моралан човек рекламира своје знање, можемо бити оправдано сумњичави према његовом знању. Чисто знање не постоји. Увек нека личност или установа посредује између знања и корисника знања. А тај посредник није обавезно и моралан човек. Неко ко има медицинско знање може да производи дрогу. Угоститељска услуга уколико није праћена моралом, може да се користи и за превару или неке друге циљеве (проституција). Знање у медијима може да се користи и за необјективно информисање. Управљање може да користи знање више за личну корист а мање за остваривање циљева организације.

7) Указали смо на разлику између различитих облика знања. Формално знање је оно које се стиче у легалној установи образовања и за које се добија диплома. Међутим, формално знање не мора да буде и квалитетно у пракси. Оно може да је добијеном ситемом привилегија, или пака неким обманам и довитљивостима ученика/студента. Стварно знање је оно које се покаже у

практичном раду, у извршавању радних обавеза. Нижа оцена формалног знања може да се у практичном пословању покаже као креативнија и успешнија.

Зашто квалитетне личности не долазе на важне функције у професији и друштву?

Од најстаријих времена друштвени мислиоци тврде да је за успешан развој ужих и ширих делова друштва најважније испунити услов избора квалитетних људи. Та максима отприлике гласи - на значајне функције у професији, друштву и држави треба поставити најспособније и најмудрије појединце. Платон је тај идеал формулисао речима да је најбоља она држава у којој свако ради посао за који је најспособнији. Овај тако пријемчив и саморазумљив идеал нико разуман не би доводио у питање. За свако друштво квалитет је покретачка снага развоја а за појединца пут ка успеху се отвара посредством квалитета. Проблем је међутим што се он остварује само у мањем делу, што само неки квалитетни појединци успевају да досегну до одговарајућих друштвених функција. Зашто је то тако? Који су то разлози да квалитет личности не долази до свог пуног практичног учинка? Шта су препреке да друштво искористи своје најбоље чланове?

Најпре треба разбистрити појам квалитета људи?

Други проблем је у појединцу и његовом избору професије. Не можемо тврдити да појединац свесно бира своју радну делатност и да увек прави рационалан избор.

Трећи проблем су институције. Унутрашњи односи институција често постављају препреке појединцу да испољи у пуној мери свој квалитет.

Четврти проблем је да "општи интерес" у свим делатностима и јавности не жели понекад квалитетне појединце.

Дакле, који су разлози да квалитет не долази до изражаја?

1. Шта подразумевамо под квалитетом људи? Ова реч је пуна загонетки. Било да је одредимо на дескриптивни или нормативни начин она упућује на *процену* вредности субјекта (или објекта). Када кажемо да је нека особа квалитетна ми прво помислимо на неку њену вредност. Супротно, неквалитетну личност повезујемо са рђавим особинама. Расправа о квалитетној личности увек је повезана са карактеристикама, особинама, изврностима а односе се на знања, вештине, умећа.

За квалитетну личност се каже да поседује знање и да остварује своје циљеве. Овде је реч о самооцењивању. Међутим, процена квалитета личности се обавља и са становишта испуњавања интереса групе, предузећа, државе. Да ли је нека особа квалитетна, питање је на које треба да одговоре и други а не само она сама.

Каквим критеријумима се процењује квалитетна личност? Један круг питања креће се око резултата које постиже а други око средстава који се користе да би се резултати постигли. Другим речима, циљеви, очекивања, нивои постигнућа нису одвојени од правних и моралних средстава којима се остварују. Међутим, квалитетна личност се не може дефинисати без појма знања. То је личност која поседује знања о једној или неколико области стварности.

2. Највиши степен квалитета личности постиже се када се поклопе индивидуалне вредности (когнитивне и некогнитивне) са захтевима кокретне делатности. Ова ситуација се ретко дешава. Зашто?

Једна особа може да бележи висок ниво постигнућа у свом индивидуалном развоју. Она је имала одличан успех у школи, испољила је високе моралне стандарде у понашању, развила је психосоцијалне црте личности. Па ипак, сва ова постигнућа морају да дођу до израза у одређеној области делатности. Примера ради, у некој од привредних, научних или политичких професија. Све друштвене делатности имају неку своју "природу", своје специфичности. Свака од њих тражи њој примерена знања, вештине и начине понашања. Мало ко ће оспорити чињеницу да је квалитет трговца, коренито другачији од квалитета научника, уметника или политичара. Из ове околности следи тврдња да квалитет личности који се обликује током школовања није самим тим гаранција да ће бити и квалитет делатности. Неко може да буде способан научник у социјалним наукама а да мало тога разуме у политичким стварима. Квалитетан уметник није квалитетан привредник или политичар у највећем броју случајева.

У светлу оваквих неподударности појављује се проблем појединачног избора професије. Ми не можемо поћи од претпоставке да појединци праве рационалан избор посла којим ће се бавити. Квалитетан појединац може под утицајем разних чинилаца да изабере професију у којој не може да испољи своје сазнајне, моралне, практичне способности. Неко ко има све диспозиције за бављењем спортом не мора да се бави спортом. Неко ко лепо пева не мора да прави каријеру оперског или естрадног певача. Неко ко има талента за научно истраживање не мора да се бави науком. Зашто појединци способни за једну професију бирају неку сасвим другу, питање је које заслужује темељна истраживања.

3. Институције могу да поспеше и спрече афирмацију квалитета личности. Свака институција је једна врста организације моћи и да би функционисала она мора да буде хијерархијски устројена. А моћ је клизав терен. Борба за моћ постоји у свакој институцији и она се често води без правила. Неко ко поседује високе стручне квалитете, дакле спада у категорију квалитетне личности, може да буде неспособан у борби за моћ. Глад за функцијама и положајима је огромна и у борби за моћ користе се сва нечасна средства - подметања, лажи, клевете. Морална и стручна особа често губи шансу да дође на одговарајућу функцију због неспособности да се избори против неморалних средстава мање стручног али власти гладног противника.

С друге стране, појединац на власти у институцији тражи од подчињених да му ласкају, да наступају некритички, да се удворички понашају и да без поговора извршавају наредбе. Уколико стручна и квалитетна личност држи до моралног интегритета она неће доћи у видокруг носилаца институционалне моћи и неће испољити своје вредности. Ако пак пристане на "савијање кичме", сасвим је реално да ће жртвовати своје стручне квалитете.

Испуњавање радних и управних улога у оквиру институција увек је скопчано са борбом за моћ и стручност. У крајњем исходу најчешће губи стручност и квалитет.

Најтеже се квалитетна личност пробија у политичким пословима и државним функцијама. Политика је посао моћи и власти и овај критеријум је надређен стручној компетенцији. Држава би морала да рачуна на квалитетне личности. Али, највећи број политички квалитетних људи је опредељен и по

том критеријуму они нису подобни за једну власт колико су прихватљиви за "своју" власт. Политичка одређеност је легитимна препрека за квалитетну личност. Са овог становишта, може се рећи да је боља она политика која је отворенија за квалитетне, стручне личности а не за материјално богате или јавно популарне личности.

4. Видимо да квалитетна личност наилази на бројне препреке афирмације унутар струке (професије, делатности). Друштво губи на квалитету свог развоја уколико способности личности не искажу своје вредности у стручном пољу рада. Да ли се овај кадровски дефицит исправља у области јавног деловања друштва. Да ли "глас јавности" отвара простор за комуникацију у којој долази до изражаја компетентна личност.

Пажљива анализа показује да ии јавност не води довољно рачуна о квалитетним личностима. Постоје медији који имају своје личности, који фаворизују поједина гледишта, који константно ћуте о другачијим мишљењима. Сваки медиј навија за неки интерес, неке идеје, неке личности. У складу са овим одређењима обликује се јавност и бирају личности које подржавају неки интерес.

С друге стране, квалитетна личност не жели да искаже своје мишљење у јавности поводом неког питања од стручног или општег интереса. Свако има право на ћутање и на јавни говор. Али право на ћутање је споредно у односу на право на јавно мишљење. Међутим, ово друго право се законито крши правом уредника да не објави стручно мишљење које није у складу са уређивачком политиком.

5. Да наведемо разлоге због којих квалитетна личност не доспева до значајних друштвених, привредних и државних функција.

Психолошка структура личности је један од најважнијих фактора успешне или неуспешне каријере. Несклад интелигенције и емоционално-вољних особина личности је честа појава. Емоционални лик и воља представљају оне црте личности које ометају или подстичу остваривање интелектуалних способности. С друге стране, карактерне особине личности могу бити сметња или разлог успеха квалитетне личности. Свако се у искуству суочио са унутрашњим психичким дилемама. Некима је воља помогла да остваре успех, а другима је одсуство воље одмогло упркос интелектуалним квалитетима. Моралност је некима засметала да постигну циљ а другима је одсуство моралних норми помогло да остваре успех у каријери. Борбене особе су биле успешније од неборбених без обзира на друге особине личности.

Расподела богатства и моћи у друштву је такође значајан фактор за афирмацију квалитетних појединаца у друштву. Опште је познато да талентовани појединци рођени у сиромашним породицама најчешће не успевају да остваре своје сазнајне или стваралачке способности. Место у систему политичке моћи значајно утиче на промоцију појединца. Везе са влашћу омогућавају некавалитетним појединцима да остваре своје амбиције.

Култура друштва у коме појединац одраста незаобилазни је чинилац афирмације квалитета личности. Овде се мисли на схватања, навике, обичаје, менатлитет, вредносну структуру "колективне свести". Једна култура може бити отворена и подстицајна за афирмацију квалитетне личности, друга нешто сасвим супротно. Конзервативно усмерење националне културе је ограничавајући чинилац за индивидуализацију квалитета. С друге стране, индивидуалистичке културе би требало да буду отвореније за продор и

потврђивање квалитета појединца. Овде би требало додати и оно што се зове завист, злоба, мањак толеранције, преношење приватног у јавни живот. Све су то могуће препреке за афирмацију квалитета личности.

Најзад, постоје и ирационални фактори ометања квалитета личности. Довољно је да укажемо на снагу случаја. Колико пута је случајност допринела да неко не оствари свој квалитет или га пак оствари. Околност да некога познајемо ко је у стању да нам помогне, показала се као пресудна за каријеру без обзира на квалитет. Неко случајно познанство је такође могло да буде одлучујуће за афирмацију квалитета.

Овај кратак аналитички осврт показује да се између квалитетног појединца и развоја друштва налази мноштво препрека и да оне нису лако отклоњиве. Рационална управа сваког друштва трудиће се да тих препрека буде што мање.

Закључак

Дескриптивна анализа образовања у Републици Србији показује да се квалитет образовања неједнако реализује. С друге стране, образовање је под великим притиском глобалистичких тенденција, односно међународних интереса. Продор иностраних образовних програма, уџбеника и наставних метода, сигурно је у вези са одређеним интересима. Подсетимо на Емила Диркема. Школа преноси вредности елите власти али и професионална знања и вештине. Ова установа је свакако најважнија у стратегији промена (или очувања) затечених стилова живота у Србији.

Каква је улога образовања у друштвеном животу група и појединаца? На нивоу друштвене целине, постоји општа сагласност, образовање и знање имају кључну улогу у стратегији развоја друштвеног система и његових делова. Укупно знање пресудно доприноси развоју друштва.

Професионално знање друштвених група и одређених делатности не мора да гарантује квалитетан и успешан живот за припаднике групе и професије. Постоје примери да знање не обезбеђује одговарајућу материјалну награду, да знање не ужива углед у ширем друштвеном простору, да знање није моћ (парафраза наслова књиге Рајга Милса).

Најзад, са становишта индивидуалног знања неизвесност је још израженија. Појединац са својим квалитетним знањем не мора да буде успешан припадник у својој професији. С друге стране, свако знање се може на различите начине да употреби. Коначно, квалитетно знање може да води и у усамљеност а не само у лично и друштвено благостање.

Литература:

- Аврамовић, З. (2003): Дражава и образовање, ИПИ, Београд
Аврамовић, З. (2003): «Друштво и школа: проблем избора знања». зборник Знање и курикулум, ИПИ, Београд
Аврамовић, З. (2002): «Политичка неједнакост у оквиру професије», Социолошки преглед, бр. 3-4. Београд
Јањетовић, Д. (1997): «Преференције животних стилова адолесцената и њихово опажање животног стила родитеља», Социолошки преглед, бр. 1. Београд
Машић, Б. (2001): Стратегијски менаџмент, Универзитет БК, Београд
Квалитет и школа, (1998). Завод за уџбенике и наставна средства

Образовање-скривена ризница (1996). Извештај међународне комисије за XX век, Београд

Ивић,И.(1998): «Трансформација образовања - образовање и трансформација југословенске кризе», Лавиринти кризе, Београд, Институт за европске студије

Време глобализације (2004): Зборник (уредник Милош Кнежевић), ДК СГ, Београд

ГОРДАНА ВУКСАНОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

ПОРОДИЦА У ВОЈВОДИНИ - квалитет живота и односи ауторитета -

Циљ рада је да укаже на сличности и разлике у расподели ауторитета унутар етнички хомогених породица. Истраживањем је обухваћено шест бројнијих етничких група на подручју Војводине: српска, хрватска, мађарска, румунска, русинска, словачка. Као посебне категорије, у оквиру српске етничке групе издвојени су: Срби - колонисти и Срби – староседеоци.

Истраживање се заснива на претпоставци да је преображај односа у породици условљен променом у положају жене. Услед тога, најзначајнији извор података представљају научни разговори који су вођени са женама. Истраживање породичног ауторитета претпоставило је издвајање његових основних констелација: муж је носилац ауторитета, жена је носилац ауторитета, и муж и жена су носиоци ауторитета, неко други има ауторитет.

Кључне речи: брак, породица, ауторитет, етничка група, демократизација породичних односа

Увод

Са циљем да се открију основне карактеристике односа ауторитета у породицама у Војводини спроведено је истраживање чији се резултати представљају у овом раду³. Обзиром на етничку разноврсност становништва Војводине, као и појаву насеља у којима преовлађује нека од националности, истраживање је имало за циљ да испита да ли се, и у којим обележјима, етнички хомогене породице, то јест средине у којима су оне настањене, разликују у погледу односа ауторитета.

Методске напомене

Примарну јединицу истраживања представљају жене старости од 30 до 49 година. Секундарну јединицу истраживања представљају њихове породице. Сопствена породична група јавља се као један од предуслова за прихватање, одбацавање или модификовање традиционалних схватања о браку и

---

³ Истраживање је спроведено у периоду од 1996. до 2000. године у оквиру пројекта "Породица у Војводини крајем XX века".

породици и односима унутар њих. Доња граница старости испитаница претпоставља да су оне већ склопиле брак, да имају потомство и да су на темељу личног искуства изградиле однос према браку и породици као синтезу наученог и проживљеног. Узорак је претпостављао и етнички хомогене бракове. Избор научног разговора као поступка за прикупљање података условио је величину узорка. По 30 разговора вођено је са женама српске, хрватске, мађарске, русинске, румунске и словачке националности. У оквиру српске етничке групе обухваћи су Срби - староседеоци и Срби - потомци аграрних колониста. Истраживање је спроведено у две групе насеља, насеља у којима је висока концентрација припадника испитиваних група и насеља у којима су поменуте групе концентрисане у појединим четвртима⁴.

---

⁴ Прикупљање података о Србима - староседеоцима извршено је у насељима Орловат (општина Зрењанин) и Сакуле (општина Опово). Према подацима пописа становништва из 1991. године, Орловат има 1.933 становника. Српско становништво чини 93,2 % од укупног становништва. У насељу Сакуле живи 2.200 лица, од којих су 92,2 % Срби. Оба насеља имају уједначену полну структуру. Удео мушког у укупном становништву износи 49,9 %, односно 49,2 %.

Подаци о Србима - потомцима колониста прикупљани су у насељима Обровац (општина Бачка Паланка) и Каћ (општина Нови Сад). Према попису становништва из 1991. године насеље Обровац има 3.242 становника, док, према истом попису, Каћ броји 9.755 становника. Оба насеља имају уравнотежену полну структуру. Учешће мушког у укупном становништву у Обровцу износи 49,1 %, а у Каћу 50,2 %.

Године 1948. у Обровцу је живело 3.211 становника, а од тог броја 59,1 % су били колонисти. Од укупног броја колониста 99,1 % је досељено из бивше републике СФРЈ Босне и Херцеговине. Исте године, од 4.406 становника Каћа 704 (16,0 %) су колонисти. И у овом насељу, колонизирао становништво већином чине досељеници из БИХ, 89,5 % (Архив Војводине, фонд 184).

Разговори са испитаницама хрватске националности вођени су у делу Петроварадина где је њихова концентрација висока. Према подацима пописа становништва Петроварадин има 11.285 становника, 48,7 % мушкараца и 51,3 % жена. У укупном становништву Хрвати учествују са 19,8 %.

Подаци о мађарској етничкој групи прикупљани су у Дорослову (општина Сомбор) и у делу Новог Сада познатом као Телеп. На основу података пописа из 1991. године Дорослово има 1.864 становника, 47,7 % мушкараца и 52,3 % жена. У укупном становништву мађарска етничка група је заступљена са 72,9 %. Године 1991., у време пописа, на територији Новог Сада је живело 15.778 Мађара.

Разговори са женама русинске етничке групе вођени су у Руском Крстуру (општина Кула) и Куцури (општина Врбас). У време пописа 1991. године Руски Крстур броји 5.636 становника, 48,4 % мушкараца и 51,6 % жена. Како Русини нису издвојени пописом као посебна етничка група, можемо претпоставити да категорију *остали*, која обухвата 91,4 % укупног становништва овог насеља, већином чине они. Исте године, становништво Куцура броји 4.713 лица, 49,6 % мушкараца и 50,7 % жена. У групи *остали*, за коју претпостављамо да је већином чине Русини, налази се 53,7 % од укупног становништва.

Подаци о Словацима прикупљани су у Бачком Петровцу. Према попису становништва из 1991. године ово насеље има 7.236 становника уједначене полне структуре. 48,7 % мушкараца и 51,3 % жена. У укупном становништву Словаци учествују са 86,9 %. (Извор: Становништво 4, Савезни завод за статистику, Београд, 1993; Становништво 1, Савезни завод за статистику, Београд 1993.)

Основне демографске карактеристике узорка

Од 180 испитаница 33,9 % је у браку 15 - 19 година, 25,0 % има 20 - 24 године брачног стажа, 1/5 је у браку 10 - 14 година, док су остале жене (21,7 %) склопиле брак пре 9 или 25 година. И поред дугогодишњег брачног искуства, супружници су још увек млади. У старосној групи од 40 - 44 године налази се 40,0 % жена и 33,3 % мушкараца. Од 45 - 49 година старо је 26,7 % жена и 56,7 % мушкараца. И једни и други ближи су доњој старосној граници. Остали супружници млађи су од 40 година. За већину испитаница (97,2 %) брак у којем се налазе је уједно и први брак који су склопиле.

Одлучивање о расподели месечних примања

Ако се породица схвати као група особа у интеракцији, можемо претпоставити да је квалитет интеракције одраслих чланова породице суштински за одржавање породичне групе. У нуклеарној породици обим интеракције сужава се на брачни пар. Супружници представљају носиоце улога ауторитета као кохезионог чиниоца породице. У вишепородичним заједницама, као и у проширеним породицама, обим и квалитет интерперсоналних односа одређује интеракција свих одраслих чланова домаћинства. Члан кога сви остали чланови породице, без обзира на узраст и пол, перципирају као важнијег од осталих представља особу ауторитета. Анализа претходних научних и стручних радова указује на мушкарца и старије, тј. на старијег мушкарца, као носиоце ауторитета. Испитивање да ли је дошло до трансформације традиционалног односа у коме доминира муж - мушкарац у егалитарни однос претпоставља теоријско издвајање и искуствено проверавање неколико основних типова ауторитета: муж је носилац ауторитета, жена је носилац ауторитета, и муж и жена су носиоци ауторитета, неко други има ауторитет. У оквиру категорије *неко други има ауторитет* неопходно је, имајући у виду наглашену трансформацију међугенерациских односа, издвојити две подкатеорије: старија генерација, његови или њени родитељи, има ауторитет; деца су носиоци ауторитета. Ако се има у виду разноврсност садржаја породичног живота, реално је очекивати да ће се у појединим областима деца јавити као особе ауторитета. Питање, да ли се ради о интеграционом ауторитету или ирационалној ситуацији коју родитељи не могу да контролишу, тражи емпиријску проверу.

Будући да брачни ауторитет долази до изражаја у областима које укључују одлучивање, као најзначајнији показатељи расподеле ауторитета испитивани су: одлучивање о располагању укупним приходом, одлучивање о подизању и васпитању деце, одлучивање о запошљавању жене, одлучивање о провођењу слободног времена. Циљ испитивања је да се на основу анализе унутар и међугенерациских односа утврде различити обрасци организације породичног живота, од патријархалног до доминантне улоге деце у породицама. Под патријархалним односима подразумевана је доминација старијих над млађима, мушкарца над женом. Ако бисмо тражили синоним за патријархат, а да то не буде реч отац, онда бисмо, а да не погрешимо, могли да употребимо реч мушкарац. Да ли мушкарац оличава старосну или полну сегрегацију, или и једну и другу, зависи од типа породице о којој је реч. Узалудно је трагати за универзалним одређењем појма патријархат. На елементе патријархалног наилазимо у различитом степену у различитим областима породичног живота, па и у различитим сегментима једне области.

У том погледу, треба указати на значај парцијалних истраживања за одређење нивоа патријархалности. Парцијална истраживања омогућавају да прецизирамо у којим сферама, којом јачином и на које начине се патријархални односи испољавају у различитим срединама, различитим етничким групама, типовима породица итд. При томе, треба имати у виду да се у односима између деце и родитеља, деце и одраслих, испољавају рационални ауторитативни односи који се са годинама, то јест одрастањем деце разрешавају. За разлику од од њих, ауторитативни односи између одраслих особа у породици су ирационални и, уколико се не прихвате као природни, траже потпору.

Као примаран показатељ расподеле ауторитета наводи се расподела укупних примањима домаћинства. Највећи удео испитаница заједно са мужевима одлучује о расподели месечних примања, 72,8 % (табела 1.). У подједнаком броју домаћинстава, по 26 (12,4 %), одлуку доноси мушкарац⁵, односно жена⁶. Само једна жена, српкиња - колонијиста, је одговорила да о расподели примања одлучује неко други, то јест његов отац. Три испитанице нису могле да одговоре на постављено питање јер "немају месечна примања". Ради се о домаћинствима у којима пољопривреда представља основни и једини извор егзистенције. Сва три домаћинства припадају румунској етничкој групи. Само у једном домаћинству свако од супружника располаже оним што заради⁷.

У испитиваним етничким групама, заједничко располагање месечним примањима креће се у распону од 60,0 % до 86,7 %⁸. Наглашена полна сегрегација уочава се у румунској етничкој групи у којој је, истовремено, и највише пољопривредних домаћинстава. Услед тога, расподелу укупних примања усмеравају, превасходно, улагања у пољопривредну производњу. Више од 1/4 (26,7 %) Румунки је изјавило да одлуку о расподели примања доноси мушкарац.

Наглашен егалитаризам у сфери располагања укупним примањима уочава се у словачкој и русинској етничкој групи. Међу Словакињама више је жена које заједно са мужевима доносе одлуке (86,7 %), док је 16,7 % Русинки одговорно за расподелу месечних примања.

---

⁵ - Муж одлучује. Он ради у Сомбору па одатле доноси све што је потребно, тамо је јефтине (Мађарица, 33, ћерка и син).

- Муж углавном (одлучује - Г. В.). Немој погрешно да ме схватиш, он сваки дан плаћа те рачуне. Муж је сваки дан у Новоме Саду и набавља воће, све друго што треба (Словакиња, 38, син и ћерка).

⁶ - О месечним примањима одлучујем ја. Муж је креативна личност у породици, а ја одлучујем о финансијама. Муж кад иде у град тражи новац од мене (Мађарица, 44, две ћерке).

⁷ - Свако располаже својим приходима, ту се препиремо, не можемо да се договоримо. Муж је навикао да држи своје паре у џепу, тако је било од самог почетка, нема договора (Српкиња - староседелац, 46, ћерка).

⁸ - Заједно зарађујемо, заједно расподељујемо, заједно трошимо (Српкиња - староседелац, 45, син и ћерка).

- Ми се договарамо. Плате ставимо на гомилу, испланирамо шта можемо себи да допустимо, шта иако је најпрече (Словакиња, 35, син и ћерка).

- Нема две касе. или доминације у одлучивању (Русинка, 35, две ћерке).

-Ми се договарамо. Плате ставимо на гомилу, испланирамо шта можемо себи да допустимо, шта нам је најпрече (Словакиња, 38⁹, две ћерке).

Добијени одговори не представљају увек израз демократизације односа између супружника. У условима више него скромних примања, потрошња се своди на набављање најосновнијих намирница за домаћинство. Обзиром да домаћинство представља референтни оквир жене, мушкарац се нужно договара се женом, или јој препушта одлучивање.

Табела 1. Ко располаже месечним примањима? у %

Етничка група	Свега	Мушкарац	Жена	Заједно	Неко други	Немају месечна примања	Свако својим
свега	100,0	12,4	12,4	72,8	0,5	1,4	0,5
Срби староседеоци	100,0	10,0	20,0	66,7	-	-	3,3
Срби - колонисти	100,0	13,3	20,0	66,7	-	-	-
Хрвати	100,0	20,0	10,0	70,0	-	-	-
Мађари	100,0	3,3	20,0	76,7	-	-	-
Румуни	100,0	26,7	-	60,0	3,3	10,0	-
Русини	100,0	-	16,7	83,3	-	-	-
Словаци	100,0	13,3	-	86,7	-	-	-

Одлучивање о набавкама за домаћинство. Да би се прецизније одредио референтни оквир мушкарца, односно жене, расподела укупних примања разложена је на сферу домаћинства и газдинства. Одлуке о набавкама за домаћинство доноси жена (64,8 %) ¹⁰, или, у знатно мањем броју, супружници заједно (29,0 %). До одступања од општег просека долази код Српкиња - староседелаца и Русинки. Одговори Српкиња – староседелаца могу се поделити у две групе, одлуке доноси сама жена (50,0 %), или жена и муж заједно (46,7 %). За разлику од њих, Русинке имају доминантну улогу у овој сфери одлучивања. Чак 4/5 (80,0 %) Русинки одлучује о набавкама за домаћинство. За њих, као и за већину других испитаница, синоним за домаћинство је кухиња. Одговор "ја одлучујем у кухињи, жена боље зна шта јој треба" указује на неприкосновени суверенитет жене у кухињи, за шпоретом. Насупрот осталима, испитанице мађарске националности у нешто већем броју (16,7 %) указују на доминантну улогу мушкарца у процесу одлучивања.

⁹ Бројеви поред етничке припадности испитаница означавају њихову старост у време истраживања.

¹⁰ - Већином ја одлучујем о домаћинству. Он ништа не обавља, кад никад није код куће (Српкиња - колонисти, 35, ћерка).

- Ове ситнице за кухињу ја сама набављам, јер знам шта ми је све потребно (Словакиња, 45, син и ћерка).

- Ја (одлучује о набавкама за домаћинство - Г. В.), ја све плаћам и набављам (Мађарица, 44, две ћерке).

- Кухиња је моја (Русинка, 36, ћерка и син).

Табела 2. Ко одлучује о набавкама за домаћинство? у %

етничка група	свега	мушкарац	жена	заједно	неко други
свега	100,0	5,7	64,8	29,0	0,5
Срби – старо-седеоци	100,0	3,3	50,0	46,7	-
Срби – колони-сти	100,0	6,7	70,0	23,3	-
Хрвати	100,0	-	70,0	30,0	-
Мађари	100,0	16,7	60,0	23,3	-
Румуни	100,0	10,0	56,7	30,0	3,3
Русини	100,0	-	80,0	20,0	-
Словаци	100,0	3,3	66,7	30,0	-

Одлучивање о набавкама за газдинство. И док се, у већини, од стране испитаница свих етничких група домаћинство одређује као референтни оквир жене, дотле је газдинство у "власти" мушкараца (табела 3.). Од 210 испитиваних домаћинстава, 167 располаже земљом, површинама већим од окућнице, или сточним фондом као основним или допунским извором прихода. Од укупног броја добијених одговора 49,1 % односи се на заједничко одлучивање супружника, 35,9 % на одлучивање мушкараца, 12,0 % на одлучивање жене и 3,0 % на одлучивање најстаријих чланова домаћинства. Анализа на нивоу етничких група указује на значајна одступања у односу на општи просек. На основу изјава испитаница, могу се издвојити два модела одлучивања: а) мушкарац доноси одлуке ¹¹(Српкиње - колонисти 54,5 %; Румунке 50,0 % и Словакиње 55,0 %); б) муж и жена одлуке доносе заједно ¹²(Мађари 80,0 %; Русини 76,7 %; Српкиње - староседеоци 60,0 %). Уочава се да је разлика између заједнички донетих одлука и одлука донетих од стране мушкараца, односно жене, знатно мања у моделу мушке доминације. Обзиром да је у породицама са наглашеним патријархалним односима жена скоро у потпуности искључена из процеса одлучивања о газдинству, наведени подаци могу се протумачити као један од показатеља демократизације односа међу половима. Жена није више само радна снага о чијој употреби одлуку доноси мушкарац, већ равноправан саговорник, или бар неко чије се мишљење тражи да би се донела одлука. О набавкама за газдинство, све више, одлучују оба супружника, али се њихова реализација препушта мушкарцу.

Табела 3. Ко одлучује о набавкама за газдинство? у %

Етничка група	Свега	Мушкарац	Жена	Заједно	Неко други
свега	100,0	35,9	12,0	49,1	
Срби - староседеоци	100,0	36,7	-	60,0	3,3
Срби - колонисти	100,0	54,5	4,5	41,0	-
Хрвати	100,0	10,0	-	80,0	10,0

¹¹ -Супруг одлучује, он се у то боље разуме (Румунка, 30, два сина).

-У то се ја не мешам. Муж води рачуна о томе шта ће се сејати, шта нам треба набавити, од пољопривредних алата, ђубрива...(Словакиња, 35, син и ћерка).

¹² -Заједно одлучујемо. Увек се консултујемо, договарамо се шта може шта не може, шта нам је приоритет (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

Мађари	100,0	*	-	*	-
Румуни	100,0	50,0	3,3	43,4	3,3
Русини	100,0	23,3	-	76,7	-
Словаци	100,0	55,0	-	45,03,0	-

Напомена: Свега 5 испитаница мађарске националности је изјавило да има газдинство.

Куповина кола. Одлуку о куповини кола супружници, најчешће, доносе заједно (49,5 %). На појаву дељеног ауторитета у овој сфери одлучивања утиче све већи број жена возача. Жене које не возе, и даље, не утичу битније на избор кола¹³. Удео домаћинстава у којима је одлуку донео мушкарац износи 26,7 %, док је у свега 5,2 % домаћинстава жена одлучила да ли ће купити кола или не. Није занемарљив ни број домаћинстава која немају кола и, тренутно, не могу да их купе, 13,3 %¹⁴. Највиши степен егалације међусупружничких односа у погледу куповине кола уочава се у хрватској етничкој групи, 80,0 %. Изузетак представљају одговори Српкиња - колониста. Према њиховим изјавама, одлуку о куповини кола нису донеле ни оне ни њихови мужеви, већ његов отац, 33,3 %. Српкиње староседеоци су куповину кола препустиле мушкарцу, 50,0 %¹⁵.

Куповина/изградња куће. О куповини/изградњи куће/стана супружници, у већини (72,4 %) одлучују заједно¹⁶. У свега 23 домаћинства (11,0 %) наглашену улогу у одлучивању имао је мушкарац¹⁷. Ако се остане на квантитативној анализи података, полна сегрегација поводом куповине/изградње куће уочава се у домаћинствима Срба - колониста и Румуна. Међутим, квалитативна анализа показује да доминацију мушкараца приликом доношења ових одлука жене не доживљавају као дискриминацију. Оне су препустиле мушкарцу одговорност за нешто што му је више познато. У 4 (1,9 %) домаћинства одлуку о куповини/изградњи куће донели су мужевљеви родитељи¹⁸.

¹³ -О томе супруг одлучује, ту се ја не бих ни мешала јер се ја у то не разумем (Мађарица, 41, две ћерке).

-Муж је возач и све око аутомобила су његове одлуке и обавезе (Словакиња, 46, две ћерке).

¹⁴ -Немислимо о томе. Немамо кола, а и не можемо да их купимо (Српкиња - колониста, 44, две ћерке).

¹⁵ -Купио је, није ме много ни питао. Он се више разуме у машине. Ја нисам возач, то ме не интересује (Српкиња - староседелац, 37, два сина).

¹⁶ -Заједно смо реновирали и средили ову кућу, додуше муж је, као сликар, највише допринео естетском изгледу (Мађарица, 44, две ћерке).

-То је мужевљева кућа, односно почела је да се гради док смо још били момак и девојка, али ја сам бирала план куће још тада, могу да кажем да смо заједно одлучивали (Словакиња, 35, син и ћерка).

¹⁷ -Муж је одлучивао и одлучује. Да је по моме не би ми живели овде и овако (поред његових родитеља - Г. В.; Српкиња - колониста, 35, ћерка).

¹⁸ -Његови су одлучивали. Не волим што је двојна кућа, нисам задовољна. Ни он ни ја не волимо што смо сви заједно. То је било изнуђено, то је била једина шанса да имамо кућу (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

-Његова мама одлучује. Она је сама направила план куће. Чак је одредила и где ће ми бити фрижидер (Српкиња - колониста, 43, син и ћерка).

-Старији су одлучивали, његов отац и његов деда. Мало смо се мешали, али било је иабе (Српкиња - староседелац, 36, две ћерке и син).

Одлучивање о запошљавању жене

Од 210 испитаница 17 је незапослено. Одлуку о запошљавању, већином, доносе саме жене (78,1 %) и то пре склапања брака (табела 4.)¹⁹. Након удаје само једна жена није напустила посао²⁰. О запошљавању 1/5 (20,9 %) жена одлуку су донели супружници заједно. Мушкарци не само да нису бранили женама да се запосле већ су им и помагали у томе. Само два мушкарца, један Србин - колониста и један Румун, забранили су женама да раде²¹. Чак 53,3 % Румунки се запослиле уз сагласност мужа. Објашњење треба потражити у раном склапању брака, пре запошљавања. Сагласност мужа, у том случају, не претпоставља и ауторитативан однос, већ подржавање жене у настојању да се запосли.

Од 193 запослене испитанице само 9 је размишљало да напусти посао због малих примања и посвети се породици²². На постављено питање позитивно су одговориле по 3 испитанице из групе Српкиња - колониста и Румунки, 2 испитанице из групе Српкиња - староседелаца и једна Мађарица. И мада су размишљале да напусте посао, испитанице, осим две, то не би никада урадиле²³. На питање да ли би напустиле посао ако би се повећала примања супруга потврдно су одговориле једна Мађарица и једна потомкиња аграрних колониста.

-Размишљала сам да напустим посао и посветим се породици. Тражим посао са стабилним радним временом, што мање да сам ван куће и што више у кући. Ако би се повећала примања мога супруга, одмах би напустила посао (Мађарица, 34, два сина и ћерка, ради у трговини).

Настојање жена да се запосле, и сачувају запослење, не представља само израз индивидуалне еманципације, потребе жене да изађе из куће, већ и нужде да се допринесе увећању породичног буџета.

---

¹⁹ -Већ сам радила када сам се удала. Мислим да је запослена жена у предности што може да изађе из куће, да се лепо обуче, да цени себе. Колико жена цени себе толико ће је ценити и остали (Српкиња - староседелац, 35, ћерка и син).

²⁰ -Ја сам радила у "Центрославији" све док ми није досадило да слушам од маторе (свекрве - Г. В.) како никад нисам код куће, а не доносим паре. Напустила сам посао и сад спремам у једном кафићу сваки дан (Српкиња - колониста, 43, син и ћерка)

²¹ -Не да ми муж да радим, али ја ипак тражим посао. Једино могу да будем спремачица или конобарица, а он ми то не да (Српкиња - колониста, 35, ћерка).

²² -Размишљала сам (да напусти посао - Г.В.), да бих боље упознала своју породицу (Румунка, 33, син и ћерка).

-Често сам размишљала и размишљам да напустим посао. Беспотребно је ићи на посао ако не можеш зарадити. Прво радиш из свог задовољства, а после ниси мотивисан ако ниси плаћен, битно је плаћање (Српкиња - староседелац, 36, син и ћерка).

²³ -Никада не би напустила посао. Боже сачувај. Да морам да тражим и за вату од њега. Некако сам слободнија да потрошим динар који ја зарадим, него да узимам од њега (Румунка, 47, два сина).

-Не, никада га (посао - Г.В.) не би напустила. Мислим да је важно због сигурности да жена ради, да не буде буквално слушкиња (Српкиња - староседелац, 39, ћерка и син).

-Најлепше је када имаш своју сигурност, свој динар. Колики је толики је, али је твој (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

-Нисам за то да напустим посао, јер новчана примања, ма колико мала била, увек су добродошла. Мој новац је мој (Српкиња - колониста, 45, ћерка и син).

И поред наглашене материјалне оскудице домаћинстава, од 17 незапослених жена само једна ради "на црно", као конобарица у ресторану²⁴. Да би сачувала посао, испитаница је у сталном сукобу са мужем који сматра да је то посао недостојан жене.

Табела 4. Ко одлучује/одлучивао је о запошљавању жене? у %

етничка група	свега	мушкарац	жена	заједно
свега	100,0	1,0	78,1	20,9
Срби - староседеоци	100,0	-	90,0	10,0
Срби - колонисти	100,0	3,3	83,3	13,3
Хрвати	100,0	-	86,7	13,3
Мађари	100,0	-	83,3	16,7
Румуни	100,0	3,3	43,3	53,3
Русини	100,0	-	80,0	20,0
Словаци	100,0	-	80,0	20,0

Подизање и васпитање деце

Избор имена. Избор имена деци може се јавити као један од показатеља старосно - полне сегрегације. Претежно, родитељи заједно одлучују о имену детета, 70,9 % (табела 5.)²⁵. Друге, према бројности, су породице у којима је име одабрала жена (14,3 %) ²⁶, а треће породице у којима је избор извршио мушкарац (8,6%)²⁷. У 6,2 % случаја неко други је одабрао име новорођенчету, али уз сагласност родитеља. Избор имена препуштен је венчаним кумовима или добрим пријатељима. На тај начин, духовно сродство се још више учвршћује. Само једна жена се пожалила да је избор имена муж препустио "другима" и да је ништа није ни питао²⁸. Иако је више жена него мушкараца које су самостално одабрале име детету, не треба закључити да се ради о

-Никада себи не би дозволила да зависим од мужа. Свој динар је свој (Српкиња - колониста, 45, ћерка и син).

-Лепо ми је на послу. Осећам већу сигурност и независност када радим. Не морам да зависим од мужа. У случају развода имала бих примања (Српкиња - колониста, 46, два сина).

-За жену је веома важно да буде запослена. Ја гледам само по себи, све што сазнаш сазнаш на послу, домаћица се закопа у кућу и мисли само о кувању. Ни да ми је муж Карингтон не бих напустила посао, то је моја слобода (Мађарица, 30, ћерка).

-Не би никада напустила посао. Сваки динар је добродошао (Хрватица, 42, две ћерке).

²⁴-Не обављајм ни један посао са стране, јер послови у кући и око куће захтевају пуно времена (Румунка, 30, два сина).

-Нисам запослена, али гајим свиње, кокошке због јаја која продајем, да би зарадила неки свој динар (Румунка, 30, две ћерке).

²⁵-Договорили смо се. Ћерка се зове по мојој мами, а син по његовом оцу. Код нас се обично дају имена по баби и деди (Српкиња - староседелац, 35, ћерка и син).

²⁶-Име је по мојој жељи. Мужа нисам много ни слушала, а није ни инсистирао (Српкиња - староседелац, 43, ћерка).

²⁷-Муж је одабрао имена синовима по народним јунацима, Марко и Милош (Српкиња - колониста, 46, два сина).

²⁸-За старијег сина име је изабрао муж, а за млађег сина његов брат. Ја се нисам много питала, само сам их родила (Румунка, 47, два сина).

полној сегрегацији у односу на мушкарца. Анализа пола деце показује да су мушкарци препустили женама да одаберу имена женској деци. У породицама са двоје деце заједничко одлучивање своди се на поделу задужења, жене одабирају имена девојчицама а мушкарци дечацима. Догађа се и да мајка да име девојчици по оцу, а отац дечаку по мајци.

У мађарској етничкој групи још увек се поштује традиција, тако да син добија име по оцу:

-Договорили смо се да ако буде девојчица онда ја дајем име, ако буде син онда се зове по мужу (Мађарица, 33, ћерка и син).

И у словачкој групи испитаница, однос између супружника у погледу избора имена детету одређује традиција. Прво мушко дете добија име по оцу. Према добијеним одговорима, испитанице без поговора прихватају овај обичај.

Табела 5. Ко је одабрао имена Вашој деци? у %

етничка група	свега	мушкарац	жена	заједно	неко други
свега	100,0	8,6	14,3	70,9	6,2
Срби - староседеоци	100,0	3,3	26,7	63,3	6,7
Срби - колонисти	100,0	13,3	16,7	60,0	10,0
Хрвати	100,0	10,0	-	76,7	13,3
Мађари	100,0	-	23,3	70,0	6,7
Румуни	100,0	10,0	6,7	83,3	-
Русини	100,0	10,0	13,3	70,0	6,7
Словаци	100,0	13,3	13,3	73,3	-

Кажњавање деце. Одлуку о кажњавању деце супружници доносе заједно (50,5 %) ²⁹, или је кажњавање препуштено мајци, 23,8 % (табела 6.) ³⁰. У просеку, 15,2 % родитеља не кажњава децу. Да ли и на који начин казнити дете родитељи, претежно, одлучују заједно у хрватској, мађарској и словачкој етничкој групи. Насупрот другим испитаницама, Српкиње - колонисти најчешће саме кажњавају децу 36,7 %, или се у њиховим породицама деца не кажњавају 26,6 % ³¹. Кажњавање деце од стране мајке не треба протумачити

²⁹ -Ко је са њима тај их кажњава, коме сгреше. Добију мало по гузи, отерам их у собу, ћошак, добију варјачом, није ништа претерано. Тата мало викне. Њега се више плаше. он је ауторитет (Српкиња - староседелац, 39, два сина и ћерка).

³⁰ -Углавном сам ја та која води бригу о деци, још од малих ногу. Он увек каже "ено вам мама". Ја сам дежурна баба рога, ја сам увек ту, ја идем и на родитељске састанке (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

-Ја их кажњавам пошто сам више са њима (Српкиња - колониста, 43, син и ћерка).

-Ја их више кажњавам, а њега више слушају. Он каже једном, а ја морам три пута да би нешто урадили (Српкиња - колониста, 33, два сина и ћерка).

³¹ -Ми не кажњавамо децу, једино подвикнемо на њих (Српкиња - колониста, 45, ћерка и син).

као један од показатеља егализације односа међу половима, пре би требало размишљати о преношењу једне од обавеза на жену. Истовремено, презимањем одговорности кажњавања деце на себе, мајке штите децу од очеве казне која би, претпостављају, била знатно строжија³². Ретке су испитанице које су оца навеле као ауторитет³³. Ко ће од родитеља казнити дете зависи од времена које се проводи са њим и и од пола детета. У млађем узрасту детета пресудну улогу има први чинилац, док са годинама пол добија на значају. Охрабрује закључак једне од мајки да ни "физичко кажњавање ни вика не помажу".

Табела 6. Ко одлучује о кажњавању деце? у %

етничка група	свега	мушкарац	жена	заједно	не кажњавају децу
свега	100,0	10,5	23,8	50,5	15,2
Срби - староседеоци	100,0	16,7	23,3	36,7	23,3
Срби - колонисти	100,0	13,3	36,7	23,3	26,6
Хрвати	100,0	-	6,7	73,3	20,0
Мађари	100,0	10,0	16,7	63,3	10,0
Румуни	100,0	6,7	20,0	53,3	20,0
Русини	100,0	16,7	40,0	43,3	-
Словаци	100,0	10,0	23,3	60,0	6,7

Цепарац. Српкиње - колонисти су најбројније и у групи жена које одлучују о давању цепарца деци. Обзиром да ни једно дете, како у групи Срба - колониста, тако и у другим испитиваним етничким групама, не добија цепарац у виду одређене суме новца којом оно, према свом нахођењу, располаже у одређеном периоду, улога жене своди се на обавештавање детета да ли може добити новац или не када га затражи³⁴. Већина испитаница

-Нисмо их кажњавали. Да смо их кажњавали сад не би били такви, слушали би. Нисам ни ја дала да дигне руку ни на једно од њих (Српкиња - колониста, 43, син и ћерка).

³² -Ја их кажњавам. Нисам смела да дозволим да их муж кажњава, зато што сам се бојала да ће његова казна бити много већа од моје (Румунка, 31, два сина).

³³ -Отац одлучује, зато што има већи ауторитет. Слушају га, уопште не мора да виче већ говори нормалним гласом. Довољно је да погледа мада их никада није тукао. ја вичем, галамим, али прво почнем лепим. Бака, свекрва, некад ме критикује, она хоће све лепим. Баба гледа педагошке и психолошке емисије о деци (Српкиња - староседелац, 35, ћерка и син).

³⁴ -Ја више (даје новац деци - Г.В.), али пре тога се консултујем са мужем (Румунка, 37, два сина).

-Нико (не даје цепарац - Г.В.), дајемо му по потреби (Румунка, 39, син).

-Син је још мали а ја њој дајем. Нема одређен цепарац, добије кад јој треба и кад имамо. Дам јој кад изађе викендом, петак, субота (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка)

стереотипно је одговорила на постављено питање: Нема (или немају) џепарац.

Да ли ће и колико новца дете добити одређује материјална ситуација породице. Само у две породице, и поред материјалних могућности, родитељи су одлучили да не дају џепарац деци. Као разлог наводе њихову неспособност да воде рачуна о новцу.

Избор школе и слободних активности. Избор школе и слободних активности представља само један сегмент у процесу подизања и васпитања деце. Имајући у виду континуирано увећање броја незапослених, као и високе разлике у примањима између појединих привредних и ванпривредних делатности, могао се очекивати већи утицај родитеља на избор школе деце. Међутим, у просеку, у око 70 % случајева родитељи су деци препустили одлуку о избору школе³⁵. На основу добијених одговора, уочава се да већина родитеља није ни знала у ком правцу да усмери дете. Највећу слободу приликом избора средње школе, или препуштеност себи самима, имала су деца из обе српске групе, 96,7 % и 93,3 %, затим из групе Русина 86,7 %, Румуна 76,7 % и Хрвата 70,0 %. Код Мађара и Словака, у око 3/5 породица родитељи и деца заједно бирају средњу школу. У обе групе, према одговорима испитаница, води се рачуна и о језику на коме се организује настава. Приликом избора средње школе, односно факултета, поред способности и интересовања детета, видан утицај има и материјална ситуација породице. Обзиром да је истраживање вршено у етнички хомогеним насељима у којима деца у основној школи, најчешће, наставу прате на матерњем језику, избор средње школе могао би се наћи и под утицајем познавања српског језика на коме се, као већинском, организује настава у највећем броју школа. Међутим, по питању типа средње школе уочава се велика хетерогеност. На одлуку да ли да се упише школа у којој је наставни језик словачки, односно мађарски, или нека друга школа, утичу, превасходно, интересовања деце и материјалне могућности породице. Пресудан утицај језик има приликом уписа у основну школу. Већином, родитељи инсистирају на томе да дете у основној школи прати наставу на матерњем језику, како би га боље савладало.

Имајући у виду да у свим испитиваним етничким групама преовлађују деца основног и средњешколског узраста, а да је то узраст све наглашенијег асоцијалног понашања, посебну пажњу треба посветити слободним активностима деце. Избор слободних активности, такође, препуштен је деци. У млађем узрасту, родитељи покушавају да процене способности деце,

---

-Кад имам дам им. Не добијају конкретан џепарац. Увек добијају кад им треба, ако је икако могуће (Мађарица, 44, две ћерке).

-Немају џепарац, али мислим да треба да имају, да науче да располажу. Не треба им дати неку велику суму, али треба неку малу да науче да цене новац и да са њим располажу (Мађарица, 41, две ћерке).

³⁵ -Када до тога буде дошло главни избор ћу препустити њима, као што су мени моји родитељи. Најбољи резултати се постижу ако деца уче оно што воле (Румунка, 30, два сина).

-Они су сами одлучили. Не знам на данашње време како их усмерити, охрабрити. Нама је била стимулација да ћемо се после школе запослити, купити станове, ићи на море, али ништа од тога (Српкиња - староседелац, 36, две ћерке и син).

-Они сами треба да се пронају (Српкиња - колониста, 33, два сина и ћерка).

саветују их, али не спутавају уколико нису задовољни избором детета³⁶. Задовољни или не родитељи финансијски подржавају децу и прате њихово напредовање. Стиче се утисак да су очекивања родитеља, у великој мери, усмерена не само на школу већ и на слободне активности. Једнога дана, неке од њих можда ће постати извор егзистенције њихове деце. Укратко, улога родитеља при избору слободних активности своди се на препознавање дететових склоности и пружање моралне и материјалне подршке. Коначну одлуку доносе деца сама.

Само три испитанице, Словакиње, изјавиле су да њихова деца немају никакве активности изван школе. Одсуство слободних активности последица је неразвијености средине у којој живе и немогућности родитеља да покрију трошкове путовања у неко друго насеље.

Слободно време

Годишњи одмори. Ауторитет у сфери провођења слободног времена операционализован је преко провођења годишњих одмора, одлучивања о позивању и посећивању пријатеља, односно родбине, одлучивања о куповини штампе и праћења телевизијског програма. У традиционалним срединама годишњи одмори су у потпуности запостављени, ако се и организују, одлуку о томе када и где ће се проводити доноси мушкарац. У испитиваним породицама одлуку о провођењу годишњег одмора диктира породични буџет. Све већи број супружника заједнички доноси одлуку да остане код куће. О провођењу годишњих одмора супружници одлучују заједно, али, нажалост, одлучивање се своди на констатацију да не могу себи да приуште одмор³⁷. Тринаест породица никада није путовало на годишњи одмор. Међу њима преовлађују припадници румунске етничке групе. Чак 10 од 30 Румунки је изјавило да нема искуство годишњег одмора.

У само једној породици, о годишњем одмору одлучује дете:

- Углавном дете одлучује, он предлаже где да се иде, онда иду њих двоје. Ја остајем код куће, тако се више пара уштеди (Мађарица, 47, син) *Позивање и посећивање пријатеља и родбине.* Око 90 % испитаница заједно са мужевима одлучује о позивању и посећивању пријатеља и родбине, али уз напомену да се све ређе "организовано" посећују. На контакте са пријатељима, па и родбином, пресудно утичу материјалне могућности породице. Општи је закључак да су прихватљива само виђења која искључују веће новчане

---

³⁶ -Одлучују деца, уз наш савет шта би било боље за њих. Старији син тренира фудбал, а по свом избору се играју са децом из комшилукa и школе (Румунка, 30, два сина).

-Они сами су одабрали. И један и други син тренирају и кошарку и тенис. Ћерка је више окренута интелектуалним активностима, пише хонорарио чланке (Српкиња - староседелац, 41, два сина и ћерка).

-Сами одлучују, а ми их подржавамо (Српкиња - колониста, 36, два сина).

-Указујемо им на шта је паметно искористити време. Морају имати своје обавезе, не може се цео дан бити на улици (Мађарица, 36, две ћерке).

-Деца сама одлучују, они најбоље знају шта желе. Ми смо ту да платимо (Хрватица, 45, ћерка и син).

³⁷ -Десет година нисмо отишли на годишњи одмор, али нам је потребан. Немамо могућности (Румунка, 39, син и ћерка).

-Финансије одлучују. Раније смо ишли и на море и у бању, а сада само шаљемо ћерку (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

издатке. Услед тога, позивање и посећивање родбине губи на значају као показатељ полне сегрегације, али указује на сиромаштво комуникације, како у оквиру родбинског миљеа тако и ван њега³⁸. Карактер позивања и пријатеља и родбине најсажетије описују саме испитанице: "Сами дођу, не зовемо их. Тако и ми код њих". Према одговорима испитаница, најчешће се контактира са најближим сродницима, онима који неће ништа замерити, а могу и да помогну, уколико устреба. Подједнако се (не)контактира са фамилијом по обе линије. Ако су у појединим породицама и чешћа виђања са његовом родбином, те контакте условљава просторна блискост, а не доминација мушкарца у процесу одлучивања. Ређе виђање сродника по женској линији одређује њихова удаљеност, тј. територијална покретљивост жена приликом удаје. Да ли ће се чешће виђати фамилија мушкарца или жене зависи од просторне удаљености³⁹. Само једна испитаница је нагласила чешћа виђања са мужевљевој фамилијом:

-Само његови долазе, а када дођу онда ми матора (свекрва - Г. В.) да неки посао. Моји су непожељни (Српкиња - колониста, 43, син и ћерка)

У мањем броју породица, одлуку о позивању и посећивању пријатеља, или родбине, доноси жена.

-Ја одлучујем, јер ја треба да припремим храну и пиће за госте. Муж је увек спреман да ме подржи (Мађарица, 48, ћерка).

Куповина штампе. Анализа добијених одговора показује да пресудну улогу приликом одлучивања о куповини штампе игра новац, а не односи ауторитета између супружника. Од укупног броја испитиваних домаћинстава у 13,3 % се не купује штампа.

-Не купујемо штампу. Почело је због новца, а сада је већ навика. Дневну штампу прочитамо на послу (Српкиња - староседелац, 37, два сина).

-Одлучујемо обоје (о куповини штампе - Г.В.), али их у задње време јако слабо купујемо (Румунка, 49, син и ћерка).

-У задње време не купујемо штампу, али је пре то највише радио муж (Српкиња - колониста, 43, две ћерке).

-Раније смо заједно одлучивали, али сада више нигде не идемо (Српкиња - колониста, 48, син и ћерка).

-Пет година нисмо нигде ишли, али ове ћемо ићи сигурно. Увек се заједно договоримо (Мађарица, 36, две ћерке и син).

-Договарали смо се, мада ретко где и идемо. У данашњој ситуацији, у овој кризи, то је заиста тешко. Углавном шаљемо децу код својих родитеља (Хрватица, 45, ћерка и син).

-Нема више годишњих одмора, 10 година нисмо ишли нигде. Раније смо увек заједно одлучивали о томе (Хрватица, 44, два сина).

³⁸ -Најчешће се виђамо са свекрвом, заовом и њеном породицом. Међусобно се и помажемо (Румунка, 30, два сина).

-Са заовом и девером се виђамо чешће. Једна кућа нас раздваја. Близина највише утиче (Румунка, 47, два сина).

-Имамо уходан систем. Код родбине идемо највише због неког наводног разлога, празника, рођендана (Мађарица, 33, ћерка и син).

-Углавном не идемо нигде, све је спонтано, на рођендане једино (Хрватица, 44, два сина).

³⁹ -Са његовом фамилијом се више виђамо, зато јер живе близу нас, а и по годинама смо ближи (Српкиња - колониста, 43, две ћерке).

-Више контактирамо са мојом фамилијом јер живе близу нас (Српкиња - колониста, 45, ћерка и син).

Већина породица не купује више исти број новина као некада. Испитаници из групе тзв. националних мањина нису се одрекли једино новина на матерњем језику.

-Новац одлучује шта ћемо купити. Сада узимамо само један лист. Пре сам куповала женске новине, а сада само један мађарски недељник.

У 47,6 % домаћинстава супружници заједно одлучују шта ће купити од штампе, у 9,1 % домаћинстава одлуку доноси жена, док у скоро 1/4 (24,8 %) испитиваних домаћинстава избор штампе врши мушкарац. Уочава се да су се, у корист дневних новина, жене одрекле својих женских часописа. У 5,2 % домаћинстава штампу купују само деца.

-Тата купује "Политику" и сви је читамо. Ја највише читам књиге, одустала сам од новина "Базар", деца купују музичке часописе, ò компјутерима (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

-Ја сам се одвикла од штампе. Муж купује дневну штампу. Ја сам раније куповала женске ревије (Српкиња - староседелац, 36, син и ћерка).

-Муж, он највише и чита (Српкиња - колониста, 47, две ћерке).

Гледање телевизије. Односи ауторитета у сфери праћења телевизијског програма могу се изразити као стални двобој између супружника на релацији *филмови - спортски програм*. У тој борби, уколико не постоји више телевизијских апарата у кући, жена увек устукне. У свега 7,1 % породица жена бира садржај који ће се гледати, у нешто више од 1/5 (21,0 %) породица избор програма врше деца, у 23,8 % породица одлуку доноси мушкарац, а у 47,6 % испитиваних породица супружници, заједно са децом, одлучују о томе шта ће гледати.

-Око тог се препиремо, филм против фудбала. То нису праве свађе, једно увек попусти. Ако је важна утакмица ја гледам са њим, или нешто радим (Мађарица, 33, ћерка и син).

- Ко ће одлучити зависи од програма. Ако је у питању фудбал биће по његовом (Румунка, 29, ћерка и син).

-Сви заједно одлучујемо, мада се најпре гледа утакмица, а не филм. Добро је што ја гледам утакмице (Српкиња - колониста, 35, ћерка).

Нажалост, мало породица је у могућности да приушти себи више телевизора.

-Било је сукоба, зато смо купили још један телевизор. Он (муж - Г.В.) је хтео да буде газда, а мене боли жто он то потенцира, циркуси су били (Српкиња - староседелац, 46, ћерка).

-Нема спора око тога (праћења ТВ програма - Г. В.), имамо два телевизора, муж гледа спорт, деца и ја филм (Мађарица, 36, ћерка и син).

-Свако има свој телевизор, нема свађе (Хрватица, 36, два сина).

Поред спорта, на листи гледаности мушкараца политика се, такође, високо котира.

- Тата прати политику. Сви смо против тога. Када он заспи ми пребацимо (Српкиња - староседелац, 41, син и ћерка).

-Сукоб, када је он (муж - Г. В.) у кући само се гледају вести (Српкиња - староседелац, 37, ћерка).

Наглашена полна сегрегација у овој области одлучивања уочава се у обе групе испитаница српске националности и у словачкој групи. Чак 60,0 % Словакиња је изјавило да муж одлучује о гледању телевизије. У групама Срба - староседелца и Срба - колониста доминација мушкарца је нешто мање изражена, али, такође, веома висока (36,7 % и 30,0 %).

-Ако њега нешто интересује пребаши на свој програм, ништа га не занима. Игнорише и мене ако гледам филм. Обично се посвађамо, па ако и наставим да гледам филм преседе ми. Уопште не обраћа пажњу на мене и децу (Српкиња - староседелац, 38, две ћерке).

Висок степен сагласности уочава се међу супружницима Румунима и Русинима. Можемо претпоставити да због скромне понуде програма на матерњем језику, до сукоба ређе долази. Испитанице румунске националности у 80,0 % случајева одлучују заједно са мужевима о гледању телевизијског програма. Међу Русинкама, наглашен егалитаризам у овој сфери одлучивања присутан је у 73,3 % породица.

Сукоби

Не уочава се статистички значајнија разлика у броју испитаница које су позитивно, односно негативно одговориле на питање о сукобима између њих и њихових мужева, 53,3 % жена пориче појаву сукоба, а 46,7 % признаје да до сукоба повремено долази (табела 7.). Анализа на нивоу етничких група указује на значајна одступања од општег просека. Према добијеним одговорима, до сукоба најчешће долази у групама Срба - староседелца и Срба - колониста, по 63,3 % позитивних одговора. Под сукобима испитанице подразумевају "вербалне дуеле". На мање расправа брачних парова, или мању отвореност испитаница, наилази се у хрватској групи. Према одговорима 4/5 испитаница није долазило до значајнијих сукоба између њих и њихових мужева.

До сукоба између супружника долази из више разлога. Као најчешће треба навести:

васпитање деце

-Наши највећи сукоби су око детета, око васпитања, кажњавања. Он сматра да ја сувише њима допуштам. Увек се око њих свађамо (Мађарица, 41, три ћерке).

куповина

-До сукоба долази када треба нешто да се купи а нема пара. Плата мала, потрошња велика (Румунка, 49, син и ћерка)

-Било је сукоба око куповине кола. Сва кола ја морам да гурам. Он неће да ме слуша, а не уме да одабере (Српкиња - колониста, 35, ћерка).

изградња куће

-Долазило је до ситних сукоба, вербалних, на пример око изградње куће, куповине кола и сл. Све се то решавало компромисом (Српкиња - колониста, 43, две ћерке)

Негативни одговори на постављено питање не претпостављају истовремено и демократизацију међусупружничких односа. Безговорним прихватањем одлука свога мужа, жена избегава конфликте.

-Слабо долази до сукоба. Ја прећутим. Не вреди ми да се свађам. Кажем некада, али опет увек је по његовом (Румунка, 47, два сина).

-Није долазило до сукоба, крупније одлуке увек препуштам мужу (Српкиња - колониста, 41, два сина).

Табела 7. Да ли је долазило до сукоба између Вас и Вашег мужа по питању доношења неких одлука? у %

етничка група	да	не
свега	46,7	53,3
Срби - староседеоци	63,3	36,7

Срби - колонисти	63,3	36,7
Хрвати	20,0	80,0
Мађари	36,7	63,3
Румуни	36,7	63,3
Русини	50,0	50,0
Словаци	56,7	43,3

Утицај родитеља

На доношење неке од значајнијих одлука, али и оних мање значајнијих, утицало је 17,1 % родитеља. У свим породицама као особе ауторитета јављају се "његови родитељи". Утицај старије генерације не претпоставља увек и конфликт. На "мешање" свекра и свекрве може се указати како с негативног тако и с позитивног аспекта⁴⁰. У неким случајевима, утицај његових родитеља представља настојање да се младом брачном пару помогне саветима, "више својим искуством су покушавали да нам помогну".

Табела 8. Да ли имају/имали су утицај родитељи на доношење неких одлука и које су то одлуке? у %

етничка група	да	не
свега	17,1	82,9
Срби - староседеоци	26,7	73,3
Срби - колонисти	20,0	80,0
Хрвати	13,3	86,7
Мађари	10,0	90,0
Румуни	16,7	83,3
Русини	10,0	90,0
Словаци	23,3	76,7

На основу анализе претходних података, а полазећи од преовлађујућег облика ауторитета, може се указати на неколико типова породица:

1. Патријархални - са израженом полном и генерацијском сегрегацијом. Уочава се у свега неколико породица различитих етничких група. Овај тип породице карактеристичан је за проширене породице или више-породичне заједнице. Носиоци ауторитета нису супружници већ мужевљеви родитељи, један или оба. Ако са породицом испитаника живи само мушкарчева мајка, онда је у питању генерацијска сегрегација у односу на жену. Међутим, уколико су оба родитеља жива јављају се два модела расподеле ауторитета: а) полна и генерацијска сегрегација у односу на жену, испитаницу; б) полна и генерацијска сегрегација у односу на жену и

⁴⁰ -Утицали су да живимо ту у кући са њима. Мислили су да је то боље него да правимо нову кућу (Српкиња - колониста, 42, син и ћерка).

-Утичу, увек нас поколебају. Утицали су око куповине кола, посебно кад треба нешто вредније купити (Мађарица, 30, ћерка).

-Имали су утицаја, њихово не све одлучи (Мађарица, 47, син).

-Његови су се мешали око куповине куће, нису дали да правимо кућу. Када смо хтели да се разведемо његова мајка није дала...(Хрватица, 44, два сина)

генерацијска сегрегација у односу на мушкарца. Осим заједничког одлучивања мајке и сина, није забележен ни један пример полне и генерацијске сегрегације у односу на мушкарца.

2. Патријархални - са израженом пуном сегрегацијом. Односи између супружника регулишу се под утицајем традиционалних норми. И када не живе у заједници, традиционални обрасци понашања регулишу односе између супружника. О свим испитиваним областима породичног живота одлучује муж. Како би сачувала мир у кућу, жена и не покушава да му се супротстави. Она живи у свом свету негујући привид, ако не брачне хармоније, а оно "могућност међусобног трпљења". Остају питања: Колико њих битишу једно поред другог несвесни узајамних потреба?

3. Прелазни тип породице. Карактерише га дељећи тип ауторитета са мање или више наглашеном улогом мушкарца, односно жене. Ни један од супружника одлуке не доноси самостално, али док у једним породицама доминантну улогу има мушкарац у другима је то жена.

4. Савремени тип породице - егалитарни. О свим круцијалним питањима брачни пар одлучује заједно. У зависности од старости, деца постају ако не равноправни саговорници, а оно личности чије се мишљење уважава.

Наведени типови породица присутни су у свим етничким групама. Сличности међу њима, како у погледу односа између супружника тако и у погледу односа између родитеља и деце, знатно су уочљивије него разлике. Одсуство социолошке литературе у којој се разматра исти проблем наметнуло је потребу да се на темељу прикупљених искуствених података и непосредног истраживачког искуства развија теоријска мисао о особеностима односа ауторитета. Овај истраживачки подухват, као и сваки други приступ експлоративног типа, мора претрпети разне поступке искуственог проверавања који ће потврдити, модификовати, или одбацити уочене правилности.

РАТКО ДУЊБЕРОВИЋ
Филозофски факултет
Пале - Српско Сарајево

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ МЕНАДЦЕРА И КВАЛИТЕТ ЖИВОТА ЗАПОСЛЕНИХ

Широко је прихваћено мишљење да човекове вредности претстављају диспозиције усмерене на остварење циљева који су за њега пожељни и вредни. Чинећи основу доследности његовог доживљавања, вредности имају интегративну функцију, пре свега у том смислу што је појединац свестан својих схватања о пожељном, Што их доживљава као интегрални део свог Ја и што има осећање да су оне основни стандард понашања који је он изабрао односно изградио.

Осим што их прати осећање пожељности и оправданости, што имају свесни карактер (што подразумевају процене) и што су трајне и стабилне карактеристике, вредности имају високу мотивациону снагу, већу од других динамичких компоненти личности (интересовања, мотива, ставова...). Другим речима, оне нам служе, с једне стране, као стандарди опажања и процењивања ствари и појава и с друге стране, имају мотивациону функцију, која се изражава у тенденцији да заузимамо одређене ставове, развијамо мотиве, изградимо стил понашања..., а преко тога и стичемо нове вредности.

То ће рећи, да су вредности по обиму и садржају шире од мотива, ставова, оријентације на одређени стил понашања, да су мање подложне променама и, најважније, оне могу претстављати изворе ових динамичких диспозиција понашања појединца. Добро интегрисане вредности претстављају извор пожељних моралних норми које појединцу олакшавају доношење одлука и решавање конфликта. Све то недвосмислено указује, да вредности помажу предвиђању друштвеног понашања људи. Стога слободно можемо рећи, да вредности за појединца могу бити толико суштинске да њихово неиспуњавање може угрозити његово осећање личног идентитета.

Трагајући за одговором на питање како настају вредности, у психологији се јавља дилемма: да ли пресудну улогу у настанку вредности имају спољашњи фактори (социјализација) или наслеђе (сазревање). Фројдово психоаналитичко тумачење усвајање вредности посматра кроз sazревање инстинктивне енергије либида. Ајзенкова теорија апострофира генетичке основе понашања - наслеђена физиолошка подлога одре-

ђује да ли ће човек бити мање или више подложен условљавању. Пошто се вредности преносе условљавањем, то ће човек примити вредности своје социјалне средине. Пијаже настанак вредности посматра кроз развој способности процењаивања. Теорије учења, наглашавајући значај социјализације, у први план стављају принцип стицања вредности, и то пре свега путем класичног и инструменталног условљавања. Ипак, највећи број савремених социјалних психолога је сагласан, да се вредности у првом реду формирају под утицајем и међусобним деловањем историјских, актуално-друштвених и личних чинилаца.

Вредносне оријентације менаџера сагледаваћемо кроз оне аспекте њиховог радног понашања који непосредније утичу на квалитет живота запослених. У првом реду ћемо анализирати како на психологију и радно ангажовање запослених утичу њихови ставови, мотивација и стил понашања. Разуме се, квалитет живота који појединац оствари на послу од капиталног је значаја за квалитет његовог укупног живота.

Посао човеку омогућава да оствари веома важне потребе: материјалне (да има новца), социјалне (да има одговарајући положај) и психолошке (да ради посао који воли и на коме може испољити своје потенцијале). Од понашања менаџера у многом зависи колико ће запослени задовољити своје стручне, социјалне и психолошке потребе.

Пошто менаџер по правилу има водећи утицај на укупност понашања чланова своје екипе, то се од њега очекује да нешто више разуме психодинамичке механизме живота и рада те екипе: кад се ради о сарадњи а кад о ривалитету, како неки чланови постају више а други мање омиљени и прихватљиви за екипу, како тече неформални утицај, у ком смислу се осећај припадања тиму постиже подстицањем активне улоге и партиципације у доношењу групних одлука итд. Посебно се од менаџера очекује да зна који су све механизми психосоцијалне интеракције значајни, путем којих он остварује утицај на понашање појединаца у групи: имитација, сугестија, симпатија и антипатија, социјални притисак, фацитилитација и инхибиција, те идентификација.

Из свега овога се види, да психолошке особине и наведени типови односа према сарадницима (стилови руковођења) представљају оне најнепосредније психосоцијалне услове који менаџеру омогућавају да као шеф испуни стручне, социјалне и психолошке захтеве које му постављају чланови тима. Од првог човека у тиму се очекује да тражи путеве за решавање задатака, да пренесе знања и помогне у савладавању тражених вештина. Не чини се ни потребним наглашавати, да неки менаџери немају чему научити своје сараднике, док неки само не знају пренети знања која имају. Од руководиоца се очекује да сваком члану омогући да у тиму дође до изражаја, да испољи оно што зна и може, односно оно што га највише интересује; очекује се да решава конфликте међу појединцима и подгрупамма; он је тај који се брине о добрим еко-условима рада; тај је који екипи даје информације о стварима и појавама битним за остварење постављених циљева.

Код психолошких захтева менаџеру, на првом месту је онај који се тиче одговорности - шеф тима је централни носилац одговорности за успех и неуспех тима. Шта више, од њега се често очекује да у слушају неуспеха тима главну кривицу преузме на себе, да буде вжртвени јарац", и тако смањи осећај кривице код својих сарадника. Осим тога, воља

тима треба да буде и психолошки осонац (вочинска фигура") члановима, да им буде пример и да им својом снагом улива сигурност.

Теорије мотивације имају важне практичне импликације за менаџмент, јер всугеришу шта менаџери треба да ураде да би успели у покретању, развијању и одржавању жељене мотивације код запослених - да им пруже прилику да задовоље своје потребе, да максимално искористе своје креативне потенцијале, значи, да остваре одређени квалитет живота:

Теоријски модели претстављају ваљане оквире за објашњавање укупних процеса мотивације у организацији (групи, тиму): указују на важност и структуру потреба које људи желе задовољити на послу; упућују на значај индивидуалних разлика у погледу прференција и очекивања; упућују на важност перцепција, доживљаја и очекивања запослених; понашање запослених је функција и задовољења и фрустрације њихових потреба; мотивација је веома значајан фактор менаџерске ефикасности - менаџери не могу бити добри мотиватори ако и сами нису високо мотивисани.

Посојеће теорије указују на развојност и променљивост потреба које претстављају мотивацијски потенцијал: потребе могу расти с њиховим задовољавањем; задовољена потреба постаје мотиватор а незадовољена демотиватор понашања; задовољење може интезивирати потребу и истовремено покренути другу потребу; немогућност задовољавања виших води регресији на интезивније задовољавање ниших потреба; људи теже да се понашају пре свега у правцу задовољавања потреба раста и развоја.

Менаџери могу да утичу на развој мотивације код сарадника: потребе запослених за поштовањем и самоактуализацијом најбоље развијају ако признају њихова достигнућа; могу развијати пожељне индивидуалне прференције, ставове и вредности; особине личности менаџера су важне одреднице мотивације запослених; посебно је важно да менаџери развију мотивирајући стил понашања: треба да се труде да имају једнак однос према свима; треба да буду отворени у вези са резултатом и импутом - да на друштвено прихватљив начин презентују информације о залагању и учинку појединаца и група; запосленима је потребно дефинисати и објаснити колико су им очекивања остварљива; важно ј да поставе јасан однос између награде и учинка; награде које деле за запослене треба да имају позитивну валенцију - неопходно је консултовањем перцепција и ставова запослених о фер односу и правичности награђивања.

Теорије мотивације упућују на различита средства и могућности које су менаџерима на располагању у задовољавању различитих потреба запослених: бољим социјалним односима и тимским радом могу компензирати незадовољство настало због незадовољења егзистенцијалних потреба; могу мењати карактеристике радне ситуације (унапређење организационе културе, система награђивања и развоја кадрова, система едукације менаџера...), карактеристике посла (теорије упућују на важност посла за мотивацију, важност његовог обогаћивања - да је занимљив, разноврстан, да омогућује испољавање потенцијала, да сам по себи претставља интринзичну награду - да се радни задаци обликују тако да подсичу потенцијале - да се подржавају потребе људи за добрим и праведним третманом, што је јак извор мотивације) и индивидуалне

особине (да ствара нове ставове, перцепције, вредносне оријентације, аспирације, очекивања...).

Успешан је онај менаџер који је способен и који зна да сагледа смисао оваквих социопсихолошких обележја својих сарадника. Уколико има реалнију слику о појединцу из свог тима утолико ће према њему имати ваљанији третман на послу. Полазећи не од очекиваних већ од стварних особина појединца, преко уважавања његових личних циљева снажније ће га покренути на постизање циљева тима, распоредиће га на послове где може највише допринети, лакше ће идентификовати разлоге његовог (не)успеха и друго.

Сама могућност појединца да с менаџером у овој сфери може комуницирати, да може разменити мишљења и добити подршку за ставове и оријентације, претставља мотивациони фактор. Свакодневно искуство потврђује да људе мотивише то што могу да сарађују, да изнесу своје мишљење и да утичу на ситуацију за коју су заинтересовани. За сарадника је подстицајно ако заједно с менаџером продискутује о својим циљевима, одреди начине за њихово остваривање и процени постигнуте резултате. Разуме се, ефекти ће бити највећи ако је при свему томе успостављен отворен и срдачан однос, те ако је срдачност и благонаклоност обострана.

Овде треба имати у виду да врло често менаџери нису свесни у ком све смислу позитивно делују на мотивацију сарадника. Они се једноставно понашају уобичајено и, у складу са својом структуром личности, не обраћајући неку посебну пажњу на то колико је појединцима битно што се према њима људски понашају: уважавају њихова мишљења и заинтересовани су за њихов развој, уочавају њихове посебне способности, показују размевање за тешкоће и слично. Сходно томе, такви менаџери не морају бити довољно свесни у ком све смислу претстављају узор за сарадника, колико се подражава њихово понашање, шта њихове сугестије значе за друге, шта би све на њихов захтев урадили. Истина, због деловања одбрамбених механизма, менаџери су још чешће несвесни у ком све смислу негативно/фрустрирајуће делују на мотивацију сарадника - да су несретни кад их не поштују као људе, кад не држе до тога што су предани послу, кад морају да обављају послове на којима се не могу испољити и слично. Стога би било веома занимљиво провести емпиријско истраживање и установити, колико су бројни менаџери који у нашим савременим организацијама делују изразито негативно на мотивацију запослених.

Пошто је мотивисање запослених толико важан задатак, то се од менаџера очекује да систематски сагледава и прати потребе и преференције запослених. Очекује се да са својим сарадницима разговора о томе шта им све бављење одређеним послом доноси, шта је ту вредно и у чему имају корист - економску, као финансијске и материјалне бенефиције, социјалну, као путовања, контакте и популарност, те психолошку, као стицање осећаја вредности, задовољства и личне среће. Кроз такве увиде менаџери могу увидети четири важне појаве:

Оно шта знају и мисле менаџери о потребама запослених претставља више њихово стереотипно него стварно познавање жеља и преференција запослених - резултати нашег истраживања (1986) показују да су према перцепцијама менаџера код запослених у првом плану потребе

за добром платом, сталним послом и напредовањем, док код њих стварно на првом месту егзистирају потребе да имају интересантан посао, уважавање на послу и могућност да утичу.

Изразито присуство мотива постигнућа позитивно делује на друге релевантне психолошке особине појединца, на оне које су битне за разумевање његовог радног понашања - повећава поуздање у личне способности, подстиже иницијативу и преузимање одговорности, постављање остварљивих циљева, посвећеност послу. Жеље и преференције запослених су динамична категорија која се развија и мења - ранг преференција појединаца мењање се под утицајем пословне успешности, на пример, кад дође до наглог раста или наглог пада успешности организације; са индивидуалним развојним помацима долази и до мењања редоследа потреба, на пример, појединци који уз рад стекну виши ниво образовања, да би доживели помак на послу у односу на оне који се нису додатно образовали, приорит ће дати сложенијим пословима и пословима на којима ће имати више аутономије

Важност покретања и развоја мотивације код запослених, те сложеност и динамичност мотивационих процеса у организацији изискују научну опсервацију - веома је важно емпиријски комплексно и лонгитудинално проучавати који се све фактори јављају као мотиватори у конкретним организацијама, који су најутицајнији, у ком смислу је појединачни утицај зависан и од тога како је неки конкретни фактор повезан са другим релевантним факторима и друго. Истраживања би помогла менаџерима: најпре, да коригују своје погледе на оно шта све запослене покреће да раде или не раде, затим, да промене своје критерије на линији третмана сарадника (кад им дистрибуирају задатке, награђују учинак, предлажу напредовање...) и најзад, да изврше општу реконцентрализацију циљева и начина на које ће их у организацији остварити - путем промена у сфери планирања, организовања, развоја кадрова и друго.

Из свакодневне праксе знамо да могу бити врло ефикасни појединци који имају потребу за положајном моћи: воле да су у друштву са људима на високим положајима, желе бити одговорни за важне ствари и појаве у организацији, воле да показују своју моћ над другима, стално се доказују итд. Они знају на доминантан начин ваљано саобразити своје мишљење с другачијим мишљењем и понашањем - кад је на делу социјални притисак тима, вербални захтеви сарадника, критичке опсервације надређених, захтеви из спољње средине и слично.

Овако посматрано, реч је менаџерима који су пре свега оријентисани на институционалну моћ: не карактерише их изразитија социјална мотивација, имају потребу да на радно понашање запослених снажно утичу у правцу остваривања циљева организације (тима), раде плански и систематски, имају изражен осећај правде кад стимулишу и награђују учинак запослених, спремни су жртвовати неке личне циљеве за добробит организације. Истраживања потврђују да су институционални менаџери ефикаснији од афилијативних менаџера. Друга је ствар кад имамо посла с доминантним менаџерима које карактерише социјално негативно понашање. Ради о појединцима који су пре свега оријентисани на личну моћ, кад друге усмеравају и контролишу у правцу личне добити: да увећају било имовину било моћ и популарност. Њихово понашање је

обично агресивно и граничи се са Макијевелистичком орјентацијом да се други искористе. .

У нашим савременим организацијама, где знатан број људи нема неки велики избор, неретко се иде у крајност кад такви менаџери код својих сарадника подстичу потребу да буду послушни и спремни на потчињавање. На пример, мада је конкретни менаџер релативно скромних способности, његов социјални притисак може ићи у таквом правцу да од врло компетентног сарадника очекује (взахтеваг) да га јавно сматра супериорним, да му исказује поштовање, да се потпуно препусти његовом утицају, значи, да се понаша као да има потребу за самопонижавањем и трпљењем неправде. Посматрано на дужи рок, појединци са оваквим потребама за моћи по правилу не могу бити успешни.

Осим социјалних мотива човека на активност покрећу и његови с т а в о в и. Самим тим што представљају релативно трајну тенденцију емоционалног, вредносног и акционог односа према људима и појавама, ставови имају динамичко дејство, тј. Делују као мотиви и утичу на наше понашање. Омогућују нам да се поншамо стандардно и да се лакше сналазимо у разним животним ситуацијама. Ставови утичу на све наше менталне функције - на пример, на састанку са конкурентским тимом сарадника, опажаћемо пре свега позитивне аспекте понашања појединаца из наше екипе и позитивне аспекте понашања екипе у целини, док ћемо код појединаца из конкурентске екипе и код те екипе у целини опажати више оно што сматрамо негативним, дакле, бићемо знатно пристраснији у просуђивању понашања внаших" него вњихових" чланова. Осим тога, ставови имају функцију задовољавања различитих људских мотива - на пример, човек који има позитивне ставове према људима у својој ужој радној средини имаће више услова да се осећа прихваћеним, да се дружи, да мирно ради и ствара, да оствари материјалне добити и друго.

Ставови претстављују типично стечену диспозицију позитивног или негативног односа (сазнајног, емоционалног и акционог) према људима и догађајима. Формирају се и мењају у процесу социјализације, тј. на основу искуства са социјалном околином. Низ је општих и посебних фактора који делују на формирање ставова, од оних који се тичу општих збивања у друштву (политичких, тржишних, културних,...), преко укључености у одређене групе и организације (различите улоге и положаји утичу на то какве ћемо имати ставове), па до особина личности појединца (колико је интелигентан, образован, какво му је самопоуздање...).

Знајући који фактори врше главни утицај на формирање ставова према релевантним збивањима на послу, да се једном формирани ставови тешко мењају све док постоји она иста мотивациона основа на којој су формирани, те да у некој значајној мери постоји повезаност између ставова и понашања (кажемо ву некој мери", јер постоје и друге детерминанте понашања), данас и овде многи менаџери, поготово они вишег нивоа, схватају да прву и важну премоћ у предстојећим пословним подухватима могу остварити помоћу тога што ће према тим подухватима формирати одређене ставове код релевантних актера: код непосредних сарадника, код ширег круга људи у организацији, код релевантних појединаца и група у социјалној околини итд.

Овде се чини важним нагласити улогу менаџера кад је у питању формирање и начин испољавања ставова код непосредних сарадника, код чланова тима. Ако менаџер претендује да успешно подстиче мотивацију сарадника, тада се од њега очекује да и сам има пожељне ставове, системе ставова (вредносне оријентације) и интересовања, као:

- Добри ефекти у покретању мотивације да се сарадници максимално ангажују, да се код њих формира позитиван општи став према организацији и према послу којим се баве, те да развију жељена интересовања, подразумевају да је најпре у свему томе сам менаџер узоран - да има изразито развијен мотив постигнућа, да изразито цени посао којим се бави, да му је свест заокупљена циљевима организације и садржајима збивања на послу;
- Одговорност тима (групе, колектива) треба заснивати на одговорности конкретних појединаца: само се код појединца може јавити осећај одговорности - тамо где су сви одговорни за све заправо се нико и не осећа изразитије одговорним; само код онога ко има осећај одговорности јавиће се осећај кривице ако нешто није добро урадио, а тек онај ко успе да отклони осећај кривице, тиме што је успео да оствари резултете, има услове да буде задовољан и још више мотивисан;
- Испољену мотивацију сарадника да се стваралачки искаче, да има аутономију у извршавању задатака, те да оствари бољи положај на послу, треба уважавати једнако као и његову оспособљеност;
- Добре идеје за развој организације и за остварење постављених циљева можемо наћи у свим групацијама запослених: код млађих и код старијих, код мушкараца и код жена, код оних који су у организацији признати и оних који то нису, код сарадника који према нама испољавају антипатију као и код сарадника који испољавају симпатију;
- Сарадник није толико демотивисан самим тим што нема велику финансијску добит, што нема одговарајући стан и што не може да добије жељено место у тиму колико је демотивисан ако сматра да је у односу на друге оштећен, ако други са истим или лошијим квалитетима све то имају;
- Ако се сарадник у погледу свог третмана и своје позиције у тиму доживљава изразитије депривираним (ускраћеним, ометеним), поготово кад је компетентнији и изразитије оријентисан на постигнуће, он ће, у односу на сарадника који има добар третман и одговарајућу позицију, тежити да има негативну слику о менаџеру и организацији па ће испољавати мању спремност да се ангажује;
- Ма колико се радило о "впомаку" вредности данас и овде, када је потпуно јасно да се у друштву највише цене везе и познанства, брза и лака зарада, послушност, агресивност..., резултати наших истраживања показују, да запослени у највећем броју случајева жуде за таквим социјалним односима у којима ће хумано живети и вредно радити, значи, у којима ће моћи да испоље своју радну умешност и људски однос према другима;
- Од менаџера се очекује да у оквиру својих погледа (система уверења и ставова) о значају властитих умећа, осим стручно-техничких умећа, значајно место придаје развоју својих вештина комуници-

рања (да сараднике третира као људска бића, да се стави у њихову вкожу" док сагледава њихове проблеме, да покуша схватити и оно то му сарадници не кажу...) и вештина активног слушања (да се концентрише на оно што сарадник говори, да му даје до знања да га је чуо и разумео, да га не прекида док говори, да запише најважније детаље...);

- Ефикасност организација подразумева и задовољне људе. Стога се очекује да менаџери имају јасан став, да су одговорни за развој сарадник: треба да им омогуће довољно сложене послове на којим ће испољити своје потенцијале, да их упућују на едукацију, оријентишу на промене и друго;
- Од менаџера се очекује да посебно уважавају перцепције и вредносне оцене које о њима имају људи у радној околини. Увек треба да буду спрени да се погледају у вогледалу оцена других, да на основу тих оцена приступају промени свог понашања, доносе одлуку о додатној едукацији, о препуштању позиције неком другом итд.

Социјални психолози су сагласни, да је отпор према променама детерминисан организационим и личним чиниоцима. Кад се ради о личним чиниоцима, ефикасност покретања и увођења промена у организацији у највећој мери зависи од ставова које о битним стварима и појавама у тој организацији имају запослени. Конкретније, запослени су ти од којих се очекује да, поред промена у организационом систему и нормативима извршавања задатака, направе промене и у својим ставовима (перцепцијама, уверењима, вредностима). Појединац се управо преко ставова прилагођава стању ствари у својој радној средини. Стабилан систем ставова претставља основу његовом навикнутом понашању и осећају сигурности у организацији. Стога ће се појединац супроставити свему оном што би могло да поремети сигурност у погледу постојећих ставова и навикнутог понашања. Таква његова отпорност подржана је и потребама групе (тима) у оквиру које је ангажован. Наиме, и група има устаљене норме и систем ставова о важним стварима и појавама па ће извршити снажан притисак на све припаднике који би хтели да се понашају другачије.

Из искуства знамо, да отпор променама има психолошку основу. У првом реду ћемо се одупрети променама за које мислимо, за које имамо став, да ће бити штетне по наше интересе. На пример, нећемо подржати промене које ће довести до реструктуре моћи, конкретније, које ће довести друге људе да уместо нас и наших другара врше снажан утицај на важне појаве у организацији. Одупирање ће бити посебно појачано ако имамо негативно искуство, ако смо раније подржали промене које су нам смањиле могућности да остварујемо економске, социјалне и психолошке користи.

Дакле, променама се опиремо најпре у својој свести. На пример, ако менаџери хоће да направе нове развојне кораке у својој каријери путем додатне едукације, они прво треба да промена нека сазнања, уверења, мишљења и погледе које имају о важности њиховог стручног усавршавања за развој организације - треба да схвате да ће им и лично развојно/дугорочније добро доћи ако уложи додатни напор и стручно се боље оспособе за обављање одређених менаџерских улога, да ће им тада сналажење у оквиру нових решења и прихватање промена бити мање

стресно, а то ,између осталог, и зато што ће се преко додатне стручне обуке ослободити страха од промена, од властите некомпетентности да се суоче са новим изазовима.

Оријентацију на промене можемо сагледавати преко *когнитивне компетенције ставова* које према постојећој пракси у организацији имају запослени: колико су информисани, шта позитивно а шта негативно вреднују, кога опажају утицајним, кога одговорним итд. Поред оваквих посебних ставова о актуелној пракси, значајну одредницу односа према променама могу имати и оне опште оријентације људи о томе шта вреди а шта не вреди радити у животу.- на пример, да ли је данас вредније учити и напорно радити или је боље оријентисати се на везе и познанства, или, други пример, да ли данас за младе , у односу на оне који су искуство стицали у самоуправном социјализму, представља значајно већу вредност стицање имовине и обезбјеђење социјалне моћи у организацијама.

Резултати два истраживања која смо сами реализовали и четири истраживања која су под нашим менторством последњих десетак година спровела два магистранта и два докторанта недвосмислено упућују на закључак, да запослени у нашим организацијама на првом месту желе промене које ће бити у функцији развоја јаке привреде и побољшања животног стандарда грађана. Следећа два друштвена циља која релативно често стављају на прво место схватамо као инструменталне за остварење овог главног циља, а то су : 1. изградња стабилне државе са правичним законима које ће сви поштовати и 2. обезбјеђење посла свим људима, односно могућности да сви испоље своје способности и умећа.

Шта у контексту оријентације на промене значи добијена дистрибуција података о приоритетним друштвеним циљевима може се, на пример, видети и из тога да су испитаници толико ретко на прво место ставили неке циљеве који су веома јучег толико снажно јавно апострофирани, било као узроци било као инструменти решавања друштвених конфликта, као што су: јачање и развој одбрамбених снага, развој добрих међунационалних односа, борба против криминала и корупције. Чини се да су људи кроз све оно што нам се дешавало у рату и, поготово, после рата широко схватили да је ипак кључ решења у економском развоју односно животног стандарду грађана који ће постићи преваходно преко промена у властитом односу према реду (закону, моралним нормама...) и раду (да сви раде, да имају такве критерије за вредновање учинка који ће покренути све њихове способности и умећа...). Другим речима , схватили су да најпре морају порадити на подизању економског благостања, јер је то основни предуслов њихове мотивације да развијају остале области друштвеног живота: хумане односе, парламентаризам, науку и слично.

Истраживања у свету показују, да је отпор према променама најсигурније анализирати преко *афективне компетенције ставова* - у ком смислу су појединци и групе задовољни односно незадовољни стањем ствари: организацијом рада, пажњом која се у посвећује развоју и мотивисању кадрова, условима на послу, личним приходима, менаџментом и друго. Резултати претходно поменутих истраживања јасно указују, да подаци...о незадовољству могу бити од велике користи код припремања плана промена и редоследа којим оне требају бити покренуте. Они

показују да са становишта покретања и спровођења промена, није довољно установити сам обим незадовољства. Исто толико је битно установити структуру незадовољства: чиме и у којој мери су запослени незадовољни, те какве разлике у погледу незадовољства постоје међу релевантним социо-статусним групацијама запослених (менаџери, службеници, радници у производњи...) у организацији.

На основу свеукупних података о задовољству може се извести неколико закључака:

1. Запослени у посматраним предузећима су критично незадовољни стварима и појавама у организацији па самим тим је логично очекивати да су истински оријентисани на промене;
2. Извори њиховог незадовољства више су везани за опште-друштвене појаве него за појаве које се тичу предузећа, и, поготово, њих лично. Практично је индикативан налаз, да су запослени знатно чешће незадовољни ширим социјалним окружењем (општим стањем ствари у друштву, општим односом према професионалном развоју кадрова у организацији, менаџментом организације...) него што су незадовољни собом и ужим социјалним окружењем (властитим доприносом предузећу у коме раде, спремношћу сарадника за тимски рад, својим непосредним руководиоцима...);
3. Наглашено изражавање незадовољства могућностима да се утиче на процес одлучивања у организацији индикатор је постојања високе дистанце моћи у организацији. То ће рећи, да у организацијама треба развијати механизме далеко веће партиципације запослених, поготово кад се ради о системима одлучивања и информисања.

Менаџерима је, чини се, посебно важно скренути пажњу на негативне *предрасуде*, тј. на ставове који неоправдано укључују негативан однос према особама или појавама. Најчешће је реч о негативним ставовима према одређеним групацијама људи: структурираним према социјалном пореклу, према етничкој, полној, професионалној или некој другој припадности - кад се у друштву (организацији, тиму) могућност њихова доприноса ложије вреднује, кад их се посматра са антипатијом, кад не постоји спремност на сарадњу с њима и слично.

Посбно се чини важним имати у виду, да се код нас традиционално лако шире и функционишу предрасуде чим је посредни социјална промоција појединаца из мањинских група, без обзира о којој је врсти припадности реч - у колективу где је већина из руралне средине неретко функционише став, да на одговорним пословима не могу уснети свилениг, они из урбане средине; у организацији где су мушкарци на челним местима егзистира став да жене немају потребну менталну, социјалну и, поготово, емоционалну чврстину да би руководиле; у тиму где преовладавају економисти пласира се мишљење да о пословима менаџмента у првом реду треба да брину људи економске струке; у колективу где већина припада истој етничкој групацији јављају се дискриминаторски ставови према припадницима других етничких група, не омогућава им се једнакоправан однос кад се ради о напредовању и друго.

Преко оваквих ставова/предрасуда утицај се најлакше остварује у условима општих друштвених тешкоћа и незадовољства широког круга људи. У таквим условима изражене су потребе људи да се ослободе тензије изазване спречавањем задовољавања својих жеља. То користе они неостварени људи на одговорним позицијама и агресивност лако усмеравају не на стварног узрочника фрустрације него на одређене групе. Овако објашњење функционисања предрасуда назива се фрустрационом теоријом деловања предрасуда или теоријом тражења жртве.

Остаје нам да претпоставимо, колико и у ком броју наших организација је преко оваквих ставова вумртвљенг креативни потенцијал, у ком смислу овакви ставови могу подстицати понашање које је противно и циљевима појединца и циљевима организација, колико производе лоше ефекте преко довођења до лоших међуљудских односа итд. То ће рећи, од менаџера се очекује да негативне ефекте оваквих ставова схвати и у смислу њиховог утицаја на ниску пословну успешност.

Са становишта покретања промена, добијени подаци о афективној компоненти става према појавама у организацији показују да није толико проблем установити сам обим незадовољства: чиме и у којој мери су незадовољне одређене групације људи. Више је проблем, како добијене податке практично искористити: шта мењати, гдје почети, како ангажовати људе и слично. На пример, наши подаци указују, да најпре ствари морамо мењати на ширем друштвеном плану: друштво мора генерално више развијати улагати у развој организација, изградити боље опште критерије професионалног избора и развоја менаџера, те пројектовати ваљаније програме њиховог стручног усавршавања. Тек након промена на ширем плану има смисла очекивати пожељне ефекте везане за промене унутар самих организација: како да буду организоване, које системе избора и развоја кадрова да имају, системе награђивања итд.

С т и л п о н а ш а њ а менаџера можемо посматрати пре свега као резултат укупности ставова које појединац има о томе како треба покретати, координирати и санкционисати радно понашање других људи. Понашање менаџера најбоље ћемо схватити ако га посматрамо у контексту социјалне климе која влада у организацији (групи, тиму). У одређеној социјалној клими појединац ће, зависно од тога какве ставове има, испољавати за њега карактеристичан општи, релативно доследан и трајан стил понашања. Тај стил врши снажан утицај како на општу социјалну климу у актуелној групи тако и на мотивацију сваког њеног појединца.

Ефикасност у изградњи и вођењу тима зависиће у првом реду од личног потенцијала самог менаџера. Подразумева се, менаџер као шеф оваквог тима требало би да поседује оне психолошке особине и црте које ће му омогућити да га чланови тима доживљавају и као компетентног на стручном плану и као узорног на људском плану. То су пре свега: знање и квалитет искуства у овој области, способности интерперсоналног комуницирања, оријентација на постигнуће, емоционална зрелост и морално-вољне особине (иницијативност, упорност, доследност, несебичност, скромност, одговорност).

Према критеријуму остваривања улоге вође, шефови оваквих тимова могу се распоредити између две крајности. На једној страни су они

који свој ауторитет заснивају на наредбама и забранама, с тенденцијом да потенцирају своју надређену улогу и да упорно инсистирају на послушности сарадника. На другој страни су шефови који тече да преузму улогу организатора и координатора заједничких активности и обавеза, улогу која подразумева више односе сарадње него односе следбеништва. Другим речима, први су више усмерени на извршавање задатака у функцији постизања циљева тима, док су други више усмерени на људе и њихове односе у тиму - први су успешнији на радном плану, постичу боље резултате, а други на социјалном плану, успостављају боље односе међу члановима екипе, повећавају њихово задовољство и, поготово личну сигурност.

Делује да претходне дихотомизације подразумевају искључиву диференцијацију менаџера. Напротив, јасно је да се стил односа менаџера према члановима своје екипе проматра на континууму - мали број је оних који су искључиво оријентисани на један односно други начин вођења (да су или наредбодавци или организатори, да су усмерени или на задатке или на људе): највише их је око средине, једни су наклоњени више једном, други другом, а трећи подједнако и једном и другом стилу вођења радног тима.

Кад се менаџер понаша као потпуни наредбодавац коме се чланови екипе морају без поговора покоравати и извршавати његове налоге, тада кажемо да он примењује аутократски стил руковођења. Међутим, кад менаџер свој тим води сарађујући и договарајући се са свим члановима, тада кажемо да он примењује демократски стил руковођења. А кад менаџер сваком члану тима омогућава да да добијене задатке решава на властити начин и на властиту одговорност, тада ћемо рећи да он примењује влаиссез-фаирег (слободни) стил.

Менаџери наклоњени аутократском стилу најчешће као методе руковођења користе присилу и патернализам. Разни су облици присиле које користе да би осигурали извршење задатака, а најчешће су то разни облици групног притиска - од упозорења, претње и казне до обећања, похвале и награде. Ауторитет на коме почива присила може бити у самом менаџеру, али може бити и у његовом ослањању на ауторитет руководства организације у којој тим ради. Кад користи методу патернализма, менаџер брине за неке потребе (материјалне, социјалне и психолошке) чланова своје екипе, а за узврат тражи њихову потпуну послушност и оданост.

Код демократског стила, где чланови имају пуну могућност да предлажу задатке и расправљају о начинима њиховог извршења, менаџер најчешће примењује методу уверавања. Настоји уверити екипу да је потребно извршити постављене задатке. При томе се служи личним примером, аргументовањем, даје сугестије, пажљиво слуша предлоге чланова екипе, трага за разлозима неслагања појединаца и слично. Менаџер који користи овај стил начешће проводи оно што је замислио, али не као решења која група доживљава наметнутим, већ више као нешто што је заједнички донесено, у чему су сви учествовали. Таква партиципација води већој одговорности и већем ангажовању сарадника.

Разуме се, у пракси се ријетко сусрећу ЧистиЧ стилови. Данас се све већи број аутора говори о два типа/модела контаката између менаџера изапослених:

1. Доминантни
2. Импејрајивни

Кад се ради о интеракцији у групи, код доминантних контаката постоји изражена тенденција доминације менаџера над сарадницима. Овакво понашање ствара препреку за успешну комуникацију и добре интерперсоналне односе. Уочена је појава повћаног конформизма код учесника, те разне врсте отпора, зависности и љубоморе. Код интегративних контаката развијају се пријатељски међуљудски односи и ствара се атмосфере интезивног узајамног деловања међу учесницима. У првом реду ствара се осећај заједничких циљева и интереса без обзира на евидентне разлике у способностима, интересовањима и знањима чланова групе.

Према психолошким карактеристикама менаџере, као и све друге вође, можемо сврстати у више категорија. Ако то урадимо на бази њиховог идејног и организационог талента, што су две битне психолошке димензије личности сваког вође, тада можемо говорити о четири основна типа менаџера: први, кад појединац нема ни један ни други таленат - нити је снажан и оригиналан по својим замислима и идејама, нити је добар организатор активности припадника тима, други, кад је надарен само у погледу идеја, трећи, кад је надарен само у погледу организовања и четврти, кад је талентован и као идејни и као организациони вођа тима.

Имајући у виду назначени утицај карактера владајуће психологије на успешност менаџера у конкретним организацијама, овде ћемо, скицирати психолошки профил два менаџера (видети наредну табелу), уз претпоставку да су уједначени према класичним критеријумима: кад имају исти количник тзв. Опште интелигенције (IQ), исти профил и сепен образовања, те исту врсту и дужину радног искуства. Према ономе, како смо напред изнели, шта се у литератури приписује успешном односно неуспешном менаџеру, профил А би требао да има далеко веће шансе на успех него профил Б. Остављамо читаоцима, поготово студентима менаџмента и менаџерима, да сами процене: у којој мери је то тако и у нашим условима - да ли ће код нас широк круг људи ценити и кроз ангажовање подржавати менаџера који се једнако односи према људима без обзира на позицију, који оправдано од запослених тражи да се жртвују данас да би им било боље сутра, кад је асертиван/миран и кад ефикасност заснива на поштовању а не на агресивном наступу и страхопоштовању других, кад социјалну моћ не користи за остваривање личних циљева и доминације над другима већ за остваривање циљева организације.

Читалац који закључи да у нашим условима више шанси на успех има менаџер типа Б (внегативац), треба да се упита: да ли је то пре свега зато што међу запосленима преовладава ауторитарно понашање, тј. личности које су подложне ауторитету.

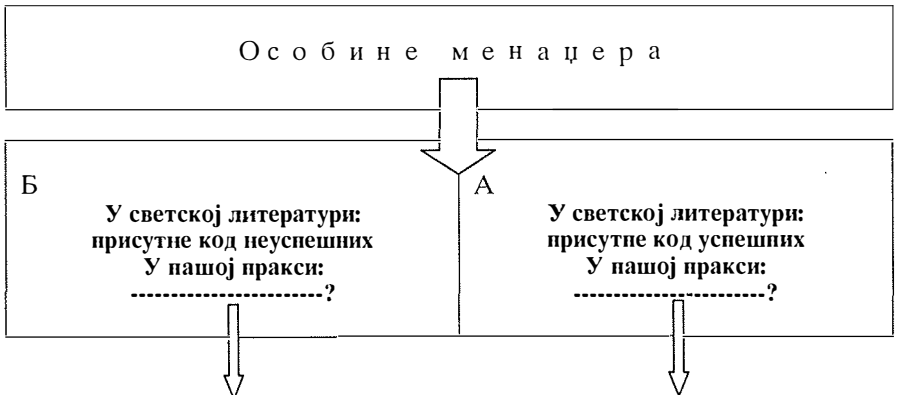
На садашњем степену научне спознаје у овој области, има смисла говорити о потребним способностима за све оне људе који се припремају за јавна занимања, а нарочито она која, као код менаџера, укључују елементе руковођења и организовања послова дргих људи. Људи који

успршавају ове особине успевају у свему што подразумева пре свега успешну сарадњу са другима. Они менаџери који поседују социјалну интелигенцију односно способност да увиђају и решавају интерперсоналне односе, у односу на оне који такву способност не поседују, успешније ће повезивати и предводити своје сараднике, вештије ће артикулисати и подстицајније изразити колективна расположења, мотивационе факторе на линији постзања зацртаних циљева и слично. Ричеју, то су људи са којима други воле да раде.

Друга је стварш у данашњим кризним друштвеним условима увелико егзистирају нежељене (негативне) вредности и што се за постизање успеха и стицање моћи менаџери неретко користе макијавелистичку стратегију: пресферирају арогантно понашање, зацртаним циљевима оправдавају варање, ефикасност постичу више преко тога што их се други плаше него преко тога што их други воле и слично. Логично је што се у таквим социјалним условима јавља знатан број вуспешних менаџера који интерперсоналне способности (социјални IQ) схватају као вештину корисног манипулисања другим људима, кад их без икакве рационалне основе могу навести да чине оно што не желе, односно да чине оно што такви менаџери хоће.

У савременој психологији све су бројнији аутори који увиђају да су резултати на IQ тестовима превасходно показатељ напредовања у школском и академском образовању, а да ти резултати за оно што долази касније, за животни и радни пут, немају неку предиктивну вредност. Управо се овде крију разлози трагања за ширим виђењем интелигенције, за утемељавањем појмова као што су интерперсонална (социјална) и интраперсонална (емоционална) интелигенција. Са становишта емоционалне интелигенције, посебно је битно да менаџера карактерише оптимизам, као нада и очекивање да ће се ствари у животу и на послу одвијати у добром правцу. Та карактеристика ће им помоћи, и да избегну беспомоћност и анксиозност пред тешким и неизвесним пословима, и да тренутни неуспех схвате као последицу околности које се у следећим акцијама могу избећи. Док оптимисти мисле да се пораз може превазићи, песимисти га виде пре свега као последицу личне неспособности и верују да ће им та неспособност бити сметња и у свим следећим покућајима.

<p><i>Нема чврсти морални интигритети</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Нема јасне етичке принципе - Не држи до дате речи и поверења - Испољава став да је морално све што води расту фирме - спреман је на предузимање послова који могу бити ризични за тим, организацију 	<p><i>Има чврсти морални интигритети</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Има јасне етичке принципе - Држи до дате речи и поверења - Моралност поступака не оправдава циљевима фирме - Опрезно улази у послове који могу бити ризични за тим, организацију
--	--

<p>Не ствара средину у којој се учи</p> <ul style="list-style-type: none"> - Не увиђа и не подржава развој и квалитете других - Верује да људе треба надzirати и критиковати - Не држи до личних потреба људи - Има предрасуде - нема исти однос према свим групацијама запослених (по полу, професији, старосном узрасту, социјалном пореклу... 	<p>Ствара средину у којој се учи</p> <ul style="list-style-type: none"> - Увиђа и подржава развој и квалитете других - Верује у моћ похвале и поверења у људе - Држи до личних потреба људи - Нема предрасуде - има исти однос према свим групацијама запослених (по полу, професији, старосном узрасту, социјалном пореклу...
--	--

Емоционална реакција на неуспех од капиталног је значаја за мотивацију да се посао настави или не настави. Менаџери са изразито присутном надом више су склони самомотивисању, флексибилнији су у изналажењу начина за постизање циљева, смањењу аспирација кад постану неоствариве и слично. Посматрано у овом светлу, способност да се иде напред упркос неуспесима мже бити ваљан препредсказатељ успеха у менаџменту.

То што позитивна односно негативна ментална усмереност (став) код оптимисте подстиче наду а код песимисту води у безнађе, у највећој мери може бити последица темперамента, кад по својој природи људи имају више једну или више другу усмереност. Истина, међу савременим психолозима јављају се заговорници тезе, да се темперамент може впреклапати са искуством. Према њима, могу се научити и оптимистичка усмјереност на подстицање наде и песимистичка усмјереност на подстицање сталне неверице у успех. Имајући у виду оваква схватања, психолози су увели појам самоефикасност, као уверење да је човек способан да управља догађајима, односно да је у стању да се супротстави тешкоћама када наиђу. А у психологији је познато, да развој било које способности и овладавање изазовима код појединца развија осећање самоефикасности, што га наводи да прихвата сев веће ризике на послу.

Из свакодневне праксе знамо да могу бити врло ефикасни појединци који имају потребу за социјалним угледом и положајном моћи: воле да су у друштву са људима на високим положајима, желе бити одговорни за важне ствари и појаве у организацији, воле да показују своју моћ

над другима, стално се доказују итд. Они знају на доминантан начин ваљано саобразити своје мишљење с другачијим мишљењем и понашањем - кад је на делу социјални притисак тима, вербални захтеви сарадника, критичке опсервације надређених, захтеви из спољње средине и слично.

Овако посматрано, реч је менаџерима који су пре свега оријентисани на институционалну моћ: не карактерише их изразитија социјална мотивација, имају потребу да на радно понашање запослених снажно утичу у правцу остваривања циљева организације (тима), раде плански и систематски, имају изражен осећај правде кад стимулишу и награђују учинак запослених, спремни су жртвовати неке личне циљеве за добробит организације. Истраживања потврђују да су институционални менаџери ефикаснији од афилијативних менаџера.

Друга је ствар кад имамо посла с доминантним менаџерима које карактерише социјално негативно понашање. Ради о појединцима који су пре свега оријентисани на личну моћ, кад друге усмеравају и контролишу у правцу личне добити: да увђају било имовину било моћ и популарност. Њихово понашање је обично агресивно и граничи се са Макијевелистичком оријентацијом да се други искористе. .

У нашим савременим организацијама, где знатан број људи нема неки велики избор, неретко се иде у крајност кад такви менаџери код својих сарадника подстичу потребу да буду послушни и спремни на потчињавање. На пример, мада је конкретни менаџер релативно скромних способности, његов социјални притисак може ићи у таквом правцу да од врло компетентног сарадника очекује (взахтева) да га јавно сматра супериорним, да му исказује поштовање, да се потпуно препусти његовом утицају, значи, да се понаша као да има потребу за самопонижавањем и трпљењем неправде. Посматрано на дужи рок, појединци са оваквим потребама за моћи по правилу не могу бити успешни.

Смо менаџер кога карактеришу особине зреле личности код својих сарадника може успешно развијати такве особине, такве које ће им помоћи да буду продуктивни на послу, значи, које ће им помоћи да обезбеде квалитетан живот. Зависно од периода у коме се посматрају развојни дometи личности и зависно од схватања везаних за одређену културу, у психологији се о зрелој личности настоји говорити не толико у смислу броја и врсте присутних особина колико у смислу постизања склада у структури тих особина - како у смислу постизања унутрашњег јединства у структури личности тако и у смислу изградње складних односа личности са другим људима.

Најчешће се говори о три нивоа (врсте) зреле личности: 1. интелектуална зрелост, као способност критичког размишљања и закључивања, 2. емоционална зрелост, као способност адекватног емоционалног реаговања и способност контролисања властитих осећања и 3. социјална зрелост, као способност успостављања хармоничних односа са социјалном средином.

Проблем је што се на садашњем нивоу развоја психологије менаџмента о рангу значаја сваке од ове компоненте научни ауторитети мање говоре на основу резултата истраживања а више на основу искуствених запажања. Такав пример је запажање Адигес-а (Адигес, И.: Управља-

ње променама, Прометеј, Нови Сад, 1979, стр. 181 - 182) који, наглашавајући да добри менаџери треба да буду зреле личности, истиче: вЗрелост произилази из искуства, а искуство од погрешног расуђивања и учења на грешкамаг. Нико није рођрн зрео. Процес сазревања је попраћен боловима и патњом. Он обухвата губљење веза са сопственом прошлошћу да би се добио простор за нове везе у будућности.. Не зна свако како да губи, како да пусти ствари да иду својим током. Добијање је лако, губљење је тешко. Покажите ми менаџера који излази као победник пошто је губио, и ја ћу вам показати доброг менаџера. Пут до раја води кроз пакао... За добре менаџере или вође није важно шта знају, већ ко су... Тимски руководиоци , нарочито менаџери, морају знати какви да буду ако желе да заслуже шире поштовање и поверење око себе. Ми у модерном друштву сувише стављамо нагласак на познавање информација и технолошког знања у најширем смислу, а скоро игноришемо критичну важност тога вкакав битиг.

Према Големан-у (Големан, Д.: Емоционална интелигенција, Геооптика, Београд, 2001, стр. 42 - 43) појединац са високим IQ-ом (оним који не укључује емоционалну интелигенцију) в...представља скоро карикатуру интелектуалца, сналажљивог у свету знања али невештог у свету интимности. Профили се по неким цртама разликују код мушкараца и код жена. Тип мушкараца са високим IQ-ом је усмерен на широко поље интелектуалних занимања и способности. Он је амбициозан и продуктиван, предвидљив и упоран и не може га лични проблеми. Он такође може да буде критичан и снисходљив, префињен и повучен, сигуран у сексуалним и сензуалним искуствима, безосећајан и равнодушан, и емоционално хладан и млак.

Насупрот овом типу, мушкарци са високом емоционалном интелигенцијом су уравнотежени, весели, друштвени и отворени, и нису склони страху и забринутости. Изузетно су одани људима и идејама, одговорни су и етични, а у својим везама су пуни разумевања и пажње. Њихов емоционални живот је богат и разноврстан; они су у сагласности сами са собом, са другима, као и друштвом у коме живе.

Жене основног типа са високим IQ-ом поседују интелектуално самопоуздање, вешто изражавају своје мисли, расправљају о интелектуалним темама и занима их велики број интелектуалних и естетских области. Такође могу да буди интроспективне, склоне анксиозности, забринутости и да имају осећање кривице; оклевају да свој бес отворено искажу, иако то чине на посредан начин.

Насупрот претходним, емоционално интелигентне жене су причљиве и директно и отворено изражавају своја осећања, имају добро мишљење о себи; живот за њих значи све. Као и мушкарци исог типа, оне су живахне, отворене и на прави начин изражавају своја осећања (немују изливе осећања због којих ће касније зажалити); добро подносе стрес. Њихова социјална домишљатост омогућава им да лако упознају нове људе; оне су довољно у сагласности са сопственим бићем тако да су спонтане, враголасте и отворене за сва сексуална искуства. За разлику од жена са високим IQ-ом, оне су ретко узнемирене, немају осећање кривице и ретко падају у очајање. Мада закључује да емоционална интелигенција додаје бићу особине које га чине човечнијим, овај аутор није

заборавио скренути пажњу, да се овде ради о екстремним портретима те да се код сваког од нас IQ у различитој мери преплиће са емоционалном интелигенцијом.

Говорећи о зрелој личности и спремности за успешан бизнис, Ђорђевић (Ђорђевићу, Б.: Психологија менаџмента, Блаце, 2001) наглашава, да се зрела личност одликује великим бројем квалитета који јој омогућавају да савесно и са разумевањем кореспондира са околином и окружењем, сарадницима и тимом на чијем се челу налази (ако се ради о менаџерима, лидерима и предузетницима), или да има трезвене комуникације и ставове, ако је у друштвеној средини.г (стр. 163).

Све скупа показује, да су емоционална самоконтрола и смиреност у основи успеха у менаџменту. Људи који су сигурни у своја права осећања и који су у стању да препознају емоције код других, које карактерише способност емпатије, вештије живе, вештији су у сагледавању онога што је другима потребно, лакше уочавају сигнале њиховог незадовољства, забринутости. Супротно, несигурни и узнемирени људи нису у стању да уоче шта осећају други, да се прилагоде емоционалном тону сарадника, да предупредe и разреше несугласице, а то ће рећи, да они нису у стању трезвено доносити одлуке. Вероватно се може говорити о својеврсном сензибилитету, тј. практичној вештини која успешним менаџерима омогућава да схвате скривене поруке.

Насупрот оваквим компарацијама о значају сваке од ових компоненти личности, сасвим ретко се говори о значају природе њихове повезаности, конкретније, у ком смеру и интензитета треба да буду међусобно повезане ове три компоненте зреле личности да би неко био успешан менаџер.

То ће рећи, да није довољно ако менаџер уочи разлике у присутним особинама (структурама) међу сарадницима. Бар исто толико је важно да уочи да се од појединца до појединца ради о различитом међусобном односу (динамици) тих особина - код једног сарадника могу бити високо међусобно повезане битне особине (да је изразито интелигентан, емоционално зрео, оријентисан на успех и слично); код другог се може радити о одсуству једне од ових важних особине и да стога не постиже успех (на пример, може имати и способности, искуство, и зрелост, а да није мотивисан); код трећег ће бити неки трећи однос и слично. Осим тога, менаџер ће приметити да у многим случајевима појединац према стварима и појавама реагује интегративно, а не у складу с појединачним особинама.

Након свега онога што смо напред изнели, евидентно је да се пред појединца који жели бити успешан менаџер постављају релативно високи захтеви у погледу карактеристика личности. Менаџер који није у горњој половини сарадника по томе колико је способан да решава проблеме увиђањем односа (колико је интелигентан) и по томе какав је као стручњак (шта зна) тешко да ће бити успешан на линији избора сарадника, те иницирања, координирања и вредновања њихових активности. Мала је вероватноћа, и да ће изабрати довољно способне, и да ће га они које изабере искрено уважавати и следити. Разуме се, појединац који у овом смислу има мање интелектуалне домете стицаће мање квалитетно искуство, а то ће кумулативно доприносити његовој општој некомпетентности да буде успешан менаџер.

Ствари су још очигледније у подручју особина личности у ужем смислу, тј. оних особина које говоре какав је и према себи и према другима: мање или више емоционално уравнотежен, самопоуздан, социјабилан, доминантан, агресиван и друго. На пример, сарадници неће успоставити исти систем комуникација према менаџеру који је нарцисоидан и менаџеру који има реалну процену својих квалитета - првome ће придавати заслуге за највећи дио онога што је добро урађено, док ће другome реално указати на значај како његовог тако и доприноса других чланова организације. Или, други пример, аутократски оријентисаном менаџеру сарадници ће најчешће ићи вниз длакуг, а демократски оријентисаном менаџеру рећи ће оно шта мисле, шта је за организацију добро а шта није.

Не чини се ни потребним наглашавати, колико је важно да менаџер буде оријентисан на постизање високих резултата. Не може у пожељном правцу и степену подстицати мотивацију сарадника онај појединац који као менаџер нема реалне циљеве, кад их нема на дуги рок, кад му успех не претставља неку посебну вредност, тј. кад успех није главни извор његовог самопоштовања. И лоше и добре особине људи на организационом врху (код политичких лидера, директора великих организација, код и најширег слоја менаџера...) људи подражавају и имитирају, подлијежу њиховом притиску, сугестији, симпатији..., а то значи, да су спремни мењати се кад виде да су менаџери истински оријентисани на променаде.

Укупност предходног разматрања показује да су вредносне оријентације (мотивација, ставови, стил понашања...) менаџера значајне одреднице социјализације запослених. Њихово понашање утиче на стицање карактеристика које их чине мање или више зрелим односно незрелим личностима, тј. мање или више предиспонираним за вођење квалитетног живота. Менаџери које красе особине зреле личности, код запослених више развијају позитивне карактеристике, као што су: задовољство, социјабилност, креативност, предузимљивост и иницијативност, истрајност, оптимизам, самопоздање, интерперсоналне вештине, оријентација на постизање високих радних резултата, и друге. Супротно, менаџери које красе особине незреле личности, код запослених више развијају негативне особине, као што су: незадовољство, апатију, песимизам, подложност ауторитету, агресивност неповјерење, неуротичност, и друге. Људи са оваквим особинама незаинтересовани су за рад и стварање, несрећни и на послу и у животу - то су људи чији је потенцијал умртвљен, које је, након дугогодишње кризе и лошег живота, тешко навести да ввиди зрачак светла на крају тунелаг, да се пробуди из летаргије, ослони на себе и заједно са таквим људима направе развојне односно стваралачке искоракe.

Питање је, колики проценат наших савремених менаџера има она неопходна знања из психологије: имају ли елементарна знања о психолошким процесима и психолошким особинама; знају ли у ком смислу на радну успешност утичу способности, личност у ужем смислу и мотивација; могу ли да препознају појавност и природу деловања основних психосоцијалних механизма интеракције и утицаја у тиму; колико су овладали оним битним вештинама комуницирања и, поготово, решавања конфликтних односа у тиму (групи, организацији). Посебно је про-

блем, наша је оцена, што наши водећи менаџере ни изнутра ни извана нису довољно подстакнути на мењање (развој) свог понашања. Обично своје менаџерско ангажовање доживљавају као успешно и без неког већег познавања психологије. Пошто радо верују да их сматра успешним њихова компетентна социјална околина (моћни појединци из политике и управе организације, утицајни појединци у тиму...), тада је и разумљиво што су искуствено одбрамбено слепи на негативне ефекте властитог понашања и што нису довољно мотивисани за промену оног што свакодневно успешног раде, јер оно што је свакодневно увек им се чини довољно познатим.

Одсуство елементарног познавања психологије и оријентације на промене схватамо као негативне полазишне услове (механизме) у чијем контексту треба тражити објашњење зашто наши менаџери и руководиоци недовољно подржавају рад психолога - зашто своју некомпетентност, оно што не знају и нису у стању да ураде, ситуационо мотивишу (оправдавају): од онога да отворено спречавају озбиљније ангажовање психолога до онога вда нам то сада не требаг, вда то сви знамог, вда је то скупог, вда наши психолози нису дорасли постојећој привредној пракси и слично. Истина, менаџери су у својој свакодневници оријентисани на решавање стално нових задатака и мало им остаје простора да размишљају и о томе шта би им психолог могао помоћи.

Више смо помоћу ових втачакаг психологије менаџера, психологије вође тима, хтели указати на неку врсту менталне културе и ширег друштвеног односа према ангажовању психолога у привреди: колико су позвани да се нашу у разним тимовима (за унапређење квалитета, развој кадрова, увођење организационих промена...), да идентификују и вреднују стање ствари, да сагледавају психолошке чиниоце застоја, открију ваљане путеве нових успона, речју, колико им је омогућено да своју професионалну афирмацију налазе, пре свега, у ономе колико су допринели развоју организације.

ПЕЈО ЂУРАШИНОВИЋ
Филозофски факултет
Бања Лука

НЕЗАПОСЛЕНОСТ ДЕТЕРМИНАНТА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

УВОД

Незапосленост је директан узрок лошег стања у привреди а тиме и друштву.

Посљедица незапослености је лош стандард становништва. Животни стандард становништва из социјалне и економске сфере транспонује противурјечности у политички систем.

Квалитет живота зависи од много фактора.

Економска сфера детерминише животни стандард сваког човјека.

Кључне ријечи:

запосленост, црно тржиште рада, сива економија, животни стандард, сиромаштво, угроженост, рањивост, напетост, мотивација, понуда, потражња, продуктивност рада, одржив ниво, професија, сектори рада...

1. НЕЗАПОСЛЕНОСТ И СИРОМАШТВО

Незапосленост се директно одражава на животни стандард становништва.

Незапосленост, у овом раду, ћу анализирати кроз тржиште рада односно радне снаге.

За нашу анализу битан је однос понуде радне снаге и потраживање радних мјеста.

Као основни показатељи ове анализе послужиће резултати квантитативне студије "Радна и социјална политика у БиХ" Пројекта ДФИД-а "Политике ђеловања и ублажавања негативних утицаја приватизације из 2002. годинег.¹

Истраживање је преведено у Травнику, Требињу и Зеници.

Обзиром да је социјална политика у надлежности ентитета корисници поменуте студије су:

---

¹ ДФИД, Радна и социјална политика у БиХ" квалитативна студија бр.

- Министарство здравља и социјалне заштите
- Министарство рада
- Завод за запошљавање
- Фонд ђечје заштите
- Завод за статистику

Ове институције РС се тромјесечно састају под предједавањем директора СЗРС координирају преглед назван "Статус запослености и незапослености у РС.

Извори података били су и ентитетски прегледи запослености и незапослености искориштених као основа и Анкете о тржишту рада које су спроведене у три области студија случајева.

У свакој од тих области ове анкете су засноване на:

- дугом упитнику од 110 питања и 300 испитаника
- упитник о пословним могућностима и начину запошљавања (50 испитаника послодаваца)
- упитник о ефикасности механизма за успостављање равнотеже понуде и потражње (20 кључних учесника од 22 преко послодаваца синдиката до НВО)

У методолошком смислу просторни обухват нема за циљ репрезентативан узорак него се фокусира на процесе који обликују тржиште рада са социјалном политиком повећања прилика за одржив посао.

Ова студија треба да допринесе сједећем таласу СПИД-а "Живјети у БиХ" што може компетентно послужити нашој анализи "квалитета живљења".

1.1. Сиромаштво

Резултати ЛСМС-а указују на свеукупни ниво сиромаштва у БиХ од 19,1% користећи међународни приступ "апсолутног нивоа" (заснован на приходу перцапнта) у мјерењу сиромаштва ВБ.2002 презентације ВБ 0 12-21. јуна 2002. ГКП у ФБиХ и РС.

Ако је дефиниција сиромаштва флексибилнија укупан опсег од 50% становништва постаје класиран како "скоро сиромашни".

Из перспективе квалитета живота овај проценат "скоро сиромашних" (у оба ентитета) подложно је категоризацији "сиромашних" ако њихови приходи опадну или се прилика за посао смањи.

Главне категорије које су угрожене сиромаштвом су: ђеца, избјеглице, интерно расељена лица, незапослени а радно способни, са ниским образовањем и становници приградских и ванградских насеља.

Анализа резултата истраживања транзиције привреде и процеса приватизације упућује на:

- ниску потражњу за већином врста рада због продуктивности,
- вишка понуде рада,
- неравнотеже понуде и потражње због образовне политике,
- висок ниво незапослености и недовољна запосленост изазивају и дестимулисани радници те изостанка потпоре социјалне заштите.

1.2. Потражња радне снаге

Врста и број потраживаног рада умногоме зависи од природе потражње за производима и услугама. Та потражња зависи и од плате коју послодавци могу исплаћивати за раднике која је опет условљена продуктивношћу рада.

Запосленост након рата у званичном сектору рада је тек 2/3 предатног нивоа са благим повећањем од 10%.

Запосленост у незваничном сектору је проблемаТична са етиком сиве економије коју карактерише:

- слаб допринос пореским приходима радника и ослодаваца у овој сфери што поред притиска конкуренције додатно оптерећује званични сектор,

- слаб допринос фондовима радника и послодаваца оптерећен старосном структуром становништва и незапосленошћу и емиграцијом младих,

- у незваничном сектору радници не уживају регулисане услове заштите на раду и здравствене заштите,

- тешкоће у регулисању незаконитих активности везаних за трговину, кријумчарење робама и услужне активности радничких занимања.

1.2.1. Запосленост

Према подацима из ЛСМС-а запослено је у БиХ 999.500 радника. Од тога 638.000 или 63,8% у званичном сектору и 361.500 или 36,2% у незваничном сектору. Запослени у незваничном сектору (сива економија) у Републици Српској је 41,4% и виша је него у Федерацији 31,9%, међутим, димензије запослености у незваничном сектору су ниже.

1.2.2. Незапосленост

Анализе резултата истраживања кориштењем дефиниције незапослености Међународне организације рада (ИЛО), Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) упућују на то да је само 24% овог укупног броја стварно незапослено.

Остатк регистрованих особа су 24,4% или стварно запослени или је рјеч о 51% радника који не траже посао (тзв. дестимулисани радници) а 14% незапослених нису регистровани на Заводу за запошљавање је стварно незапослено.

У структури незапослених радника преовлађују млађе жене и мушкарци а у односу на стручне квалификације су то неквалификоване особе.

Тако стварна стопа незапослености према овом истраживању (извору) за БиХ износи 16,4% а на Федерацију отпада 16,9% и Републику Српску 15,8%. У односу на стандарде ОЕЦД ради се о веома високим стопама незапослености.

Један други извор чест у оптицају процјена независне студије "износи за БиХ 837.000 незапослених од чега 598 у ФБиХ и 239.000 у РС што у проценту за БиХ износи 41,8% (43% у ФБиХ и 40% у РС)²

1.3. Структура запослености

Структура се у оба ентитета од 1990. промијенила.

Запосленост у производњи опала је у апсолутним бројкама. Удио администрације се повећао. Повећао се проценат запослених у сектору трговине и у сектору образовања. Према званичним статистикама из статистичких завода (СЗ) је нешто нижи удио у 2000. години у наведеним

² Извор УНДП "Систем раног упозоравања у БиХ" извештај 2000.

ним гранама а нешто виши удио државне администрације али је у суштини општи налаз исти.

Услужна ђелатност према анкети у Травнику, Зеници и Требињу је између 37% и 47%.

Ова запосленост у незваничном сектору односи се на секторе грађевинарства, услуга и комуникација.

Системским мјерама у РС појачана је активност на правилној регистрацији радника.

У прилог ове активности реакције послодаваца кроз анкету потврђују ову хипотезу. Тако је 43% послодаваца запослило нове раднике у посљедњој години у Требињу и Зеници.

Само 12% послодаваца у Травнику 10% у Зеници и 13% у Требињу очекује да ће потражња за њиховим производима опати у наредних година дана (табела 4).

Ограничења проширења ђелатности су недостатак потражње 35% у Требињу, 42% у Травнику и 43% у Зеници, што је валидан показатељ куповне моћи становништва (табела 5). Као недостатак финансијских улагања као главно ограничење исказало је 35% у Требињу, 24% у Зеници и 27% у Травнику.

1.3.1. Тражене квалфикације

У посљедњој години нове раднике је запођавало 43% послодаваца у Зеници и Требињу и 58% у Травнику.

Главна потешкоћа код запошљавања јесу прикладне квалфикације у 50% случајева у Требињу и Травнику и 78% у Зеници.

За нашу анализу занимљиви су подаци из анекса по којој је 67% анкетираних у Требињу завршило средње образовање а 17% више и високо образовање.

Овђе можемо упозорити на веома висок ниво образовања док стопа уписа у средње школе је нижа у односу на предратни период са тенденцијама даљег опадања.

Вријдно истаћи али не и много значајно за нашу тему је незнатан проценат полне, старосне и вјерске дискриминације изузев благе предности држања старијих радника и пензионера у односу на динамичније и флексибилније младе радне снаге која говори о степену транзиције и динамици економије.

У прилог наведеној тези говори чињеница да 50% економије покрећу инострани кредити. Трошкови активности међународне заједнице у БиХ од 1995-2000. године износили су по 8 милијарди \$ годишње (извор Палић 2001.г.)

Према професору проф. Стојанову 4.402 милиона КМ у 1999. износи мањак у трговини БиХ или 52% БНД. Такав тренд се наставља.

2. Понуда радне снаге

Према истраживањима које третирамо стопа учешћа радне снаге је веома висока 84.6% у Требињу, 77% у Зеници и 71% у Травнику. Стопа учешћа радне снаге у свим областима премашује 75% у доби од 22 до 50 година.

У домаћинству без ђеце испод 15% живи 55% испитаника у Требињу, 29 у Зеници и 38% у Травнику. Приступ и корист од земље има 28% испитаника из Зенице, 46% Требиња и 45% Травника.

2.1. Социјална заштита

Пензије или социјалну помоћ прими 14% у Травнику, 7% у Требињу(???) и 2,5% у Зеници.

Анализе показују да већина незапослених се ослања на подршку осталих чланова породице.

Огроман број регистрованих незапослених особа 95% у Зеници, 78% у Травнику и 51% у Требињу не користи здравствену заштиту иако симболична говори много.

2.2. Незваничан сектор

У Требињу 20% испитаника, 11% у Зеници и 9% у Травнику имајуједан или више додатних послова.

Удио мушкараца у оваквој врсти ангажовања је већи од уђела жена.

У Требињу 35% мушкараца у односу на 24% жена у Зеници је тај омјер 25:16 и Травнику 37:26.

Чак 54% испитаника у незваничном сектору у Требињу, 65% у Травнику и 69% у Зеници није никад радило у званичном сектору који немају право на социјално и здравствено осигурање и не доприносе пензионом осигурању. Ова групација ће расти а са њом и стопа зависности и старење популације.

2.3. Покретљивост и сналажење

Радни ангажман се углавном тражи локално чак ни један испитаник није желио да потражи ангажман у другом ентитету за локално се изјаснило 71% у Требињу, 73% у Травнику и 57% у Зеници у званичном сектору.

У Требињу 23% и 18% у Зеници нису спремни промијенити мјесто становања или путовати на већу удаљеност у односу на понуду бољег запослења.

Чак 83% незапослених у Требињу, 70% у Травнику и 95% у Зеници изражава спремност да стекне нове квалификације.

Веома мали број испитаника прима плате социјалног осигурања, пензије или социјалну помоћ.

Највећи број особа које не раде преживљавају сналазећи се, ослонцем на родбину, породицу.

3. Тржиште рада

Тржиште рада у својој ефикасности зависи од:

- ефикасности радника у запослењу,
- ефикасности послодаваца код запослења
- информација о тржишту рада.

У олакшању потраге за послом завод за запошљавање по стандардима ЕУ не игра битну улогу.

Истраживања у Требињу показују да је само 19% послодаваца користило услуге завода у Зеници 36%.

У изналажењу посла корисније методе су непосредни директни контакти.

Нити једна особа запослена у званичном сектору није преко завода затражила нови посао док у незваничном сектору у Требињу други посао тражило је 15%, 35% у Травнику и 4% у Зеници.

На мобилност завода утичу: расељене особе, путовања на посао, промјене на локалним тржиштима рада.

Као ограничење садашњег проширења за побожшање развоја рада и могућности запошљавања експонирају се макроекономски фактори.

Тржиште рада у оба ентитета су веома локализирана.

Општа је појава дугорочне незапослености гђе одређен број радника стари без икаквог радног искуства. Институцијалне структуре социјалне заштите и завода за запослење преузете су из ранијег система у ком је функционирала планско тржиште (економија).

Истраживања животног стандарда које је објавио ЛСМС 2002. приход у БиХ по глави становника износио је 5 КМ или 1483 годишње што је дефинисано као званична општа граница сиромаштва ФБиХ живи испод линије сиромаштва а 24,8% становништва РС сљедећих 40% има довољно средстава само за основне потребе.³

Висока стопа незапослености и велик број становништва који живи тек изнад линије сиромаштва показатељи су сиромаштва привреде.⁴

4. Закључак

Квалитет живота умногоме зависи од извора прихода које човек односно породица остварује.

Извори прихода су најчешће везани за радни ангажман у званичном или незваничном сектору.

Резултати истраживања упућују на незапосленост у износу од 20-40%.

Корекције су необјективне због регистрације запослености и рада у сивој економији (незванични сектор).

Велик дио радне снаге је у линији сиромаштва, има несигуран посао, везан за локално тржиште, без изгледа за повећање прихода, трпи посљедице приватизације, нездрава економска ситуација, нестабилно макроекономско окружење, пад потражње, недостатак политичке стратегије помоћи олакшица, стимулативних мјера, бирократске баријере, неповјерење, немогућност наплата роба, неуравнотеженост квалификационе структуре, реоријентација образовања и едукације.

ЛИТЕРАТУРА

1. "Радна и социјална политика у БиХ", Офел за међународни развој УК (ДФИД) квалитативна студија Сарајево 2002. год.

2. "Млади у БиХ", Уједињене нације у БиХ, Сарајево 2003. године.

3. "Развојна стратегија БиХ-ПРСП_Сарајево 2002.

4. "Међународне политике подршке земљама југоисточне Европе", Милер, Сарајево 2001.

5. Ђурашиновић др Пејо, "Социологија рата у БиХ", Графид, Бања Лука 2001. године.

6. УНДП "Систем раног упозоравања у БиХ", извештај, Сарајево 2000. године.

³ УН БиХ "Млади у БиХ", стр. 14.

⁴ УНДП извештај о хуманом развоју 2002.

МОМИР ЗЕКОВИЋ
Филозофски факултет
Пале - Српско Сарајево

СРБИ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

АГСТРАКТ: Балкан редукован на западни Балкан је, у извесном смислу, модификована Југославија. Глобализација и њом изведени транзициони процеси, изазвали су рушење Берлинског зида и рушење Југославије. Рат на просторима Југославије слови као међуетнички рат са елементима мултицивизацијског сукоба. Према томе овде су на делу била искушавања две концепције света; либерална мондијализација и цивилизацијска партикуларизација. Међутим, случај Срба доводи у питање и једну другу представу света, с обзиром да се против српства ујединио свет без обзира на културно-цивизацијске разлике. Срби су демантовали и једну и другу перцепцију света, ако резултат тога је ситуирање Срба у западни Балкан чиме је до краја доведена њихова балканизација, а то значи њихово раздробљавање и удаљавање од уједињења и еманципације одпочетих револуцијом од 1804. године.

Кључне речи: Глобализација, цивилизацијски сукоб, западни Балкан, балканизам, српство, транзиција, либерална мондијализација, партикуларизам, митологизована свест, међународна заједница, Америка, Запад, православље, револуција.

Шта је Балкан?

Историјско тумачење Балкана је тумарање по "мрачној или неверодостојној Европи" (Стеван Павловић). Балкански менталитет, односно балканизам симболизује "семе раздора, нешто експлозивно, заостало, неистинито" (Р. Холбрук, новинару Тајмса, Њу Јорк, 1998). Неистинито у овом контексту асоцира на придев "византијско" у значењу финоће и углађености које скривају дволичност и сплетку. То је спољашња углађеност и унутрашња подмуклост. Балкан је "проклето полуострво" (Андреј Митровић), а његова историја је подељена и непредвидива. Центри Балкана су изван њега. Окренут је против себе, без вредносног и духовног оријентира. Његове престонице су биле Цариград, Беч, Париз, Москва. Крајем 20. и почетком 21. века престонице Балкана су Вашингтон и Брисел. У очима озбиљног европског филозофа Балканци су "сломљени варварски остаи" (Хегел, Филозофија повијести, стр.

322), заostali i kao takvi isključeni iz istorije, odnosno iz evropskog istorijskog razmatraња.

Оправдано или неоправдано либерална мондијализација, односно, глобализација либералне демократије је Балкан и њему иманентан балканизам редуцирала на западни Балкан. Редуковани, дакле западни Балкан је, у извесном смислу, модификована Југославија или осујећена, а то значи фрагментирано или балканизовано српство. Мимикрија осујећивања (фрусграције) српства је "интеграција" ове ризичне зоне у евро-атлантске интеграције чије је ткиво раштркано српство или дезоријентисани Срби који се губе у балканским понорима конвертитства, или деобама на просторно-географском плану, у нове ентитете. Срби су на путу за Запад сузили Балкан, а балканизам редуковали на себе. Стигли су тамо где нису пошли. Нашли су се у ситуацији, дакле, друштвеном миљеу, против кога су се у модерној историји несебично борили, односно жртвовали, и тако "испунили" балканизам у његовим најважнијим моментима. Балканизам је, у овом случају, за српство, удаљавање од свог суштства, губљење идентитета. Борећи се за идентитет Југославије Срби су изгубили властити идентитет, али су зато на рачун неизведеног идентитета Југославије и губитка свог идентитета задобиле професионалне и локалне заједнице које га нису имале. Ово задобијање квази националног "идентитета" и њему иманентног државног "суверенитета" извојевано је арбитражом и несебичном помоћи међународне заједнице предвођене Америком, а консеквенца је фрустрација и криминализација српства.

На претпоставкама српства почетком 20. века Запад је створио Југославију. Либерална мондијализација (глобализација) крајем тога века разорила је Југославију, а за њено разарање кривицу ставила на Србе. Распад Југославије је за последицу имао пораз српства које је подвргнуто криминогено-психијатријаском третману. Кривица Срба је изведена из борбе за Југославију, односно из борбе за своје опстајање. На претпоставкама пораженог српства Запад је "створио" понор Истока и Запада западни Балкан у коме изводи егзибиционистичке експерименте чији су главни медиј Срби у фази дезоријентације, односно, губљења идентитета поделама по многоструким "принципима", дакле различитим критеријумима примереним хомо балцаницису.

Балканизација српства је последица глобалних, вероватно, неизвесних процеса који се одвијају по сценарију и у режији Запада, оправдање Америке. Глобализација или универзализација западне либералне демократије, односно, либерални мондијализам је најављен седамдесетих година, свој поход на Исток одпочиње падом Берлинског зида и одвија се као процес *џранзиције*, која значи прелажење из тоталитарно-ауторитарних у демократско-либералне друштвене системе и политичке облике владавине. Међутим, глобализација као ширење демократије и њој иманентног либерализма Запада, преображава се, изгледа, у сукоб култура, односно, у рат цивилизација као кристалисаних или мумифицираних култура. Према томе радикалне промене које се одвијају у пост-блоковском и идеолошки поларизованом свету, чије су метафоре били Америка и Совјетски Савез, могле би се изнијансирати као: концепција глобализације или либерална мондијализација оличена у мисији Запада који предводи Америка (империјализам демократије) и концепција

сукоба култура, односно цивилизација које изводе њима иманентне друштвене системе и политичке режиме или облике владавине. На нивоу социолошког разматрања овог проблема, ради се о монистичкој (глобализација) и плуралистичкој (сукоб цивилизација), дакле универзалистичкој и релативистичкој претпоставци, односно представи или идеји света. Синтагма *либерална мондијализација и светска заједница* су изговор (еуфемизам) којим се скривају дубљи и неизвесни процеси, а превертирају се као сукоб цивилизација. Пројектована глобализација, с обзиром на њено преображавање у сукоб цивилизација, је нова утопија, јер пројектовано се најчешће не препознаје у изведеном. Пројекти Француске (1789) и Бољшевичке (1917) револуције нису изведени онако како су замишљени. Прва је скренула у грађанско-економски либерализам, односно реформизам чији је еквивалент *laissez faire laissez passer*, друга је пројект комунизма као генратио аељуивоца и радикалну критику грађанског света довела у предграђански свет.

Ни глобализација ни сукоб цивилизација

Глобализација, предвођена Америком, најављена као крај историје (Френсис Фукојама), и као ширење западне демократије и њој иманентних слобода и права у недемократским (незападним), тоталитарно-ауторитарним друштвима, преображава се у империјализам и насиље демократије, а Америка у силу изнад света која врши мондијализацију, дакле, креира свет. Империјализам демократије Запада консолидује цивилизације изведене из њима иманентних вредносних система, из дугачијих култура од оне на којој је утемељена цивилизација Запада. Овај процес води сукобу цивилизација. Ни једна ни друга концепција, изгледа, нема општеприхватљиво важење. Важење ових концепција оповргава српство.

Глобализација демократије и цивилизацијски партикуларизам су се испробавали на Србима или ризичном зоном западног Балкана (Југославијом). Распад Југославије, изведен, како се сматра, националним сукобима, је најављен рушењем Берлинског зида и "чудним крајем социјализма" (Ралф Дарендорф). И једно и друго (рушење Берлинског зида и рушење Југославије) су изазвани глобализацијом. Сукоб на просторима Југославије се тумачи и као микро мултицивилизацијски рат (Семјуел Хантингтон). Међутим како су Срби његови прокажени и демонизовани, дакле, примарни актери, поставља се проблем: шта се ту догодило и да ли су извесни исходи балканског ратовања?

Против српства се консолидовала и ујединила де факто и де јуре, званично и незванично, оружјем, медијима, казним мерама (санкцијама), хуманитарним мисијама и најзад НАТО кампањом (милосрдни анђео), целокупна међународна заједница, без обзира на њено културно-цивилизацијско шаренило. Свет се ујединио против српства, између осталог, не руководећи се релгиозном припадношћу и њом инволвираном етиком. Протестантско-јеврејска представа (идеја) света предвођена Америком у очима и души Бошњака, Албанаца, Хрвата, Македонаца, па и Црногораца дивинизирана је до идолопоклонства, без обзира што се није руководила ни исламом ни католицизмом ни православљем. Против митских Срба у истом колу су се нашли мојсијевци и мухаме-

данци, византинци и ватиканци. Срби су против себе успели ујединити Исток и Запад. Србе је победио, можда не и поразио, уједињени свет. Под плаштом либералне мондијализације најревноснији и најговорљивији је био онај сој људи и етноса којима су демократија, људска права, религиозна толеранција, човек грађанин и грађанска слобода мутни и далеки и по осећању и по поимању. Против Срба су се ујединиле супростављене културно-цивилизацијске религиозно-фанатичне и архетипске силе као да се радило о борни против прођених митских и као таквих трансцендентних сила које изазивају ужас и катастрофу цивилизације као такве. Срби "чија је историјска свест у толикој мери митологизована, да их то чини другачијим у односу на друге европске народе" (Стивен Павловић, *Србија бехинд тхе Наме*, Лондон, 2002. Цитирањо према: Чедомир Андрић, *Политика*, 24. мај 2002), изазвали су свет да би их глобализација и њој инволвирана транзиција ситуирала у духовне гудуре западног Балкана.

Глобализација је Србе учинила постиндустријским и постмодерним Јеврејима, који ће, ако претекну чекати нове пророке и нове спаситеље или ће се придружити Курдима остајући без државе, с перспективом средњоамеричких маја који се с резигнацијом одричу овога света и нештају, док се из њиховог ткива конвертитством и партикуларизмом (духовним и просторним) формирају нове нације и нове "суверене" државе које са српством везује искључиво антисрпство.

Разматрати српство на западном Балкану, значи говорити о њиховој балканизацији, значи разматрати феномен коме је чудан, односно, непримерен заједнички систем вредности. То, даље значи говорити о шаренилу вредносних образаца који се међусобно супротстављају, поништавају и као такви онемогућавају своју кристализацију односно институционализацију, што је основна претпоставка функционисања друштвеног система.

Институционализацију "образаца вредносне оријентације" (Талкот Парсонс) врши тип човека који је извео такве вредносне оријентације и који се придржава тих образаца. Недостатак вредносног система подразумева недостатак друштвеног типа, а Балкан нема ниједнога. Па се поставља питање: шта је хомо балцаникус, на шта је редуциран, односно где се суновратило савремено српство "налазећи" свој топос и етос на западном Балкану? Односно, другачије и прецизније: шта је остало од човека с кога је транзиција скинула копрену самоуправљача, противника грађанина? Хомо балцаникус редуциран на простор западног Балкана, на дезоријентисано и погажено српство који чини потку тог региона, је опустошени, испразни фантом враћен у преддруштвено стање, стање саможивости, егоизма и агресивности. Његова воља за животом ношена "мутним нагонима" (Иво Андрић) чини његово понашање неочекиваним, превртљивим и деструктивним, односно, асоцијалним, у социолошком смислу разумевања друштвености и друштвеног понашања. То је човек који се најбоље сналази у ненормалним ситуацијама. Ненормалан је у нормалним околностима, нормалан у ненормалним. Прилагођава се ситуацији која обећава брзу и нерегуларну промоцију и њом стечени статус који доноси добит. Њему је страна етика деловања по позиву. Позван је да непоштује професију. Без професионалног профила, дрзак и необуздан, протејском "природом" он руши све препреке

и стиже до циља у дрштву које нема перспективе, односно, циља. У први план је избио лик човека безизгледне, дакле ситуације лоших изгледа. Доминантни човек западног Балкана је сабласт коју је изнедрила и на свет изvela осујећена, односно сабласна историја, а открила или раскрила либерална мондијализација Запада транзиционим процесима. Површан и несигуран у себе у мери у којој су површине и нестабилне (несигурне) институције друштвеног система, којих заправо и нема, а којима "припада". Он је наручени месија наручене историје. Непредвидива историја "створила" је непредвидивог човека, непоузданог сарадника и блеф пријатеља. На подручју политичке власти балканац је синтеза улизице и тиранаина, туђег поданика и домаћег господара (деспота). Служење страном покровитељу и господарење својом заједницом је *цондицио сине льва нон* балканског политичара. Покровитељство споља (које се увек тражи као насушна потреба) и господарење изнутра онемогућило је заједницу да изведе себи иманентан вредносни систем и из њега њему прикладан институционални поредак. Процеси "институционализације вредносних образаца" овде је изостао јер су Срби оспорени да до пунине изведу свој етос, односно себи инволвиране вредности. Остали су при митској свести, митском сећању и осећању живота. На српство су калемљене туђе институције настале у другачијим културно-вредносним системима. "Српски државници су под цивилизацијом разумели оне установе, обичаје, начела живота што су у то време постојали код цивилизованих народа Европе" (Светозар Марковић, Србија на Истоку, Ниш, 1972. стр. 115). Наметање туђих нормативно-вредносних узора имало је за последицу продубљивање балканизације српства, тоњење у балканску каљугу, јер, између осталог, балканизам је изведен из сукоба споља наметнутих вредности. Балкан је био и остао Елдorado мисионарства. Оно је било хетерогено, а Балкан изложен свакојаким мисионарском утицају, од византијских мисионара Ћирила и Методија, преко демоског месијанства ислама, ватиканских мисионара оличених у фрањевцима и језуитима до световних мисионара почев од Аустрије, Русије и марксизма завршено са мисијом либералне мондијализације и њом инволвиране транзиције. Српство је, дакле, гушено, трошено и растрзано туђим културно-цивилизацијским узорима и тако "усредредило" и "усмерило" себе на одумирање или превођење у друге српство супростављене заједнице са проблематичним национално-државним идентитетом и суверенитетом.

Илузија југословенства

Југославија је била копрена испод које су тињале искре мржње њених различито оријентисаних саставних делова. Транзициони процеси су упалили искре мржње чији се пламен ујединио у антисрпство. Све антисрпске снаге које су деловале на разбијању Југославије нашле су се у западној, односно Америчкој "творевини" западном Балкану јер је то на нешто другачијим претпоставкама Југославија у којој се затворени "суверени" балкански етноси окренути један против другог надмећу у оданости и ревности својим покровитељима, првенствено Америци креатору глобализације. Сви "створени" етноси, нације инволвиране им "суверене државе, изузимајући Србе, су победници. Срби су поражени и

прокажени. Показатељ прокажености је Хашки трибунал, заправо суђење српству. Његови притвореници су у највећем броју Срби са свих простора Југославије. Срби су били, за разлику од других југословенских нација, једини који нису истакли никакво посебно претендовање за националну државу, већ су се залагали за југословенску идеју, а то је било залагање за потрошену идеју која је служила за друге, Србима, изгледа, и данас, непознате циљеве. То их је довело у незгодно и nelaгодно стање, односно ситуацију са лошим изгледима. Ситуација у којој се налазе карактерише nelaгодност на личном и безперспективност на општем, националном плану. Српско друштво, изузимајући, један његов део, србијанско, заправо н не постоји. Расељени, пресељени и дезоријентисани народ или дифузно друштво налази се у деликатном, можда, најделикатнијем положају у свом трајању, из којег се не назиру повољни изгледи.

Питање западног Балкана је, битно, питање српства, исто онако као што је питање Југославије било српско питање, јер "простор на коме је живео српски народ обједињава, у 20 веку југословенска идеја" (Јубодраг Димић, Политика, 15. фебруар 2004). Говорити о западном Балкану, значи говорити о времену које не пролази (у социолошком смислу схватања времена), јер балканизовано време није духом испуњено време. Овде се полази и од балканизованог српства које услед своје природе, понавља, у суштини, исте или сличне ритмове, ритмове неуспелог налажења себи у себи. Српство се није нашло стога што је себе тражило и није могло наћи, изван себе. није се нашло ни у првој Југославији, дакле на Западу, ни у другој Југославији - компромису Запада и Истока, па је, зато, илузорно очекивати да ће се наћи на западном Балкану.

Тражење себе изван себе је склоност која је, заправо, улагање напора и давање жртви за другога, за свет као апстракцију. Наћи своје место у свету, мондијализовати се, претпоставља наћи себе у себи, наћи свет у себи, довршити се у себи. Јер "ако дух једне нације нешто тражи онда га ниједна сила не може обуздати" (Хегел, Иста, стр. 379). Ово тражење је првенствено тражење у себи, а тражење себе изван себе је авантура без повратка или историја ресантимана. Историчари су склонии да покртање српства тумаче првенствено ненаклоњеним и неповољним понекад и завереничким спољашњим разлозима. Историчари се позивају на неповољни географско-просторни положај балканске ветрометине. Заступају концепцију неповредивог континуитета, и тако "инсистирају на непоновљивости ненадокнадивости" (Гурвич) српске историје. Са социолошког гледишта, не апстрахујући историографију, на против социологији је историја најближа, може се говорити о извесним правилностима којима се без обзира на простор и време, понављају, односно актуелизују истн синдроми чији су носиоци само други актери или прерушене физиономије. Овај ресантиман српства оповргава гледиште по коме је митологизована свест Срба резултат историјског дисконтинуитета. Насушно српство "није ни дотакла српска, византијско-млетачка цивилизација" (Светозар Марковић, Србија на Истоку, Ниш. 1972. стр. 11). Следствено томе, ни каснија турско-исламска или руско-православна или западна у различитим варијантама, па ни марксистичка представа света није преобразила суштину српства у смислу његове самосвојности. Српство није успело да дође до самосвести или само-

својности тражећи се у туђим културама калемљећи их на своје биће. Средњовековном немањићком двору није недостајала византијска образованост. Византијску уметност (архитектуру и сликарство) неговала је и помагала (киторство) српска властела и двор Немањића. Византијска рафинирана и флуидна култура имала је јако упориште у средњевековној Србији, међутим, све се то није дотакло језгра српства. У османлијској држави српски народ је био, управо сав сељак... Прави Србин је бежао што даље у шуме и гудуре (Светозар Марковић, Исто, стр. 12-13). Но, не сме се заборавити други рецидив српства, односно његова друга крајност. Србин се одриче српства, расрбљавао се, отуђивао, преверавао. Расрбљавање, односно преверавање се манифестовало као екстремно антисрпство. Овај феномен није у таквој форми познат другим заједницама (нацијама). То преображавање Срба у друге нације је несвесна огорченост на доследност, дакле на трагичност иманентну српству, и изгледа похвала недоследности (Л. Колаковски), иманенцији живота. С обзиром на овај феномен намеће се питање: Шта је очувало, ако га је очувала и има ли изгледа или наговештаја да се сачува насушно српство? Истрајавати на овом питању значи гајити наду о могућем постављану српства на самог себе, а то значи да из самог себе изнедри себи прикладне вредности, дакле своју представу света. Изложени мноштвима туђим културно-цивилизацијским утицајима Срби нису у могућности да их прераде, већ су сагоревали на туђој култури, туђим обичајима, туђем законодавству и државној организацији, па чак и на туђој религији, ако јој не удахну нову душу. Истина нема ниједног историјског народа и њему иманентног друштва и државне организације која се развијала самоникло из саме себе и без утицаја са стране (споља). Уношење туђега претпоставља његово прерађивање, прилагођавање себи и уз постављање на себе, "на своје властите ноге" (Маркс). Српство није успело да изврши ту прераду, прилагођавање и нађе себе, већ се жртвовало, мање, грејало, на туђим културно-цивилизацијским жртвеницима. То олако прихватање туђих утицаја је разлог што се у моментима буђења журило, убрзавао темпо у намери да надокнади пропуштено, изгубљено и изостало. Средњовековна српска култура била је преведена, пресликана и реплицирана (архитектура) византијска култура, с маргиналним утицајем Запада. Државна организација, двор, велможе, великаш и свештенство, дакле племство су свет за себе. Њих дели провалија од необразоване и патњом обуздане масе - српског народа. Овај јаз између владајуће елите и обесправљене масе је константа српске историје. Византизовано српство је покушај обнове оронулих и мутних форми чије је обнављање имало негативне, чак деструктивне реперкусије по српство, јер га је спречавало да на себи прикладан начин преради православље, а то значи да из религиозне аскезе православља изведе земаљску православу аскезу и њој иманентну етку. Српство није успело да испуни празнину између екстрема деспотизма и службење. После Косова српство тоне и губи се у мрак османлијског царства, а њим "владају" образовани и култивисани деспоти (Србија), турски вазали са титулама византијског двора и господари (Црна Гора) поданици и Истока и Запада (Византија и Млечи). Српски великаши деле српство и боре се за превласт између себе, са титулом деспота, господари, банови; херцег; краљ; а српство гутају тмуше азијатске.

Зашто на западном Балкану?

Византизовано православље је осујетило Србе да формирају себи одговарајући систем вредности институционализован у друштвени систем. Израз затварања друштвених перспектива је изостанак физиономирања индивидуума окоснице грађанског друштва. Оно унутрашње Западна-религија извела је грађанина, испуњени индивидуалитет. У византизованом православљу између религије (унутрашње) и очајава индивидуа (грађанин) - претпоставка друштва чији су моменти црква и држава. Источно хришћанство није извело друштво у његовом пуном поимању. Стигма византизма перманентна је пратила српства. Из вишевековног тиховања (исихије) по плановима (метафори стлито) и гудурама (метафорама манастирских хелија), далеко од византијских и исламских културних и цивилизацијских центара српство се буди као анонимни творац завидних, првенствено песничких дела. Анонимно српство објављује вековима затомљавану енергију коју је требало усмерити у њему одговарајућем правцу, не преступајући границе српства. Анонимни српски песник - аутентично српство предосећа, најављује (Филип Вишњић) револуцију и Карађорђа, заправо најављује физиономирање српства и и иманентни му индивидуалитет. Српско православље изнутра није еманциповало народ, напротив држало га је у незнању и покорености. Библију на српски језик није превео православни теолог већ су је превели спољашњи световни реформатори, а с подозрењем је на тај подвиг гледала српска православна црква. Српство није имало православног Лутера, то значи револуционара изнутра, већ спољашње световне револуционаре (Карађорђе и Вук). Лутер је уместо ауторитета Цркве поставио ауторитет Библије, јер је она "сведочанство људског духа" (Хегел, исто. стр. 377. Српска револуција није ни изведена, пропала је из ових разлога, јер оплемењивање и испуњавање споља је хетерогено и изазива расколе који воде партикуларизму.

Због унутрашњег несналажења и инхибираности Срби су раздробљен, раштркан и дифузан народ, дакле апстрактно друштво, што је последица никад превладаног партикуларизма који је константа њиховог трајања. Овај партикуларизам се испољава и на световном и на духовном плану. Историја Срба је испуњена "борбама малих племенских поглавара" (Бењамин Калај), а најчешће вазала туђих господара. Само привидно су Немањићи сломили српски партикуларизам, његов синдром, не и његово жариште. Партикуларизам је гушила Немањићка сила (Душан силни), али су пред њим и Немањићи били нејаки (Урош Нејаки). И пре Косова српство су разбијали српски великаши (Мрњавчевићи, Хребељановићи, Алтамановићи, Дејановићи, Балшићи, Вуковићи, Бранковићи). Они су га ујединили у османлијској окупацији. Српство је уједињено, изгледа, једино у поразу. Српству је ноћ дошла ноћ и пре Вука и пре Косова, али то не значи да му је после дуге ноћи патње и чекања дошао дан са другим Вуком. Одлучна и парадигматична револуција (1804), није поражена, а са њом и српство, искључиво спољашњим неприликама и турском надмоћном војном силом, већ разлоге ваља тражити унутар водства револуције, пре свега у суревњивости старешина и њиховим амбицијама које су изашле у сусрет неповољним приликама споља. Партикуларизам ношен себичним страстима у одлу-

чним моментима је стављен изнад општих, односно српских интереса, за које досад није било ни сећања (историја их није ничему научила) ни осећаја солидарности (брига и љубав - основ друштвености). Таковски устанак (1815), је амнезирање и обезосећање Карађорђевој револуције. Он је, заправо, деривација или скретање српства у преживљавање, дакле трајање подилажењем. Улиничком дипломатијом према Порти и деспотским владањем српским сељаком (Срби су сељаци) и уз помоћ законодаваца (чиновника) из Аустрије Србија као да је отпочела од свога краја (смелдеревска деспотовина) па се уздизала до књажевине уз помоћ мита и њим измољеним хатишерифом и бератом. Милошево "српство" је "зидало смртни ударац српској револуцији" (Светозар Марковић, исто, стр. 83). Удворичким марифетлуцима, вазалском спољном и деспотском инутрашњом политиком "борба за уједињење и ослобађање целог српског народа, па и сама мисао о томе била је сасвим остављена" (Светозар Марковић, исто, стр. 83). Идеја ослобођеног и уједињеног српства не само да је "сасвим остављена", напротив, сви будући покушаји, подвизи и жртве за ту идеју, водиле су га у дубље провалије и поноре до оног пресудног, дакле, трагичног који се догађа крајем 20 века, када је српство доведено у стање погружености и туге. Тим поразом оно ће сведочити, ако преживи, о непрегоривом нанетом српству, злочину који су учињени другим и злочину које је српство нанело себи.

Од како је занемела песма Филипа Вишњића, дакле од пораза српске револуције (1813), модерна историја Срба је "жедно тумарање" по беспућима Балкана и удаљавање од себе и неналажење себе. Уместо питања: Зашто је пропала Србија? (Вук) умесније је поставити питање: Како је пропало српство?, а заправо је пропало пропашћу Првог српског устанка (револуције). Основни разлози за неиспуњене захтеве револуције (ослобађање и уједињење српства) су пробуђени партикуларизам, рецидив српства, а он се испољава на више планова: у самом вођству устаника као завист, својеглавог првачење, лакомот и грабежљивост, пизма и међусобно одмагање у одлучним тренуцима. Други не безначајан моменат је амнезирана свест балканизованих у првом реду исламизованих Срба, ватрених и слепих присталица Корана. Српска православна црква је била осујећена тиме што је подпадала под цариградску патријаршију, а ова је "управљала по истом начелу као турски диван државом" (Светозар Марковић, исто, стр.10). У блокирању Карађорђевој идеје није недужан ни митрополит (владика и господар) Црне Горе и Брда Петар Петровић, који ратује против Наполеона, а за рачун Аустрије и Турске. Грци и Бугари су заказали, а Карађорђе је "погинуо када је с грчким хетеристима спремао буну против целог турског царства" (Светозар Марковић, исто, стр.71). Српство је тако оспорено и осујећено углавном Србима и српским факторима. Грчки устанак (1821) дигли су романтични Европљани, а "Бугарској је руска победа донела независност" (Стеван Павловић, Историја Балкана, ЦЛИО, Бгд 2001. стр.202). Само су Срби могли извести еманципацију Балкана и Југоисточне Европе, али нису, блокирани су, паралисани и подељени изнутра. То их је довело на Западни Балкан.

Убрзано извођење династије сведочи о српском партикуларизму. У кратком времену српство је изнедрило три династије (Карађорђевићи, Петровићи, Обреновићи). Други народи Балкана стицали су као што

данас стичу национални идентитет и државни суверенитет или пак православно-црквену аутокефалност, уз менторство великих сила Запада (некад и Русије), дакле уз туђу помоћ, по могућности на штету српства, али нису извели властите династије из себе, већ су династе (монархе) доводили са стране (Грци и Бугари). Аустријски двор и дипломатија нудили су црногорском војводи, и пре "стварања" Албаније да буде њен суверен. Хрвати као "предзиђе Запада" нису успели ни да изведу нити увезу династију (монарха). И ово подручје историје сведочи о рађању балканизма, о онемогућавању српства, те о свесном или несвесном уделу и Запада и Истока у перманентном генерисању антисрпства.

Срби су с једне стране сагоревали на разгаљивању страсти у страначким и династичким борбама, на унутрашњем суревњивостима, а с друге стране, баш због овога и изазваног њим они су знали и умели ревносно служити непријатељима српства. Служење освајачима и режисерима светске историје, углавном је мотивисано унутрашњом осветољубивошћу и инатом, константама, које га гурају дубље у балканизам. Етика несебичног служења туђинцу и етика тиранисања свога народа су крајности којима се изводи партикуларизам и разара властитост. Склоност конвертитству није мотивисана, искључиво материјално-политичким, идеолошким или статусним разлозима. Припадати српству као да претпоставља постављање неких виших и претераних захтева који се тешко могу испунити, који траже несебичност и жртвовање. То нису захтеви православља, јер има других и бројнијих православних народа. Православље је код Срба онај моменат, па чак и средство преко кога се одричу српства. Српства се чак одричу, остајући у православљу (Македонци, Црногорци). Српством као да владају трансцедентне митске силе, силе неког тајанственог сећања и осећања, а њима се не може одговорити другачије до заборавом и безосећањем, лековима против српства, дакле антисрпством. Као што се мит амнезира културом тако се српство амнезира антисрпством.

Модерна историја Срба је испуњена узалудним жртвама и њима примереним подвизима. Жртвама и подвизима српство се удаљавало од идеја насталих у српској револуцији (1804). Два века српска историја није друго до удаљавање од балканске еманципације и уједињења српства. Српство је енергију трошило на неумереним и наметнутим идејама. У два Југославијама Срби су се од себе удаљавали на свим плановима опстојања. Фрагментација, односно српски партикуларизам се испољио на идеолошко--политичком, религијском, језичком, територијалном и водио је преокретању Срба у нове нације и државе које инволвирају језичку, религијску и територијалну самобитност, дакле дистанцирају од српства које им је исходиште. Депласирано је данас говорити о српском друштву зато што су из митског ткива српства настала друштва која наручују историју а ова негира било какву везу са њим изузев антисрпством.

После изгубљене битке за Југославију, поразу на Косову и изгубљеног Косова, расејани у више држава, завађени и криминализовани Срби су се "нашли" дакле нису се нашли на западном Балкану. Ту су се нашли нимало случајно, јер тај ризични регион је припреман ради Срба, и "резултат" је двовековне историје српства. Западни Балкан је проклета авлија српства доведеног у кримино-гео-патолошко стање ста-

вљено под надзор Запада, односно Америке које треба кажњавати због злочина и лечити од српства (лудила).

Опирање либералној мондијализацији или пак изазивање мондијализације на отпор има трагичне последице по српство. Ово се могло и очекивати из једноставног разлога што се нешто тако, услед природе српства, догађало и што ће се по закону вероватноће, ако насушно српство прегори Косово, тако нешто и у његовој будућности догађати, с надом у другачији исход.

Обуздани споља и необуздани изнутра Срби су срчаним борбама испуњавали историју и она их је поразила, јер се нису спремили за изазове постмодерног доба, нису се припремили за "крај историје" (Френсис Фукојама). Транзиција је разголићивање историје, а Срби на западном Балкану су се нашли у предисторији којом доминира психопатски морал ношен геном зла. Обуздан споља, необуздан изнутра, лишен осећаја кривице, руковођен болесним моралом (морал инсатј) Ја (Его) психопате изостајањем Над-Ја (Супер-Его) друштвених вредности нема коме да одговара, све му је дозвољено.

Тек онда када се догоди ако се догоди да се више даје српству, а мање присваја од српства биће могућа његова еманципација од балканизма, а то исто тако значи да ће нестати антисрпство.

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА ЗАПОСЛЕНИХ У ВОЈВОДИНИ: ПРИМЕР НОВОГ САДА⁴¹

Сажетак: Показатељ квалитета живота у једном друштву је степен развијености и разноврсности потреба његових припадника. Уколико у друштву постоје услови за формирање и реализацију многобројних потреба највећег броја његових припадника (укључујући ту, пре свега, могућност формирања и задовољавања потребе за самопотврђивањем кроз разне облике стваралаштва), може се рећи да је квалитет живота у том друштву веома висок. Ако, међутим, велики број припадника неког друштва највећи део свог расположивог времена “троши” у настојању да задовољи само потребу за обезбеђивањем основних услова и средстава за egzистенцију, онда се у том друштву може констатовати изузетно низак квалитет живљења. Упркос чињеници да је Војводина најразвијенији економски регион Србије, у истраживању обављеном у четири новосадска предузећа, констатован је низак квалитет живота апсолутне већине испитаних запослених Новосађана, па је стога претпоставка овог рада да већина запослених (пре свега, у “друштвеном” сектору) у Војводини (али и у целој Србији), има изузетно низак животни стандард, односно изузетно лош квалитет живота.

Кључне речи: квалитет живота, потребе, запослени, Нови Сад, Војводина, Србија.

Проблем вредности и квалитета живота у Војводини (Србији), треба разматрати у контексту транзицијских (трансформацијских) процеса који су започели у српском друштву. Процес транзиције је изузетно сложен и не обухвата само промене у економској сфери друштва (иако је то, рекло би се,

---

⁴¹ Овај рад се у целости заснива на резултатима истраживања (односно на оном делу података који указују на квалитет живота испитаних) обављеног за потребе израде дипломског рада: *Значења и вредности производног рада (Како радници новосадских предузећа доживљавају рад?)*, одбрањеног јуна 2001. године на Катедри за социологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

У раду ће бити саопштено и неколико података добијених у истраживању Одсека за социологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, које је организовано за потребе реализације Истраживачког пројекта Министарства за науку и технологије Републике Србије бр. 1815: “*Социолошки аспекти мултикултуралности и регионализације и њихов утицај на развој АП Војводине и Р Србије*”. Прикупљање података је обављено 2002. године.

најчешће разумевање овог појма), него промене у свим деловима глобалног друштва, а требало би га пре свега схватити као коренито мењање вредносног система у дојучерашњим социјалистичким друштвима. Приближавање постсоцијалистичком друштву, друштву модерне демократије и отворене тржишне привреде (што се сматра циљем овог процеса), одвија се у Србији веома споро и тешко, праћено стихијном приватизацијом, пропадањем “друштвених” предузећа и огромном стопом незапослености⁴².

Током 90-их је у већини “друштвених” предузећа у Србији дошло до драстичног смањења или потпуне обуставе производње. Запослени су масовно остајали (и даље остају) без посла, или су настављали да раде у “полумртвим фирмама” за минималне и нередовне плате (па чак и без плате!), немајући другог избора и очекујући да ствари крену на боље. Ситуација у којој су се наша (‘‘друштвена’’) предузећа српског друштва, резултат је дејства низа унутрашњих чинилаца које наводи С. Болчић: дуготрајно неекономично успостављање и коришћење “друштвених средстава”, погрешна оријентација на свеукупно подруштвљавање свих чинилаца производње, погрешно инвестирање, извлачење непостојеће “добити”, те нерационална “социјализација губитака” (Болчић, 1994:32). Са друге стране, пропадање предузећа је последица и изолације СРЈ, након увођења економских санкција за Србију и Црну Гору од стране ЕЕЗ и ембарга УН.⁴³ Одавно заборављена од иностраних партнера и инвеститора, који више нису имали ни интересовања ни намере за било какву врсту ризичне пословне сарадње, предузећа су том изолацијом остала и без тржишта (то јест, оно је сведено на уске државне оквири), као и без могућности увоза сировина неопходних за производњу.

Директна последица поменутих дешавања је нагло осиромашење и пад животног стандарда највећег дела становништва, чији је живот постао свакодневна борба за преживљавање у налету “нових” вредности, новог начина организовања рада, нове животне филозофије, али и старих проблема: нејединства, схватање државе као социјалне установе и локалног политичарења.

У тако измењеним околностима, људи у Србији су присиљени да се сналазе на различите начине да би осигурали властиту егзистенцију и егзистенцију своје породице. У том друштвеном контексту категорија запослених добија

---

⁴² Према годишњим извештајима Републичког завода за тржиште рада, у Србији је 1995. год. дошло до пада запослености у односу на 1994. год. за 1,4 %. Тај пад је сваке наредне године постајао све израженији, тако да је крајем 1999. год. у односу на 1998. год. износио 1,8%. Почетком 1999. год. учешће незапослених у укупном броју запослених у Србији (без података за Косово и Метохију), износило је 36%, што одговара учешћу незапослених у радно активног становништво од 19%. Пад запослених је настављен и после тог периода и то у знатно већем броју, тако да је смањење у фебруару 2001. год у односу на фебруар 2000. год износило чак 6,1% (Милошевић, 2004: 396-398). Према најновијим подацима, у Србији је незапослено 27,80% радно активног становништва старосне доби од 15-24 године; међу онима старости од 25-34 године, незапослено је 35,81%; незапослених старости између 35-44 године је 18,09%; оних између 45-51 године је 14,50%; незапослених који имају између 55 и 64 године је 3,62%, а оних који су старији од 65 година је 0,10% (Чланак Симић, Ј. “Прође лето педесето”, објављен у *Вечерњм новостима*, 19. априла 2004. године, стр. 10).

⁴³ ЕЕЗ је увела економске санкције за Србију и Црну Гору крајем 1991. године, а УН ембарго у мају 1992. године.

нешто другачије значење. Б.Милошевић напомиње да постоји мање видљива и невидљива (не)запосленост која се не поклапа са извештајима званичне (економске) статистике (Милошевић, 2004: 398-399). Са једне стране, у Србији постоје запослени у одумирућим предузећима бившег "друштвеног" сектора (која су током деведесетих прерасла у акционарска друштва), који су у тим предузећима реално незапослени јер немају шта да раде, а са друге стране ту су и они који су у Републичком заводу за тржиште рада регистровани као незапослени, а који реално раде. Та категорија запослених је, да би преживела, принуђена да ради хонорарно, сезонски или "на црно" и то у већини случајева за изузетно ниске новчане накнаде.⁴⁴ Напоследку, ту су и они који су формално запослени, а који су због мале или никакве плате присиљени да се у "слободном времену"⁴⁵ баве неким додатним послом, односно да се сналазе (на исти начин као и они формално незапослени). Сналажење је у Србији, у условима разорности базичних институција и бескрајног политичког "препуцавања", постало начин живота, а потреба за квалитетнијим животом, чини се да је устукнула пред настојањем (борбом) да се омогући барем његов квантитет.

У овим оквирима ће се разматрати квалитет живота формално запослених у четири новосадска предузећа⁴⁶, од којих се већина осим радом у предузећу бави и додатним послом. Квалитет живота ће бити анализиран на основу услова становања запослених, на основу висине новчаних прихода и задовољства њиме, на основу количине слободног времена и начина његовог коришћења и на основу (не)могућности самоостварења путем рада.

Услови становања запослених Новосајана

Стамбене (не)прилике представљају значајан показатељ квалитета живота. Оне су истовремено "резултат" одређеног животног стандарда, али и чинилац који га у доброј мери одређује. Услови становања могу знатно утицати на однос између појединца и његовог ужег и ширег друштвеног окружења, као и на његов однос према раду, што у већој или мањој мери доприноси обликовању одређеног начина (и квалитета) живљења.

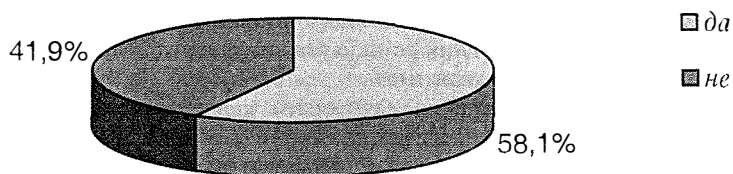
⁴⁴ Оријентационе процене више економских стручњака указују на то да се удео нелегалне или "сиве" економије у Србији 90-их кретао од 40 до 60% (Милошевић, 2004:399). Међутим, бављење "сивом" економијом је у већини случајева био (а и данас је) само начин да се преживи, а не и да се обогати.

⁴⁵ Појам слободног времена је овде стављен под наводнике због тога што избор активности којима ће се појединац бавити у овом случају није слободан, него је појединац *принуђен да ради* да би обезбедио средства за живот себи и својој породици.

⁴⁶ Подаци којима ће се анализирати квалитет живота запослених у Новом Саду добијени су у поменутом истраживању обављеном за потребе израде дипломског рада (Вид. напомену 1). Истраживање је обављено у првој половини 2001. године у четири новосадска предузећа (акционарска друштва) која припадају различитим гранама индустрије: металопреградничкој, хемијској, прехранбеној и електро индустрији. Испитано је укупно 86 запослених, а узорком су обухваћени радници који непосредно учествују у производњи, пословође, технолози и виши руководиоци.

Резултати истраживања из 2001.године⁴⁷ показују да је 58,1% испитаних запослених Новосађана задовољно условима становања, док њих 41,9% није (Графикон 1). Међу незадовољнима су, најчесталији власници кућа (38,9%), а за њима следе власници станова (19,4%), подстанари (19,4%), сустанари (5,5%) и један носилац станарског права (2,8%).⁴⁸

Графикон 1: Задовољство испитаних новосађских радника условима становања

Добијени подаци указују на неколико следећих фактора који доприносе незадовољству условима становања: несразмерност (диспропорција) између величине стамбеног простора и броја чланова домаћинства који живе у њему (у великом броју случајева је стамбени простор веома мали и недовољан за “нормално” функционисање)⁴⁹; незадовољству доприноси и висока месечна надокнада за стан (у случају подстанара), као и принуђеност на дељење стана (у случају сустанарског односа).

Стамбеним условима је незадовољно 33,3% испитаних жена и дупло више испитаних мушкараца (66,7%); затим 44,4% испитаника који живе у граду, 47,2% оних који су настањени у приградским насељима и 8,3% испитаника који живе у селима изван ширег градског подручја.

Иако међу онима који су своју стамбену ситуацију оценили као лошу има и радника и руководилаца, међу незадовољнима су ипак најзаступљенији

⁴⁷ Вид. напомену 1.

⁴⁸ Станарско право је, у ствари, право коришћења стана у друштвеној својини. Наиме, како напомиње М.Петровић, становање је током социјализма начелно третирано као област заједничке потрошње, а држава/предузеће у друштвеном власништву је требало да буде и послодавац и станодавац. “Међутим, прокламовани принцип социјалистичке стамбене политике, да сваком домаћинству обезбеди коришћење стана у друштвеном власништву, никада није остварен” (Петровић, 2002: 343).

⁴⁹ Тако, на пример, један испитаник (власник стана) живи у 24 м² са још четири члана породице; други, опет, живи у кући од 60 м² са још три члана, док један подстанар са трочланом породицом живи у 32 м².

испитани радници (83,3%), а затим следе пословође и руководиоци (са по 8,3%).

Тешка материјална ситуација која је погодила најбројније слојеве српског друштва (па и испитане новосадске раднике), у знатној мери онемогућава млађим запосленим члановима породице да се одвоје од родитеља. Скоро трећина испитаника (29,1%) живи у заједници са родитељима, од чега је половина незадовољна због тога. Са родитељима живи 13,9% испитаника који су у браку, а такође половина од тог броја, изразила је незадовољство због такве своје стамбене ситуације.

Обезбеђивање стана за новоформиране брачне заједнице у свим друштвима представља велико оптерећење за породични буџет (Петровић, 2002:352), али у нашем друштву је то често нерешив проблем, нарочито у домаћинствима са изузетно ниским приходима (којима припадају и домаћинства испитаних новосадских радника). Коришћење стамбених кредита (било за куповину, реконструкцију или санацију стана, или за куповину и уређење грађевинског земљишта), као облика стамбене субвенције у нашем друштву, доступно је само онима са знатно (па и по неколико пута) вишим дохотком од просечног.⁵⁰ Осим тога, рате су везане такозваном “девизном клаузулом”, што у ствари значи да би у случају повећане европске валуте (евра), порасле и кредитне рате за стан.⁵¹ То је главни разлог због којег од стамбених кредита “стрепе” и потенцијални дужници, али и банке.⁵²

Изнајмљивање стана, као потенцијално решење стамбеног питања, такође је недоступно за већину запослених Новосађана (али не само њих), јер би за месечну станарину морали да издвоје суму у вредности од половине просечне плате у Војводини (а више од половине просечне плате у Србији), па до суме у вредности целе просечне плате и то најчешће уз висок депозит.⁵³ Тај податак у извесној мери може да објасни зашто је 62,5% испитаних радника – подстанара незадовољно условима становања.

Дакле, постоји читав низ тешко савладивих препрека у настојању запослених у Новом Саду (али и у целој Војводини и Србији) да обезбеде

⁵⁰ Просечна нето зарада у Југославији је 2000.године (без података за Косово и Метохију), износила 2588 динара (Статистички годишњак Југославије 2001, Савезни завод за статистику, Београд, 2001, стр. 111). Према најновијим подацима, просечна плата запослених у Србији је у фебруару 2004.године износила 12.713 динара. У Централној Србији, фебруарски просек је 12.492, а у Војводини 19.232 динара. Општина са највећом просечном платом у фебруару је Лазаревац са просеком од 20.585 динара, а најниже плате су исплаћиване у фебруару у Ивањици – просек свега 2.875 динара (*Преглед* бр.230, 22. март 2004.године, стр. 3).

⁵¹ Према чланку “Евро руши темељ стана” из специјалног додатка “*Живети на кредит*”, објављеном у *Вечерњим новостима*, 1.априла 2004.године, на стр. IV.

⁵² Упркос томе што се банке на време обезбеђују хипотеком, реализација те хипотеке у нашим условима може бити дуготрајан и крајње неизвештан процес (Такође на основу чланка наведеног у напомени 11).

⁵³ О просечним месечним зарадама у Србији је било речи у напомени 10. До података о висини месечних станарина у случају изнајмљивања стана, дошла сам на основу читања огласа о изнајмљивању станова у Новом Саду, објављених у *Грађанском огласнику* бр.361, 8. априла 2004.године, на странама 27 и 28.

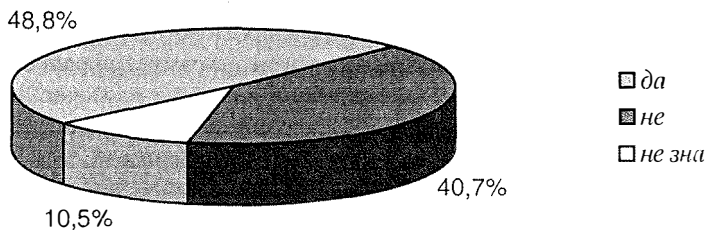
боље услове становања, чиме би и свој живот учинили квалитетнијим. У том низу препрека, најзначајнија је, како се показало, новац.

Задовољство испитаних запослених Новосађана радом и новчаном надокнадом за рад

Кроз рад и у раду, као свеукупности прожимања егзистенцијалног и есенцијалног, реализују се бројне идеје и задовољавају најразноврсније људске потребе, почев од оних крајње прагматичних па до стваралачких. У зависности од тога које се потребе у раду и(или) кроз рад намеравају, а које се реално могу задовољити у актуалним друштвеним условима (пре свега, у актуалним начинима организовања рада), зависи како ће се рад разумевати и доживљавати, а начин разумевања и доживљавања рада, као и (не)задовољство њиме, значајни су показатељи квалитета живота.

Резултати истраживања показују (Графикон 2) да 40,7% испитаних новосадских радника није задовољно радом који обавља у предузећу (18,5% није уопште, а 22,2% углавном није задовољно), а 48,8% их је задовољно (10,5 потпуно, а 38,3% углавном).

Графикон 2: Задовољство испитаника радом у предузећу

Потпуно задовољство радом, присутно је код само 10,5% испитаних радника, док свима осталима у делатностима којима се баве, нешто недостаје да би били потпуно или колико је могуће задовољни. Разлози за незадовољство су бројни, а са аспекта организације рада, најзначајнији су следећи: непостојање одговарајућих услова за испољавање знања и способности запослених у предузећима (по мишљењу 51,2% испитаника), недостатак било каквог признања за залагање у раду (у 72,1% случајева) и незадовољство контролом, односно начином на који се контролише рад у предузећу (34,9% испитаника).⁵⁴ Осим тога, незадовољству у 45,4% случајева доприноси и непоклапање актуалне радне активности са жељеном активношћу, као и неиспуњена

⁵⁴ О овоме видети у: Качавенда, М. (2001): "Социолошке особености радне мотивације у региону 90-их: новосадски узорак", *Социолошки преглед*, год XXXVI, бр. 1-2, стр. 222-223.

очекивања од рада (у случају 40,0% испитаника који раде оно што су желели, или што су мислили да желе, а који тим радом ипак нису задовољни).

Немогућност задовољавања (егзистенцијалних и есенцијалних) потреба у раду и кроз рад, било да је узрокована спољашњим, објективним (организационим) или субјективним (личним) чиниоцима, директно утиче на опадање квалитета живота. Међутим, интензитет утицаја неких чинилаца који спречавају задовољство радом и у раду, могуће је у извесној мери (и у неким ситуацијама) умањити. Тако испитани радници сматрају да би стварању “социјалне климе” у предузећу, у којој би се њихове способности могле потпуно испољити (услед чега би они били задовољнији радом), допринело следеће: другачија организација посла (по мишљењу 25,0% испитаника), јавно похваљивање и награђивање заслужних радника (18,2%), захтевање одговорности од сваког запосленог (17,6%), бољи радни услови (16,3%), запошљавање млађих школованих стручњака који би својим идејама унапредили производни процес (14,9%), отпуштање радника који се не труде довољно (4,7%), преквалификација једног дела радника (2,0%) или нешто друго (1,3%).⁵⁵

Као што се може уочити из наведених података, четвртина испитаних радника истиче инхибиторно дејство организације производног процеса на постизање бољег квалитета рада. Организација производног процеса се најчешће сматра доминантним ограничавајућим фактором који је узроковао “стагнирање” или “назадовање” запослених, уместо да им, према њиховим речима, омогући услове за напредовање, развијање, сазнавање и откривање “нечег новог”. Уз то се најчешће помињу и недостатак награда и одговорности, као и лоши услови за рад.⁵⁶

Дејство поменутих спољашњих (објективних) чинилаца на (не)квалитет рада је непобитан, међутим никако се не сме занемарити ни дејство унутрашњих (субјективних) фактора, који постају видљиви у фаталистичком односу испитаника према раду и животу. Наиме, у претходном делу излагања је поменуто да се у случају готово половине испитаника (45,4%) актуална радна активност не “поклапа” са жељеном. Најчешће навођен разлог тог “неподударања” (у случају 43,6% од оних испитаника који не раде оно што су желели) је недовољна стручна квалификација. Тај податак је веома интересантан, посебно ако се има у виду да се у тренутку испитивања чак 96,5% испитаника није додатно образовало “уз рад” (Графикон 3), а половина је изразила незаинтересованост за упознавањем са новим достигнућима у својој области рада.

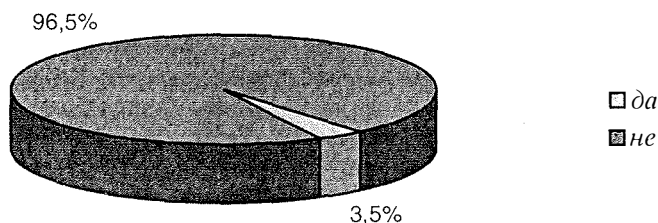
---

⁵⁵ Исто, стр. 222

⁵⁶ Исто

Графикон 3: Да ли се испитаници образују додатно ‘‘уз рад’’?

Дакле, испитани радници су незадовољни послом који обављају у предузећу, јер им недостаје (додатно) знање за бављење жељеном делатношћу, али они истовремено сами не предузимају ништа да то стање промене, што је типичан пример фаталистичког односа према раду (али и према животу). Ситуација се прихвата онаквом каква јесте (као ‘‘судбина’’), и не чини се ништа да би се променила. Пре ће се иницирати промена организације рада, па и (нарочито) промена руководства, него што ће се показати, то јест него што се показује спремност да се промени фаталистички и у бити традиционалистички однос према раду. Међутим, праве промене, нити истинског (па и било каквог) помака у раду нема док не дође до промене у самој свести запослених, односно док се поменути фаталистички и традиционалистички образац не потисне и ‘‘искорени’’.

Од свих поменутих аспеката рада, највеће незадовољство изазива незадовољна и нередовна плата.⁵⁷ Иако је за испитане раднике новосадских предузећа новчана надокнада (плата) и доминантан подстицај, али и доминантна сврха рада⁵⁸, њом није задовољно 80,2% испитаника, њих 4,6% сматра да зарађује онолико колико се и залаже у раду, док 15,2% испитаних не може да процени да ли је платом задовољно или не (Графикон 4). Ни један од испитаних радника не мисли да зарађује више него што се залаже у раду.

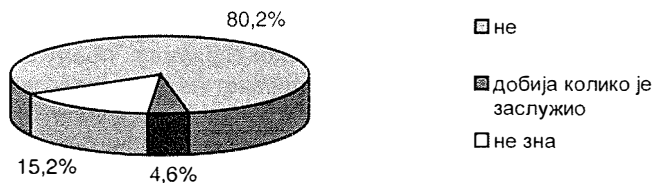
Трећина испитаних радника ради прековремено, од чега њих 26,7% прековремено ради искључиво због новца.⁵⁹ Додатним послом (па и пословима) се бави 61,6% испитаника, од којих 86,8% додатно ради само због потребе за додатном зарадом. Упркос томе, укупним материјалним приходом који остварује њихово домаћинство, незадовољно је чак 94,2% испитаних новосадских радника (Графикон 5).

⁵⁷ О посечној плати у Југославији и Србији је било речи у напомени 10. Просечна плата испитаних запослених Новосађана је 2001.године (када је обављено испитивање) износила 3.200 динара, што значи да је била нешто мало виша од просека југословенске плате 2000.године, као и од најнижег општинског просека (Ивањица) за фебруар 2004. године.

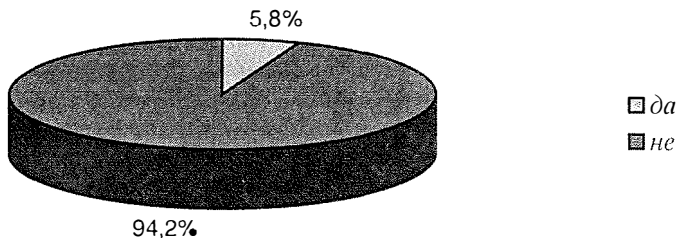
⁵⁸ Вид. напомену 14.

⁵⁹ Осим потребе за новцем, као разлози за прековремени рад наводе се и: потреба да се посао хитно обави (60,0%), потреба за слободним данима (6,7%), недостатак стручне радне снаге (3,3%), а 3,3% испитаних није одговорило зашто ради прековремено.

Графикон 4: Задовољство испитаника платом

Графикон 5: Задовољство испитаника приходима које остварује њихово домаћинство

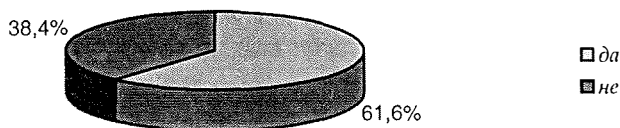
Без обзира на огромно незадовољство организацијом и условима рада, као и на незадовољство платом, неспремност да промени радно место и(или) предузеће показало је чак 58,1% испитаних новосадских радника, а страх од губитка посла 37,2% испитаника. Везаност за предузећа чија је будућност крајње неизвесна још један је показатељ поменутог фаталистичког и традиционалистичког обрасца понашања већине испитаних радника. Та везаност је последица веровања да је предузеће, упркос свему, гарант какве – такве сигурности да се запослени не нађу на улици и да ће оно без обзира на све тешкоће успети да опстане и да барем "покрива" здравствено и пензионо осигурање (формално) запослених.

У условима незадовољства запослених и радом и новчаном надокнадом за рад (од које једва преживљавају), али и уз њихову истовремену бојазан да остану чак и без тога, тешко се може говорити о *квалитету* њиховог живота. Пре би се могло рећи да су њихове свеукупне активности усмерене ка томе, да живот (у границама људског достојанства) учине уопште могућим. Међутим, да ли је то баш сасвим тако, остаје да се види након осврта на активности испитаника у ванрадном времену.

Активности ванрадног (и слободног) времена запослених Новосађана⁶⁰

Активности запослених у времену којим располажу изван организованог производног (индустријског) рада у предузећу (то јест, у *ванрадном времену*), значајан су показатељ квалитета њиховог живота, јер директно указују на њихове потребе. У претходном делу излагања је напоменуто да доминантна потреба испитаника, која се настоји задовољити у раду, односно током *радног времена*, јесте потреба за новцем, којим се опет настоји задовољити “пука” потреба за преживљавањем. Судићи по одговорима испитаника, тежња за новцем је главни подстицај на знатан део активности и у ванрадном времену. Као што је већ поменуто, две трећине испитаника (61,6%) се у ванрадном времену бави додатним послом (Графикон 6), од чега је 86,8% њих на то подстакнуто искључиво потребом за додатном зарадом и то да би се обезбедила основна средства за егзистенцију. Уз потребу за новцем, али и због личног задовољства, додатно ради 3,8% испитаних, док њих 7,5% који додатно раде није одговорило на питање шта их на то подстиче. Само један испитаник је одговорио да га на додатну радну активност подстиче потреба за новим сазнањима.

Графикон 6: Да ли се испитаници баве додатним послом у ванрадном

Скоро трећина (31,1%) испитаних новосадских радника одговорило је да се и у слободном времену, у коме би требало да буду ослобођени свих дужности и обавеза⁶¹, бави додатним послом.⁶² То би могло да значи да 31,1% испитаних радника уопште нема слободног времена, односно да је принуђено да највећи део времена којим располаже, проведе радећи. Заинимљиво је да се додатним послом, такође

⁶⁰ Појам *ванрадног времена* ће у овом раду бити употребљен у значењу целокупног времена којим запослени располажу *изван организованог индустријског рада у предузећу* (који се обавља у тзв. радном времену) и никако га не треба схватити (што ће подаци и показати) као време ослобођено сваког рада. Осим појма *ванрадног времена* у овом делу излагања ће бити употребљен и појам *слободног времена* и то у значењу оног дела *ванрадног времена* у коме су запослени *ослобођени сваке обавезе и дужности* и у коме су препуштени само свом избору и својој вољи.

⁶¹ Видети одређење појма слободног времена у напомени 20.

⁶² Испитаницима је у Упитнику посебно било постављено питање да ли се у ванрадном (“слободном”) времену баве додатним послом, а посебно како проводе слободно време.

због новца, баве у ванрадном времену и сви испитани руководиоци из сва четири предузећа (само један је навео да осим због потребе за додатном зарадом, ради и из задовољства). Тај податак потврђује запажање Б.Милошевића да је криза и дезинтеграција југословенског друштва "наметнула" свим друштвеним групацијама борбу са оскудицом (Милошевић, 2004:315).

У тренуцима када не раде ни у предузећима ни изван њих, испитаници се најчешће рекреативно баве спортом или прате спортске утакмице (њих 18%). Д.Коковић је добро приметио да је од свих "забава за масе" спорт изгледа најпривлачнији, између осталог и због тога што се у њему репродукује сва беспопштедност и неизвесност свакодневног живљења (Коковић, 1997:372). Изгледа да изванредан број испитаних радника смисао који не може да пронађе у раду проналази у активном и пасивном (што је чешћи случај) "конзумирању" спорта. На тај начин они, по свему судећи, покушавају да остваре оно што не успевају да постигну у раду. Коковић истиче и следеће: "...у већини случајева говори се о компензацијској функцији спорта, као надокнади за огољену стварност рада и месту где се успоставља равнотежа. Спорт карактерише самосвојност, отсуство принуде и, као такав, отвара видике личном животу и пронађеној индивидуалности. Кроз спорт се тражи лично спасење, то је простор у коме се бежи од море, самоће, досаде и монотоније" (Исто, 373-374). Дакле, основна потреба која изванредан број испитаника подстиче на активно или пасивно бављење спортом је "просто" потреба да се побегне од рада.

Осим бављењем спортом, испитани запослени Новосађани од рада "беже" и одмарањем у кругу породице. Тако, наиме, своје слободно време проводи 16,4% испитаних радника.⁶³ Резултати истраживања Одсека за социологију Филозофског факултета у Новом Саду, показују да највише запослених испитаних Војвођана (60,0%) проводи време са члановима породице.⁶⁴ Чини се да се спокојство и сигурност којих је све мање у раду, покушавају надокнадити у времену које се посвећује најближима или које се само проводи уз најближе (у случају пасивног "кућног" одмарања), због којих се уосталом и ради. Потреба да се обезбеди егзистенција, али и колико је могуће бољи и квалитетнији живот, подстиче на истрајавање у радној активности, упркос чињеници да она не задовољава и не испуњава потпуно (или уопште). Оно што губе у раду, неки испитаници, по свој прилици, надокнађују бивајући у времену "изван рада" са својим најдражима. Голдторп и Локвуд су добро приметили да што се породични живот више помера у средиште животних интереса, то ће више радник свој рад схватати инструментално и он ће му све чешће бивати средство за подизање породичног стандарда (Haralambos, 1989:244).

⁶³ 9,8% испитаника је навело само да слободно време проводи у кругу породице, а њих 6,6% да се у слободно време одмарају најчешће у кући са члановима породице.

⁶⁴ Подаци о том истраживању налазе се у напомени 1. Резултати тог истраживања су осим наведеног податка, показали и да 23,8% испитаних запослених Војвођана (запослени и у друштвеном и у приватном и у мешовитом сектору власништва) проводи слободно време са пријатељима; 6,7% са особама сличног интересовања; 3,8% са колегама/колегиницама; 1,7% нема слободног времена; по 1,4% слободно време проводи са рођацима и суседима; 0,7% са неким другим, а 0,6% са земљацима.

Што се тиче осталих активности у слободном времену, испитани запослени Новосађани наводе још и да гледају телевизијски програм (7,4%) и читају, углавном дневну и илистровану “штампу” (5,7%). Нешто активније, у различитим клубовима, слободно време проводи 2,6% испитаника, а само један испитани запослени Новосађанин се у слободно време бави стваралачки радом.

Дакле, испитани радници новосадских предузећа ванрадно (и слободно) време проводе углавном радно (готово искључиво због новца) или се “баве” спортом, а често компензују обавезе рада “необавезним” комуникацијама са члановима породице и пријатељима. Потреба да се заради новац и потреба топлином, сигурношћу и миром у породици (то јест, потреба за бекством од рада), преплићу се у слободном времену испитаних запослених Новосађана.

Какав је квалитет живота запослених? (Уместо закључка)

Квалитет живота се оцењује на основу степена развијености, али и неразвијености (неких) потреба. У зависности од развијености и комплексности онога чему појединац тежи, као и од тога које од тих тежњи сматра приоритетнијима у односу на остале, његов живот се може сматрати мање или више квалитетним. Пошто се потребе формирају и настоје задовољити у одређеним друштвеним условима (који њихово задовољавање, али и формирање, омогућавају или онемогућавају), разумљиво је зашто квалитет живота у највећој мери зависи управо од друштвене стварности, иако се никако не сме занемарити ни спремност и способност појединца да према тој стварности има активан однос, уместо да је само пасивно прихвата.

Резултати истраживања обављеног у новосадским предузећима, показали су да испитани радници највећи део свог укупног расположивог времена, посвећују настојању да задовоље потребу за живљевањем или живљењем барем у границама људског достојанства.⁶⁵ Томе је највише допринела, и још увек допринноси, дезинтегрисаност српског друштва (праћена дезинтеграцијом и распадањем “друштвених” предузећа), као и потпуна аномија вредности и слом базичних институција.

Настојању да дођу до новца, највећи део испитаних запослених Новосађана посвећује готово целокупно време са којим располаже, а да при томе чак нису задовољни ни платом, ни укупним приходима њиховог домаћинства. Многобројна потенцијална очекивања од рада, свела су се на очекивање зараде и то првенствено због нужности да се обезбеде основни егзистенцијални услови. Међутим, та “сужена” очекивања од рада, последица су и “таворења” предузећа, услед смањене или обустављене производње која је, опет, условила “нерад” и

---

⁶⁵ Да би нас тај податак приближио одговору на питање о квалитету живота, било би добро подсетити на Масловљеву теорију мотивације, по којој се потребе вишег реда (потребе за дружењем, за самопоштовањем и поштовањем других и за самореализацијом личности) у хијерархијском низу потреба не могу ни формирати док се не задовоље потребе нижег реда (физиолошке потребе, потребе сигурности).

монотонију на радном месту. У таквим условима је скоро сасвим онемогућен садржајнији приступ раду, у коме би се човек доказивао и потврђивао и у коме би добијао барем део онога што сам у раду и кроз рад пружа. Овако, радећи, човек непрестано даје, а за узврат добија само “подстицај” да тако и настави.

Нестанком услова⁶⁶ који омогућавају самопотврђивање у раду, готово да је сасвим престало и настојање већине испитаника да ту потребу задовољи у раду, али и “изван рада”. Питање је само да ли је престало настојање да се та потреба реализује или је нестала и сама потреба.

Осим незадовољства радом, знатан део испитаника (иако мањи у укупном узорку) је незадовољан и условима становања (пре свега, малом “квadrатуром” и високом станарином), као и немогућношћу да се стамбено осигура и осамостали.

Услед свега што је речено, постаје разумљиво зашто готово половина испитаника (45,4%) жели да оде у иностранство, а њих 12,8% размишља о томе. Осим тога, више од половине (55,8%) испитаних новосадских радника би то исто саветовало младим људима и то из следећих разлога: зато што у нашем друштву још дуго неће “бити све како треба” (по мишљењу 39,6%), јер се “напољу” више цене знања и способности (27,1%), зато што се у иностранству може много више зарадити (18,7%), због тога што се у технолошки развијенијим предузећима економски развијених друштава могу боље развијати стваралачке способности (8,3%) и због укупно свега што је наведено (4,2%).

Свођење многобројних, разноврсних и комплексних потреба на оне најелементарније, најбољи је показатељ ниског стандарда и лошег квалитета живљења испитаних запослених Новосађана, али и осталих запослених у Војводини и Србији, пре свега оних који раде у индустријским предузећима “друштвеног” сектора или, боље речено, ономе што је од њих остало.⁶⁷ Како се тренутно у Србији већина друштвених предузећа налази у мање – више истом стању као и испитана

---

⁶⁶ Повољни или довољно подстицајни услови за рад, судећи по 10,5% испитаних радника који су сасвим задовољни радом у предузећу, нису сасвим нестали. Међутим и то задовољство радом је можда пре задовољство “нерадом” у предузећу, будући да услед смањеног обима послова који се у предузећима обављају, један део радника само формално долази на посао.

⁶⁷ Највећи број запослених у Србији ради у “друштвеном сектору”. Статистички подаци показују да је 2000. године 74,1% од укупног броја запослених у Војводини било запослено у друштвеном сектору својине, 16,9% у приватном, а 9,0% у мешовитом. У истом периоду је у Србији (Централна Србија и Војводина) у друштвеном сектору радило 76,9% од укупног броја запослених, њих 19,5% је било запослено у приватном, а 3,7% у мешовитом сектору власништва (Статистички годишњак Југославије 2001, Савезни завод за статистику, Београд, 2001, стр 98). Иако статистички подаци показују пад учешћа запослених у предузећима друштвеног сектора у СРЈ (од 80,9% у 1998. до 75,9% у 2000. години, без података за Косово и Метохију) (СГЈ 1999, СЗС, Београд, стр. 96; СГЈ 2000, СЗС, Београд, стр.94; СГЈ 2001, СЗС, Београд, стр.98), ипак је још увек највећи број запослених ангажован управо у том сектору. Подаци добијени у истраживању Одсека за социологију Филозофског факултета у Новом Саду (видети напомену 1), показују да 58,8% од укупног броја испитаних запослених Војвођана ради у друштвеном сектору власништва, њих 34,7% у приватном, а 6,6% у мешовитом.

новосадска предузећа, постоји основа за претпоставку да лош квалитет живота запослених испитаника у ствари осликава лош квалитет живота већине запослених у Војводини и Србији.

Литература:

- Болчић, Силвано (1994): *Тегобе прелаза у предузетничко друштво*, Институт за
- Načalambos, Michael (1989): *Увод у социологију*, Глобус, Загреб
- Качавенда, Марица (2001): "Социолошке особености радне мотивације у реги-
- Коковић, Драган (1997): *Пукотине културе*, Просвета, Београд
- Милошевић, Божо (2002): "Незапосленост у Србији деведесетих: стварност и
- Милошевић, Божо (2004): *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад
- Милошевић, Б., Болчић, С. и Станковић, Ф. (1993): *Предузетништво и*
- Петровић, Мина (2002): "Стамбене и доходовне неједнакости (на примеру)
- Статистички годишњак Југославије 1999*, Савезни завод за статистику, Београд
- Статистички годишњак Југославије 2000*, Савезни завод за статистику, Београд
- Статистички годишњак Југославије 2001*, Савезни завод за статистику, Београд

Новински чланци:

- Вечерње новости*, чланак Ј. Симића, "Прође лето педесето", 19. април
- Вечерње новости*, чланак "Евро руши темељ стана", из специјалног додатка
- Преглед*, чланак Лидије Ђоћај "У Ивањици плата 2.875 динара", 22. март 2004.
- Грађански огласник*, бр.361. 8. април 2004. године, стр. 27-28

ДРАГАН КОКОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА СЕЛА

(Примери рада, доколице, спорта и исхране)

Апстракт

У овом тексту разматрају се одређени аспекти промена у квалитету живота села. Супротстављајући се класичној - романтичарској - слици села, аутор показује да су промене које носи индустријско друштво неминовне и да оне нужно захватају и село. Упркос томе, оно задржава неке предности у погледу услова за квалитетнији живот, што се показује на примерима рада, доколице и исхране.

Кључне речи: село, град, рад, доколица, исхрана.

Преображај пољопривреде, експанзија технике и измене у начину живота условиле су промену рада у пољопривреди, али и у квалитету живота села. Нажалост, класични позитивни аспекти сеоског живота - у првом реду близина природе и чист ваздух - далеко су од тога да сада одговарају стварности, поготово од како су техничке и социјалне иновације измениле живот у граду и на селу. У анализи ових промена треба подесити да реч "сеоски" није *исџо* и "пољопривредни". Истина, пољопривреда се најчешће обавља на селу, она обично чини део сеоског газдинства, али не треба заборавити да се на селу налазе и друге непољопривредне групе (пензионери, одрђен број службеника, људи запослени у малим фабрикама и тд.).

Квалитет живота села најчешће се посматра из романтичарског угла, при чему се имају у виду следећи аспекти сеоског живота: приврженост природи, ваздух који удишемо, вода коју пијемо, пејсаж који нас окружује. Посматран у овом контексту, квалитет живота села поприма *физио-психо-миџолошке особине*. Врло често налазимо текстове о селу које је остављено и изгубљено, али никад заборављено. То је онај романтичарски жал и ламент над изгубљеним селом, који најбоље одсликава следећи слоган: "Где после тебе да заборав нађем, сећање оживим и осетим блискост и сигурност припадања; коме да поклоним скривена надања своја и са ким да поделим радости, узлете и боли" (Кајтез,22). Очигледно да је овде у питању не само романтизам и носталгија за сеоским начином живота, већ и својеврсна *аџолођија* села.

Француски социолог М.Ж. Рејмон говори о три аспекта апологије села. Први је *економски аспект* и представљен је дихотомично, при чему је супротстављање двојачко: град је скуп живот и лошија животна средина; село, међутим, претпоставља јефтинији живот и бољу животну средину. Следећи, *морални аспект* полази од превазиђене тезе да постоји један "морални" и један "неморални простор". Први одговара активности појединца у оквиру породице, а други свету у покрету без икаквог оквира или одређених правила, где издвојена јединка подлеже механичкој привлачности кретања маса. На крају, *психолошки аспект* подразумева психолошко прилагођавање. Село - пре свега због свог аутаркичног карактера - омогућава појединцу да се кроз сеоски начин живота издвоји из урбаног света и психичке напетости, и као такво представља идеал за квалитет живота. Либерално индустријско и урбано друштво је друштво у којем је тешко борити се против аномије јер - у односу на феудално друштво и корпорацију својствену малој руралној заједници - човек у њему остаје "без веза". Губитак ове солидарности која штити веома је опасан, јер је пропраћен нестанком економске или друштвене самосталности, коју је мали посед обезбеђивао сељаку... Свет града јесте "колективан" свет, али не солидарности, него супарништва. Свет села је свет изолованости у оној мери у којој је истодобно свет породичног повезивања, средина у којој постоји могућност безбедног одвајања од рада, друштвено-економске хијерархије или конкуренције (Рејмон, 150-8).

Овакво гледање на село и сеоски начин живота, сликано у црно-белим тоновима, је "апологија" која припада прошлости. Евидентно је да постоје предности сеоског начина живота и квалитета живљења у њему, али се морамо чувати поједностављених и упрошћених објашњења и решења.

Квалитет живота претпоставља побољшање људског живљења, смањивање стресних ситуација, снижавање степена загађености животне средине, нестанак глади и болести. Конкретније речено, то је квалитет ваздуха који људи удишу и воде коју пију, вредност и квалитет хране коју једу, квалитет становања као и квалитет рада, степен учешћа и квалитет комуникације, сигурност на раду и на улици, број књига које људи читају, позоришта која посећују - *сви ови показатељи узети заједно представљају квалитет живота* (Бунге, 65-75).

Познати социолог Данијел Бел формулисао је дванаест основних кригтеријума (показатеља) помоћу којих се може окарактерисати и снимити квалитет живота различитих народа и друштвених заједница. По њему, издвајају се следећи показатељи: здрава исхрана, развој и усавршавање личности у процесу учења, рад и квалитет радне делатности, активности доколице и њена организација, располагање најразноврснијом робом и услугама, физичко окружење, лична безбедност, осећање правде, могућност учешћа у друштвеном животу и тд. (види - Liebowitz, 213).

Рад, становање и провођење слободног времена представљају значајан део квалитета сеоског живота.

Квалитет рада и доколице утичу на ниво стресних ситуација. Стрес се, као што је познато, јавља због притиска на организам, на шта организам реагује мобилишући своју енергију. Социологију интересују при-

тисци који произилазе из услова живота у друштву, друштвеним групама, локалним заједницама, организацијама, као и од културне ситуације сваког човека. Свакако да су стрсне ситуације много чешће у граду него на селу. У такмичарском друштву, коме је у првом плану мотив постигнућа, притисци су многобројни. Међуљудски односи на раду су сувише стресни због захтева који се постављају пред човека. Познато је да индустријски рад често није поштовао ни елементарне антрополошке захтеве, јер се човек морао прилагодити машини, а не машина човеку, који је чак сматран најтањом и најпроблематичнијом кариком у производном процесу.

Много радова је написано о раду као обавези и принуди. Рад као обавеза је *вришење рада, а рад као задовољство је доколица*. Град, за разлику од села, појачава делатност и побуђује на многобројне нове потребе. Ако се за сеоску доколицу може рећи да је екстензивна и да је повезана са коришћењем пространства, градска доколица се темељи на економији простора и *интензивним облицима провођења слободног времена*. Дух пасивности карактерише градску доколицу, а њен седелачки начин живота *умањује квалитет живота градског човека*. Активности су често једностране, а најчешће се активира само психичка страна човека, док се физичка активност занемарује или потпуно губи. Монотоност, пасивност, мала покретљивост, обиље стресних ситуација доводе до пораста нервних и срчаних обољења. Рекреација и спорт би морали да налазе све више места у целини човековог времена. Људи уграду просто "убијају" слободно време, често не занавијају да га искористе на најпродуктивнији начин и у корист свога идентитета. Нарочито малу пажњу физичким активностима поклањају људи који су из села дошли у градове.

Са аспекта пуноће провођења слободног времена село има низ предности у односу на град (близина природе, чист вазух, одсуство буке, и тд.). Међутим, ствар није само у томе. Сеоска доколица се карактерише тиме што човеку омогућава огромне просторне предности за разноврсни физички рад и шетње. Мала густина насељености омогућаје благоволне услове за одмор, уклањање психичких напрезања којима је човек опхрван у граду у коме преовладавају хладни односи и "крња комуникација". Физички рад на селу - иако мукотрпан и тежачки - одвија се на свежем ваздуху, осмишљен је и разноврстан, резултати рада су конкретни, мерљиви и видљиви. Квалитет живота села може се сачувати неговањем народне традиције, обичаја, елемената националне, празничне, а не "шаторске културе", која код нас све више узима маха.

Данашње стање на подручју доколице може се оценити као типично прелазно раздобље између сеоског начина рада и живота (више неголи занимање пољопривреда је значила одређени начин живота), и битно другачијих животних и радних услова у урбану индустријској околини. Видљиво је да се данашњи живот људи не одвија ни по староме обрасцу, нити је прилагођен новом обрасцу и новим условима. Најбољи пример за то је карактеристична непокретљивост становништва и његово задржавање у затвореним просторима. Приметно је да спорт и рекреација представљају некакву комплементарност у односу на индустријски рад и градски начин живота. У развијеним земљама рекреација све више постаје начин живота, примерен стилу и изражавању улоге модерног човека. Стоји констатација да бављење спортом, рекреацијом и уопште

физичким активностима заостаје за стварним променама животних услова који захтевају масовно учешће људи. С друге стране, треба заострити критички однос према већ неким познатим, па чак и најраширенијим облицима учешћа на том подручју, тј. према онима *који човека ограничавају или осиромашују с физичког или духовног сјановишћа*. При томе се мисли, пре свега, на пасивну и подређену улогу појединца који се појављује као публика или потрошач спорта путем масовних медија. Човек као личност не може се афирмисати у усамљеној гомили и анонимној публици (Млинар,224).

Као што је познато, спортске активности се одвијају у распону од рекреације и боравка на ваздуху па све до такмичарског спорта и званичних сусрета. Спорт је постао велика друштвена организација, погон и индустрија. Људи који присуствују неким утакмицама, коњским или ауто тркама, који се кладе на свог фаворита, званично се зову *сипорисмени*. Сваки фудбалски клуб има своје навијаче, а навијач или кибицер можда у животу није додирнуо лопту. Он је пошао својим аутом, аутобусом или мотором да би присуствовао утакмици. Он учествује у акцији и бави се спортом преко посредника. Он дрхти, одушевљава се, али се миче само на месту; он се френетично узбуђује. Чудан случај отуђења. Са спортом, са делатношћу која је привидно инкомпатибилна с илузијом, ми се заправо поново налазимо пред окренутом сликом, компензацијом свакидашњег живота (Lefevr,148-9). Свакако, оваква врста компензације ређе се сусреће на селу и представља преовлађујућу карактеристику градског начина живота. Село има своје препознатљиве особности кад су у питању спортске активности.

Да би се побољшао квалитет живота села и задржало становништво, посебно оно млађе, потребно је убрзати изградњу комуникација које повезују села са градовима, затим развити друштвене институције и све оно што појачава динамику друштвеног живота на селу. У том склопу, питања слободног времена села као квалитета живота добијају на значају. Ако је слободно време на селу "умртвљено", логично је да млад човек вреба сваку прилику да се отисне у средине које у том погледу много више обећавају. Кад омладина одлази са села, неминуовно се губи не само динамика културно-забавног живота, него и квалитет живота.

Као што је познато, људи се знатно разликују по односу према садржајима слободног времена. Иако су, у принципу, ти садржаји слободно одабрани, не постоји строга граница између слободе и нужности уопште, па ни у провођењу слободног времена, јер су његови садржаји условљени не само субјективним ставом, односом, него и објективним условима. Према томе, може се десити да људи проводе слободно време у неким активностима према којима имају негативан однос, у смислу да их не желе. За село је карактеристично да недостају спортски објекти и опрема терена која је заиста минимална. Али поред тога, онај ко жели да се на селу бави спортом ипак ће моћи да пронађе одређен начин и простор за испуњење тих активности. Међу љубитељима спорта свакако значајан број људи са села, о чему говоре и одређена истраживања. Увиђајући значај спорта за физички и духовни развитак, многи људи са села посвећују посебну пажњу спорту, често запостављајући све остале садржаје слободног времена, па чак и на штету обављања својих професионалних обавеза.

Јеностраност у том погледу показују нарочито они који углавном слободно време проводе у једној врсти спорта, а још више појединци који се задовољавају само гледањем одређених спортских догађаја. Узето у целини, бављење спортом у сеоској средини релативно је новија појава.

Трећи значајан показатељ квалитета живога села је исхрана.

За село је било карактеристично одвијање радног дана у ритму колективних прехрамбених ритуала; доручак, ручак и породична вечера. Данас је ова тријада поремећена јер се исхрана све више подвргава захтевима рада. Једна врста *прехрамбеног џејлоризма* као да постаје опште начело живота и рада у савременом граду. Прехрамбене потребе у селу и граду су различите, а истраживачи нису увек сложни у погледу норми у човековој исхрани. Такође постоје неслагања у погледу прехрамбених потреба. *Прехрамбени захтеви човека као биолошког бића данас се често коришћују или супротстављају прехрамбеним потребама што их човек осећа као културно биће* и свестан појединац, који је интегрисан у друштвену заједницу.

Традиционална сеоска друштва која су на измаку, загушена индустријализмом, дају нам представу о разноврсности човекових прехрамбених потреба. Свака заједница, па и она сеоска локална, има своју основну храну која у извесној мери поседује *симболичка значења* и не зависи само од обиља, лакоће производње и прехрамбених вредности. Управо то је оно што бисмо могли назвати *"културним приписком"* и *ишпањима начина живога*. Образац понашања у исхрани један је од чинилаца који омогућује неком друштву или заједници да потврди и учврсти своју кохезију. "Није довољно само показати однос између природног окружења (околине), производње животних намирница, прехрамбене технологије, потрошње хране и њених физиолошких последица. Ваља ићи још даље и истражити повезаност између исхране и различитих система културних значења што владају на економском, друштвеном и - зашто не? - на естетском плану, исто тако на нивоу садашње животне стварности, као и на подручју митологије" (Гарине, 234).

Данас се све више указује да су *културни модели ишписали човекову способност да уравнотежи своју исхрану* на начин који би био најпримеренији за његово здравље и дуговечност. Другим речима, култура схваћена у најширем смислу као начин живота, ремети и изопачује природу; *"мудрости тела"* обманује је *"лудошћу културе"*. Култура доживљава кризу у погледу деструкције и распада нормативног система и социјалне контроле која је на један традиционалан начин одерђивала идеју и праксу исхране. Све више је приметна криза система исхране са свим својим биолошким, психолошким и социолошким аспектима и ова криза укључује се у кризу цивилизације (Фишер, 236).

У погледу исхране - и не само ње - у савременим градовима све је присутније враћање на неонатуралистичке и неоархаичне изворе у којима се трага за изгубљеним квалитетом живота. Потребе за физичким кретањем и друге архаичне потребе условљене су новим градским ритмовима, исцрпљујућим начином живота, принудама и нервним напетостима, свеприсутним замором. Неонатурализам и неоархаизам у граду, по мишљењу Едгара Морена, развија се у многим правцима, а нарочито:

1. у *пириврженосіи* *пиродним елементима*: ваздуху, сунцу, води, зеленилу, камену и тд. У свему овоме виде се *регенеративне* и *сјасоносне вредносіи* које стичу физио-психичко-митолошке врлине.

2. *куліу шела*, који се прво јавља у спорту, развија се кроз дијатетику, естетику и лудичко, покушава се изнаћи хармонија између тела и духа, друштвеног и природног. Поново је *завладао кулі оікривања шела* кроз спорт за свакога, феномен цогинга, трим стазе и аеробика. То су *покреіи* који се залажу за *преокреіе* у начину животоа *савремено* човека, да би се ублажили неповољни токови негативне последице седлачког начина живота;

3. *делимични преокреі* у исхрани у *користі сеоских "пиродних јела"*. Тако се качамак, црни хлеб, бутер у грудви, појављују на грађанском столу, печени кромпир, месо на жару од дрвета, "природно" поврће, сухомеснати поизводи са сељачког имања, као супротност индустријски обраћеним производима... Све то одражава ново вредновање сеоске једноставности и природног квалитета, који више нису презрени у односу на суштаственост и сложене вештине високе гастрономије. Ранијој супротности: висока гастрономија - сеоска храна, представља се нова: висока гастрономија и сеоска гастрономија - индустријализована храна (Морен,218).

Некада је у селу владала несигурност и несталност у погледу прибављања хране, али је *посіојала сјабилносіи обичаја*. Модерно доба прехране доноси обилје, стални и готово неисцрпни прилив хране, али такође и убрзане промене и *кризу уживања за сіолом* у кухињи. Са савременом исхраном стигла је нова криза потрошње хране. Уопштено гледајући, у свим дловима света традиционални породични ручак је на путу да исчезне. С друге стране, приметна је експанзија продавница хране која је намењена за грицкање. Прехрамбена комуникација и прехранбено заједништво препуштају место самотничком задовољству (Фишер,241).

Маркетинг и реклама одиграли су велику улогу кад је у питању савремена исхрана. Ослањајући се на њих, *прехранбена іехнолоіја успе*ла је да *заобиђе куліурне оквире исхране, обичаје и кулинарске законіосіи*, како би заголицирала оно што је најбоље и иза друге сцене скривено у човеку, односно у биологији избора хране. *Криза исхране* у себи крије *једну оішійију кризу куліуре* и *оівара іросіор* за *биокуліурну кризу исхране*.

Раније се избор хране наметао сам од себе, диктиран залихама, социјалном групом, традицијом, обичајима итд. Међутим, појединац који је у модерном друштву атомизиран, изопштен и одсечен из породичног живота, друштва и традиционалне културе, не располаже више никаквим поузданим знаковима помоћу којих би могао извршити избор. Криза избора вредности, *криза прехранбене симболике* довела је до *аноміје* на *подручју исхране*. Има тврдњи да се у самој *сржи куліуре іонашања оіледа* *прелаз* из *сјасірономије* у *сјасіроаноміју* (Фишер,245). С обзиром на неравнотежу - здравље, болест - *храна не може биіи* *издвојена* из *куліурно* *коніексіа* који одређује исхрану до најмањег детаља. Културне вредности, ритуали, потрошачки табуи, тотеми, традиционални рецепти су у тесној вези са исхраном. Мноштво савремених болести повезује се са исхраном, било да се ради о болестима оскуднице или

болестима обиља. Све су то *болесни цивилизације* и савременог начина живота, јер потрошачко друштво доводи до краја похлепу за храном и на тај начин омогућује данашњу кризу на подручју исхране. Савремена цивилизација подстиче потребу за уживањем, правећи *системајску збрку која се јавља на релацији жеља - телесна потреба*.

Село је, поштујући природне ритмове, знало шта треба да чини на подручју прехранбене равнотеже, *равнотеже осиварене између средине, хране и њених производа*. Ваздух и храна представљају делове средине који се цене, пажљиво апсорбују и користе. Поштовање и познавање тих закона помогло је селу да одржи склад са средином и да људи у њему остану у добром здрављу. Томе је свакако допринела прикладна храна. Отуда носталгија за том прошлошћу и романтизмом тренутка који је неповратно изгубљен.

ЛИТЕРАТУРА

- Bell, D.(1976): The Cultural Contradictions of Capitalism, London.
Bunge, M.(1975): "What is a Quality of Life Indicator", Social Indicators Research, No.1, vol.2.
Фишер, К.(1982): "Гастрономија или гстрономија (телесна разбитост и биокуларна криза савремене прехране)", Трећи програм радио Загреб, Но.8.
Гарине, И.Д.(1982): "Култура и исхрана", Трећи програм радио Загреб, Но.8.
Кајтез,И.(1996): "Ламент над изгубљеним селом", Јавност, 1. јун.
Лефевре,Х.(1988): Критика свакидашњег живота, Напријед, Загреб.
Liebowitz, N.(1985): Daniel Bell and the Agony of Modern Liberalism, London.
Млинар,З.(1989): Протурјечности друштвеног развоја, Цекаде, Загреб.
Морен, Е.(1989): Дух времена II, БИГЗ, Београд.
Рејмон,ж.М.(1977): "Идеологија становања и супротност село-град". Култура, Но.39.

ИВАН КОЛАРИЋ
Филозофски факултет
Пале - Српско Сарајево

ЕЛЕМЕНТИ ХЕРМЕНЕУТИКЕ ЖИВОТНИХ СМИСЛОВА

Резиме: У раду са назначеним насловом, у оквиру научног скупа *Вредности и квалитети живота*, аутор прво дефинише и класификује основне појмове: *потреба*, *вредности*, *сврха* (циљ) и *животни смисао*. Потом се синхронички и дијахронички излажу аксиолошки утемељени животни смислови, посредством етике или практичне (примењене) филозофије, односно две вештине: *ars vivendi* i *ars moriendi*. Доказујући да је *смисао* аксиолошки примарнији од *среће*, посредством телеологије и логосологије, односно методом ситуационе контекстуалне анализе (нар. *временитости* и *језика* као трансцендентала *свјета живота*), аутор демонстрира елементарну херменеутику животних смислова, премда уважава и постмодерни увид о *убрзаном испреобљену смисла*. Најзад, финале рада одлучно афирмише проегзистенцију и светосавски *modus vivendi* (чије су одлике: агапизам, ергонизам и агонизам), којим се животни смислови освајају *љубављу делујући*.

Кључне речи: *Потребе, Вредности, Сврхе, Смислови, Херменеутика, Живот, Егзистенција, Етика, Филозофија.*

1. Потребе, вредности, сврхе и смислови

*Једино то уму живој има оно што не лута,
а ипак је и ипак луку души (Прокло Дијадох)*

Хелени су први поставили и испунили услов за бављење филозофијом, који је Хегел кристално јасно формулисао као: *Смелост да се гледа истини у очи и верује у моћ духа*. А духовност људи почива на пет стубова: *филозофија, религија, наука, морал и умјетности*. Објашњења, разумевања и вредновања истих, претпостављају *Logos* и *Eros*, одн. *смислољубље* као основно хеуристичко-херменеутичко оруђе. То посведочује и велики Питагора, човек који је први употребио термин **φίλος**

σοφία. Промисљајући λογος или смисао κοσμος (света, склада, свемира), он је покушао да разоткрије животни смисао микрокосмоса или човека. У вези с тим, разликовао је три врсте људи, међу онима који одлазе на Олимпијске игре: први иду да се такмиче (учесници), други да тргују (трговци), а трећи иду да све то разматрају (посматрачи, теоретичари, филозофи). Нема никакве сумње, ови трећи су најплеменитији, јер се баве филозофијом као *највишом музиком*. Ова Питагорина класификација у основи је и елементарна херменеутика животних *смислова* или *сѝилова* (овде се ти појмови употребљавају синонимно). *Живоѝни смисао* дефинишем као начин живота (*modus vivendi*) индивидуа или друштвених група, који је онтолошки утемељен потребама, гносеолошки заснован циљевима и аксиолошки обојен одређеним (друштвено-историјски детерминисаним) вредностима.

Никола Тесла је свакако у праву, говорећи да је претпоставка свих претпоставки да постоји човек.⁶⁸ При томе, чини се да у основи људских вредности, сврха и смислова као постамент стоје *људске ѝоѝребе*. То даље значи да је *хрејолоѝија* логичка основа *аксиолоѝије*, *ѝелеолоѝије* и *лоѝосолоѝије*. Наиме, човек је биће потреба, оне су израз небића у његовом бићу: осећања дефицијенције (чешће) или суфицијенције (ређе) нечега. Одлучујући оснивачки улог у хрејологији имао је филозоф Епикур, који класификује људске потребе на: (1) *ѝприродне и нужне* (рецимо, потреба за храном и водом); (2) *ѝприродне и ненужне* (нпр. вино и друга алокохолна пића); и (3) *неѝприродне и ненужне* (рецимо, слава, богатство и тсл.). Ако је веровати Диогену Лаертију, Епикур је умро у знаку природних и ненужних потреба: ушао је у каду топле воде, с чашом вина у руци и следећим речима на уснама: *Збоѝом ѝријатѝељи моји, сећајѝе се мојих учења!*

In genere, вредносѝи постоје тек у релацији или односу према човеку, оне су релативне према субјекту који их процењује (појединац, друштвена група, човечанство). Сходно том критеријуму, вредности могу бити: *личне*, *ѝосебне* (групне) и *универзалне* (бар за одређени историјски период, јер оне се мењају упоредо с развојем људских потреба и друштвеним-историјским променама). Сам термин *вредносѝи* у вези је са латинском речју *валео* (*креѝак, јак, ваљан*), а у свакодневном говору означава оно што је добро, истинито, лепо, праведно итд. Основне тео-

⁶⁸ А у *свеѝу људских сѝивари* (како би рекао Аристотел) или *свеѝу живоѝија* (како би рекао Хусерл) појам *смисла* аксиолошки је примарнији од појма *среће*. У вези с тим, највећи српски песник Јован Дучић животни смисао сагледава у самом процесу осмишљавања, али и додаје: *Ко смисао живоѝија није ѝражио, ѝај није живео; али ко ѝа је ѝражио, ѝај никада није био довољно срећан*. Појам *смисла* етички је примарнији од појма *среће*, коју Дучићев вршњак и антипод када је у питању однос према лепшем полу, велики српски филозоф Брана Петронијевић, у спису *О вредносѝи живоѝија и могућносѝи среће* заправо логосолошки одређује: "Срећа је и могућа и није могућа.. Ако под срећом разумемо живот пун радости, живот у коме превладавају не само јаке емоције него у јаким емоцијама задовољства знатно премашују болове, таква срећа није могућа. Ако, пак, под срећом разумемо релативну срећу, срећу свесног живота без јаких задовољстава, али и без јаких болова, онда је таква срећа могућа" (стр. 245-6).

ријске контроверзе у одређивању појма *вредности* кретале су се око проблема да ли су вредности изводљиве из социјалних и психолошких карактеристика људског бивства (из потреба, интереса, намера, жеља, осећања, корисности и других емпиријских садржаја људске реалности) или су израз једне, од ових садржаја независне, аутономне реалности. Према баденским новокантовцима Рикерту и Винделбанду, вредности нису *дајте* (јестање) већ *важе*, тј. оне су *задајте* (гребање). Међутим, према феноменолозима Шелеру и Хартману вредности су ипак *дате* и постоје: објективно као *kosmos noetos*, а субјективно посредством *априорне емоционалности*. Биће пак, да *вредности* није ни објективно својство ствари ни својство субјекта, него својство њиховог односа: *вредности* је мерило које ствара одређене оријентације у људском понашању и опредељује животне смислове, тј. оно према чему се оријентишу наши избори. Сходно том увиду, носиоци вредности или вредносне ствари (на пр. нож, атомска енергија и тсл) саме по себи нису ни добре ни зле, оне то постају тек у односу према човеку и његовим потребама. На пример, нож може да послужи да се намаже бутер, али и да се убије човек.

У савременој српској филозофији и социологији скоро да и нема запаженијих радова о вредностима и квалитету живота, животним сврхама и смисловима. И док наши интелектуалци беже од амбисних проблема живота и смрти у облаке апстракције, Немац Герд Ахенбах је још пре двадесет година иницирао покрет *филозофске праксе*. Тзв. примењена филозофија данас се највише негује и развија у САД, где *филозофска сивејтовалиишта* убрзано потискују психолошка. Тако рецимо, оснивач *Америчког удружења практичара филозофска истражије* Лу Мариноф, у књизи *Платон или прозак* (поднаслов: *Примена древне мудрости у решавању свакодневних проблема*), подсећа да је филозофија први и најбољи оплемењивач људског живота. Омиљени начин рада Лу Маринофа су *филозофски кафеи*, тј. сократовски рад са групама клијената. Према понекад обичан афоризам *и/или* библиотерапија (читање добре књиге) могу пресећи веома замршен духовни чвор смисла и бесмисла, Лу Мариноф практикује пет основних корака до филозофског решења проблема (*петаце процес*): 1) идентификовање и дефинисање проблема, 2) инвентар и контрола емоција, 3) анализа проблема и могућа решења, 4) филозофска контемплација, и 5) еквилибријум. За Лу Маринофа суштина етике као филозофске науке о смислу живота (како је дефинише Ерих Фром) јесте *златно правило*: не чини другима оно што не би желео да други чине теби! Све остало су коментари.

Разлучујући логосологију и телеологију, ваља признати да свако од нас може запасти у *филозофску кризу*: привремено изгубити сврху(е) или циљ(еве), као и смисао или смислове. У принципу, са потребама и циљевима је лакше, док реализација високих вредности и проналажење животног смисла (смислова) може бити тежак и трајан изазов. При томе осмишљени животи су леви и тешки, јер у њима има елемената и момената које често не можемо разумети, контролисати нити предвидети. При томе, када имамо неки смисао, много нам је лакше пронаћи сврху(е), него обрнуто. Без спремне филозофске одбране, сваког човека рецимо, хвата панични страх од смрти. Свакако, као најјачи (а можда и најстарији) слој духовности религије егзистирају понајвише због тога

што смртност човека решавају васкрсењем⁶⁹, посредством крајње сврхе, свесмисла или Божје Промисли. Дабогме, чак и када се наш живот заврши, не нестајемо апсолутно, као да нисмо ни живели. Наш живот остаје наше мало парче бесмртности у океану времена. Само онај који схвати да се смрћу завршава живот, али да га она не може избрисати као да ништа није било, на аутентичан и узвишен начин прихвата временитост и смртност.

Животни смислови људи могу се класификовати према различитим критеријумима: према полу, према животним раздобљима (немају рецимо исте потребе, вредности, циљеве и животни смисао - девојчица, њена мајка и бака), према друштвеним епохама или формацијама, према културама, према религијама, према структури личности (подсвест, свест, савест) или димензијама личности (чула, раз-ум, воља, осећања) и тсл. Биће ипак да је најплаузабилнија и филозофски најплодотворнија она класификација⁷⁰ животних смислова, која је фундирана основним људским потребама, вредностима и циљевима (сврхама). Јасно диференцирајући *потребе* и *вредности* (хрејологију и аксиологију), те *сврхе* (*циљеве*) и *смислове* (телеологију и логосологију) - ваља констатовати да се потребе и сврхе обично јављају у серијама, адекватно обичајима и временима, животним раздобљима и полу. Највећи (антички) филозоф Аристотел, на основу односа микрокосмоса (човека) према макрокосмосу (свету, бивству), разликује следеће *животне смислове* или *смишлов*: 1. *посматрачки* *живој* (лат. *vita contemplativa*), чија суштина је истраживање и тоеретисање (лат. *contemplatio, visio, speculatio*); 2. *стваралачки* *живој* (лат. *vita activa*), чија је бит или суштина пракса, акција, стваралаштво; 3. *пошачки* *живој* (лат. *vita consumptiva*), чија је суштина у производњи и потрошњи (који врхуни у савременом масовном и глобалном друштву). Стагиранинова подела животних смислова корелативна је и са поделом филозофских наука на теоријске, практичне и поетичке. У вези с тим, уколико слободније интерпретирамо највећег филозофа (после Аристотела) Хегела, и код њега имамо три основна животна

---

⁶⁹ Ускрснуће Христа Спаса истина је на којој се заснива хришћанство. Апостол Павле каже: *Да Хрисџос није васкрсао, онда би и пројовед наша била узалудна, узалудна би била и вера наша*. Христовим васкрсењем средиште људског живота пренесено је из смрти у бесмртност, из времена у вечност. Или како пише наш исихаста Јустин Поповић: *Васкрсао је расџетџи Бог и убио смртџ. Нема више смртџи. Бесмртџносџи је оџколџла човека и све њеџове свџтџове*. Циљ истинског хришћанина је подвиг себеваскрсења Христом, када христоликом љубављу обухвата све светове и сва бића у свим световима. Неки теолози пак васкрсење не утемељују само на модалној логици, као геронда Јустин, већ и на дијалектичкој логици: *живој* (*џџеза*) - *смртџ* (*антиџџџеза*) - *васкресење* (*синџџеза*).

⁷⁰ Пожељно је да свака класификација и дефиниција кључних термина буде логички коректна или ваљана. Питање о критеријумима класификације увек је умесно, јер у мери у којој су нам исправни *џринџиџи деобе* у тој мери нам је деоба *џединџџивена*, тј. извршена је на основи јединственог критеријума (*principium divisionis*). Логичка валидност обавезна је и при дефинисању, тј. одређивању садржаја неког појма или конотативног значења термина. Наравно, с обзиром на *расџџ знања* пожељна су редовна преиспитивања важећих класификација и дефиниција.

смисла, сходно моментима апсолутног духа: *уметнички, религиозни и филозофски*.

Аристотеловој класификацији могли бисмо такође придружити и троврсну класификацију Сорена Кјеркегора - на *есџетски, еџетски и религиозни* животни стил или смисао. Прототип првог је *Дон Жуан*. То је животни стил људи који имају чулни и еротски однос према животу. Други ступањ Кјеркегор одређује као *еџетски*, а као његов модел наводи *Сократија*. Реч је о начину живота, чија је логичка основа *понављање*, а који се води сходно моралним правилима и скрупулама. Највиша фаза на животном путу је *религиозни* ступањ, чији је узор "отац вере" и "вitez религије" *Аврам*. Парадокс је у томе, што Аврамова моћ произилази управо из немоћи. Он верује своме Богу до апсурда (тај однос вере и апсурда први је тематизовао Тертулијан), тако да је беспоговорно спреман да жртвује "сина јединороднога Исака", на божји захтев из сна. Зар се на основу само једног гласа у сну, може жртвовати невина особа, чак сопствено дете? То што фактички није дошло до жртвовања, за аксиолошку анализу је ирелевантно. Основно Кјеркегорово питање било је: Како да човек буде истински хришћанин, а да не изгуби своју индивидуалност и аутентичност? Његово хришћанство није официјелна религија, него лична вера.⁷¹ Човек је за њега парадоксално биће, које често мора да "скаче у амбис", вршећи избор у *или-или* ситуацијама. Основни парадокс људског живота, живот упућен на смрт, не може се превазићи, па чак ни разумети. Или како говораше Сорен Кјеркегор: *Живимо унајред, а разумевамо унајпраг*.

Мање-више сличну класификацију животних смислова поткрепљују и увиди истакнутих феноменолога Макса Шелера и Ојгена Финка. У аксиологији је скоро општеприхваћено Шелерово разликовање врста вредности (вредносних модалитета)⁷²: (1) *Хедонске вредности*, које

---

⁷¹ У вези с тим, његов следбеник Карл Јасперс пише: "Човек тражи спасење. Спасење нуде велике универзалне религије спасења. Њихов пут води ка чину преобраћања појединца. То филозофија не може да пружи. Па ипак је целокупно филозофирање савладавање света, један аналогон спасења" (*Филозофија еџезистенције*, стр. 138).

⁷² Схелер: *Дер Формалисмус ин дер Еџетик унд дие матиериалле Њерџетик*, стр. 103. Веома су подстицајни и Шелерови (априорни) *криџеријуми* за одређивање висине вредности: (1) *Трајности*: вредности су утолико више уколико су трајније; (2) *Недељивости*: вредности су утолико више уколико је мање нужно делити њихове носиоце. Хедонске вредности деле људе, док их духовне спајају (хлеб се рецимо мора делити, али симфонија не); (3) *Фундираности*: вредности су утолико више уколико су мање засноване другим вредностима (хедонске су најниже, јер су утемељене у биолошким и културним вредностима); (4) *Дубина задовољења*: вредности су више уколико је већи осећај дубине задовољења при њиховом доживљају (дубљи осећај имамо када је наша личност морално потврђена, него када је материјално задовољена); и (5) *Релативности*: вредности су утолико више уколико су мање релативне. На пример, док *пријатно* постоји као вредност за сва чулна бића - моралне и религијске вредности постоје само за оне који имају *чисто осећање*. При томе, Шелер разликује *преферирање* од *избора* вредности (прво је емоционални, а друго вољни акт). Одиста, човек може ценити вишу вредност, али из разноразних разлога изабрати нижу вредност.

чини вредносни низ *задовољсiivo* и *бол*, и којима одговара функција чулног осећања. (2) *Виiалне* (биолошке) вредности, као што су живот и здравље, и којима одговара вредносни пар *iлeмениiio-iipociiio*. (3) *Дуxовне вредносiiи*: а) *логичке или вредносiiи чистиоџ сазнања исiiине* (*истииниiioiТлажно*), б) *друшiтвеноiТморалне вредносiiи* (*доброiТзло*), и в) *есiiейiске вредносiiи* (*леiо, узвишено, љуiко, iирагично, коми-чно...*). (4) *Религијске* вредности, односно вредности *свейiоџ* и *несвейiоџ*. Религијске вредности су, према Шелеровом мишљењу највише вредности, и у крајњој линији персоналне. Сходно томе, основне људске сврхе, па и животни смислови били би: *хедонски* (уживачки), *виiални* (биолошки), *сазнајни* (теоријски), *еiiички* (морални), *есiiейiски* (уметнички) и *религиозни* (верски). У складу с тим, Шелер разликује и пет типова личности (*Нерiiиерсон*): 1. *умейiник живоiних задовољсiиava*, 2. *водећи дух*, 3. *јунак*, 4. *џеније*, и 5. *свейiац*. У есеју *Човек и исiiорија*, он истиче следећих пет основних концепција човека: 1. човек као *божји сiивор*, 2. *хомо саишeнс*, 3. *хомо фабер*⁷³, 4. човек као *слеiа улица живоiиa*, и 5. *наiiчовек*. Међутим, Ојген Финк наводи следећих пет основних феномена људског постојања: *рад, иџра, љубав, борба* и *смрiи* - тако да је сваки човек истовремено или претежно: *радник, иџрач, љубавник, борац* и *смрiиник*. Дакако, сваки од наведених смислова и типова може имати подврсте, често такве које само *чудо живоiи*⁷⁴ може да приреди.

Према томе, не само *homo europeicus*⁷⁵, него и човек нашег доба уопште, сходно процесима убрзања историје, мондијализације и глобализације - уз све теоријске и практичне тензије, у основи или претежно прихвата један од шест основних животних смислова или стилова: 1. *есiiейiски* или *умейiнички* (сходно старогрчким терминима *aisthesis*=чуло и *poiesis*=стваралаштво); 2. *научно-iтехничко-iтехнолошки* (сходно старогрчком значењу појма *techné*=рутинска, произво-потроша-

⁷³ Карл Маркс пише да друштво неће наћи своју равнотежу све док се не буде окретало око Сунца рада: *Рад - жива ваiра, времениiиосii сiивари, iиворац и чувар вредносiiи*. Данас је међутим, Марксов праксизам заменио прагматизам, углавном англоамерички животни стил, чија је крилатица Френклинова девиза: *Тиме ис монейi!*

⁷⁴ Живот је на грчком именица женског рода (*зоe*). Подсећања ради, немачки филозоф Молешот написао је *Кружни iиок живоiиa*, а Ернст Хекел дела *Заџонейiка живоiиa* и *Чудо живоiиa*. А познати српски социолог и филозоф Љубомир Тадић недавно је публиковао књигу симболичног наслова *Заџонейiка смрiи* (изд. Филип Вишњић, Београд 2003).

⁷⁵ Његовом конституисању значајан допринос дали су и теоретичари Хозе Ортега-и-Гасет (1883-1955) и Дени де Ружмон (1906-1986). Ортегин систем *рациовиiализам* одликује и *перспективизам*: људи и њихови смислови заправо су *iројекiiи* (перспективе). Човек је *живи iроблем*: битно је неодређен и стално може постати нешто друго. Као аристократа, Ортега није био одушевљен савременим друштвом, у коме је видео *iобуну маса*. Иако идеја о Европској унији не потиче од њега, значајан допринос у њеном популарисању припада и швајцарском интелектуалацу Дени де Ружмону, који је имао важну улогу и на првом конгресу Европе у Хагу 1948. године. Ружмон је претеча *хомо еуроiеануса* и еуро-федерализма (али не држава-нација, него регија).

чка делатност); 3. *йолитички* (сходно старогрчким терминима *praxis* и *polis*); 4. *етички* или *морални* (самоодређење човека у смислу савести и части, достојанства); 5. *религиозни* (верски); 6. *филозофски*⁷⁶ (теоријски, контемплативни) животни смисао. Класификација је извршена на основу херменеутичких увида у суштину животних смислова, која подразумева логосност (мисаоност) или ноогеност (духовност). Она је компатибилна са основним видовима духовности човека. *Novum* је једино *йолитички* *животни смисао*, јер иако је политика једна од најнижих сфера духа, она је за човека нашег доба постала више од *modus vivendi*-ја, постала је *наша судбина*. У предложену класификацију животних смислова или стилова инкорпориране су Питагорина, Аристотелова, Хегелова, Кјеркегорова и Шелерова класификација животних смислова. Наравно, уз одређене корекције, с обзиром на *principium divisinis* (суштинске карактеристике основних облика духовности), као и с обзиром на еволуцију и интерференцију конотације и денотације кључних термина. Дачако, појединци и друштвене групе (чак и народи), сходно паралели онтогенезе и филогенезе, комбинују животне смислове, према одређеном логичком и историјском редоследу. Обично се почиње чулно, хедонистички и витално, а завршава појачаном симболиком, духовношћу и религиозношћу. Могуће је и симултано комбиновање неколико животних смислова, па чак и погледа на свет. Рецимо, сасвим је природно и логично да *етички* или *уметнички* животни смисао или стил инволвира и реализује вредности задовољства, чулности, игре, борбе и љубави. Патријархални људи и традиционалисти углавном су за контемплативни (посматрачки) и религиозни начин живота, док модерни и савремени људи мало тога препуштају судбини. Они узимају живот у своје руке, боре се за промене света и људског живота. У сваком случају, смислаш или уметник живота је богат човек, а то је онај ко поседује царство тренутка, јер плови пуним једрима у садашњости. Њега животна искуство и мудрост воде ка еластично постављеним и племенитим сврхама и смисловима. У сваком случају, историја смисла се посредством смисла људске историје, трансформише у конкретне животне смислове.

2. *Арс вивенди & арс морианди*

*Неки се људи још ипитају да ли животи има или нема смисла?
У стварности, све се своди на то да знаи је ли йодношљив или није.
Проблеми претстају и почињу одлуке. (Емил Сиоран)*

Ако је живот базична вредност, онда се херменеутика животних смислова центрира око два стожерна питања: вештине живљења (*ars vivendi*) и вештине умирања (*ars moriandi*). Од свих филозофских дисци-

⁷⁶ Лешек Колаковски пише како у свакој епоси и култури постоје два облика филозофије: *филозофија йроповедника* и *филозофија дворских будала*. Проповедник је чувар апсолутних догми, док дворска будала извргава руглу површност, безочност и неморал. Став дворске будале је аксиолошки: превазилажење онога што је лажно, ружно и неправедно. Сартровски и мерло-понтијевски говорећи, постоје две врсте интелектуалаца: *homo poeticus* (*јоџији*) и *homo politicus* (*комесари*). Првима је циљ истина, а други се конформистички задовољавају полуистинама и мрвицама моћи.

плина, тим проблемима се традиционално највише бавила етика, филозофија морала (*philosophia moralis* или практична филозофија), одн. филозофија животних циљева (Перс) или филозофија о смислу живота (Фром). Сматра се да је Сократ отац етике, јер је насупрот Протагорином релативизму и индивидуализму (*Човек је мерило свих ствари*) засновао рационалистичку етику, чији је основни став: *Врлина је знање!* Полазећи од тога да неистражен живот и није вредан живљења, он истражује људски живот и његове смислове. С правом се сматра оцем етике, јер је увео у филозофију морала битну категорију моралне самосвести или *савесџи*. Додуше, Сократ савест означава термином *даимонион*, а то је унутрашњи глас који му говори искључиво шта не треба да уради, како не треба да се понаша. Филозофија је тако за Сократа заправо *modus vivendi* и *modus moriendi*.⁷⁷

Стагиранин пак полази од онога у чему се сви људи слажу, а то је да је циљ људског живота *срећа или блаженство*. Међутим, блаженство о коме је реч није површни хедонизам, материјално богатство или слава. Насупрот Сократу и Платону, Аристотел увиђа да је суштина морала воља (хтење), закључујући да се највише добро, људска срећа или блаженство састоји у *разумској делатности према врлини*. А људску врлину (одлику) дефинише као трајну наклоност одлучивања: "стање с избором, који се држи средине подесне за сопствену природу, у начелу, онако како би то изабрао разборит човек". Од свих смртника филозофи су најближи блаженству и божанству. Аристотел је нарочито уважавао пријатељство као вредност и врлину. Његову филозофију пријатељства можда најбоље репрезентују следећи редови из *Никомахове еџике*: "Без пријатеља нико не би волео да живи, ни онда кад би сва добра имао. Или како би се срећа могла чувати и бранити без пријатеља? У сиромаштву и каквој другој невољи пријатељи важе као једино прибежиште...".⁷⁸ Разуме се, права пријатељства се ретко срећу, јер мало оваких људи.

У *Божанственој комедији* Данте је филозофа Епикура сместио у круг јеретика у Паклу. И дананас термин *еџикурејац* обично има конотацију човека уживача у чулним насладама и задовољствима. Прецизно говорећи, то важи за кирењане и Аристипа, али не и за Епикура - јер је његов хедонизам филозофски: чулна задовољства се превреднују разборитошћу, душевним и духовним миром (*ataraxia*). Разборитост каналише и страх од смрти, која нас заправо никада и не стиже: док ми јесмо смрти нема, када смрт јесте нас нема! Епикурова практично-моралистичка максима *Живи љрикривено!* била је неписано правило за љде скоро целе хеленистичке епохе, а могла је бити и инспирација ренесансном француском скептику Мишелу Монтењу, за његову девизу *Настујам маскиран!* Уместо на задовољству, стоици пак своју етику заснивају на врлини и дужности. Највишу људску мудрост изражавају максимом *Amor fati*, што значи мирење па чак и љубав љрема усуду.

⁷⁷ Хегел пише како је Сократова смрт "злочин који је дух народа извршио над самим собом", односно трагичан расplet између два супротна права: воље народа оличене у закону и осамостаљеног субјективног духа.

⁷⁸ Аристотел: *Никомахова еџика*, стр. 196-7.

Поред тога, слично киницима, неговали су аскетски *modus vivendi*. Наравно, постоје и сличности са епикурејцима. И једни и други теже постизању индивидуалне среће: епикурејци је виде у непомућености душе (*ataraxia*), а стоици у равнодушности или бестрашћу (*apatia*). Једино што епикурејци не би пристали на одрицање ради одрицања - нити би стоици прихватили уживање ради уживања. Стоици су свој основни принцип *Издржи и уздржи се!* поставили тако високо, да је био често недостижан и њима самима. Психолошки посматрано, екстремни стоицизам је *превремена смрт*, то нису људи већ санте леда. А њихова пасивна слобода (као *сазнања нужности* и *љубав према судбини*) не оставља места за наду, нити даје подстрека што пунијем и богатијем људском животу.

Стоицизам је припремио терен и за хришћанску веру. Иначе, класична дефиниција термина *вера*, који се у *Новом завету* помиње равно 240 пута, и који је скоро идентичан са појмом *религија*, дао је апостол Павле Таршанин: *Вера је њак њврдо чекање онога чему се надамо, и доказивање онога шњо не видимо*. Вера је је захтев практичног ума, или како Кјеркегор записа: *Вера је коноџац на коме мора да висии, ако не желии да се обесии*. Када су следбеници и ученици питали Исуса Назарећанина, која је највећа заповест, он уместо Мојсијевих 10 заповести наводи само две основне: *Љуби Госџода Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свим умом својим. Ово је џрва и највећа зајовесџ. А друга је као и ова: Љуби ближњега свога као самога себе*.⁷⁹ Најфилозофичније јеванђеље благовести пак следеће: *У џочетџку беше Лоџос (Реч), и Лоџос беше у Бога, и Лоџос беше Боџ. Он беше у џочетџку у Бога. Све кроз њега џосџаде, и без њега нишџа не џосџаде шњо је џосџало. У њему беше животџ, и животџ беше светлостџ људима*.⁸⁰ Исус Христос је отелотворени Логос, кога Јован Есфезанин још одређује и као "хлеб живота", "светлост света", "пут, истину и живот". При крају *Беседе на џори*, Назарећанин формулише и чувено *злајно џравило* хришћанске етике: *Чиниџе друџима оно шњо бисџе желели да друџи чине вама!* Или, у негативном одређењу: *Не чиниџе друџима оно шњо не бисџе желели да друџи чине вама!*

Познати српски хелениста Милош Ђурић проналази низ сличности између Исуса и Сократа. Обојица нису ништа написали, а постали су колосалне историјске личности. Деловали су дакле искључиво усмено. При томе се Атињанин више обраћао људском уму, а На-

⁷⁹ *Светџ џисмо - Нови заветџ*, Свети архијерејски Синод Српске православне цркве 1990, стр. 55 (Јеванђеља по Матеју 22, 37-40. и по Јуки 10, 27).

⁸⁰ *Јеванђеље џо Јовану* 1, 1-5. Премда није веровао у Христа као Бога, Барух де Спиноза га ставља на прво место међу људима, због његове *еџике љубави* (агапизма) и *злајноџ џравила*. Највиши афекат је интуитивна радост разумевања или интелектуална љубав према Богу (*Amor Dei intellectualis*). Анатоли Франс у *Људској џраџедији*, показује како је уживање у разумевању жалосно уживање, па ипак они који су окусили од тог уживања не би га заменили за сва фриволна весеља и празне наде вулгарне хорде.

зарећанин људском срцу. И један и други су живели скромно - пре-зирући лажне учењаке, софисте, демагоге и фарисеје. Обојица су уверени да се човечанство може препородити једино полазећи од човека појединца. И Сократ и Исус су имали цео један свет против себе, а уза се само мали број пријатеља и апостола. Надаће, и један и други су били оптужени због свог учења. Обојица су своје учење запечатали смрћу. Такође, и атински и јеврејски народ су се одмах покајали. Сократ је тако постао прекретница у историји филозофије, а Исус у историји религије. Поента ове компарације је у следећем: "И један и други верују да делају у име више силе која их је послала да буду видели које гори и светли: проповедник из Галилеје у име Оца небеског, а мудрац из Алопеке у име делфијског бога, и с малим језиком и са мало речи говоре о највећим и најдубљим стварима, Сократ служећи се појмовима, а Исус параболома".⁸¹

Да је православље правоживље и изворни (источни) религиозни модус *вивенди* можда најбоље показује светосавље.⁸² Чини се да би светосавска филозофија живота и традиционална српска духовност могли поново осоколити посустали дух српског народа, пред судбинским балканским урвинама. Свети Сава Српски није имао теоријски уобличену аксиологију, премда је у животу и делима практиковао одређен систем вредности, чије су основне карактеристике: *агајизам*, *ергонизам* и *аџонизам*. Као *аџајисција*, он експлиците тврди како вера спасава једино *љубављу делујући*, као *ергонисција* сугерише властели и династима да се богате добрима делима, а као *аџонисција* улази у народ као живу цркву и пресудно утиче на његово по-христ-јањење. Дакако, учећи га и онеме *борици се* (с оним ђаволским у себи и око себе), он не одбацује ни разум: *Не бивајте деца умом него у односу на зло будите деца, а умом будите савршени!* Ипак, Сава није био просветитељ у сократовском смислу, тј. његову (про)светитељску мисију треба видети у склопу посрбљавања византизма и православља. Он је живео своју веру, водио истински христолски живот, где ортодоксија постаје ортопраксија. Убеђен да и сам васпитач мора бити васпитан и да ћемо само тада имати образоване *синове светила*, он истиче да је лични пример најмоћније васпитно средство. Сходно томе, ходио је по српским земљама зрачећи светлошћу своје светости, сејући љубав и учећи народ да ради, да не узвраћа на зло злим. Ослушкивао је глас народа и његове потребе, учићи себре монахе да не презру своје по крви. Кристално јасно је схватио, оно што је као млади принц само интуитивно наслућивао, да је

⁸¹ Милош Ђурић, *Историја хеленске еџике*, стр. 301.

⁸² Јустин Ђелијски проглашава светог Саву чак и за првог српског филозофа: *Он је наш први стварни филозоф, јер је у нашем народу први најснажније и најсложеније и најдраматичније осећено колико је изнећење свети и све шћио је у светију. Филозоф је Расћико постојао чим је шћо осећио и младо срце своје шћићаньма изрешетио: шћија је свети, шћија човек, какав је смисао светија, а какав човека? Постојавиши ли себи шћа шћићаньа већ си филозоф; решиши ли их расћиковски, онда си прави филозоф.* Овакве емотивистичке дефиниције у самој филозофији одавно су напуштене, мада апсолутне дефиниције филозофије нема, јер је свака филозофија *чедо свога времена*.

бит и клаузура Христове етике следећа: *(не) чиниш дружим оно што бисмо желели да други (не)чине нама!* Одиста, само онај који добро чини има основа да се добру и нада, јер се на злу и лажима ништа вредно ни дуготрајно не може изградити. Наравно, светосавски животни стил не одликује само *арс вивенди*, него и *арс морианди*, *вештина умирања* или *представљења*. Да се живот на земљи не би претворио у пакао, пожељан је *агајизам* заснован на *проегзистенцији*, као *модус вивенди*. Архимедовска тачка за тај подухват јесте и дубински увид Саве Немањиха, према коме вера спасава људе једино преко хоризонта наде и *љубављу делујући*.

Крупно име у историји етике, као филозофске науке о животним смисловима, несумњиво је и Имануел Кант. Он је извршио синтезу античке и хришћанске етике, изграђујући етику дужности према категоријском императиву, који подсећа на хришћанско *златно правило*. Пошто је у критици чистог или теоријског ума доказао да идеје ума (*Боџ, бесмртности душе и слобода*) воде само у антиномије, он у *Критици практичног ума* успева индиректно да докаже постојање слободе. Морални закон начин на који сазнајемо (*ratio cognoscendi*) да заиста постоји слобода, јер без ње нема морала, тј. она је суштина (*ratio essendi*) моралног закона у нама. Кантов *морални закон* намеће се као *каатегорички императив* (безусловна заповест) сваком човеку, уколико је он умно и слободно биће. Кант има две формулације категоријског императива. Прва је: *Посиујај увек ипак да принцип твоје воље може важити као општи закон*. Формализам прве Кант настоји да ублажи у другој формулацији: *Посиујај ипак да човечности у својој личности, као и у личности сваког другог човека, увек узимаш и као циљ, а никада само као средство*. Личност је дакле највиша вредност или самовредност (интринсична вредност), и требало би да буде крајњи циљ сваког људског одношења. Свакако, Кант је искусан мислилац, да би живео у илузији да је увек могуће у животу третирати човека само као циљ. Зато он апелује да се трудимо да друге људе увек узимамо *"и као циљ"*, а не само као средство - јер му је јасно да су међуљудски односи и живот такви да једни друге користимо и као средства.

Јохан Готлиб Фихте поставља тезу *Чиним, дакле јесам!* и сматра да је Кантов категоријски императив неодржив, јер сваки човек има засебно одређење, позив и задатке. У том контексту треба разумевати и Фихтеове следеће формулације моралног закона: 1. *Ради ипак да би максимум своје воље могао помишљати као вечни закон за себе*. Или краће: 2. *Делуј увек према својој савести!* Или још краће: 3. *Исијни увек своје одређење!* Или најкраће: 4. *Буди!* Афирмишући савест као *самодређење човека*, Фихте појачава и Кантово разликовање моралитета и легалитета: *Посиујај с другим примерено његовом моралном одређењу. Ограничи своју слободу и поштуј туђе циљеве*, итд. Код Фихтеа је и вера етички натопљена, тако да он Бога дефинише га као морални поредак света (*Ордо ординанс*),⁸³ паскаловски закључујући да се у

⁸³ Укључујући и аксиологију Готфрида Вилхелма Лајбница, тј. његову оптимистичку *Теодицеју*: "наш свет је најбољи од свих могућих светова". У аргументацији за ову тезу, Лајбниц формулише већ пословицну *иприлему*: ако наш свет није најбољи могући - то Бог или није знао или није хтео, или није

религији срце свети разуму. Међутим, у Хегеловој филозофији објективног духа воља (хтење) и мишљење узети су у јединству, што и јесте смисао модерног живљења. Први моменат објективног духа је *ајсџиракџино или формално љраво*, које се односи на елементарне слободе и права у грађанском друштву. *Моралносџ* је виши моменат саморазвоја духа (одн. слободе), где се човек ("самосвест") појављује као субјект а не само као објект. Симптоматично је да Хегел *савесџ* описује као "највишу болест нашег времена". Етику превреднује политиком, тј. сматра да легалитет и моралитет налазе своју "истину" у *обичајносџи*, као највишем моменту објективног духа. И док је неартикулисана слобода расточила хеленску обичајност, грађанска слобода је самосвесна, то је слобода која се испољава као суштина самог духа у развоју. Обичајност наравно није остварење раја на земљи, већ дијалектичко самокретање духа кроз три момента: *љородицу*, *грађанско друшџиво* и *државу*. Као основна ћелија грађанског друштва, *љородица* такође има три своја момента: *брак*, *услове ојсџанка* и *васџишћање деце* (као смисао брака и највиши циљ). *Грађанско друшџиво* је антитеза породици, а увидевши да се оно претвара у "зверињак приватних интереса", Хегел се узда једино у добро уређену државу, говорећи (попут Аристотела) да је *целина нужно важнија од делова*.

Посебан значај за практичну филозофију смисла имају неомарксистички, припадници Франкфуртске школе или критичке теорије друштва: Хоркхајмер, Адорно, Маркузе и Фром. И сама *Исџина* као вредност, код Хоркхајмера и Адорна обојена је етички: "Постоји само један израз за истину: мисао која пориче неправду".⁸⁴ Адорно лансира и антитезу чувеној Марксовој 11. тези о Фојербаху, пишући: *Свеџи није могао биџи измењен, јер је недовољно инџерџирџиран!* Најљудскији *modus vivendi* и нови органон филозофије Адорно види у уметности, јер уметничке форме записују историју човечанства истинитије од свих докумената. И док амерички филозоф Рајт Милс пише о "ведро расположеним роботима", Херберт Маркузе пише о "једнодимензионалном човеку", као прототипу човека савременог индустријског или потрошачког друштва. Оно је репресивно друштво, тј. у њему постоји "вишак потискивање", која нема никакво друго оправдање осим очувања постојећег поретка. Маркузе пише како свет и људски живот почивају на два принципа: *љринципџ реалносџи* (*principle of reality*) и *љринципџ задовољсџива* (*principle of pleasure*). А могућност за превазилажење смртности, он види у самозабраву човека посредством нарцистичког и орфејског животног става

могао да створи бољи; али не стоји ни једно, ни друго, ни треће: јер је Бог свезнајући, предобар и свемогућ. Ерго, наш свет је најбољи могући. Према томе, Лајбницово закључивање је логички коректно и консеквентно, ако се пође од премиса од којих је он пошао. Насупрот Лајбницу, став Дени Дидроа о религији је проничан: "Једна млада девојка живела је веома усамљено; једног дана ју је посетио један млади човек с птицом у руди и она је постала бременита. Поставаља се питање: ко је творац детета? Чудно питање! Наравно - птица" (*О релиџији*, стр.133-149).

⁸⁴ Хоркхајмер-Адорно: *Дијалекџика џросвеџишћџљсџива*, стр. 235.

(игра, љубав, уметност), надајући се да ће управо аутоматизација производње створити слободно време за "слободну игру људских способности". Уметност тако постаје специфична производна снага, ново друштво постаје *есџетичко друштво*, а естетика *еџика будућности*.

У досадашњој људској историји постојали су и хуманизовани богови (*богочовештво*)⁸⁵ и дивинизовани људи (*човекобоштво*). Модерна религијска и филозофска мисао наклонјенија је људском него надљудском Богу. Савремени верски мислиоци све чешће напуштају божји персептет и персоналитет, тумачећи га релационистички (као проегзистенцију, живот за друге). Тако се и сам термин *Боџ* све више замењује термином *Љубав* (*Deus caritas est*), из друге Христове заповести на Гори. Проблемом односа човекобоштва и богочовештва у савременој филозофији бавили су се нарочито Фридрих Ниче и Николај Берђајев. Први је парадигма мислиоца *Човекобоштва*, а други мислиоца *Богочовештва*. Контроверзни немачки филолог, филозоф и песник Ниче аутор је чувене тезе о *смрти Боџа*. У *Веселој науци*, он пише да то ипак неће ићи ни лако ни брзо: *Боџ је мртв: али ипак каква је природа људи, можда ће још миленијумима постојати његове сенке у којима ће се показивати његова сенка*. Он је у ствари *религиозни атеист*, јер уместо хришћанског Бога уводи новог бога *Најчовека*. Његов јунак Заратустра овако говори окупљеном народу, по повратку из шуме где је оумдрао: *Учим вас најчовеку. Човек је нешто што треба да буде превазиђено. Шта је мајмун за човека? Подсмех или болни смех. А управо то треба да буде човек за најчовека: подсмех или болни смех*. Са Натчовеком се затвара круг *воље за моћ*, као суштине света и живота. Ничеу можемо узвратити и контратезом: На којим ћемо се мерилима уопште зауставити ако напустимо идеју људске једнакости? Ниче је писао о *смрти Боџа*, а време је показало да сумрак богова прати и сумрак људи, тако да постмодернисти говоре о *смрти Човека* (антропоцентричног погледа на свет). Николај Берђајев, руски *хришћански егзистенцијалист* превреднује Ничеово *човекобоштво богочовештвом* Достојевског. У *Руској идеји* стоји: "Највећи руски метафизичар и највећи егзистенцијалист био је Достојевски. Унамуно каже да је шпанска филозофија у *Дон Кихоту*. Тако и ми можемо рећи да је руска филозофија у *Достојевском*".⁸⁶ Берђајев се не опредељује ни за левицу ни за десницу, него за покрет у дубину и висину, видевши спас једино у духовном препороду, који означава као *ново средњовековље*. У вези с тим, профетски бележи: "Наступа крај хуманистичке Европе и почиње враћање у средњовековност.

⁸⁵ *Животи* је садржај појма *Боџ*, за Вила Дуранта (1885-1981). Нови Бог налаже и нови морал: добро је све оно што подстиче живот да се расцвета, да се употпуни и изрази. Проширући Ничеову мисао по којој је жена *ениџма чије је решење дејте*, Дурант закључује: *Последња ситуација човечанства биће човек, последња наука биће психологија, а њен последњи предмет биће жена*. Сходно томе, он пледира за живот у складу са природом, одушевљено бележећи: *Нека је хвала боџу за сунце и шраву, за чисти ваздух и ово околно дрвеће, за пријатан женин дочек и за дечје миловање*.

⁸⁶ Николај Берђајев: *Руска идеја*, стр. 154.

Залазимо у ноћ нове средњовековности. Очекује се ново мешање раса и културних типова".⁸⁷

Ками признаје да не може да докаже да ли живот има смисла или не, али сматра да је мудрије живети тако као да га нема, живети апсурд. Камијева филозофија апсурда директно имплицира аморализам, односно *еџику кванџиџеџи*: "Оно што је важно није најбоље живети, него највише живети. Ја не треба да се питам да ли је ово просто или одвратно, отмено или жалосно. Једанпут заувек, судови вредности су, овде, одстрањени у корист чињеничких судова".⁸⁸ Отуда и равнодушност према будућности. Човек је странац у свету, а стран је и самоме себи. У *Куџи* он поентира своја разматрања о односу човек:бог, следећим питањем: "Но, може ли човек бити светац, а да Бога нема? То је данас једини проблем за који знам".⁸⁹ Да ли је све допуштено, ако бога нема? Из одговора на ово карамазовско питање настаје филозофија револта (побуне), која представља преокрет у односу на раније Камијево филозофско становиште. Проблем (без)смисла живота трансформише се у проблем могућности праведног живота. И доиста, ако је све апсурдно зашто бисмо пре подизали болнице него гасне коморе?! Прво питање које Ками поставља јесте: *Да ли смемо убијти друџоџ човека? Ако истрајавамо на нихилистичком становишту апсурда, одговор је једнозначан и недвосмислен. Камијев револт је одговор на терор. Побуна може бити метафизичка или историјска. Свргнувши Бога, метафизички побуњеник покушава да реализује царсџво божје на земљи (макар и по цену злочина). Родоначалник историјских побуна је Прометеј, а најстрашније историјске побуне су револуције. Оне су за Камија (слично Берџајеву) продужетак метафизичких побуна, где револџ прераста у џтерор. У вези с тим, лик Дора из драме *Праведници*, казује: *Ако је смрџ једино решење, џада ми нисмо на џравом џуџу. Прави џуџ је онај џџо води живоџџу и сунцу.* У крајњој линији, за Камија побуна има смисла једино као *револуционарни синдикализам*: борба за реалне интересе конкретних људи, а не за њихову апсолутну и будућу срећу. *Побуњени човек* остварује оно што је могуће, одн. одбија да јуриша на небо. Да бисмо били људи морамо престати да се понашамо као да смо богови, тако да би на *карамазовски* тест *аџсурдни човек* одговорио да јесте, а *џобуњени човек* да није све допуштено. Уметност је идеални модел *чистџе џобуне*: она иде од појединца ка тоталитету, од егзистенције ка есенцији, од иманенције ка трансценденцији. Филозофија апсурда се може превредновати и филозофијом смисленог живота, на основи *воље за смислом* као суштинског егзистенцијала човека. Јер, ако се треба опредељивати између смисла и бесмисла, прихватљивија је она одлука која не умањује, него она која повећава људске могућности.*

Савремени, тзв. постмодерни филозофи истичу разлику у односу на идентитет, диференцирање у односу на понављање, дисконтинуитет у односу на континуитет, плурализам у односу на монизам, хетерогеност у

⁸⁷ Николај Берџајев: *Смисао историје*, стр. 193.

⁸⁸ Албер Ками: *Мџџ о Сизифу*, стр. 24.

⁸⁹ Албер Ками: *Куџа*, стр. 190.

односу на хомогеност, случајност уместо нужности, апостерорност уместо априорности, чулност уместо умности. Све је *in margine u in transitu*. Европом данас кружи баук постмодерне, а Петер Слотердајк се залаже за промену логичког и дијалектичког у цинички и/или еротски став, где све постаје "велика феноменологија лудила и вица". Водећи постмодерни немачки филозоф, чија је *Кришћика циничног ума* (1983) постала скоро култна књига међу савременим интелектуалцима, промовише литерарни дискурс као органон филозофског мишљења. Угледни француски херменеутичар Жак Дерида одбацује пак традиционалну логику идентитета и метафизику присуства (грч. *parousia*, фр. *presence*), доказујући да је матрица филозофије књижевност (а њена матрица је митологија). У вези с тим, он бележи: "Између сувише живе плоти дословног догађања и хладне коже појма тече смисао. Тако прелази у књигу. Све се догађа у књизи. Књиге такође. Зато књига никад није довршена. Она остаје увек нападена и у бдењу".⁹⁰ Основни принцип *деконструкције*. Деридине методе, гласи: *Не ђосћјоји нишићја изван ђексћја!* Сваки текст или дело заправо је *референција без референција* или *којија без оригинала*. Другим речима, изворна интенција и значење никада нису дати у пунини неке садашњости, нити они имају неко фиксирано *присуство* које би требало успоставити. Зато је свака интерпретација изворна. Наравно, треба имати у виду да и деконструкција може бити деконструисана. Деридин вршњак, такође познати постмодерниста Жан Бодријар, умно увиђа да живимо у времену вишка информација и мањка смисла, где су могућности манипулације људима и народима стравичне. Он врло упечатљиво доказује и показује да је *медијска симулација* и инсценирање догађаја, кључ *историјског тријумфа Зајида*. *Симулацију* дефинише као феномен уланчавања ствари, које као да имају неки смисао - а у ствари су изрежиране, вештачки монтиране. Рецимо, у Америци идеали више не виси у ваздуху, остварен је *рај земаљски* и *царство слободе* (ако не фактички, а оно бар фиктивно: утопије су реализоване уз помоћ симулације и виртуалне реалности). Бодријар овако поентира своје налазе и анализе: *То је чистја барокна лођика Дизниленда која оћИњава истјо колико и несћјајње реалностји и истјорије у ђелевизији*. Уз то, долази и до перманентног убрзања у *истјребљењу смисла*, тако да следи Бодријаров *нихилистички*⁹¹ закључак како *за смисао више нема наде*.

⁹⁰ Жак Дерида: *Бела мићолођија*, стр. 122.

⁹¹ "Ја сам нихилиста... Дијалектичка сцена и критичка сцена су празне. Нема више сцене. Нема терапије смисла или терапије путем смисла: сама терапија је део уопштеног процеса индиференције. Треба бити свестан да анализа, ма на који начин се одвијала, иде ка залеђивању смисла, помаже процесу индиферентних симулакрума и облика. Пустиња се шири. Имплозија смисла у медијима.... Феномени инерције се убрзавају. Заустављени облици се гранају, а раст се зауставља у израштају. У томе је тајна хипертелије. оног што иде даље од свог сопственог циља. То би био наш својствени начин разарања финалности: ићи даље. предалеко, у истом правцу - разарати смисао путем симулације, надсимулације, хипертелије. Порицати сопствени циљ путем хиперфиналности - није ли то саблажљива тајна рака?... За смисао више нема наде. И зацело је добро што је тако: смисао је смртан. Али оно чему је наметнуо своју полазну владавину, оно што је намеравао да ликвидира да би наметнуо владавину просветитељства - привици,

Наш познати исихаста старец Јустин Поповић закључује да се *зайд-доевројски анїтројоценїризам* неминовно извија у *аїеизам*, *їролази* кроз *анархизам* и завршава у *нихилизму*⁹². Финале реификације, као екстремног отуђења човека, потресно је и трагично: политирана љуштура човека, из које су протерани бесмртна душа и дух. Осећање бесмислености живота постаје филозофска куга нашег времена. Евидентно да је неопходна херменеутичка егзистенцијална аналитика *свейїа живоїїа*. Наиме, време је да мењамо и време, јер није довољно да историја буде учитељица живота, потребно је и да живот постане и остане учитељ људске историје. Јустин још говораше: *Туѓа је биїїи филозоф, јер си у Каравану који никакао не може да изађе из їусїїиње*⁹³. Према томе, да би се пребродио овај онтолошки и аксиолошки хаос, пожељан је и нови тип филозофа и социолога: аутентични хероји знања и *фрееїїхинцер*-и. Они морају спремно истрчати на зелену траву живота, напустити пустиње, шумске стазе и зидање чардака ни на небу ни на земљи. Истинска филозофија и социологија треба да служи и оплемењује живот индивидуа и народа. У међувремену међувремена, ја се опредељујем за плурализам у мишљењу и делању: нека цветају сви цветови, ако су цветови - мада доста тога зависи и од онога ко их и како залива. Ни Бог не може да учини да није било оно што је било, међутим оно што није било могло је бити - а оно што је било, можда је боље да није било. Са становишта модалне логике, то надаље значи да не треба да буде све што може да буде (јер нажалост не бива све што треба да буде), али и не треба да буде све што наводно мора да буде.

Најзад, филозофија смисла или логосонологија мора се суочити и са *їроблемом клонирања*, као највећим изазовом схватањима о односу бога и човека. Клонирање на бази научно разоткривене генетске шифре живота можда је најбоља илустрација Ничеове идеје о *смрїїи боѓа* - али и Фукоове идеје о *смрїїи човека*. *Клони* (грч. клон=клица, младица) су заправо бића створена бесполним размножавањем (расађивањем, калемљењем), при чему свака ћелија неког организма (па и људског) постаје матрица онтолошки идентичног близанца. Кокетирајући с Кантовим начином изражавања, могли бисмо рећи да су клони *синїїейїїчки људи а їриори*. На тај начин, иако још нисмо упознали ни човека, већ се отварају проблеми статуса клонова (*друѓоба*). Посебно се значајни правни, верски и морални проблеми, као на пример: какви ће бити породични односи клонова (с обзиром да имају само једног родитеља), како ће се рачунати старост клонова, каква ће људска и политичка и верска права имати ове људске копије, шта ће бити с њиховим потомцима, шта са неуспелим производима клонирања, да ли је (х)умано узгајати ове *хомоиде* као *банке орѓана* и тсл. Наравно, као и монозиготни близанци, тако би и клонови могли бити различите личности (зависно од животних услова и процеса социјализације) - ако не би били у резерватима, гетима или касарнама. Није без значаја ни то шта би евентуални

они су бесмртни, нерањиви, чак и за сам нихилизам смисла или несмисла. А ту почиње завођење" (*Симулакруми и симулација*, стр. 155-161).

⁹² Јустин Поповић: *Свейїосавска филозофија живоїїа*, стр. 63.

⁹³ Јустин Поповић: *Филозофске урвине*, стр. 240.

клонови мислили о људима *ориџиналима* и како би се према њима поставили. Можда ће Хакслијев *Врли нови свећ* реализовати управо *деца из ејрувејџе* и армаде клонираних *сујермена*. Међутим, неће ли моћници манипулисати клонирањем? Јер, њима није довољно да клонирају кућне љубимце, или што у савременом отуђеном свету имамо *духовне клонове*, тј. масе изманипулисаних једнодимензионалних људи. Људи се играју Бога, тј. пружају улогу творца. У сваком случају, пошто је клонирање као и други епохални проналасци само привремено табу, човечанство се налази пред великим изазовом и одговорношћу.

3. Природу објашњавамо, а људски живот разумевамо!

*На побочним стазама мишљења промиче
пored њебе углашени смисао (Леу)*

Вредновању и разумевању разноврсних феномена света и смислова људског живота, претходе узрочна (каузална) и/или сврсисходна (телеолошка, финална) објашњења. При томе, ваља имати у виду да, изузимајући будистичку *карму* (*добра дела трајће добре последице*), термини *узрочности* (грч. α τ ι α=узрок, лат. *causa*) и *сврховијности* или *целисходности* (грч. τελος, лат. *finalis*) потичу од Аристотелоса. Логичка основа првих је релација *узрок-последица*, а других *циљ-средство*. Због тога, код узрочности говоримо о (*п*о)*следств*у, а код сврсисходности о (*п*о)*средств*у. Прва су више окренута прошлости, а друга будућности, прва се више односе на поновљиве (реверзибилне) а друга на непоновљиве (иреверзибилне) појаве. Суштински посматрано, *каузалијести* и *птелеологија* нису контрадни начини објашњавања, јер се стално међусобно прожимају и допуњавају. Сврсисходност заправо карактерише тријада: *циљ-средство-циљ*. Док се постављање циља и ретроградни избор средстава одиграва у нашој свести, остваривање циља изабраним средствима узрочни је процес. Осамостаљивање и отуђивање средстава је олакшано тиме што она егзистирају независно од циљева који настају (а често и остају) само у свести. Нажалост, људи често заборављају да је и у средствима циљ, односно оглушују се о (*п*о)*средство*, оптерећујући се нереалним и максималистичким циљевима, који нису *средствусходни* или примерени расположивим средствима. Дакле, битна је и *средствусходности* а не само *сврсисходности*. Иначе, може доћи до историјских сурогата, где постоји дискрепанца између *хуманих циљева* и *прљавих средстава*. Али, не компромитују само прљави средства племените циљеве, већ и неадекватни и нереални циљеви често премашују расположива средства. Тада се може говорити о *ујојизму*, па и *поријури* или *птерору* циљева.

Премда се често вели како је неки човек велики онолико колико и циљеви (сврхе) којима тежи, људски животни смислови не могу се објаснити, тј. редуковати на каузалитет и телеологију. На срећу, тамо где стају каузалитет и телеологија, на филозофску сцену ступа метода разумевања или *херменеутике* (коју свакако треба разликовати од *хермејтике*), коју је наговестио Аристотел у спису *Peri hermeneias*. Филозоф живота Вилхелм Дилтај, који је највише афирмисао херменеутику,

држи да нам духовни свет човека може бити доступан једино посредством *емпиајије, уосећања или уживљавања (erlebnis)*, у оно што је по својој суштини *нејоновољиво (einmalich)*. Јединица живота и базични концепт духовних наука је *доживљај*, а не хегеловски *јојам*. А основни постулат херменеутичке методе гласи: *Природу објашњавамо, а човека разумевамо!* Наравно, и херменеутика има своје слабости и ограничења. Једно од основних је факат да се разумевање не може употпунити: никада нам није дата целина живота, чак ни у часу смрти (јер остајемо без свести), баш као што нам није дата ни целина историје (јер би тада требало сачекати њен крај). Једно ограничење херменеутичког метода уочио је и Марфи: *Живимо у предлоџичком друштву; људи и народи ће још увијек разумно њек када испроше све друге могућности.*

Омиљена филозофска метода аутора овог текста је логосологија, или боље речено *смислољубље*, јер оно уједињује два основна постамена духа *логос* и *ерос* - а полази од суштинске потребе сваког човека да воли и осмишљава свој живот. Логосност је наиме одлика филозофије од њених почетака: од Хераклита Ефежанина (*онџолошки ниво*) и Јована Богослова Ефежанина (*релиџијски ниво*: оваплоћење Бога Логоса), посредством логосологије великих античких филозофа (а нар. Сократа, Платона и Аристотела). Наравно, гносеолошки и логички ниво смисла у антици, схоластици и модерној бива преображен у аксиологију смисла, логику историје и практичне животе смислове, у оквиру савремене и постмодерне филозофије: од неокантоваца, волунтариста и персоналиста, феноменолога и херменеутичара, филозофа живота и егзистенције - до психоаналитичке *лоџоџерајије*⁹⁴, Камиијеве филозофије апсурда и револта, те постмодерног концепта Жана Бодријара о убрзаном истребљењу смисла. Синхронијски и дијахронијски логосологију европске духовности, као антипод употпуњује еротологија, јер Смисао и Љубав су *две* обале исте реке, реке бивања и *источнице* људског живота. *Смислољубље* као методологија понавјише се манифестује посредством *мејоде инџеџралне ситуационе анализе и синџезе*, која је као *душа конкретњоџ садржаја*, комбинована примена херменеутике, дијалектике и феноменологије. *Смислољубље* није логоцентризам и нарцисоидна метанарација, оно искључује гносеолошку охолост, када се сматра да је филозофски дискурс самоциљ и интринсична вредност.

Премда увек има оних који иду брже и даље од осталих, филозофија не би смела остати елитистичка или, да попут апстрактног сликарства,

⁹⁴ Виктор Франкл (1905-1996), славни бечки психијатар и филозоф, говорише да је суштина човека *воља за смислом*. Он конвертира познату изреку *Прво живеји ња онда филозофираји* (*Примум вивере деинде џхилосоџхари*) у: *Прво филозофираји ња онда живеји* (*Примум џхилосоџхари деинде вивере*). Суштина његове *лоџоџерајије* заправо је враћање воље за смислом људима нашег доба. У суштини Франклова *воља за смислом* је исто што и Питагорина *мудрољубље* - било да се оно одређује као *вешџина живљења* (арс вивенди), *вешџина умирања* (арс морианди) или вештина смејања у лице ономе што је неминовно (судбинско). Последње речи Виктора Франкла биле су: "Није задатак науке да открива смисао света, али ни вере. Бог постоји, у ствари, у подсвести сваког од нас и представља мотивациону снагу, која активира савест као орган смисла. Тако се налази прави смисао живота одређеног човека".

изгуби контакт и комуникацију са конкретним људима и животном праксом. Увек постоји опасност да филозоф (а сваки је по деф. идеалиста, јер појмовно мисли) плазмом појмова прекрије спонтанитет животних смислова. Због тога, дворац филозофије треба повремено оматеријалисати конкретним, персоналним и друштвено-историјским условима. У вези с тим, познати српски филозоф историје Божа Кнежевић мисли и записује како *највеће разумевање може бићи само историјско разумевање*. Своје *Принципије историје* он завршава тврдњом: *Пошто је време највиши кријтеријум сазнања, то је историја, као наука о времену, највиша филозофија*. Време међутим није појавног карактера, нити ми имамо унутрашње чуло за његово опажање. Имати *тојам времена*⁹⁵ није исто што и имати *доживљај времена*. Славни француски филозоф живота Анри Бергсон, одлучно одбацује физикално време и рехабилитује унутрашње квалитативно време *чишћој трајања*. Међутим, људи неће само да трају већ хоће и да егзистирају. При томе, пишући о *временовању времена*, Мартин Хајдегер будућност премешта у прошлост, јер свест о коначности (*живот је чекаоница смрти*) уобличава људски живот. За њега је темпоралност (уз језик) основни трансцендентал људске егзистенције. Ханс Гадамер пак тврди да предмет херменеутике није *стајање историјских хоризона* него *људски описивање* (посредством заједнице комуникације и солидарног деловања). Умни људи поштују снагу времена, јер знају да све има своје време и да нема жетве без сетве. Данас имамо прави култ времена, човек нашег доба постао је журни човек, читав његов живот одвија се *sub specie temporis*. Нажалост, нисмо довољно мудри да тренутку кажемо: *Трај!* (као Фауст) и *Буди!* (као Фихте човеку).

Уколико подробније промислимо феномен временитости, увиђамо да садашњост повезује прошлу и будуће у трајање или ток, да будућност стално прелази у садашњост, а она у прошлост. Ипак, људи би ретардирани на субхумани ниво ако бисмо их редуковали само на садашњост, јер човек⁹⁶ није само оно што јесте, већ и јесте оно што није: могућност, пројекат, отворен систем. Биће да наша судбина више зависи од тога куда идемо него одакле долазимо, па уколико бисмо морали бирати између прошлости и будућности, боље је да изабремо земљу и свет деце своје него дедова својих. Поента ове *куре историјачности* јесте увид да

⁹⁵ Ернст Блох лепо каже да је време *сај без бројчаника*: празан оквир кога треба попунити (догађаји и доживљаји су оно што испуњава време). Данило Киш узима пак *ишчаник* за симбол живота: он најбоље симболизује протицање варљивог времена, али и могућност обнове, обртања и поновног протока времена.

⁹⁶ Различити филозофи су различито одређивали суштину човека. Најчешће одредбе су следеће: *homo mensura, animal rationale, zoon politikon, tool making animal, homo oeconomicus, homo religiosus, homo ideologicus, homo praxis, homo educandus, homo volans, homo ludens, homo humanus, homo mysticus, homo aestheticus, homo absconditus, homo hermeticus, биће које ђаче, биће које се смеје* и тсл. Међутим, све те дефиниције су редуccionистичке, свде човека на датост и садашњост - а његова суштину, и у том смислу *људска природа*, јесте заправо у томе што нема унапред дату суштину, већ је окренут будућности. У том смислу, Дени де Ружмон у књизи *Будућности је наша ствар* дефинише човека као хомо виатор-а, тј. као биће које се изграђује у ходу према својим сврхама и смисловима.

треба допустити да будућност буде онаква какву је буду желели будући људи, а у складу с кашмирском пословицом: *Овај свети нисмо наследили од наших предака, већ смо га посудили од наших појтомака*. Наравно, ниједан појединац и ниједна генерација не почињу испочетка, свака претходна генерација носи на раменима наредну. Тако ћемо и ми једнога дана бити прошлост неке будућности, баш као што је и наша садашњост била будућност неке прошлости. Међутим, ми смо и прошлост наше будућности, а наше приче ће разматрати бар наша деца, а можда и неки будући историчари, научници, уметници и филозофи.

Људска историја ипак и даље остаје загонетка. Али не зато што не можемо да утврдимо њене законе, већ зато што је људска, зато што је стварају вечите енигме људи.⁹⁷ Није тачно да ми на основу познавања људи разумевамо и објашњавамо историју, већ обрнуто: преко историје ми тек треба да приступимо упознавању човека и људи. Васкрсавамо мртве и претварамо их у наше савременике, јер је њихова прича и наша прича - изучавамо њих да бисмо разумели себе.⁹⁸ А на почетку трећег миленијума показује се да највеће разлике које деле људе и народе нису економске и/или идеолошке, већ превасходно културне. Свакако, пожељно би било да у будућности, која је већ започела, дође до *сусрећа* а не судара или сукоба светских култура и цивилизација. То су омиљене теме Френсиса Фукујаме и Семјуела Хантингтона. Поводом Фукујаминог провокативног чланка *Крај историје?* (објављеног 1989-те у америчком часопису *Најинионал Интересес*) повела се најконтроверзнија интелектуална расправа крајем ЦЦ века. Он је потом публикувао књигу *Крај историје и последњи човек* (1992), где бранећи хегелијанску идеју о остварењу слободе и крају историје, ипак не одобрава у потпуности вредносни систем Запада. Директор *Института за стравителске студије на Харварду*, и бивши члан *Савјета за националну безбедност* (у време Џимија Картера) Семјуел Хантингтон, у бестселеру *Сукоб цивилизација и обновљени светиски поредак* (1996), критикује Фукуја-

---

⁹⁷ Феноменолошко сагледавање *света живота* било је плодотворно за разне филозофије егзистенције, које су средином 20. века постале духовна мода, тако да су утицале не само на књижевност и културу уопште, него и на свакодневни живот (боемски *modus vivendi*). Заједничка карактеристика свих ових филозофија (адекватније је користити плурал, јер филозофи ових оријентација углавном одбијају логоцентризам и монизам) јесте дубинска анализа људског постојања (*existentia*), е да би се допрло до људске суштине (*essentia*). При томе, егзистирати не значи једноставно постојати, вегетирати и животарити - него људски постојати, свесно и савесно битисати. Мислиоци и филозофи егзистенције преокрећу Декартов став *Мислим, дакле јесам* у став *Јесам, дакле мислим* - или чак *Буним се, дакле постојим* (Ками).

⁹⁸ О томе маестрално пише Агнеш Хелер: "Бунар наше прошлости заиста је дубок, наша одговорност заиста је огромна. Али ми имамо само један живот. Стога, не жури се, капетане Напред. Ни Годо неће доћи, а ми ћемо свакако отићи. Само три пута можемо нешто пожелети, зато морамо пожелети нешто што *нашем* историјском постојању даје смисао и значење. Постоји једна жеља коју не могу поништити друге жеље: то је да учествујемо у одговорности нашег Заједништва. Можемо живети поштеним животом - зашто да не покушамо?" (*Теорија историје*, стр. 444).

мину тезу наводећи, осим Западне, још седам цивилизација и култура: *Православни Исијок, Лајтинска Америка, Исламска, Јајанска, Кинеска, Хинду и Афричка*. Хантингтон је још 1993. године, пошавши од непремостивих културних, дакле вредносних разлика - предвидео неизбежни ратни сукоб између Запада и остатка света. Узгред речено, његова најновија књига *Ко смо ми: изазови америчком националном идентитету* још увек изазива бурне реакције у Америци.

Најзад, премда је природа која се рађа у људској историји *исјинска људска природа*, увек треба имати на уму основно факат да мајка *природа* омогућава и саму људску *истиорију*, као што може и да је уништи. При томе, често је лакше објаснити *мајку природу*, него разумети људе као њена *најмилија чеда*. Сама природа је неисцрпно врело по(р)ука, а ко зна да чита из њене отворене књиге, зна и то да треба живети у складу с њом. Међутим, ми смо природну околину толико изменили, да нам не преостаје ништа друго него да изменимо себе и друштвене односе, да бисмо уопште могли опстати. Деконтаминација природе претпоставља деконтаминацију загађених међуљудских односа. Ово није никакав помодни екологизам, јер су еколошки терористи и еколошке избеглице већ постали реалност. На тај начин еколошка свест креира и нову етику и естетику, где *суммум бонум* постаје опстанак човека и спречавање *одумирања природе*.

Дакако, ваља живети и у складу с људском природом, а то је смислољубље, које подразумева не само раз-ум него и вољу и вољење, јер се можемо спасти једино *љубављу делујући*.⁹⁹ Биће да смисао живота и није другде до у самом живљењу, што потпунијем и што интензивнијем. Управо због тога, адекватније је говорити о *живојиним смисловима*, него о једном заувек фиксираним *живојиним смислу*, који би био општеважећи за све људе у свим временима и свим фазама индивидуалног живота. Коначна сврха и смисао не постоје, нити је човек Бог да то зна. Смисао није *цхарисма (божји дар)*, он се не преноси И не предаје, иначе би га његовие освајачИ оставили бар својој деци у наследство. За животне смислове свако се мора сам изборити, у вољшебној игри егзистенцијала И категоријала. А они се обично разоткривају у томе да радимо оно што волимо И да усређујемо оне које волимо, па чак И да се жртвујемо за њих ако треба. Соловјов говораше: *Све кружећи ишчезава у магли, нејокрејино је само сунце љубави*. Када волимо онда смо бесмртни - ето, тајне над тајнама.¹⁰⁰ Зато смислаши, одн. смислољуби (Паскал, Русо,

⁹⁹ У складу са исказом Фројдове ћерке Ане (*Срећан је онај ко ради и воли*), у делу *Човек за себе* Ерих Фром констатује: *Живој нема смисла осим оног који му човек даје, развијајући своје снаге, живећи продуктивно*. Велики српски песник и мислилац Душко Радовић пак, на острву свог писаћег стола, пише како је битних истина мало: *Добро је ишћо смо живи, још боље ако смо и здрави, а најбоље је ако о ишћо не мислимо*.

¹⁰⁰ У делу *Пуиј у живоји* Лав Толстој тврди да је *љубав закон душевног живота* људи као што је рад закон телесног живота. Човек који живи само за тело а не и за душу, подсећа га на птицу која се креће ногама уместо да лети крилима. Права љубав је несебична, она пада као и сунчеви зраци, подједнако на све што долази под њено окриље. На тај начин изгледа једино деца воле: спонтано и искрено. Можда је зато Исус и говорио: *Будишће као деца!* Толстој сматра да је

Толстој, Берђајев, Сент Егзипери, Де Ружмон, Де Мело, Куељо и други) снажно афирмишу *лоџику срца*, као херменеутику животних смислова.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел (1970): *Никомахова еџика*; Београд: Култура.
- Берђајев, Н. (1987): *Руска идеја*; Београд: Просвета.
- Берђајев, Н. (1989): *Смисао историје*; Никшић: У. ријеч.
- Бодријар, Ж. (1991): *Симулакруми и симулација*; Нови Сад: Светови.
- Велимировић, Н. (1996): *Изабрана дела*; Београд: Глас цркве.
- Vercellone, F. (1999): *Einführung in den Nihilismus*, Munchen: Wilhelm Fink Verlag.
- Dawson, L.L. (1998): *Reason, Freedom and Religion*; New York: Peter Lang.
- Дерида, Ж. (1990): *Бела митологија*; Нови Сад: Братство-Јединство.
- Дидро, Д. (1958): *О релиџији*; Сарајево: Свјетлост.
- Дилтај, В. (1997): *Суштина филозофије*; Сремски Карловци - Нови Сад.
- Дучић, Ј. (1994): *Блаџо цара Радована*; Београд: Просвета.
- Ђурић, Мил. (1961): *Историја хеленске еџике*; Београд: Завод за уџбенике.
- Еко, У. (1998): *Сџиси о моралу*; Београд: Паидена.
- Животић, М. (1986): *Аксиологија*; Загреб: Напријед.
- Јасперс, К. (1973): *Филозофија еџзистенције*; Београд: Просвета.
- Јовановски, К. (2000): *Филозофска антиројологија*; Куманово: Марида.
- Јунг, К.Г. (1996): *Човек и његови симболи*; Београд: Народна књига.
- Ками, А. (1971): *Одабрана дјела*; Загреб: Зора.
- Кант, И. (1979): *Критика практичног ума*; Београд: БИГЗ.
- Kininger, E. (1968): *Koexistenz-Proexistenz*; Viena-Frankfurt-Cirih.
- Кјеркегор, С. (1990): *Или-или*; Сарајево: В. Маслеша-Свјетлост.
- Кнежевић, Б. (1988): *Мисли*; Врњачка Бања: Симеон Мироточиви.
- Колаковски, Ј. (1992): *Ужас метафизике*; Београд: БИГЗ.
- Маринсоф Лу (2002): *Платон а не џрозик*; Београд: Плато.
- Марковић, М. (1997): *Слобода и џракса*; Београд: Завод за уџбенике.
- Маркузе, Х. (1989): *Човек једне димензије*; В. Маслеша-Свјетлост.
- Ниче, Ф. (1975): *Тако је џговорио Зараџусџра*; Загреб: Младост.
- Нови Завеџи* (1990); Београд: Свети Архијерејски Синод СПЦ.
- Паскал, Б. (1965): *Мисли*; Београд: Култура.
- Петронијевић, Б. (1983): *О вредности живоџа*; Београд: Нолит.
- Платон (1969): *Држава*; Београд: Култура.
- Поповић, Ј. (1987): *Филозофске урвине*; Београд-Ваљево: Ђелије.
- Поповић, Ј. (1993): *Светосавље као филозофија живоџа*; Ваљево.
- Ружмон, Д. (1989): *Будућности је наша сџвар*; Београд: Књижевне новине.
- Свети Сава (1986): *Сабрани сџиси*; Београд: Просвета-СКЗ.
- Сиоран, Е. (1998): *Силоџизми џорчине*; Београд: Рад.

родитељство највећа срећа, а деца су наш метафизички и аксиолошки вођа у животу, помажу нам да заварамо чак и смрт: ми одлазимо на небо, да би живот на земљи могао да остане јак и бесмртан. Егзиперијев мали џринц каже: *Човек само срцем добро види. Суштина се очима не да сагледаџи. А Куељов алхемичар саветује: Ослуџи своје срце. Оно све зна, јер је џџишло из Душе Светџа и једног дана ће се у њу враџиџи.*

- Слотердајк, П. (1991): *Кријтика циничног ума*; Г. Милановац: Дечје новине.
- Соловјов, В. (1995): *Светлост са истока*; Београд: Логос-Ортодос.
- Тодић, Љ. (2003): *Зајонска смрт*; Београд: Филип Вишњић.
- Толстој, Л. (1990): *Пут у живој*; Београд: Култура.
- Финк, О. (1984): *Основни феномени људског постојања*; Нолит.
- Франкл, В. (1987): *Нечујан вајај за смислом*; Загреб: Напријед.
- Фром, Е. (1984): *Дјела I-XXII*; Загреб: Напријед-Нолит-А. Цесарец.
- Фукујама, Ф. (1997): *Крај историје и последњи човек*; Подгорица: ЦИД.
- Хајдегер, М. (2003): *Путни знакови*; Београд: Плато.
- Хамваш, Б. (1992): *Хиперионски есеји*; Нови Сад: Матица српска.
- Хантингтон, С. (1997): *Сукоб цивилизација*; Подгорица: ЦИД.
- Хегел, Г.В.Ф. (1974): *Феноменологија духа*; Београд: БИГЗ.
- Хелер, А. (1981): *Вредности и појмове*; Београд: Нолит.
- Хелер, А. (1984): *Теорија историје*; Београд: Рад.
- Хоркхајмер-Адорно (1989): *Дијалектика просветитељства*; Сарајево.
- Хусерл, Е. (1991): *Криза европских наука*; Г. Милановац: Дечје новине.
- Чомски, Н. (1996): *Светски поредак, сјаји и нови*; Београд: СКЦ.
- Scheler, M. (1921): *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*; Halle.
- Шијаковић, Б. (2001): *Кријтика балканистичког дискурса*; Никшић: Јасен.

РАЈКО КУЉИЋ
Филозофски Факултет
Пале - Српско Сарајево

ВРИЈЕДНОСТИ И НЕКИ ОД ДРУШТВЕНИХ РЕАЛИТЕТА

САЖЕТАК: Циљ овог рада је да аутор покаже како индивидуа путем вриједносних критерија врши селекцију и прави избор између постојећих и могућих алтернативе при задовољавању својих потреба. Скренута је пажња на утицај вриједности на формирање и функционисање неких од друштвених реалитета.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: вриједности, мотивација, друштвени реалитети, социјализација, социјална покретљивост, друштвена улога, друшвени положај.

Ако су вриједности деривати мотивационог система, онда се намеће питање шта је мотивација?

Проучавање мотивације полази, прије свега, од хомеостазе²⁸⁰ и човјекова правца и исправности практичне садржине у његовом сазнању, мишљењу, вјеровању и предвиђању. Човјекови мотиви, односно елементи мотивационог система индивидуе (циљеви, потребе и вриједности) су знатно сложенији од нагона и акције. Човјекови мотиви су усмјерени према утврђеном циљу помоћу којег се може прихватити или одбацили одређена људска вриједност. Наравно, у мотивационом погледу за постизање циља човјек троши своју активну енергију, употребом менталних способности, то јест, разума и интелигенције. Човјеково ослобађање од моторички произведеног рефлекса довело је до еволуције менталних способности, помоћу којих човјек ријешава задатке и врши избор циљева и могућности. Зато људску мотивацију нећемо никада

---

²⁸⁰ Појам “хомеостазе” потиче још из 19. вијека, када га је француски физиолог Клауд Бернард увео у стручну литературу. Под тим појмом подразумијева се способност организма да одржава непромјенљиве или боље речи сталне услове унутрашње средине. Али сталност унутрашње средине одржава се захваљујући непрекидном раду унутрашњих органа чији се рад усклађује дејством централног нервног система и ендокриног система.

разумијети ако доносимо закључке проучавањем нагонског система мотивацнје која чини само једну компоненту мотивацнје личности. Под утицајем социјално-културних фактора, инстинкти човјека у извјесној мјери бивају модификовани, јер човјеку не треба дрво него грнјање, као што му не треба пшеница него хљеб. Због тога треба обратити пажњу на позитивне стране људског бића.

У одговору на питање о мотивацнји, говорим се о активним покретачким силама које теже успјеху. Успех је важећа вриједност, а не услов да се постигне постављени циљ. Не постоји вриједност без циља, нити циљ без вриједности. Другим ријечима, вриједности и циљевни стоје у најблиским односима међузависности. Свака човјекова реакција је одраз његових вриједности, потреба и циљева. Међутим, понекад независно од циља, вриједност може да претрпи промену.

Сложеност и својерсна суптилност вриједности апроксимативно као и потребе, долазе до изражаја у сваком друштву, јер се појављују као његов конститутивни елемент. Кад истичемо сложеност тог појма онда то не значи да је он обавезно резултат спољашњих надражаја, или да се иза њега скрива наслеђена традиција, циљевни и интереси, јесте и то, али и мноштво потреба, жеља и аспирација индивидуа. Врло често се радни о неспособности или немоћни људског духа да у неку појаву, као што су вриједности, продре генетички и тачно покаже њену суштину. Према томе, истраживање о вриједностима биће усмјерено најприје на одређивање самог појма, а затим сlijедни њихова подробнија анализа.

Има више покушаја да се дефинишу вриједности. Тако, на примјер, Клојд Клакхон сматра да су вриједности и трајни стандарди, које прихватају или индивиди или одређене групе да помоћу њих превазиђу импулсе момената и ефемерне ситуације... аспект мотивацнје који се односи на стандарде, персоналине и културне који не пронашле само из непосредне ситуације потреба и примарних нагона... селективна оријентација према искуству, која подразумева дубоку приврженост или одбијање, што утиче на уређивање "избора" између могућих алтернатива¹⁰². Док Талкот Парсонс дефинише вриједност као "елемент усвојеног симболичког система који служи као критеријум или стандард за избор између оријентационих алтернатива, које су битно отворене у једној ситуацији"¹⁰³.

Слично дефинишу вриједности и други амерички социолози (Дејвис, Мишел и Ђуи), чије се разматрање креће од културних критеријума бихејвнористичке теорије - вриједности су регулатор људског понашања.

Без сумње да су ово важна обиљежја вриједности. Али се таква одређења вриједности не могу прихватити због ускости и њиховог свођења на понашање индивидуа и група. Зато при развоју људског бића одвијају се сложени процеси у виду пожељног - непожељног понашања. Да би био у стању да врши избор између могућих алтернатива, појединац мора да »изгради концепцију о свом месту у свету у којем живи и о својој могућој улози; мора, дакле, да осмисли однос "ја" други; али мора

¹⁰² S. Kluckhohn, "The Study Of Values" i D.I. Barnett (E.D.), Values In America, Univ. Of Notre Dame Press, 1967., стр.17 и 18

¹⁰³ T. Parsons, The Social System, 1952., стр.12.

и да схвати своје унутрашње потенције и тежње да осмисли своју егзистенцију¹⁰⁴. Не губећи субјективни карактер, ти процеси имају директне “утичнице” у друштву које једним делом утиче на развој личности.

Разликујући човјека од свих осталих живих бића, не по изгледу, понашању, или реакцијама, него по људским тековинама, створеним у виду научне, техничке, умјетничке, моралне, правне, политичке, религиозне и друге вриједности¹⁰⁵. Ако вриједности дефинишемо као људску тековину, онда друштво путем њих задовољава своје потребе и интересе. Систем персоналних вриједности настаје под утицајем животних оријентација појединца које садрже вриједности - тековине, а друштвени захтјеви формирају вриједности - норме.

Овај однос постаје јаснији уколико разликујемо фенотипски (спољашњи) и генотипски (унутрашњи) аспект вриједности одређен ширим и ужим смислом. Због тога, вриједности - тековине имају спољашњи шири смисао, а у унутрашњи и ужи смисао спадају вриједности, норме и вриједносне оријентације. С правом можемо тврдити да су прва група вриједности више везана за друштвене појаве и групе, а друга за појединца, с тим што се без разлике све вриједности међусобно преплићу.

Према томе, вриједности не смију губити субјективни, а ни објективни карактер, јер човјек као свјестан субјект у односу на објект вредновања, успоставља релацију процјене, и разумијевања усвајајући нешто као вриједно или не-вриједно... Из овог произилази да су вриједности по својој природи вођелне. Због тога се дешава да свака индивидуа у друштву на свој начин схвата и доживљава вриједности, па биле оне репресивног, интегративног или универзалног садржаја.

Та околност је природна последица класификација вриједности према њиховој функцији, на примјер, аутори попут Вајскофа и Олпорта дијеле вриједности на двије категорије: на репресивне и интегративне, и на ауторитарне и аутономне. Међутим, разграничавање на позитивне и негативне вриједности је много сложеније него што нам на први поглед ђелује. Али, има и таквих мислилаца који су и поред свих теоријских наслага прошлости остали на трагу модерне науке. Тако, на примјер, поступа З. Голубовић. Она у својим радовима о вриједностима врло аргументовано развија гледиште и каже: “Ако вредност дефинишемо као такав елемент културне и структурне личности, који одређује оријентацију у датом животу људских група и индивидуа и служи као критеријум селекције између постојећих и могућих алтернатива за задовољавање људских потреба, тада вриједности могу имати и позитиван и негативан карактер, јер оријентација и друштво и индивидуа може бити двострука; позитивно-креативна и негативно-деструктивна”¹⁰⁶.

Полазећи од многих ставова наведеног аутора, долазимо до сазнања да се позитивне вриједности (истина, добро, лијепо, људско достојанство) појављују у виду највиших, општељудских, универзалних вриједности, које су истовремено оријентири хуманости и људскости индивидуа усмјерених на развој и задовољавање истинских људских потреба, док је

¹⁰⁴ З. Голубовић, Човјек и његов свет, Просвета, Београд, 1973.стр.189.

¹⁰⁵ М. Животић, Човек и вредности, Просвета, Београд, 1969.стр.7.

¹⁰⁶ З. Голубовић, Човјек и његов свет, Просвета, Београд, 1973.стр.194.

њихова супротност (лаж, зло, ружно) негативне вриједности. Када на мјесто виших општељудских вриједности дођу деформисане у виду ружно, корисно-штетно, истинито-лажно, итд. Пар добро-лоше има опште важење у свим сферама реалности и може се примјенити на све друге категорије и без њега је незамислива друштвеност. Не постоји такво друштво у коме би људи опште, по својој инерцији, били усмјерени према злу, непријатном, рушноме. Исто тако не можемо тврдити да не постоје људи који се оријентишу према погрешном - лошем. Рат се час смањра добрим, а час лошим. Аристотелу се чинило корисним стицање и држање робова. Са аспекта друштва, на највишем нивоу стоје увијек категорије моралне оријентације (добро и зло)¹⁰⁷.

Полазећи од структуре личности Хелерова моралним вриједности-ма даје истакнуто мјесто међу вриједностима. Без сумње, са становишта етичких захтјева једног друштва, неке вриједности имају вриједносни садржај не само у друштвеним добрима, него и у себи. Поред моралних вриједности постоје и добра - вриједност код којих вриједност нема својство већ функционише као вриједност и то када путем категорије вриједносне оријентације ступи у вриједносни однос. Док чисте вриједности (заједница, личност, љубав) носе у себи вриједносни садржај и не задовољавају га у неком односу.

Као елеменат мотивационог система личности, вриједности се јављају у виду циљева и норми мање-више опредељују индивидуе у друштвеним акцијама. Међутим, ако су вриједности компонената »животне филозофије« личности, онда се вриједности јављају у виду идеја, идеала и визија. Ова два система вриједности нису међусобно подијељена, већ се оба развијају и један из другог извиру. Зато индивидуа и један и други систем вриједности развија путем учења, разликујући пожељно од непожељног, дозвољено од забрањеног и друштво прави ту разлику путем награда и казни, јер је психички фактор овђе врло значајан. То почиње са првим корацима социјализације у оквиру породице, која у раном ђетињству за дијете долази касније, кад себе и своје почне упоређивати с другима. Ширење ђечијег знања структурира се у терминима разних вриједности помоћу којих свијет одраслих продире у ђечији свијет. Те вриједности су дио мотивационог система које постепено уводе ђецу у зону свог утицаја. Кад отац кажњава дијете, обично казну прате ријечи које излазе изван непосредне ситуације и свој ослонац налазе у обичајима, моралу, закону или у ауторитету бога, тако да отац иступа као представник вањске силе. Вањске силе, према индивидуама испољавају моћ принуде коју они не осјећају ако је добробровољно прихватају, али она се ништа не разликује од казне уколико јој се покушају супротставити. Ова анализа логично нас води према степенитим стварања репресивног система мотивације, који треба замијенити аутономним понашањем и избором у оквиру универзалних вриједности. До мијешања позитивних и негативних вриједности долази када се критеријум селекције вриједности обавља изван човјека.

Ако се, наике буквално схвати да човјек није ништа друго до биће које тежи повећању производње и добити, онда је из широке скале људских могућности узет само модел једног могућег понашања и као

¹⁰⁷ А. Хелер, Вриједности и потребе, Нолит, Београд, 1981., стр.35-37.

такав модел има парцијални карактер вриједности и ствара озбиљну опасност да изгуби однос према вишим општељудским вриједностима.

Очито је да способност процењивања индивидуе при избору алтернатива у животној оријентацији не зависи искључиво од њене “пуне” зрелости (одрасла личност чији мотивациони систем надилази властите нагоне) него од аспирација, циљева и вриједности које су, прије свега, фундамент самосталног система мотивације. Вриједности се јављају као друштвени и индивидуални подстицај човјека према разним створеним и пројектованим тековинама, стандардима, оријентацијама, идеалима и визијама који су усмјерени на задовољавање и развијање потреба човјека.

Кад кажемо да је највеће богатство индивидуе вриједност личности, тиме уједно кажемо да се вриједност личности односи на цијелу индивидуу, кроз коју се репрезентује јединство личности. Индивидуалност настаје на темељу интензификације диспозиција, и почиње врло рано у ђетинству; али тај процес практичног и мисаоног усвајања ствара услов и могућност развитка и вриједности личности. Примарне вриједности личности (богатство индивидуе, те њена универзалност и слобода) карактеришу њену личност.

Свака историјска епоха, па и свако конкретно друштво у њој, стварало је и ствара услов и могућност формирања таквог типа личности који се репрезентује у јединству “истинитог, лијепог, доброг”, у Античкој Грчкој. У хришћанству је било слично. Али у грађанском друштву префериран је сваки тип личности без разлике кога репрезентује. Зато се личностима са негативним вриједносним садржајем не може дати предност, јер би се само друштво довело у питање. Наше друштво је друштво мањег обима, и њему слична друштва, подложна су промјенама које су честе, непредвидиве и коријените, углавном условљене спољашњим утицајем. На тај начин долази до дисконтинуитета вриједности-разарања и девалвације традиције вриједносног садржаја. Овђе је дво-струки утицај на саму вриједност личности. Један од утицаја јесте: у којој мјери друштвена условљеност (економија, култура умјетности, филозофија, религија, наука) подстиче позитивне или негативне вриједности личности. Осим тога, мора се водити рачуна о процесу социјализације²⁸⁷, кроз коју свако од нас пролази и развија смисао за идентитет, способност, за независно мишљење и акцију.

Социјализација је сложен, никад довољно савршен процес у току ког индивидуа усваја вриједности, норме, ставове и културу друштва којем припада²⁸⁸. Најбитнији сегмент тог процеса, рана социјализација ђетета у породици, када дијете учи језик, вриједности и нормативне обрасце друштвене средине којој припада.

---

²⁸⁷ “Социјализација је процес у коме беспомоћно дете постепено постаје свесно себе формирајући се у личност која је стекла потребно знање и овладала вештинама потребним за сналажење у култури у којој је рођено” (Е. Гиденс, 1998, стр. 32.)

²⁸⁸ Термин социјализација или социјализација личности означава се “...процес којим новом члану друштва бивају пренесене вредности, норме, ставови, културне тековине и шире друштвено искуство предходних генерација неке друштвене групе или друштва у црлини” (Социолошки лексикон.1982,стр.596).

Сем породице, социјализацијски агенси су: група вршњака, образовни систем, религијско васпитање и црква, животни круг и радна средина-социјализација траје док је човјек жив.

Нама је потпуно јасно понашање фризера, пекара, инжењера, спортисте, професора у свим њиховим друштвеним улогама, али процеси кроз које су они прошли и условили њихово понашање нису тако јасни, они су појмовни конструкти (сноп теоријских питања и проблемских поставки) који објашњавају како појединац постаје члан неког друштва.

До сада смо расправљали о вриједностима личности које карактеришу цијелу личност, а сад ћемо говорити о конкретним вриједностима личности, чисте вриједности или добра вриједности (људски живот, љубав, срећа, породица, пријатељство, слобода, љепота, таленат, темперамент, искреност, тачност, итд.) су мање више идеалне пројекције које не функционишу у свом непромијењеном облику. Ове појмове у виду чистих вриједности, уколико се одлучимо за њих, кроз формирање и социјализацију мијењамо их и сублимирамо их у саставне дијелове властите свијести. Пријатељство могу цијенити као вриједност, а да не сматрам да је иједно конкретно пријатељство вриједно. Ако наведемо супротан примјер: нацију не можемо сматрати вриједношћу а да нисмо у свом избору преферирали нацију. Можда се каже за ову или ону нацију да је атрофирала, вјештачка, измишљена, производ политичке манипулације у поређењу са другим нацијама. Тада појединац тежи да нацију којој припада повеже са «идеалом» (традиција, историјско укоријеновање, језик, култура, свијест о сопственом идентитету, територија) какав имају традиционалне нације. Ако појединац нема такве побуде, онда нација за њега није никаква вриједност. Зато припадници малих, довољно недефинисаних, народа немају способност да зауставе мржњу према нацијама које су за њих недостижне. Дакле, кад је у питању индивидуа она може да садржи снагу урођених диспозиција (лијепа, обдарен талентом и ствара услове у току процеса избора - резултат свега тога у току даљег друштвеног развоја могу бити вриједности или невриједности појединца. Зато вриједности личности нису моралне природе, све док не добију морални вриједносни садржај. На примјер, храброст човјека дефинишемо као храбро реаговање и држање у разним непредвиђеним ситуацијама (пожар поплава, заштита породице и властитог живота, затим било који облик насиља) јер је ријеч о квалитативном типу реакције. Али може да се догоди и супротно. Као такве, реакције и понашање индивидуе не могу се свести на њено својство. Да је храброст својство индивидуе, онда не би било кукавичлука.

Међутим, постоје и такве вриједности личности, које успостављају однос у ком личност сама себе представља. Друга карактеристика вриједности личности огледа се у њеном односу према другим вриједностима. Тако на примјер, за неког овјека кажемо да је: искрен, хуман, карактеран и слично. Кад вриједности означавају одређене људске тековине (научне, техничке, умјетничке, моралне, итд.) ширег садржаја, и ако “човјек уноси вриједности у ствари”. Онда друштво помоћу тековина вриједности задовољава своје вриједности и налази смисао свог постојања.

Сад се поставља питање да ли се људи добровољно или присилно одричу вриједности које су стекли. Који друштвени реалитет одређује његово мјесто на љествици друштвене раслојености

Одговор на ово питање можемо потражити у анализи друштвене неједнакости настале у разним друштвима и створиле различите системе вриједности. Разматрање друштвене неједнакости има изузетан значај за социологију као науку, јер материјална богатства створена ђелатношћу људи, највећим ђелом одређују њихов живот. Гледајући очима историчара, неједнакости налазимо у свим типовима људског друштва - Неједнакост најлакше индентификујемо кроз анализу социјалне стратификације која подразумијева друштвену или структуралну неједнакост између група људи. У друштву, појединци су рангирани према количини моћи, угледа и богатства и на тај начин припадају једном од друштвених слојева распоређених од врха до дна друштвене хијерархије.

Гледајући уопштено људе можемо разликовати према полу, узрасту, боји косе и коже, интелекту, темпераменту, карактеру, понашању, образовању, групној припадности итд. Међутим, све ове разлике биолошког, психичког и социјалног карактера не налазимо у чисто «природном стању», већ у њиховој међусобној повезаности, испреплетености и зависности.

Исто тако, друштвена условљеност битно утиче на све разлике које се јављају међу људима и има одлучујућу улогу у друштвеној стратификацији. Стога је у развијеним друштвима подела рада прћена већим бројем занимања, па на основу тога људе можемо разликовати према обављању друштвених улога и заузимању друштвених положаја. Према томе «друштвене разлике» стварају у сваком друштву хијерархију вриједности, неједнаку распођелу улога и положаја. У процесу обављања разноврсне ђелатности човјек се појављује као носилац различитих улога у датом друштву. Међутим, обављајући друштвену ђелатност човјек мјења и прилагођава себи природу како би задовољно властите потребе. Значи да својом активношћу он успоставља однос с други људима и из њиховог међусобног односа и веза стварају се друштвени односи. У мрежи тих разноврсних односа појединац се појављује у различитим друштвеним улогама (радник у фабрици, отац у породици, играч фолклорног друштва, припадник одређене политичке странке), и активностима (професионална, породична, културна, политичка итд.). Са формирањем ставова и навика појединац треба да почне што раније, јер почетак ранијег припремања за друштвену улогу даје већу гаранцију за успјех. Ако с друштвене улоге прилагођене и правилно распоређене у датом друштву (према полу, старости, склоности, способности, умјешности, специјализацији и сл.), то ће друштво боље функционисати. Пошто се појам друштвене улоге често поистовјеђује са друштвеним статусом ваљало би нагласити разлику између ових појмова.

Појам друштвеног статуса превасходно се односи на збир права и дужности коме је одређен неки статус (статус глумца, студента, политичара, спортисте итд.) и он га заузима у односу на мноштво других статуса. Друштвена улога је динамичан аспект статуса и може се схватити као организован и регулисан начин понашања и ђеловања појединца у пођели рада. Друштвена улога као основни елемент друштвене ђелатности одлучујуће утиче на друштвени положај.

Друштвени положај је мјесто које појединац има у хијерархији социјалне стратификације, а његови манифестациони облици јављају се при преласку из нижег у виши слој или обрнуто. Његова динамика и постојање строго су везани за вертикалну покретљивост која подразумева мноштво веза и односа међу положајима у истом, вишем или нижем рангу на лествици социјалне покретљивости. Тако се друштвене улоге и друштвени положаји појављују као главне полуге сваке друштвене структуре. И заиста, тиме не мислимо да се друштвена структура искључиво изводи на основу друштвене улоге и положаја. Резултат њиховог повезивања усмјерен је на стварање и формирање појединих друштвених група и друштвених установа.

Социјална стратификација као хијерархијски систем успостављања односа међу различитим друштвеним групама са различитим системима вриједности, које на темељу неједнаког хијерархијског распореда неједнако учествују у моћи, угледу и богатству, по чему се разликују од осталих. Припадници одређене групе настоје развити властису субкултуру и вриједности које су својствене само њој. Зато свака вриједност без обзира на њену везу са друштвеном групом, појавом или устаномом, има свој критеријум и стандард, као и начин на који се, у конкретним околностима врши његова артикулација. Путем вриједносних критеријума човјек врши селекцију и прави избор приоритета при задовољавању својих потреба.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјукенен ДЖ., Границе слободе "Дерета", Београд, 2002.
- Босанац Р., Друштвене неједнакости и модерно друштво, Школска књига, Загреб, 1974.
- Гиденс Е., Последице модерности, "Филип Вишњић", Београд 1998.
- Голубовић З., Човек и његов свет, Просвета, Београд, 1973.
- Диркем Е., О подели друштвеног рада, Просвета, Београд, 1972.
- Животић М., Човек и вредност, Просвета, Београд, 1969.
- S. Kluckhohn, "The Study Of Values" i D. I. Barnett(ed), Values In A merica, Univ. Of Notre Dame Press, 1967.
- Кувачић И., Знаност и друштво, Напријед, Загреб, 1977.
- Куљић Р., Рад и људске потребе, М.Б. ПРЕСС, Београд, 1999.
- Марковић М., Преиспитивања, Српска књижевна задруга, Београд, 1972.
- Милић В., Социолошки метод, Нолит, Београд, 1978.
- Парсонс Т., Модерна друштва, "Градина", Ниш, 1992.
- Parsons T., The Social System, 1952.
- Попер К., Отворено друштво и његови непријатељи, БИГЗ, Београд, 1989.
- Поповић М., Проблеми друштвене структуре, БИГЗ, Београд, 1974.
- Рус В., и Арзеншек В., Рад као судбина и као слобода, СНИ, Загреб, 1984.
- Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 1982.
- Фром Е., Здаво друштво, Рад, Београд, 1963.
- Хелер А., Вредности и потребе, Нолит, Београд, 1981.

Цвјетичанин В., Класе и класна структура савременог друштва,
Школска књига, Загреб, 1981.

ТОДОР КУЉИЋ
Филозофски факултет
Београд

О НОВОЈ КУЛТУРИ СЕЊАЊА

Сажетак: У овом раду показани су обични њокови промене културе сењања и ревизије историје под утицајем глобализације. Скретница је важна на утицај личних и груписких чинилаца на памћење и на неке промене код српске културе сењања.

Кључне речи: памћење, култура сењања, глобализација, капитализам

Памћење је складиште прошлог, а сењање захват у прошло увек из нове садашњице. Уз помоћ сењања из прошлих садржаја увек стварамо значења за садашњицу. Култура сењања је скуп мање или више институционализованих образаца којима друштво опажа властиту прошлост. То је целина идејних облика у којима је присутно историјско знање о једном друштву. Реч је о збирној ознаци за крајње разноврсне образце представљања прошлости који се допуњавају и прожимају. Прошлост није статична, већ стално променљива целина која се формира под утицајем разноврсних чинилаца. Култура сењања је начин на који људи у једном друштву опажају разноврсне садржаје из прошлости као аутентичну историју, затим како виде властито место у току прошлости, садашњости и будућности, која осећања и сењања повезују са овим гледањима и на који начин их мењају. Култура сењања је део опште културе и тесно је повезана са књижевношћу, уметношћу и музиком. Друштвени оквири увек намећу садржаје сењања: појединци се додуше сењају властите прошлости, али не и под условима који су сами изабрали. Затечени услови, али и моћне групе одређују избор сењања. Предузимачи сењања су групе људи који располачу могућношћу да колективном памћењу наметну властити смисао. То су владајуће класе и елите које имају монопол на тумачење захваљујући привилегованом приступу медијима и установама које прошлост тумаче ширем кругу људи.

Нова епохална свест глобализације створила је нову глобалну европску заједницу сењања и вредности. Разматрање природе савременог

памћења важан је део проучавања узајамног утицаја вредности из прошлости и садашњице. Прошлост активно утиче на садашњицу преко прерађене историјске слике. Историјски начин посматрања увек је усмерен ка садашњости. Историјска сведочанства преводе се на језик садашњице, па се и историјски значај прошлих догађаја увек мери у светлу историчаревог опажања садашњице. Овај истраживачки приоритет истакнут је тамо где су у средишту проучавања процеси, а не гола збивања. Ако се прошлост тумачи на нивоу процеса, а не толико као след збивања, онда је виђење историје увек дводимензионално: оно се креће око тачака из прошлости, али и око посматране садашњице. Суочене су прошле историјске перспективе на ондашњу прошлост, садашњост и будућност, с једне, и данашња гледања с друге стране, на тај начин, да се и уочавањем разлика између њих могу читати историјске промене. Ниједан конкретноисторијски склоп не може довољно целовито објаснити конкретни догађај: увек је потребно разликовати историјску перспективу прошлости (тј. Будућност која је тада била пред историчарима) и будућност присутну код савремене слике прошлости. Кључне тачке историјске промене јесу оне прошле ситуације које су, под утицајем нових колективних искустава и начина посматрања, трајно измениле перспективе гледања на садашњост, прошлост и будућност. Дакле, не сви минули догађаји, него само они који имају потенцијал да далекосежно измене тумачења историјских сплетова, јесу историјски значајни. То су збивања која су кадра да трајно револуционишу слику историје. У овом погледу код нас је, упркос крупним променама државе и друштва, слика Тита и социјализма још увек релевантна, иако је у превирању. Перманентно несређено стање у држави и друштву, које траје већ петнаестак година, није створило услове да се сећање на Тита и скоро полувековну социјалистичку прошлост вохладиг и личи ирационалних састојака у све своје три димензије: политичкој, научној и код памћења обичних људи.

Биће размотрени нови глобални чиниоци који намећу нову слику прошлости и неке околности које олакшавају прихватање ревидиране историје.

Памћење и идентитет групе

Данас проживљавамо у светским размерама присутну коњукуру сећања. Отприлике од пре две деценије упадљива је далекосежна и дубока измена традиционалног односа према прошлости код свих друштвених и етничких група. У науци је појачано занимање за проучавање улоге прошлости. Слом биполарног света убрзао је историју. На делу су различити облици процеса: критика службеног представљања историје, буђење потиснутог сећања, неговање корена, различити облици превладавања прошлости. Буди се оно што англосаксонци називају херитаге, Французи патримоне, а Немци Ербе. Поплава сећања, подстиче реалну или имагинарну верност прошлости и осећање припадности колективној свести, памћењу и идентитету. После распада европског социјализма Источну Европу захватила је провала "поново откривеног памћења", а са сломом диктатура у Латинској Америци и апарт-

хејда у Јужној Африци, затим са стварањем комисија за истину и помирење, уочљиви су знаци стварне глобализације памћења и разноврсних, али упоредивих образаца превладавања прошлости.

Са прерадом прошлости мења се и визија будућности. Будућност се може схватити као поновно успостављање прошлог, као еволутивни напредак или као револуција. То су три главне визије. Данас је будућност апсолутно неизвесна, и управо ова непознатост намеће садашњости дужност да се сећа. Не знамо шта ће наши потомци морати о нама да знају да би себе схватили. Због наше неспособности да предвидимо будућност морамо да скупљамо све видљиве материјалне трагове који ће једнога дана сведочити о нама. Обзнањен је крај сваке историјске телеологије (историје којој се зна крај), што је наметнуло садашњости "дужност сећања". Француски историчар Пјер Нора запажа да нас убрзање историје одсеца од прошлости и тајне шта смо, тј. од нашег идентитета. Да би смо је поново нашли реконструисамо је на основу различитих извора и споменика, а томе служи памћење, тј. конструисано сећање. Оно је данас синоним историје. У том свеобухватном и опасном извртању смисла испољава се дух епохе. Реч "памћење" примила је опште свеобухватно значење, па је чак потиснула реч "историја" и прети да историју стави у службу сећања. Почине интензивна употреба прошлости (политичка, туристичка, комерцијална), расте број празника, а историчару је одузет монопол на тумачење прошлости. У биполарном свету, док су превладала два основна обрасца слике историје с обе стране гвоздене завесе, још се и могла разликовати историја од мноштва појединачних памћења, а историографија је још имала ексклузивну, иако не и монополску, контролу над прошлошћу. Данас многи стварају прошлост: љубитељи историје, новинари, медији, политичари, а скоро сакрализовано памћење постало је оружје.

Општи однос глобализације према прошлости у бити је противречан. Наиме, глобализација ствара поступно нову политичку културу са глобалним цивилним друштвом као заједницом сећања. Данас се суверенитет нације мери њеним положајем у глобалној економској конкуренцији, а не више у контроли оружкане силе. Живимо у послехеројском капиталистичком добу у ком лична судбина зависи од приватне умешности и бизниса. Пробија се потреба за сећањем не само на жртве властитог народа, већ и на патње које су сународници изазвали. Извињења политичара су корак ка стварању новог уравнотеженог сећања.

У исто време глобализација рађа фрагментизацију и повратак коренима. "Нова прошлост откривена у процесу обнове капитализма не показује само разноврсност локалних коњукура у трагању за идентитетом, већ наметнуте локалне историје и митови снаже или коче разноврсне путеве ка "демократском капитализму". Хаос ревидираних сећања у свим сегментима не иде на руку глобализацији, али се толерише, а из њега медији издвајају и намећу садржаје који правдају интересе нових мултинационалних и националних елита. "Скривене историје" служе конкретизацији и контекстуализацији, тј. стварању оквира жељеном правцу развоја. Глобализација као процес, али и као пројекат (В. Вулетић) претпоставља згушњавање светске узајамне зависности, прожимања, утицања и нове везе које посредно или непосредно везују до сада релативно независне историјско-географске велике области и тиме

битно одређују њихов развој. Улрих Бек види главну црту глобализације у вдетериторијализацији друштвеног, па у складу с тим очекује крупне промене у традиционалним обрасцима и стратегијама стварања индивидуалног и колективног идентитета. Нови однос и дијалектика глобалног и локалног ствара "глокално", а за овај нови спој неопходан је проширени идентитет са више нивоа и са све већом улогом светског друштва. Ствара се нови образац прераде друштвених разлика и њиховог симболичког представљања. Рефлексивна историјска свест (промишљање претпоставки властитог писања историје) подразумева повезивање тумачења прошлости, опажања садашњости и визију будућности (К. Jeissman). Домаћа данашња тумачења прошлости, с обзиром на глобално усмерену историјску свест, али и снажне унутрашње напетости, нису ваљана основа за историјско рефлексивно опажање стварности и очекивање будућности.

Свако памћење је упућеност садашњице на одређену прошлост као упориште будућности. Идеализовање одређене тачке у прошлости важан је састојак сваке друштвеноинтегративне мисли (идеологије или религије). Сећање је штавише есхатолошка величина, јер захваљујући својој тајанственој вези са вечном, оно може да превазилази границе датог (А. Assman). У свакој есхатологији (учењу о коначном стању) памћење представља онај принцип који у име вечности води борбу против времена. Време и заборав, сећање и вечност иду у пару. У јеврејској есхатологији пра-сцена на коју се позива спасоносно, есхатолошко сећање, јесте савез који је Бог на гори Синајској склопио са народом Израела, пошто га је извео из Египта. Сећање на ту пра-сцену ослобођења, савеза и одрицања постаје средишњи мотив деутеронимистичке проповеди, а опомена на памћење постаје њен најважнији императив. Сећање значи верност, послушност и живот, а заборав значи отпадане, повратак у Египат и смрт. Код Косовског мита такође постоји опомена на незаборав страдања као на извор ослободилачких прегнућа, освете и националног идентитета. У сваком миту структурираном по библијском обрасцу сећање је императив, заједничко сећање обавезује на лојалност колективу (заједничка вера, жртве, борба). Што су у сећању присутнији осећајнији садржаји (смрт, крв, жртва) то његова употреба има наглашенији харизматски тон, а непридржавање императива сећања носи одиум издаје. Садржаји нехаризматске политике сећања (нпр. радне победе) брже бледе и теже се памте.

Историја сећања сплет је разнородних и опречних сећања са различитим ритмовима и правцима. У том сплету укрштају се сећања појединаца и генерација, победника и поражених, жртава и целата. Службена и неслужбена тумачења хаотична су и тешко се сређују, смеђују се носиоци службеног сећања (политичке снаге) и неслужбеног (генерацијске визије). А. Асман код образаца сећања разликује културе стида и културе кривице као вредносне системе који организују мноштво сећања према кључним појмовима као што су: срамота, част, кривица. Ови средишњи појмови, комплекси вредности и норми понашања формирају структуре менталитета и одређују опажања и сећања.

Културно памћење је основни посредник у стварању личних и групних идентитета. То нису само музеји, књиге и споменици него пре свега политика сећања. Естонски филозоф Х. Крул је приме-

тио “да је историја мањина која никуда не иде”. Политика је та која ствара смисаони склоп за прошлост и садашњост. Тај смисаони склоп је кохерентна прича о прошлости и садашњости, која настоји да објасни како се садашњост наставља на прошлост. Потребе садашњице су основа кохезивности и селективности и кључ објашњења ове везе. У кризи се потребе садашњице лакше везују за “аутентично” тумачење прошлости. Нешто јесте тако, уколико верујеш у то.

Памћење се разликује од наслеђа или традиције управо по постојању субјекта, тј.нације, дакле историјског колектива који се не присећа произвољно, спонтано нити на научан и систематичан начин, већ заборава, потискује и другачије тумачи збивања из прошлости у складу са потребама данашњице. Ово колективно памћење учвршћује се око “места сећања”: личности, установа, одлука, збивања која чине атлас историјског памћења у ком се препознаје колектив и према ком се оријентише у обликовању будућности.

Сведоци смо како колективно памћење произвољно стварају стратешке политичке елите. Фабрикују се осећајни моралистички митови ради успешније мобилизације маса. Истраживања историјско стратешких конструкција колективног памћења могу помоћи разумевању услова под којима различите когнитивне мапе постају доминантне у различитим друштвима и стварају различите “културе помирења” (Стомпка). Историја није пука конструкција, али се обликује најчешће под утицајем колективног памћења. Да би се објаснила перманентна ревизија слике прошлости треба уочити поље стратешке акције политичке елите, где се суочава наше колективно памћење са памћењем других. Дакле, питање је који друштвени актери имају снаге да мењају колективно памћење? Којим механизмима утичу на колективно памћење? Каква је улога колективног памћења када група од сукоба прелази на сарадњу? Који удео памћења може конструисати политичка елита, који део може мењати, а који део је отпоран манипулацији? У којим условима су појединци спремнији да измене властито виђење историје? Снажна ревизија слике прошлости на Западном Балкану крајем 20. века најбоља је лабораторија за истраживање закона колективног памћења.

Одавно је познато да је нацијама и етничким групама неопходна заједничка прошлост. Без ње би било немогуће створити национални идентитет и солидарност. Заједничка прошлост ствара континуитет и заједништво у искуству који су нучни за интеграцију групе. Нема идентитета без континуитета. Заједничка прошлост групе исказује се у причи која ствара епистемичну основу постојања групе. Испричано колективно сећање исказује историју прошлости групе. Веровања у колективно сећање творе причу, стварају осећај трајне везе са прошлошћу, објашњавају садашњост и служе као основа за планирање будућности. Колективно сећање није нужно истинито виђење прошлости, већ више функционално, тенденциозно и селективно организовање прошлости које помаже одржање и функционисање групе. Колективно сећање је део самопоимања и идентитета чланова групе. Оно је јединствено, дистинктивно и и ексклузивно (Д. Бар-Тал). Е.Хобзбаум је показао да су традиције као важан друштвеноинтегративни сегмент памћења измишљане. Традиције, церемонијали и јубилеји треба да обезбеде контину-

итет са прошлоћу. То су идејне основе мобилизације чланова групе. што је простор више оптерећен прошлошћу то расте значај визије јавног непријатеља у конструисању основне приче. Око непријатеља се центрира виђење прошлости, непријатељ је механизам редукције сложене прошлости, критериј одбира садржаја из историје и осећајни потенцијал прерађене прошлости. Национални непријатељи (Турци и Немци) дуго су били костур балканских ослободилачких митова и колективног памћења које је утицало и на историографију, не само као истраживачки приоритет него и као осећајно место сећања. Осим тога били су активни и социјални непријатељи (буржоазија, бирократија), а данас су комунисти синоним истовременог националног и социјалног непријатеља. Што је криза акутнија то је присутнија спремност да се различити непријатељи споје у једног јединственог.

Вера у колективно сећање може правдати насилну активност групе и уништење других, сугерирајући визију ексклузивности и надмоћи. Она такође помаже стварању црно-беле визије историје и упрошћеног схватања сукоба. Истиче егзистенцијалну важност циљева у сукобу, ствара позитивну визију властите групе која иде до глорификације. Колективно сећање делегитимише противника јер властите циљеве представља као једино историјски легитимне. Колективно сећање представља властиту групу као жртву противника. Пошто је ова врста памћења тесно везана за групу, јављају се различити, чак и ривалски склопови сећања. Четници и партизани се не слажу око тока рата, а надмоћ стиче сећање оне жртвене групе која је званично октроисана. Овде већ почиње сфера јавне културе сећања, које се одваја од непосредног сећања групе, другачије се обликује и институционализује. Са институционализацијом постају други критерији важни. Институционализовано сећање обично надлази лично сећање. Сви четници нису познавали Дражу, нити сви партизани Тита. Могу избити и неслагања и напетости између личног и институционализованог сећања: не прихватају се детаљи који се не уклапају у властиту визију покрета (четничка сарадња са окупаториом и тренуци партизанског расула и дефетизма). Да ли примарно искуство може да се одбрани од јавне културе сећања? Да ли треба говорити о прошлости само на начин како је лично доживљена, или уважавати све наредне промене прошлости, које је тражила измењена ситуација? Треба ли увек одговарати на очекивања која намеће тренутна култура сећања и тренутни идентитет? (Као Југословен и као члан КП другачије је тумачио НОБ, него касније као Србин у СРС или Хрват у ХДЗ и то не само обичан човек него и историчар). Дакле, јавно памћење обликује примарно искуство појединца, а на делу је сложено прожимање више слојева памћења у ком су присутне разноврсне побуде: страх, прагматизам, саображавање јавној политичкој култури, одбрана властитог и групног идентитета и смисла, итд.

Памћење и лични идентитет

Код сваког појединца памћење има велику улогу код стварања слике о себи као постојане личности. Без уверености о властитој доследности нема самопоштовања нити унутрашње сигурности као психолошке основе самосталности. У сложеном когнитивном систему, уз помоћ ког

појединац доживљава себе у различитим напетим ситуацијама као увек истог, претпоставља се перманентни учинак памћења и сећања. У слику о себи укључена је властита историја развоја са оквирима развоја, са позитивним и негативним доживљајима, успесима и неуспесима, односи-ма према другим људима, установама и нормама, могућностима и захте-вима, властитим циљевима и идеалима, као и проценама властитих прошлих и садашњих компетенција. Јасно је да се ради о врло диферен-цираном и хијерархијски структурисаном високо уопштеном когнити-вно-емотивном систему. Овај систем почива на бројним доживљајима, њиховој оцени и сврставању у различите системе значења, обухвата вишеслојне апстракције и уопштавања, које се у памћењу таложу и дуго опстају. Даље, систем има наглашену заштитну функцију - обезбеђује личну сигурност преко слике властите доследне и позитивне прошлости. У временима бурних прелома без овог осећања се не би опстало. У со-циолошком смислу занимљиво је толерисање узајамно изглачаних слика прошлости као облик конформизма, који функционише по начелу узајамног признавања доследности или бар прешуткивања («Знам да си обожавао Тита, али се не противим твом садашњем мишљењу да си га мрзео, јер би у супротном и ти оспоравао моју светлу прошлост»). Фун-кционална толеранција обезбеђује неузнемиравано неговање позитив-ног самопоимања. Онај ко пегла властиту прошлост није заинтересован за прошлост другог, само су дисиденти заинтересовани за прошлост (Б. Конрад). Данас само дисиденти чувају осећање континуитета. Други морају да елиминишу памћење, јер им је амнезија у интересу, не ремети им дисконтинуитет. Отуда конформизам, и нормализација организо-ваног заборавља непопуларне прошлости.

Психолози су показали и снагу несвесног когнитивног конзервати-зма (отпор когнитивним променама). Его јесте организација сазнања, која развија стратегије контроле обавештења слично тоталитарној кон-троли. Активни су лични мотиви (а не само групни) који перманентно реконструишу прошлост у интересу садашњице. «Као историчари вла-ститог живота, ми смо врло немарни, али смо с друге стране ревносни ревизионисти који стално настоје да оправдају садашњост, изменом прошлости» (Laird).

Его као организација сазнања, опажа и памти лично искуство. Его је лични историчар који фабрикује и ревидира историју. Карактерише га егоцентризам (виђење себе самог као много важнијег у склопу збивања него што уистину јесте), милосрдност (себе видимо селективно као одговорног за жељене, али не и као кривца за нежељене ефекте) и конзерватизам (опиремо се когнитивним променама) (А. Гринвелд). Као што љубав најлакше превари, тако и снажно лично проживљено искуство може бити у ширем склопу нетачно. Чак и из искреног при-марног искуства могу истећи и нетачна онажања и објашњења важних збивања. Нпр. многи затвореници из Дахауа сећају се да је терор у логору ублажен од септембра 1942. када је команду преузео хаупт-штурмфирер Мартин Вајс. Он се чак јавља као спасилац у мемоарској литератури логораша. Права истина открива се тек из докумената Централне привредне управе СС организације: наиме, након слома муњевитог рата нацистички режим настојао је да конц-логоре чвршће уклопи у индустрију наоружања, па је командантима наложено да еко-

номичније користе радну снагу затвореника и смање смртност. Тај налог је побољшао стање у логору, а не личност новог команданта. И лична сећања треба проверавати.

Поред личних чинилаца, на памћење снажно утиче и група. Колективно памћење је виђење прошлости групе људи који у одређеном простору и времену настоје да властиту блискост оправдају заједничком прошлоћу. Групе којима појединац припада стално га гоне да мења сећање. Морис Албваш је проучавао друштвену условљеност сећања на три нивоа: код породице, класе и глобалног друштва. Нашао је да је трајност сећања скопчана са трајношћу постојања групе. Брже се заборавља уколико се изгуби додир са групом. У успомени преостаје само прошлост која се може реконструисати у неком друштвеном оквиру. Садашњост стално реорганизује прошлост. Ново се може јавити само у облику реконструисане прошлости. Прошлост је друштвена конструкција по потреби садашњице. Идеје се морају најпре осмислити пре него што постану успомене. Ми се не сећамо само ствари о којима су нам други причали, већ оних које су нам други истицали као важне. Сећање је увек резултат унутрашњег колективног начина мишљења. У епидемиологији се проучавају услови под којима одређени вируси преживљавају, а други не. Социологија објашњава под којим условима одређени садржаји из прошлости, опстају, а други се заборављају.

Глобализација, капитал и памћење

Година 1989. означила је радикалну промену историјске слике света, а са њом и промену епохалне свести. Процес глобализације подстакао је снажну прераду прошлости у којој више нису толико битне чињенице о прошлости, колико то како помирити супротстављене делове друштва. Колика је у томе улога интересног повезивања ?

У хладном рату слика прошлости била је далеко стабилнија него данас. У вакуму вредности, насталом крајем XX века, из мноштва новостворених колективних памћења ствара се нова епохална свест, која је у основи противречна. Наиме, с једне стране упадљива је селективност сећања, острашћена прерада прошлости и идејна конверзија. С друге, стоји хладна и трезвена рачуница мултинационалног капитала, као главног носиоца глобализације, који са различитим успехом надзира и усмерава инструментализовање прошлости. Нема делотворне прераде прошлости без истицања жртава, осећајног језгра сваког памћења. Мултинационалном капиталу је потребан мир, а не објективна истина о прошлости. Треба му дозирана идејна сагласност, која не би реметила ширење ЕУ.

Актери процеса глобализације покушавају да нађу идеолошку основу у новој политици сећања унутар које би било јасно истакнуто ново средишње место сећања. Интеграције нема без планске синхронизације прошлости коју би ритуално обележавали нови празници. У Штокхолму је 2000. одлучено да кључни празник ЕУ буде 27. јануар - дан када је 1945. Црвена Армија ослободила Аушвиц (Osvjencim). Задатак овог празника је симболичко обележавање космополитског памћења. Другим речима, да будућност не треба више да контролишу различита и међусобно супротстављена тумачења прошлости. Дан Хо-

локауста - 27. јануар постао је први службени европски празник трећег миленија. Не обележава се ратни учинак Црвене армије, већ место где су људи индустријски убијани не због тога што су нешто учинили, већ зато што се држало да су биолошки другачији од других. За разлику од националних митова из 19 века, Холокауст је симбол самокритичне приче о националној прошлости, али истовремено моћно средство у Правдању америчког империјализма (Н. Финкелштајн).

Дакле, напоредо са космополитизацијом прошлости, тече и њена фрагментизација. Интереси глобализације у основи мењају балканску прошлост и диктирају ревизију историје, али је тешко прогнозировать успех овог напора. Чињеница је да историјско сећање данас више дели, него сто уједињује простор који мултинационални капитал настоји да повезе.

Нестанак хладног рата разоткрио је многе историјске митове. Након 1989. европска култура сећања је под снажним притиском глобализације која тражи нови однос према прошлости. На Балкану је Европа најдубља, па ту историјско памћење највише кочи глобализацију. Оживљени национализми, прожети новим митом о жртви, додатно усложњавају однос између економске глобализације и историјске фрагментизације. Питање је да ли је савремени капитализам у фази глобализације заинтересован за стварно неутралисање садржаја сјећања који изазивају конфликте, или је тај напор (мотивисан профитом) само краткорочне природе? Савремени капитализам не може створити основу просвећеног неконфликтног сјећања. Однос између економске глобализације и "синхронизовања" историје у данашњем капитализму није предвидљив, јер зависи од напетости између водећих фракција капитала и свјетских сила. Просвећено сећање тражи непрофитне посреднике.

Мисао савременог капитализма смишљено потискује класно сећање. У мрежи идентитета нове епохалне свести нема класног као наднационалног. Реакција на засићеност класним идентитетом у теорији иде до његове игноранције. Цивилно друштво правно једнаких, које штити права мањина, у економском погледу јесте неједнако. Нација је потиснула класу, а системе који су почивали на наднационалној солидарности проглашени су тоталитарним. Последица заборава класе је то да је експлоатација прекривена идеологијом права мањина. Сећање на економску једнакост потиснуто је сећањем на политички монизам, а забрав социјалне сигурности обезбеђује оживљено сећање на једнопартијски тоталитаризам. Сада је модеран говор о сродности фашизма и социјализма, који иде чак до тврдње да је Гулаг узрочно претходио Аушвицу. Реч је тобоже о истом колективизму. У сигнатури зла забораваљају се Хирошима и Вијетнам. Али и ту је видљива ароганција моћних. Американци су у Вашингтону подигли споменик властитим жртвама у Вијетнамском рату, док Немци у центру Берлина подижу Холокауст споменик жртвама властите нације. На делу су две културе сећања: класична херојска и нова култура стида.

Медији глобализације свуда посредују ново селективно сећање. Мисао о друштву такође је прихватила жаргон нове епохалне свести, па истраживачке приоритете формулише под императивима глобализацијске пропагандне машине. Приоритетне вредности глобализације (прива-

тно власништво, људска права и права мањина, политички плурализам, оживљени и поступно неутрализовани национални идентитет) су нови критериј код прераде прошлости. У складу са овим вредностима социјализам испада тоталитаран. Уколико се као вредности, пак, истакну социјална сигурност и уклањање огромних друштвених разлика, друштвена сигурност или наднационална солидарност - тада је слика социјализма другачија. Постулиране вредности, дакле, обликују културу сећања на социјализам, одбир целата и жртава и критерије кривице и стида. Нови хероји су либерални дисиденти, прогањани националисти, кривица се центрира око појма комунист, а срамота око марксизма и интернационализма.

Нарочиту боју савременој култури сећања намеће начин његов стварања и преношења. Техника нових медија такође је утицајна. Медијски услови касне модерне изменили су однос према прошлости. Односи између појединачних, колективних и електронских медија мењају се све убрзаније у условима "инстантног доба" (доба згуснутих сурогата). Мењају се критерији историјског. Основна црта "инстантног доба" (А. Хоскинс) је то да је појединачно и колективно памћење све више посредовано. Што је више посредника, то је и наше разумевање прошлости више "створено", конструисано, него упамћено. Електронски посредовано и реконструисано од стране ТВ и филма јесте и наше поимање колективног памћења и историје. Тако је нпр. јавно сећање на рат у 20. веку мање створено под утицајем запамћене прошлости, а више под утицајем различито прерађене прошлости у филмовима и документарним и драмским ТВ програмима. Свепрожимајућа ТВ је извор јавног, колективног, глобалног "аутентичног" памћења. ТВ памћење је врло покретљиво. Његова предност је у високом ступњу могућности електронске манипулације. ТВ ствара позадинске претпоставке свести за примање историје. Због могућности све бржег преношења, нове технологије (пре свега ТВ) сружиле су дистанцу између садашњице, прошлости и будућности. Данас историја изгледа као да се збила у моменту посредовања више различитих прича, ТВ нам ствара утисак као да смо сами у средишту збивања. Глобална електронификација памћења почива на понављању одређене слике истог догађаја. Овако посредована слика прошлости се потом наново прелама кроз императиве групе, али и лично искуство појединца.

Обнова и учвршћење капитализма у Европи крајем 20. века увела је нове обрасце прераде прошлости. Прошlost више зависи од садашњости, него садашњост од прошлости. Који су оквири доминантни? Крај 20. века донео је Средњој и Источној Европи рестаурацију, а не револуцију. Х. Бел је још 1989. рекао: »У Берлину и Лајпцигу нису победиле масе, него капитализам«. Обновљени су конфесионални и национални искључиви пресоцијалистички идентитети. Скептичнији аналитичари питају се да ли је победа у Хладном рату била Пирова победа Запада, због провале национализма и сецесионизма која је након тога уследила. Једва да је и потребно доказивати да оживљавање национализма није никаква револуција. Велике револуције 1789. и 1917. носиле су нове идеје, а 1989. година вратила се старим идејама. Сложен је сплет узрока ове рестаурације: zasiћеност ауторитарним социјализмом, притисак глобализације, вредности нових генерација, медијска надмоћ Запада

итд. У основи »провале прошлости« лежи идеологија која обезбеђује обнову структура периферијског капитализма.

Интелектуалци и памћење

Код прераде прошлости велику улогу има интелигенција (стваралачка и репродуктивна). Она прерађује прошлост, најчешће тако што ствара селективну острашћену визију минулих збивања која у том облику интегришу и хомогенизују одређене групе, најчешће националне. Бира се прошлост, измишља и дотерује традиција, да би се учврстила група. У хладном рату слика историје била је стабилнија. У вакуму насталом крајем 20. века из мноштва новостворених колективних памћења ствара се нова епохална свест, која је у основи противречна. Наиме, с једне стране упадљива је селективност сећања, острашћена прерада прошлости и идејна конверзија. С друге стране стоји хладна и трезвена рачуница мултинационалног капитала, као главног носиоца глобализације и нове епохалне свести, која са различитим успехом надзира и усмерава инструментализовање прошлости. Нема прераде прошлости без истицања жртава, осећајног језгра сваког памћења. Глобализација још увек није усагласила жртвено језгро властитог памћења. Доследнији либерализам почиња на истицању жртава свих тоталитарних режима, док конзервативци, неутрализујући фашизам, више инсистирају на жртвама социјализма. У ову основну поларизацију укључују се и друге моћне групе које претендују на релативно независно полагање права на монопол на жртву (Јевреји), што се увијек не подудара са основном антитоталитарном и антикомунистичком усмереношћу либералне нормалности. Као збирна и све мање одређена ознака конкретних злочина, али и као општи симбол страдања различитих група, учврстио се растељиви појам холокауст. Овај појам био је најпре синоним страдања Јевреја, а затим сваког етничког уништења. Изгледа, међутим, да у реторици снажне САД пропагандне машине овај појам све више потискује нови исконструисани непријатељ, тзв. "осовина зла". Мир је потребан мултинационалном капиталу, а не објективна истина о прошлости. Треба му дозирана идејна сагласност, која не би реметила ширење ЕУ. Отуда ново балансирање прошлости извана које иде на руку рехабилитовању некадашњих квислинга. Интереси глобализације у основи глајхшалтују балканску прошлост и диктирају ревизију историје, а време ће показати успех овог напора. Амерички историчар Тони Џад сумња у могућност уједињења Европе управо због неугасиве снаге њене живе историје. Чињеница је да историјско сећање данас више дели него што уједињује простор који мултинационални капитал настоји да повеже.

Какав је однос новог колективног памћења које се одозго намеће и демократизације? Код нас су последице негативне. Реч је о "тешко оптерећеном сећању". Оживљавају се успомене на међунационална клања, а демонизира полувековни релативно бесконфликтни период мира у социјализму. Стварају се нове перспективе, интронизују нова "болна мјеста сећања", прећуткује се међунационална сарадња, а све то у новој "ослободилачкој култури сећања". Ова на хазардан и осветнички начин сећање на прошлост повезује са конкретним и трајним предрасудама

код осуде минулог нежељеног стања: најчешће бескомпромисна култура сећања пројектује увек кривицу на друге, проглашава властиту нацију за жртву да би легитимисала право на накнаду или је ослободила одговорности за злочине у минулом грађанском рату. Нема самокритичности типа "сви смо кривци" (Хавел), или "треба поћи од злодела која је мој народ починио" и сл. Још није сазрела свест да је боља истина која шкоди него мит који годи. Без отвореног суочавања са прошлошћу нема обнове поверења нити сарадње. Иако је појмљиво да се код "тешко оптерећеног сећања" рационална историја тешко пробија, јер осећања везана за минула збивања не слабе. Срби су опседнути Јасеновцем, Хрвати Блајбургом, а Бошњаци Сребреницом. Вечно присутна далека прошлост (косовски пораз, губитак хрватске државности у средњем веку), а затим и ближа (ушашки злочини, четничка етничка чишћења) не бледе, зато што оживљавање ових неуралгичних места сећања јесте скопчано са правдањем разноврсних актуелних интереса. Обнова сећања може бити врло бурна и конфликтна, а Балкан на раскршћу два столећа пример је живог брисања разлике између мита и историје. Данас смо суочени са тржиштем прошлости која нас забавља, политизира и трауматизира. Наравно да није лако наћи прикладну арс меморатива, тј. вештину сећања да се будућност ослободи терета прошлости а да се истовремено прошлост не заборави. То је проблем историографске културе у чијем средишту не треба да буде буђење експлозивних, реваншистичких страсти, него њихово стишавање. У идејној неутрализацији разорних, најчешће шовинистичких страсти, важно је суочавање са ирационалностима идентитета којег историографија осмишљава. Крајем 20. века, Европа је поново суочена с идејном рестаурацијом пресоцијалистичких идентитета. Није то просветитељски однос који учи из ирационалности прошлости, него пре прагматична фикција растегнуте садашњице, која из прошлости изводи критерије идентитета, углавном митске и жртвене.

У кризним периодима слаби и губи се разлика између врста и посредника знања о прошлости, између колективног памћења и историје, између историчара и љубитеља историје. Љубитељи историје крајње селективно упрошћавају слику прошлости, али и сами историчари користе ауторитет струке у политичкој јавности. Професионални историчари немају експертски монопол. Љубитељи историје су творци историјске културе, пре свега у медијима. Осим тога вишеслојни комплекс историјске културе обликује и орална историја, тј. породични разговори за столом и међу пријатељима. Неретко и медији одређују шта је историјски прихватљиво. Потреба за стварањем смисла посредством историјске приче још је акутна. Проншлост у облику мита више доприноси хомогенизовању нације него критичка историја. М. Албваш је разликовао колективно памћење групе и рационално историјско памћење. Историја обрађује делове прошлости који су у колективном памћењу препуштени забору. Отуда историјска наука није једноставно институционализовано продужење колективног памћења. Она се отима императивима колективног памћења, тако што трага за противречностима, а не за изглачаним складом. Колективно памћење ретушира прошлост, уопштава фрагменте, гради складну причу и на тај начин искривљава прошлост. Тамо где се разлика између историје и памћења укида на рачун

императива овога другог, ишчезава заједно са историјом једино средство критике јавне употребе прошлости и колективног памћења. Пјер Нора је још оштрије раздвојио историју од памћења. Памћење враћа сећање у сакрално, историја га отуда протерује, памћење израста из групе и припада групи, историја припада свима и никоме. Док је памћење апсолутно, историја познаје само релативно знање. Памћење је слепо за све, осим за групу коју повезује. Историја је перманентна сумња у памћење и њена улога је да га потисне и разори.

Не само за политичаре, него и за многе историчаре прошлост није кључ за разумевање садашњости, већ су потребе садашњице кључ за прераду прошлости. На Балкану су се мисао о друштву и с њом повезана слика прошлости тешко издизали изнад противречности простора и отимали од императива идеологије и колективног памћења. Постојаност научника често је била лабилна, колебајући се у широким амплитудама између апологије текућег и демонизације минулог режима и његове идеологије жестина у данашњој критици социјализма код интелектуалаца може се тумачити и покушајем искупљења због његове раније безрезервне апологије. Оцена Тита је у послесоцијалистичкој историографији темељито измењена. Тито је с разлогом скинут са пиједестала недодирљивости, али је нови приступ створио низ искључивости. Проучавање историје у мисли о друштву јесте одгонетање сложености, која не гледа садашњост само као резултат прошлости, него покушава да распозна утицај прошлости и на будућност.

МИЛОШ МАРЈАНОВИЋ
Правни факултет
Нови Сад

КАТА МАРЈАНОВИЋ
Гимназија «Светозар Марковић»
Нови Сад

ВРЕДНОСНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У ЕКОЛОШКОЈ СВЕСТИ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Не улазећи у аксиолошке расправе о иманентним својствима вредности, поменимо макар, да су оне и предмет социолошких интересовања (Опширније у: М. Марјановић, 2001, 1995, 1983 и С. Флере-М. Марјановић, 1984). Ако су вредности идеали који осмишљавају наш живот и оријентири нашег понашања, онда оне прожимају свеколику културу и сва наша делања. Оне су сложене и вижеслојне и, најчешће, не делују изоловано и дифузно него хијерархизовано, као вредносни синдроми, вредносне оријентације и вредносни системи. Оне су друштвено условљене и суделују у конституисању друштвености или, сагласно теорији социјалног конструктивизма, у конструисању и реконструисању друштвености, али не као статичке него као динамичке категорије. Чувари су континуитета традиције али и синтетички израз друштвених промена, водичи у процесима трансформације и транзиције. Као културне творевине, оне нису тек пуки феномени друштвене структуре али ни одлучујуће детерминанте промена него, пре, оријентациони моменти друштвених актера у акцији. Уношењем вредносне димензије у истраживање, човек се проушава као самосвесно, активно, актерско, идентитетно биће.

Ако се размотре нека одређења вредносних оријентација (И. Цифрић - Б. Чулиг, 1987:22-23; Ф. Радин, 1988:99-100) онда се може рећи да су то принципи или модели понашања, усмерени на остваривање одређених вредности али и пројекција тих вредности на друштвену заједницу. ЧНиз различитих вриједности твори скуп вриједности који чини неку латентну структуру. Та структура вриједности обично је само дио неког, у бити тек замишљеног али не и домишљеног и разумљеног цјеловитог концепта Ч (И. Цифрић, 1990:217). Ако се специфични вредносни скло-

пови или латентне вредносне структуре чвршће структуришу, постану конгруентнији и кохерентнији, и јасније хијерархизују око неке доминантне вредности, онда је реч о вредносном систему. ЧЕколошка оријентација чини у контексту еколошке свијести специфичан вриједносни склоп увјерења, мишљења и перцепција који утјечу на (потенцијално) понашање појединаца или групе. То је, дакле, вриједносна оријентација која респектира еколошке оквире понашања... Еколошке вриједности такве су вриједности које су својим акционим значењем усмјерене успостављању равнотеже између културе и природе, односно човјекових и природних система. Пројцирање еколошких вриједности на социјалну заједницу можемо назвати еколошком оријентацијом» (Цифрић - Чулиг, 1987:22-23).

Неки аутори у конципирању појма еколошке свести, осим сазнајне, емоционалне и вољне, укључују и вредносну компоненту (М. Кундачина, 1998) неки други уз њу и разне варијанте друштвене компоненте. Тако, на пример, Цифрић и Чулиг (1987:20-21) сматрају да еколошка свест садржи теоријску, вредносну, социјалну, историјску, политичку и субјективну (боље: актерску) димензију, при чему закључују да је она «потенцијални историјски набој радикалне промјене свијета на боље, свијест о будућем заједништву». Смаграмо да треба уложити допунске напоре у прецизирању и употпуњавању појма еколошке свести. Сазнајна, емоционална и вољна компонента чине унутрашњу или, преваходно, психичку компоненту свести. У оквиру когнитивне или сазнајне компоненте требало би разликовати знање (систематичније, трајније) од информације (фрагментарнија, краткотрајнија у памћењу) и комуникације (двосмерна, за разлику од информације која је једносмерна) и процесна, дијалогска, за разлику од знања (које је статичније, кристализованије). Ако се већ наглашава теоријска димензија као мишљење научника или експерата, онда би морала да се уважи и практична, емпијска па онда и масмедјска и, чак, здраворазумска, лаичка или, чак, стереотипна димензија еколошке свести. Вредносна димензија подразумева културу, култивацију, васпитање док знање, информације и умеће (вештине) укључују социјализацију и образовање. Вредносна димензија је неизоставна, а можда и средишња, ако се еколошизам жели развити као парадигма или поглед на свет, па се морају изнова обликовати етичка, естетска, теолошка, демократска политичка и правна еколошка култура. Породица не утиче толико на сазнајну колико на емоционалну и вољну, али и вредносну димензију еколошке свести. У породици се упечатљиво могу доживети вредности животне средине, утемељити трајна еколошка вредносна оријентација и створити еколошке животне вредности.

Све је бројнија литература у којој се савремена еколошка криза објашњава кризом система материјалистички схваћених вредности. Стога се упозорава да се еколошки проблеми морају разумети и решавати као културни или цивилизацијски проблеми. Проучавају се промене друштвених вредности и повезују са еколошком проблематиком. Еколошки покрети су настали као резултат промена не само у друштвеној структури него и у вредносном систему. Еколошка свест је нека врста пресека кроз систем друштвених вредности. Еколошка алтернатива у области културе значи подизање еколошке свести и промену вреднос-

ног система. Вредности се поимају као посредници између културе/друштва и природе - у разноликим културама постоје системи вредности који утичу на различитост понашања човека у поменутом погледу. У том посредовању посебну улогу има поимање технике, која постаје незаобилазна у свим социјално-еколошким оријентацијама (И. Цифрић, 1990:201,257,260,285 и 1990а:202,213).

Иван Цифрић (1990а:201-213) разликује четири социјално-еколошке оријентације или латентне димензије социјално-еколошког простора које назива: 1. «антропоцентризам базиран на техничком оптимизму», 2. «натуралистички детерминизам», 3. «одбацивање напретка и повратак природи» и 4. «технолошки оптимизам будућности». У најопштијем вредносном оквиру он их онда своди на три склопа вредности - антропоцентризам, натурализам, техницизам а у строжијој статистичкој (факторској) анализи на само две темељне оријентације Ђ антропоцентризам и натурализам, односно две супротстављене позиције - еколошку натуралистичку и антропоцентричну или хомоцентричну (упоредити и И. Цифрић, 1989:254,290 и 1990:216-237). Андреј Кирн (1996) а за њим и Вукашин Павловић (1996) разликују антропоцентричну и екоцентричну етику, односно антропоцентризам и екоцентризам а Милан Мишковић (2001) - антропоцентричну и еколошку етику, односно механицистички и еколошки (холистички) поглед на свет.

Ми предлажемо да се основне вредносне оријентације у еколошкој свести назову: **антропоцентризам, техницизам, натурализам и екологизам**.^{*} Критеријум поделе је однос човека, технике и природе. Антропоцентризам се заснива на сцијентистичко-технолошком оптимизму и идеји о подчињавању и експлоатацији природе. Техницизам је веровање у omnipotentност или свемоћ технике да решава све људске проблеме, укључујући и проблеме загађивања природе и замене исцрпљивих алтернативним ресурсима. Натурализам је залагање да се проблеми загађивања околине решавају напуштањем техничког прогреса (или бар да се техника сведе на неопходну минималну меру) па се зато препоручује повратак природи и традиционалном, природном начину живота. Док антропоцентризам пренаглашава човека, техницизам технику а натурализам природу, екологизам је концепција уравнотеженог односа човека, технике и природе.

Наш хипотетички оквир полази од схватања да се екологизам као вредносна оријентација развио у критици претходећих гледишта, као нова парадигма постиндустријализма, са постматеријалистичким вредностима у језгру, а што је водило ка концепцији одрживог развоја и побољшању квалитета живота и, нарочито, квалитета животне средине као његовог суштинског дела. Овај рад је покушај да се доспе до еколошке вредносне оријентације, а то ће рећи до вредносне димензије

---

^{*} Под насловом Вредносне оријентације и еколошка свест о овоме смо први пут излагали у емисији Под стакленим звоном Радио Новог Сада, 26. XII 1992. године, а у писаном облику смо о овим вредносним оријентацијама расправљали у поглављу Еколошка димензија друштвеног развоја у коауторском уџбенику М. Марјановић-С. Марков, Основи социологије, Нови Сад, 1995, с. 335-338. Анализирајући однос младих према техничко-технолошкој димензији друштвеног прогреса, ову поделу је прихватио и М. Мишковић, у наведеном раду (2001:82-88).

еколошке културе као квалитетног начина живота и одношења према природној и друштвеној средини.

На основу литературе поменуте у референцама, односно у списку литературе, навешћемо идеално-типске карактеристике све четири вредносне оријентације у еколошкој свести - антропоцентризма, техницизма, натурализма и екологаизма.

1. Антропоцентризам почива на претпоставци да је исконско право жовека да искоришћава природна добра по сопственој вољи. У природи делују дивље силе које прете опстанку човека и оне се морају укротити и оковати. Да бисмо задовољили наше пориве за становањем, исхраном и потрошњом уопште, природу морамо у потпуности потчинити себи и натерати је да служи човеку. Природа је, дакле, нека врста непријатеља па је зато треба освојити и поћармити јер биљке и животиње живе у човековом културном свету а не обрнуто. Зато човек, као најразвијеније биће на земљи има право да одлучује о судбини целокупног биљног и животињског света. Декарт је сматрао да је човек господар и власник природе. Људске групе дефинишу и процењују вредности животног простора али ако се то чини само с обзиром на човека, онда је реч о антропоцентричном односу. Људски род је своју биолошку еволуцију претворио у историју као социо-културну еволуцију. Човек данас у потпуности контролише и најразвијеније технологије и тиме спречава могуће катастрофе. Антропоцентризам се тако утемељује на сцијентистичко-техничком оптимизму, заснованом на вери у свемоћ науке и технике, на пренаглашености хуманизације природе а заборављању натурализације човека.

2. Техницизам - И управо из тог нескривеног техничко-технолошког оптимизма, који почива на веровању да је техника основа садашњости и будућности човечанства, израсата техницизам као друга од поменутих вредносних оријентација. Мегаломански технички експанзионизам и оптимизам уобличава се у класичну квантитативну идеологију раста, својствену индустријском друштву. Вредности се инструментализују и материјализују, наглашавају се средства а не циљеви. Технократски владајући интереси надвладавају све друге аргументе о одношењу друштва и природе. Сматра се да савршени технички развој има много више позитивних него негативних страна и да доноси човеку стално нова уживања и благодети високог стандарда потрошачког друштва. Једино је техника у стању да осигура човеку боље перспективе и зато човек треба да подреди своје физичке и умне способности незадрживом и бескрајном техничком прогресу.

3. Натурализам се, као такође једнострана реакција на некритички антропоцентризам и техницизам, појављује као вредносна оријентација у којој се инсистира на повратку природи. Ма како специфичан, човек је само једна од животињских врста и он се исто тако и као природно биће мора подвргавати законима природе. Закони природе су, сматрају натуралисти, јачи од човекових жеља и тежњи. Али у тој критици у натурализму се иде предалеко - стиче се до конзервативних агроромантичних традиција и препоручује се потпуно одбацивање цивилизације и техничког напретка и повратак на преиндустријско друштво и природни начина живота. Иако се, с правом, упозорава на значај неких

вредности и искустава сељачких друштава за модерно друштво, повратак на опскурне натуралистичке позиције чини се да је неприхватљив.

4. Еколоџизам је таква вредносна оријентација у којој се на синтетички начин покушавају превазићи једностраности антропоцентризма, техницизма и натурализма. Уместо механицистичке, редукционистичке, дуалистичке слике света, у којој су човек и природа одвојени и у односу доминације, ствара се једна нова, холистичка и партиципирajuћа слика, у којој се свет види у органским, сложеним и динамичким међуодносима, а која укључује и етичку димензију развоја са становишта радикално нове еколошке етике. Не прихвата се апсолутизовање, подвојеност и непријатељско супростављање човека, технике и природе, јер се они налазе у нераскидивој повезаности и јединству, чинећи једну осетљиву и лако наручиву равнотежу. Ствара се једна нова филозофија очувања динамичке и стабилне еколошке равнотеже. На делу је један нови сензибилитет очувања склада човека с природом, афирмишу се постиндустријске вредности као постматеријалистичке, уводе се нове, меке, чисте или екотехнолошке које минимално загађују околину а максимално обезбеђују рециклажу. Увиђају се границе раста и афирмише концепција еколошки одрживог развоја у којој је циљ очување поменуте равнотеже и природних ресурса и за будуће генерације од којих смо их, на неки начин, позајмили. Ако се у томе понекад и претерује не треба изградити из вида да опстанак људске врсте није више могућан ако се не изгради једна нова еколошка свест и њој одговарајући начин и квалитет живота.

Нема сумње да је екологија, због својих синтетичких домета у домену од преко двадесет научних дисциплина, прерасла у једно од најсложенијих и најекспанзивнијих подручја модерне теорије (В. Павловић, 1978:77). Истовремено би се могло рећи да је ретко која друга наука отворила толико дилема у модерном друштву као што је то учинила екологија. Она је умногоме допринела да се отвори питање редефинисања концепције друштвеног развоја и његових ефеката на квалитет животне средине и квалитет живљења уопште. Да одрживи развој има своју културну димензију нарочито је постало јасно за време Светске декаде за културни развој (1988 - 1997), коју је Генерална скупштина УН прогласила 1986. године, када су културолошка димензија развоја, културни идентитет, широко учешће у културном животу и међународна сарадња у овом домену избили у први план. Нордијске земље су на конференцији у Хелсинкију 1990. године основале специјални комитет за бављење културолошком димензијом развоја у контексту глобалне деградације околине. Спознало се, наиме, да управо културни чиниоци доприносе порасту нивоа информисаности, мотивације и иновација које су неопходне да би се променили начин и стил живота и модели потрошње, односно квалитет живљења. Културна разноликост као унутрашња и природна средина као спољашња вредност, окупљају људе а управо за оне који угрожавају околину, културне разлике су претња (Ј. Чичек, 1990:255-256). «У последње време, велики број земаља се интензивно бави проблемима квалитета животне средине као компоненте економског развоја» (К. Јовановић, 1998:123).

По постматеријалистичком схватању вредности, уместо квантитета на значају добија квалитет, јер боље је мање, а квалитетније, него више

а опасније. Међутим, овај помак је могућан само као последица друштвеног, тј. постиндустријског развоја (А. Милардовић, 1988:95). Та тенденција ка постиндустријализму, у којој се уобличава концепција квалитативног развоја води не само ка промени друштвених односа него и вредносних парадигми (И. Цифрић, 1988:9). Једна од кључних одредница модерне парадигме је квантитет, а еколошке парадигме квалитет. То свођење квалитета на квантитет извео је још Декарт. Вера у свемоћ технике заснована је на беконовском покличу «знање је моћ», Локовој крилатици да је «негирање природе пут према срећи» јер ће људи тако постати «потпуно ослобођени робовања природи», Смитовом прекупацијом могућношћу неограниченог стицања материјалног богатства, које тако добија димензију аморалности наспрам етичности и моралности еколошке парадигме. Механицистичка парадигма је редукована «стварност на оно што се може мерити, делити, множити, квантификовати, анализирати, продавати, куповати, отимати, пљачкати ... Бескурпулозно је из своје свести протерала морал, етику, квалитет, духовност и слободу». У основи механицистичког погледа на свет, као доминантној одредници западне цивилизације, налази се тежња за владањем над природом, коју треба покорити и која се може беспштедно експлоатисати. Само је у нововековној слици света западне цивилизације било могуће природу видети као слушкињу, док је свим осталим цивилизацијама својствено учење о складном жживоту са природом. «И религијске догме ових цивилизација проповедале су љубав према природи и забрањивале нарушавање њене равнотеже» (Љ. Деспотовић, 1993, цитати на с. 34 и 22). Изгледа да је антропоцентризам, који је уздигао људскост и духовност изнад природе и против ње, укорееен још у грчкој култури и јеврејско-хришћанској мисли. Међутим, има и гледишта која настоје да теолошки утемеље еколошку етику, полазећи од става да ако је Бог створио свет, онда се нешто божанско налази у свему што је створено, као и од тумачења библијских текстова као сведочанстава у том смислу (А. Кири, 1996; В. Павловић, 1997).

Еколошки покрети, који заузимају истакнуто место међу новим друштвеним покретима боре се не само за заштиту околине него и за нов квалитет живота (Б. Перасовић, 1988:91). Док су друштвени покрети у 60-им годинама ХХ века били усмерени против потрошачког друштва и њему својственог система потреба и вредности, против отуђења и ауторитарности а за слободу као највишу вредност, нови друштвени покрети 80-их година су усмерени против продуктивизма и његових разорних последица уништења природе и човека, против загађења и контаминације а за живот као највишу вредност (Љ. Деспотовић, 1993:48).

Изгледа да етика трајног одрживог развоја може бити само еколошка етика, која у средиште поставља екосистем а не човека (А. Кири, 1996:173). Та нова етика одрживог развоја може да се утемељи и на моралном односу постојећих према будућим генерацијама, јер оне сасвим сигурно поседују статус моралне релеванције. Али за будући развој, па и опстанак, већ је постало неизбежно да се стално вреднују могући ризици и еколошке штете, како би се стално усклађивало оно што се од природе узима и оно што јој се враћа. Са становишта моралног вредновања, морални субјекти могу бити само људи јер једино они могу слободно да одлучују и носе одговорност за последице својих одлука.

Али референтна сфера моралног расуђивања с обзиром на примаоца моралног тицања се стално шири. Универзалност важења заједничких моралних норми достигнута је тек у грађанском друштву - у антици су робови и варвари, а добрим делом и деца и жене били искључени из домена морала и важења етичких норми. Али тек са екоцентризмом збива се коперникарски обрт - простор важења етике се шири, најпре на животиње (које могу да осећају, пате и буду понижене), затим и на биљни и сав живи свет (јер је живот основна вредност), а онда и на сав неживи свет на Земљи (јер је читава Земља једна јединствена заједница, екосистем, па тиме и морална заједница) а екосистем или природа постаје основна вредност (А. Кирић, 1996; В. Павловић, 1996). У извештају «Забринутост за Земљу» из 1991. године, три најзначајније међународне организације за заштиту животне средине формулисале су девет основних принципа опстанка и одржавања живота на Земљи, од којих посебно издвајамо: поштовање заједничког живота и старање о заједници живота на Земљи, побољшање квалитета људског живљења и мењање личног понашања људи ради прихватања етике одрживог развоја (В. Васић, 1996:59-60).

Усавршавање квалитета је постало и важан маркетиншки циљ јер се показало да је добит у корелацији са квалитетом добара и услуга и да инвестиције у квалитет доводе до стицања и одржавања предности на тржишту (Пх. Котлер, 1972:453). Увођењем еколошког квалитета производа, који је назван шестом димензијом квалитета, створени су тржишни услови за елиминисање негативног утицаја производа на животну средину, и то у свим фазама његовог животног циклуса - од производње, лагерована, продаје, транспорта па све до коначне потрошње. Процењује се да ће екокртеријуми квалитета производа постати главни критеријум оцене његовог укупног квалитета (М. Вукичевић, 2004:273).

До пре десетак година стандард ИСО 14000 био је још увек принова на пољу науке о квалитету и светских стандарда. Ступајући на снагу у првој половини 1996. године, он је почео да мења стандард серије ИСО 9000, чији је сертификат добило, за само пет година, 40000 предузећа у 95 земаља света. «Сада када је екологија постала један од најважнијих аспеката људског живота, природно је да се еколошке активности укључе у стандарде о квалитету» (П. Ендре, 1995:1). Увођењем еколошког система производа као нове пословне стратегије еколошки оријентисаног менаџмента, очекивао се огроман стимуланс за извозно оријентисану привреду (Министарство заштите животне средине, 1995:2).

Повезаност заштите и унапређења човекове средине са квалитетом живота добро се види већ из податка да се термин квалитет живота почео употребљавати почетком 1960-их година, баш у време када је дошло до нарушавања еколошке равнотеже у ширим размерама, а не само услед повећања стандарда у индустријски најразвијеним земљама. Отуда је унапређење квалитета човекове средине претпоставка али и значајна компонента побољшања квалитета живота. Под човековом средином се подразумева како његова природна, тако и друштвена средина. Квалитет човекове природне средине обухвата не само њену заштиту од деградације него и изграђивање квалитета живота у новим условима технолошког развоја. Квалитет човекове друштвене средине обухвата услове рада, становања и комуницирања, проблем пренасеље-

ности, интензивну култивацију целих предела итд. На тај начин се обезбеђује не само биолошки опстанак човека него и његова афирмација као свесног, стваралашког, вредносног и слободног бића (Д. Марковић, 1992:105-112).

Пошто је квалитет живота одредио као егзистенцијалну ситуацију (не)задовољности потреба, В. Лай (1991:298-314) их даље дели на материјалне, социјеталне и персоналне. На основу радова аутора који су се бавили истраживањем нивоа, начина и квалитета живота, одређује се за четири темељне димензије квалитета живота - социјално благостање, сигурност, слободу и самореализацију (индивидуализацију). Сваку димензију прате скупине индикатора, субјективне и објективне нарави. Као показатељи социјалног благостања узети су квалитети исхране, становања, услова рада, здравља, одмора и рекреације и образовања. И Д. Сефарагић (1991:361-371) истражује објективне услове и субјективне процене услова становања, у које укључује и еколошке услове стамбене околине. М. Златић (1991:411-418), на основу ставова испитаника конструира индекс еколошке угрожености, у месту боравка и на радном месту. Међутим, М. Андевски и О. Кнежевић-Флорић (2002:27) констатују: «До сада није прецизно дефинисано који елементи улазе у тзв. квалитет околине или прецизније, који конструкти околине су релевантни за образовање».

У домаћој литератури о квалитету живота се, најпре, почело расправљати у оквиру разматрања о животном стандарду, а после тога и у вези са проблемима животне средине (Д. Марковић, 1992:106). Увидело се, наиме, да пораст доходка не води аутоматски до повећања квалитета животног стандарда па се уз његову квантитативну (ниво живота) почела проучавати и његова квалитативна страна (Е. Берковић, 1977:7). За неке ауторе квалитет живота се одређује на основу: »1. материјалних добара, који се исказују као лични и друштвени стандард и 2) квалитета животне средине у којој људи живе, раде и одмарају се» (М. Љешовић, 1987:116). По Јоже Горичару (1985:175-176), постоје три целине индикатора или показатеља квалитета живота - природна средина, друштвена средина и индивидуалне особености. «чиста природна средина је један од првих услова за одговарајући квалитет живота» (с.575). У последње време, она постаје значајнија од свих других јер од ње зависе основни услови живота, а то ће рећи и сам опстанак. Отуда «материјално благостање и потрошачка моћ нису ни једини ни главни разлог високог квалитета живота» (с.575). По Д. Коковићу (1989:64), квалитет живота се не постиже новим повећањем обима производње већ само његовим остваривањем у свакодневном животу у функцији аутентичних потреба. Теорије о квалитету живота су се нарочито умножиле у оним земљама где је прекомерна потрошња водила ка редуковању свакодневног живота на квантум.

Појам квалитета живота још увек није јасно одређен, па је знатно отежана и његова операционализација. Д. Марковић (1992:107) га дефинише као «подмиривање потреба људи у одређеним друштвеним условима са осећањем задовољства што се на начин и у одређеном обиму потребе подмирују у оквиру дате вредносне оријентације». У мери у којој је нашла место у вредносној оријентацији друштва или неког његовог дела, здрава природна средина је обухваћена појмом квалитет живота. У

расправама о квалитету живота чак се и констатује да су вредности његови показатељи. Дакле, рекли бисмо, вредносна компонента је суштински конституенс и конструкт квалитета живота и квалитета животне средине. Овај аутор исто тако истиче да овај појам није ни чисто субјективан, ни чисто објективан и да је променљив а не статичан. И за Д. Тодића (1998:176-177) «квалитет животне средине је увек стање неких основних вредности које су дефинисане квалитативно и квантитативно». По М. Мишковићу (1997:158), у парадигми квалитета живота мора да постоји динамички склад између њених основних компоненти - материјалних добара, нематеријалне потрошње и квалитета животне средине.

И други аутори наглашавају динамичку страну квалитета живота, али и квалитета човекове околине, односно средине, која је и по субјективној и по објективној димензији научно имплицирана у појму квалитета живота. Квалитет живљења је степен «задовољавања човекових потреба с обзиром на његове аспирације и објективне могућности» али је, с обзиром на развијеност друштва, историјски релативан појам (И. Цифрић, 1989:74). Али већ данас има све мање могућности за ширење квалитета живота а све је већи проблем да се он репродукује у датим границама и са датом структуром. Тек ако је материјални или економски раст у корелацији са квалитетом живота, може се говорити о позитивним тенденцијама развоја. Једна од објективних тенденција постиндустријализма је промена вредности према квалитативном живљењу. Уз елементарна људска права на здраву животну средину све су гласнији захтеви за право на информације о квалитету уче и шире животне средине. Проблем квалитета околине везан је пупчаном врзцом са квалитетом живљења. То се јасно види и у порасту сензибилитета за последице еколошке кризе у дискусијама о квалитету живљења. Проблематизује се операционализовање појма квалитета живљења помоћу социјалних индикатора који служе за мерење животног стандарда. Али суштински проблем квалитета живота није само одређивање животног стандарда, ни методолошки проблеми одређивања индикатора већ потреба за дубоком променом друштвеног вредносног система. Циљ демократске заједнице, утемељене на конкретној утопији, јесте квалитет живљења (И. Цифрић, 1989:157, 167, 170, 194, 326).

Уочено је да се еколошка криза, у основи, манифестује као ишчезавање квалитета животне средине (М. Станковић, 1989:215) али и да «криза околине није ништа друго до криза вредновања» (Д. Коковић, 2002:17). Квалитативна, односно вредносна димензија омогућава да се разликују појмови животни стандард, стил и начин живота. Животни стандард означава задовољавање потреба у квантитативном, а стил живота у квалитативном, вредносном смислу. Али док су вредности смернице, циљеви, уверења који оријентишу акцију, стил живота је актуализација животних опредељења и услова у самом понашању. Међутим, док стил живота представља обрасце понашања који чине специфичну оријентацију у задовољавању потреба, начин живота, као шири појам, осим стила живота обухвата и начин привређивања и животну организацију (Фулгози - Радин, 1982:27). За М. Мишковића (2001:5л), «најважнија вредност утопијских визија младих јесте квалитет

људског живота у свим његовим димензијама - од чистог ваздуха и воде, до демократије и слободе».

Можемо закључити да је еколошка вредносна оријентација већ увелико формулисана као еколошка парадигма, која на нов начин организује нашу слику света. Она је мноштвом нити повезана са квалитетом животне средине као битним конституентом и конструктом квалитета живота и одрживог развоја.

ЛИТЕРАТУРА

Андевски М.- Кнежевић-Флорић О. (2002), *Образовање и одрживи развој*, Нови Сад.

Берковић Е. (1977), *Квалитет животног стандарда*, Београд.

Цифрић И. - Чулиг Б. (1987), *Еколошка свијест младих*, Загреб.

Цифрић И. (1988), *Сувремено индустријско друштво и еколошка криза*, у: *Друштво и еколошка криза* (прир. И. Цифрић), Загреб.

Цифрић И. (1989), *Социјална екологија*, Загреб.

Цифрић И. (1990), *Еколошка адаптација и социјална побуна*, Загреб.

Цифрић И. (1990а), *Социјално-еколошке оријентације у селу и граду*, *Социологија села*, бр. 109-110.

Чичек Ј. (1990), *Еколошки аспекти руралног развоја у Хрватској*, *Социологија села*, бр. 109-110.

Деспотовић Љ. (1993), *Екологија као критика модерности*, Нови Сад.

Ендре П. (1995), *Суштина и садржај ИСО 14000*, у: *Зборник радова са семинара Како се припрема за пројектовање, увођење и атестирање система управљања животном средином према стандардима ИСО 14000*, (ред. Ж. Митровић), Београд.

Флере С. Ђ Марјановић М. (1984), *Друштвена условљеност правних вредности*, *Зборник радова*, Правни факултет у Новом саду, бр. 1-3, с. 57-76.

Горичар Ј. (1985), *Могућности вишег квалитета живота*, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 5-6.

Јовановић К. (1988), *Унапређење еколошке ефективности економског развоја*, у: *Квалитет животне средине и економски развој* (ред. Б. Миленовић), Ниш.

Кирић А. (1996), *Од антропоцентричне ка екоцентричној етици*, у: *Екологија и етика*, (прир. В. Павловић), Београд.

Коковић Д. (1989), *Квалитет живота и хуманизација свакодневице*, у: *Екологија и криза*, Поља, Нови Сад.

Коковић Д. (2002), *Екологија - нови изазов за образовање*, у: *Еколошка свест и еколошко образовање деце и омладине*, (ур. С. Макевић), Шабац.

Kotler Ph. (1972), *Marketing management: analysis, planning and control*, New Jersey.

Кундачина М. (1998), *Чиниоци еколошког васпитања и образовања*, Ужице.

Lau V. (1991), *Квалитета живота становништва Хрватске*, *Социологија*, бр.3.

- Љешовић М. (1987), Критеријум економичности у оптимализацији квалитета животне средине, у: Самоуправно друштво и екологија (ур. Д. Вуловић), Београд.
- Марјановић М. (1983), Вредносне оријентације младих према селу и граду, у зборнику Омладина и друштвене кризе, Београд, с. 240-255.
- Марјановић М. (1995), Вредносна и нормативна димензија културе, *Зборник радова*, Филозофски факултет у Новом Саду, с.47-57.
- Марјановић М. (2001), Вредносна димензија демократске политичке културе, *Правни Живот*, бр. 12, том IV, с.673-684.
- Марјановић М. (2002), Еколошка едукација: искуства и ставови Новосађана, у: Еколошка свест и еколошко образовање деце и омладине (ур. С. Макевић), Шабац.
- Марковић, Д. (1992), Социјална екологија, Београд.
- Милардовић А. (1988), Еколошки алтернативни интереси, у: Друштво и еколошка криза (прир. И. Цифрић), Загреб.
- Министарство заштите животне средине (1995), Програм еколошки менаџмент стандард ИСО 14000, Београд.
- Мишковић М. (1997), Еколошка криза и еколошка свест омладине, Београд.
- Мишковић М. (2001), Омладина и екологија, Шабац.
- Павловић В. - прир. (1997), Екологија и религија, Београд
- Павловић В. (1988), Екологија и политички систем, у зборнику радова Друштво и еколошка криза (прир. И. Цифрић), Загреб.
- Павловић В. (1996), Екологија и етика, у: Екологија и етика (прир. В. Павловић), Београд.
- Перасовић Б. (1988), Еколошки покрети као изазов, у: Друштво и еколошка криза (прир. И. Цифрић), Загреб.
- Радин Ф. (1988), Хијерархије и структуре друштвених вриједности, у: Фрагменти омладине (прир. Ф. Радин), Загреб.
- Сефарагић Д. (1999), Квалитета станавања у градовима и селима Хрватске и уже Србије, *Социологија*, бр.3.
- Станковић М. (1989), Одгој, образовање и еколошки проблеми, у: Еколошке дилеме (прир. И. Цифрић), Загреб.
- Тодић Д. (1998), Квалитет животне средине у значајнијим међународноправним инструментима, у: Квалитет животне средине и економски развој (ур.Б. Милановић), Ниш.
- Васић В. (1996), Етика и еколошки отпор средине, у: Екологија и етика (прир. В. Павловић), Београд.
- Вукићевић М. (2003), Еколошко освешћивање човечанства, *Зборник радова*, Правни факултет, Нови Сад, бр. 3.
- Златић М. (1991), Еколошка угроженост у насељима Хрватске и уже Србије, *Социологија*, бр.3.

БОЖО МИЛОШЕВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

РАД И ВРЕДНОСТИ: КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У РАДУ И ВРЕДНОВАЊЕ РАДА У ДРУШТВУ

Резиме: У чланку се разматрају промене у вредновању рада, које настају под утицајем социокултурних вредности у модерним друштвима. Прво се наглашава смисао таквих анализа у друштвима, у којима се рад појављује пре свега као средство борбе за егзистенцију, као што су тзв. постсоцијалистичка. Затим се анализирају они трансформативни процеси у модерним друштвима који утичу на "задобијање" квалитета живота у раду. Они се огледају у настојању актера рада (радника у процесу рада, радничких синдиката, стручњаштва и менаџмента) да побољшају своје услове живота у раду. На крају, анализирају се могући видови вредновања рада у друштву, које се излажу (1) кроз "етику рада" (рационалистички аскетизам "протестантиза-ције"; "идолатрију рада" у социјализму и толстојевско-православно заговарање такве "етике рада" која је у функцији "гушења гордости у човеку") и (2) кроз "етику уживања" изван рада, (тј. "хедонизацију рада").

При томе, у чланку се обрађују утицаји трансформативних процеса у сфери рада на промене у вредновању рада у модерним друштвима.

Кључне речи: рад, вредности, квалитет живота, етика рада, хедонизација.

А— Приступ проблему

На први поглед може изгледати да расправа о односу рада и вредности представља пуку уобразиљу тобоже отуђених интелектуалаца, јер друштвени услови у којима живимо нису ништа друго него сурова реалност "економије преживљавања". Отуда се у таквим друштвеним условима често сматрају вредним само оне расправе које описују и анализирају ту реалност, коју данас именујемо као постсоцијалистичка транзиција. Како "економија преживљавања" намеће борбу човека са оскудицом, и то борбу "од данас до сутра", то се однос према расправи о утицају вредности на рад може површно протумачити као

одвлачење пажње од "горућих" егзистенцијалних проблема велике већине људи у овом друштву. Таква свест велике већине припадника сиромашних постсоцијалистичких друштава очекује од научника да понуди решења, или бар да шири наду, у смислу нуђења "визија" које - иако нереалне - треба да оснаже жељу да се што пре побегне из стања беде и оскудице. Та свест тежобне свакодневнице често наилази на одјек код оних научника који више рачунају са популарношћу, него са истинитошћу својих "научних" исказа.

Због тога се у њиховом одабиру тема и расправа унапред рачуна са таквим исказима који, са једне стране, говоре народу оно у шта жели да верује, а, са друге, нуде владама појединих земаља оне исказе које хоће да чују. Реч је о таквим исказима који су пуну "подразумевајућих" ставова и који су најчешће заоденути у метафоричка образлагања свакодневног живота. Иако метафоре могу да буду интересантне, у експресивно-изражајном смислу, оне саме по себи увек нешто скривају. Отуда њихова употреба у науци најчешће завршава у тзв. теоријама завођења. За разлику од метафоричког, експресивно-изражајног језика, научни језик, као рационално-дискурзивни израз, управо тежи да ништа не скрива. Отуда они научници који се служе метафорама не могу да задовоље рационални социолошки дискурс, чија је основна одлика у томе што јавности саопштава оно што стварно јесте и што би могло да буде под одређеним условима.

Претходну напомену је потребно имати у виду посебно када се расправља о вредностима којима се осмишљава рад и које усмеравају радне активности и процесе ка "задобијању" одговарајућег квалитета живота актера у раду модерних друштава.

Б) — Промене у квалитету живота актера рада у модерним друштвима

Квалитет живота људи у раду је само ужи сегмент укупног квалитета живота разних структуралних сегмената (група, класа, слојева) којима људи припадају у оквиру неког конкретног друштва. Отуда се вредновање рада у неком друштву не може разумети независно од интересне усмерености тих структуралних сегмената друштва. Ствар је емпиријских социолошких истраживања да утврде ту међузависност.¹¹⁰ Оно што се може, истаћи као релевантно за разумевање наше анализе из досадашњих социолошких истраживања је (1) сазнање да су вредносне оријентације и на њима уобличене "животне оријентације" припадника конкретног друштва условљене сфером рада и (2) сазнање да их на деловање покрећу три групе потреба (егзистенцијалне, културно-рекреативне и потребе за друштвеношћу) (Поповић и сар. 1977: 125).

---

¹¹⁰ У српској, и шире - у бившој југословенској - социолошкој јавности, позната су истраживања "животних стилова", чија се диференцираност образлаже различитом слојном припадношћу, а сама слојна припадност се доводи у везу са постојањем (и обликовањем) различитих групних интереса (Болчић, у Поповић и сар. 1977: 72).

Међутим, ранија социолошка истраживања квалитета (и стила) живота нису експлицитно узимала у обзир стварну чињеницу да и квалитет живота актера рада (у сфери рада!) може да утиче на различито вредновање самог рада, у чијем средишту се они налазе, и да, посредством тог вредновања, они могу да утичу на вредновање рада у друштву. При томе, треба имати у виду да вредности чине основу културе, коју актери рада усвајају (као спољне императиве) током социјализације у конкретном друштву или неком његовом структуралном делу; а што може да има "обавезујући" карактер за појединца. Ако се, уз то, вредности "сусретну" са мотивацијом човека да активним деловањем задовољи своје важне потребе, тада се оне повезују са унутрашњом структуром личности; а што утиче на развој оних њених мотива у сфери рада који потпомажу друштвене вредносне оријентације. Сасвим је извесно да ће актери рада у (историјски) различитим организацијама рада различито вредновати рад и да ће му, у вези са тим вредновањем, придавати различита значења, која потом могу утицати на њихово задовољство или незадовољство животом у организацији.

Степен задовољства радом само је показатељ квалитета рада (и живота) људи у раду. У том смислу можемо да разумемо потребе појединих актера рада за променама у организовању рада и променама организација рада у модерним друштвима.

Најзначајнији актери рада, без којих се не може произвести неки производ или пружити услуга, су: радници (односно запослени у процесу рада), али и њихове организације (пре свега, синдикати), затим менаџмент, али и разне асоцијације послодаваца и, на крају, стручњаци и њихова професионална удружења. ●д квалитативних особености свих тих актера посебно, и свих заједно, зависи квалитет рада и квалитет производа или услуге. У квалитету социокултурних веза и односа између актера рада може се, социолошким анализом, утврдити шта сам рад за њих значи и како га они вреднују. Отуда ћемо се задржати на краћем образлагању неких квалитативних "помака" у сфери рада модерних друштава, који илуструју промене у квалитету живота актера рада, а потом и у вредновању рада у тим друштвима.

Када је реч о актерима у процесу рада (**радницима**, у најширем смислу речи), можемо истаћи савремена настојања да се "сивило" крутих бирократских организација рада замени "животношћу" (флексибилних облика организовања рада, како би се побољшао квалитет рада и живота људи у раду. Тај процес тзв. Дебирократизације организација започео је пре неколико деценија, са циљем да се "безживотна" бирократска организација или тзв. организација У-форме (*Unitary form*), која се огледа у облику вертикалне линије управљања и координације између актера рада, замени неким "животнијим" обликом организовања. У почетку се та промена огледа у виду површног ("козметичког") пре-обликовања круте бирократске форме комуникације и у његовим "пре-именовању" као организација М-форме (*Multi-divisional form*), у којој се бирократски облик "разбија" на низ самосталних целина ("дивизиона") према томе коју врсту производа или групе производа треба да понуди тржишту: Та промена је утицала да се колико-толико побољшају услови рада људи у процесу рада, иако се

суштински није променио бирократски облик централизованог одлучивања.

Слабости организације рада М-форме испољиће се посебно под утицајем општедруштвених прилика 70-тих и 80-тих година 20-тог века (стагфлација, рецесија, развој информатичке технологије, глобализацијска конкуренција и продор нових актера на светском тржишту). Борба за профите и доминацију на светском тржишту намећула је "преиспитивање" и тог облика организовања рада. Наиме, искуствена истраживања, као и сама пракса организовања рада, указали су да "расчлањавање" бирократских организација на "дивизионе" није довољно подстицајно за испољавање умећа и вештина актера у процесу рада, иако је такав облик организовања могао да утиче на побољшавање услова рада у неким од тих организационих сегмената.

Неки најновији развојни процеси, који настају под утицајем "глобалне економије", као што су готово неограничен размах слободног тржишта, приватизација и "повлачење" тзв. државе благостања, обликовање глобалних животних стилова и тријумф индивидуалности (Болчић, 2003: 143), утичу на даље "прилагођавања" организација рада потребама актера рада у процесу рада (радницима). Иако се у тим "прилагођавањима" најчешће не ради о суштинској промени моћи међу актерима у организацијама, она су усмерена ка побољшању квалитета рада и квалитета живота у раду (*Quality of Working Life*) свих актера, а имају циљ да се они подстакну ("мотивишу") на што продуктивнији начин рада, који би им омогућио пожељни квалитет живота. У том смислу, ти подстицаји смерају ка развоју што позитивнијег односа према раду код свих актера рада, односно ка вредновању рада као предуслова за осмишљавање властитог живота. Настоји се, дакле, егзистенцијална нужност осмислити као престижна вредност живота, тако што ће се побољшати квалитет рада на радном месту; који се пре свега изражава кроз могућност испољавања умећа и вештина у процесу рада.

Иако је стварност радних процеса још увек много "суморнија" од тих почетних настојања, ипак постоје препознатљиви "наговештаји" који указују да настају неки новији, "флексибилнији" облици организовања рада, који потпомажу престижније вредновање рада у модерним друштвима. То је посебно значајно за оне организације које ангажују све **стручније** актере рада, који могу да обављају послове код куће сами или повезивањем у "виртуелне тимове", посредством "електронских мрежа" комуникације (тзв. *Tele-Work*).

Када је реч о променама организовања рада, под утицајем сложених друштвених процеса глобализације, онда је потребно истаћи да се мање или више успешно обликују све пожељнији облици организовања рада, као што је тзв. организација високог учинка (*High Performance Work Organization*). Особеност таквог облика организовања рада састоје се у томе што подржава квалитативно унапређивање процеса рада, које потпомаже да се рад више вреднује и да се, посредством таквог рада, настоји осмислити властити живот актера рада, а самим тим и унапредити њихов квалитет живота. Такве организације (у настајању) настоје развити поверење између актера у раду и њиховог поверења у друштво, затим настоје да актере рада подстакну на "предан" рад, на лично усавршавање и стално испољавање умећа у процесу

рада, као и на (предузимљиво) залагање за што бољу зараду (Appelbaum, 2003).

Глобализацијски процеси у сфери рада још једном су потврдили разне истраживачке социолошке налазе који указују на недовољност решавања многих организационих проблема само уз помоћ »узнапредовале« технологије. Ако је технологија и могла да »решава« неке организацијске проблеме који су у вези са растом, она се показала сасвим недовољном у глобализацијским економским процесима одрживог развоја.

Одрживи економски развој захтева синхронизовано усклађивање («синергија») економских и социјалних циљева организације у »турбулентној« средини. Тако усклађеног развоја не може бити без сарадње свих актера рада у организацији. Отуда не губи на значају настојање **синдикалних** организација да се та сарадња подстакне у виду разних облика партиципације. Како су синдикати увелико оптерећени бирократизмом, то су мање способни да се прилагођавају изазовима глобализације. Због тога настају неки нови облици организовања, у виду специфичних невладиних организација, који настоје да подстакну актере рада на партиципативније учешће у организационим и уопште у друштвеним процесима; како би се побољшала њихова међусобна сарадња на остваривању заједничких циљева организације и друштва. Та настојања синдиката и тих специфичних невладиних организација »иду у сусрет« неким новим настојањима менаџмента у организацијама - као што су организационо повезивање запослених у »радне тимове«, »крugове квалитета« и разне видове »редизајнирања рада« - који имају циљ да се »гради" поверење« међу запосленим, путем разних консултативних састанака и повременим »колективним преговарањима«, на којима се синдикати целовитије информису о (планираној) политици организације, уз могућност да на њу утичу (International Labour Organisation, 1999).

То су само неки од начина »ломљења« круте бирократске организације рада високоиндустријализованих друштава, који су почетни кораци у друштвеној ре-дистрибуцији моћи, власти и статуса и у којима се садрже потенцијалне могућности за побољшање квалитета рада и посебно »људских ресурса« у организацијама рада (European Comission, 1977).

Савремена настојања у индустријски високоразвијеним друштвима да организационим мерама побољшају квалитет живота у раду не односе се само на актере који се налазе у средишту радног процеса (раднике, радничке синдикате и стручњачке), већ и на актере управљања и руковођења (**менаџмент**). Када је о тим актерима реч, онда треба имати у виду да се предузимају разноврсна социолошка (и не-социолошка) истраживања, која имају пре свега професионално-практичну функцију у организацијама рада. То су она савремена истраживачка настојања да се, комбинацијом објективне науке са оријентацијом на промену, побољша квалитет управљања тзв. људским ресурсима у процесима рада. У социологији организације та се настојања препознају као нови приступ "људском чиниоцу" у раду и именују се као "организационо понашање" (*Organizational Behavior*).

Отуда се у тим настојањима придаје велика пажња "вођству" или "лидерству" (*Leadership*), од кога се очекује да управља понашањем људи у организацијама рада, како би се остварила предност на тржишту помоћу радних потенцијала (умећа) које они имају (Стефановић и др. 1999: 363). На тај начин, "вођство" се третира као једна од функција менаџмента (поред функција планирања, организовања и контроле), и оно се састоји у умећу утицања на запослене како би се остварили организациони циљеви (Мојић, 2003: 11).¹¹¹ Истраживање могућности да се класичним менаџерским управљањем организацијама "придода" функција "вођства" (и "лидерства") је тај "додатни" показатељ оријентације на побољшање квалитета живота људи у раду.

Промене у квалитету рада, које смо анализирали посредством трансформативних показатеља који обележавају актере рада, могуће су у оним друштвима у којима рад представља једну од престижних социокултурних вредности. То су "радна друштва", која почивају на тржишном начину привређивања и на предузетничком пословању. Самим тим што у тим друштвима (предузетнички) рад представља једну од престижних вредности, то актере рада подстиче ("мотивише") да у његовим организационим облицима рада испоље своје радне квалитете (умећа) (Милошевић, 2004: 412). У том смислу се модерне организације рада показују, не само као облици борбе за егзистенцију и за стицање профита и доминације на тржишту, него и као (једино могућа) средишта за испољавање умећа велике већине људи.

В— Вредновање рада и квалитет живота у модерним друштвима

Преко мотивације људи можемо допрети до сазнања о вредностима које стоје у њеној позадини, а преко тога до разумевања квалитета живота (Дрјахлов, 1997: 171). Наиме, из интензивности и напрегнутости радног понашања појединих актера можемо да утврдимо колики је утицај мотивације на промене "животне ситуације" и, уопште, њиховог квалитета (и стила) живота. У том смислу, степен мотивације за рад се јавља као показатељ разумевања одговарајућег квалитета (и стила) живота актера рада.

Отуда би се могло, без много ограда, тврдити да је квалитет живота људи у модерним друштвима увелико одређен квалитетом рада и квалитетом односа између актера у разнородним друштвеним организацијама. Модерни човек је још увек, како је то пре више деценија приметио Вилијам Х. Вајт Млађи, "човек организације" (Вајт Млађи, 1967), иако се прижељкује да он буде "човек асоцијације". Та "прижељкивања" имају реално упориште у људским потребама и вреднос-тима, које се не могу свести само на ону димензију коју намеће класична (бирокуратска) организација (рада).

---

¹¹¹ Појам "лидерство" се често користи као синоним са термином "вођство", иако се "лидерство" више односи на креирање "визије" и "мисије" организације, које треба да подстакне људе на промену понашања (Мојић, 2003: 11).

Сасвим је извесно да ће у друштвима "размрвљеног рада" и ригидне бирократске организованости бити другачији однос човека према раду, него у друштвима са "асоцијативним" и партиципативним облицима повезивања; почев од радног ангажовања, преко политичког деловања и културног самоизражавања, до рекреативног "упражњавања" игре и "забаве".

Како ће се човек односити према раду, зависи од тога шта рад за њега значи, односно зависи од тога како он вреднује рад. С обзиром да се у сваком вредновању испреплићу објективни и субјективни чиниоци, то су вредносне оријентације појединаца зависне од вредновања рада у ширим социокултурним оквирима. Отуда се у историјској пракси разних друштава могу препознати три доминантна вида вредновања рада (Дрјахлов и др. 1997: 148):

вредновања рада као позива, којим се жели задобити "милост Божија" (нпр. у протестантској варијанти хришћанства);

- 1) вредновање рада као обавезе и "дуга" према добробити друштва (нпр. у пракси социјалистичких друштава) и
- 2) вредновање рада као (најпрече) потребе човека да се сузбија, "гуши" његова гордост (нпр. православна "радна етика" коју је заговарао Лав Толстој).

Сваки наведени вид вредновања рада ("етике рада") оставља препознатљиве последице, како на квалитет живота у раду, тако и на структуралне особености конкретних друштава.

Г) — "Етика рада" (социокултурни аскетизам) и дехуманизација рада

Вредновање рада као позива, како је то социолозима познато, подстакло је свеопшту рационализацију, како процеса рада и његовог организовања, тако и рационализацију целокупног друштвеног живота. Рационализација, као спој рационалног знања и практичног деловања, дала је подстрек "размађивању" света (како је то Макс Вебер наглашавао), а рад учинила првом животном потребом човека модерних друштава. Под утицајем рационализације, исчезавају предмодерне представе о раду као "казни Божијој за грехе прародитељске". Иако је тај рационализам ("протенстатизације рада") дао почетни импулс за традиционално пре-вредновање рада, његова рационализација се није на томе зауставила.

Каснији развој друштвене и, посебно, техничке поделе рада утицаће на пораст отуђености човека у раду и уопште у друштву. Отуђеност се увек јавља када се рационалним средствима настоје постићи ирационални циљеви и када се целовитост људске егзистенције настоји подредити тим средствима. Процес рационализације се тако добрим делом преокренуо у процес подређивања разноврсних човекових потреба "потребама" ужих или ширих техно-организационих целина. Најизразитија последица тог "обрта" рационализације препозната је давно у социолошкој литератури као тејлотизам. У том смислу, тејлотизам се препознаје као "тамна страна" вредновања рада као позива.

Тејлоризам се, у 20-том веку, испољавао у својим различитим видовима. Са једне стране, разне варијанте његовог испољавања у

индустријски развијеним друштвима, са развијеном тржишном привредом ("радна друштва"), почивале су на тежњи за увећањем профита. У "позadini" стицања профита стајало је вредновање рада као позива.

Са друге стране, у (бившим) социјалистичким системима, са доминацијом командно-планског (етатистичког) начина рада и привређивања ("политичка друштва"), тејлоризам се испољавао у својој специфичној варијанти "идолатрије рада". Рад се вредновао као "дуг према друштву/заједници", а у ствари радило се о идеолошком подстицању људи недовољно економски развијених или неразвијених друштава на "самопрегоран рад", тј. такав начин рада у коме доминантну улогу има психо-физичко "цеђење зноја".

Такво вредновање рада (у социјализму) се још имењује као "стахановштина" (Милошевић, 1990: 59, 219). То је такав начин рада непосредних актера рада (радника) који се препознаје по томе што им одузима снагу а за узврат не пружа ништа (Епштајн, 2001: 46). Могло би се, дакле, рећи да је "стахановштина" специфичан друштвеноисторијски израз "рационализације", који се заснива на идеолошком "наметању" рада као врхунске вредности у друштвима која се налазе на прелазу између традиционалних (аграрно-руралних) у модерна (индустријско-урбана) друштва. Такав вид "рационализације" посебно је (био) изразит у почетним периодима индустријализације (бивших) социјалистичких друштава, али га је идеологија наводне друштвене једнакости ("егалитаризам") одржавао и у каснијим периодима њиховог трајања.

У каснијим периодима развоја тих друштава, све више се "стахановштина", као показатељ "социјалистичког тејлоризма", уобличавао у преносива културна значења, која су попримала вредносне оријентације "пожељног" облика квалитета живота у друштву. Као специфичан "одраз" тих значења у литератури и уопште у стваралаштву (тзв. Соцреализму), Михаил Епштајн (Михаил Епштейн) је то назвао "блуд рада". "Блуд рада" се огледа у томе што су "сви ... радили заједно да нико не би могао да ради за себе, да би љубав према раду остала дрхтава, чиста и неодговорна" (Епштајн, 2001: 47/48, посебно). Као што "блуд" неког човека почива на недовољно јасној свести о последицама (које најчешће прима са равнодушношћу), тако се и безрезервно "препуштање" уживању у раду ("блуду рада") као јединој вредности живота не обазире на вредности његових резултата. За такав однос према раду, важно је једино да се, посредством њега, жели "доживети" горко задовољство и заборав тегобне свакодневнице, уз надање да ће човек-радник тиме показати своју оданост бар "овоземаљским боговима".

Такав однос према раду је сасвим близу Толстојевом "заговарању" радне етике (иако сам Толстој у томе нема нити је могао имати било каквог удела!), по којој је најпреча "овоземаљска" потреба човека да радом "гуши" своју гордост: како би показао своју "смрност" према "Свевишњем" и како би на "оном свету" задобио "милост Божију". Та блискост, у ствари, указује на "прожимање" неких замисли о раду у оквиру "православне етике рада" са тзв. прилагођавањима социјалистичке "идолатрије рада" конкретним социокултурним условима.

Савремена трансформација "етике рада", из "тегобног социјализма" у "тегобни постсоцијализам", креће се између "економије преживљавања" и "културе сиромаштва". Уместо сигурног "диринчења" у командно-планској привреди, на делу је борба за било какав (пристојан?) посао. Српско-

црногорско друштво, почетком трећег миленијума, је управо такво пост-социјалистичко друштво које се препознаје по "мањку послова", са стално растућим бројем незапослених људи. Међутим, и у знатно економски развијенијим друштвима та групација људи бива све незадовољнија квалитетом живота, и поред тога што се настоји побољшати њихов стандард активном социјалном политиком државе (Болчић, 2003: 329).

"Економија преживљавања" у већини постсоцијалистичких друштава је само специфичан продужетак "економије прикраћеност" (*Shortage Economy*) - како је својевремено мађарски економиста Корнаи назвао централистичко-плански начин привређивања (Tunzelmann, 1997: 289).

У оним постсоцијалистичким друштвима у којима је на делу процес продужене транзиције, као што је "разорено" српско друштво, "економија преживљавања" условљава ширење "културе сиромаштва", као специфичног израза (оскудног) квалитета живота (Милошевић, 1993: 22-24). Њена специфичност се огледа у томе што се борба за преживљавање ("од данас до сутра") преноси на културно преносива значења, у којима се сам живот вреднује као средство за живот. Отуда је у тим условима велика већина заокупљена свекодневним прибављањем средстава за егзистенцију, а будућност им се јавља као скуп илузија којима се настоји компензовати оскудица у садашњини.

Ако су "социјалистички тејлоризам и "блуд рада" представљали суб-мисивно бекство од живота и "гордо посртање" човека у свету рада, "култура сиромаштва" представља њихов крајњи израз.

Отуда се тежња постсоцијалистичких друштава ка тржишном начину рада и привређивања испољава пре свега као борба за социокултурно превредновање (социјалистичког) наслеђа и за његово одбацивање као историјске алтернативе тржишном начину рада и привређивања.

Д) — Од "етике рада" до "хедонизације рада" (и социокултурног хедонизма)

Напред анализирани облици "етике рада" имали су и имају различиту друштвеноисторијску трајност и просторну распрострањеност. Њихова најизразитија заједничка особина састоји се у томе што се рад "прихвата" као врхунска вредност, којом се осмишљава сам живот. Иако је ту више реч о "теоријским конструкцијама", него о много сложенијој социокултурној стварности, из историје социолошких истраживања - од Макса Вебера (Weber, 1968) до Андреаса Буса (Бус, 1994) - познато је да је "неговање" "етике рада" имало значајан утицај на развој модерних друштава.

Међутим, у сенци "етике рада" опстајао је мање или више видљив и другачији однос према раду, било појединаца, било ужих или ширих слојва друштвене структуре. Реч је о односу актера рада или целог друштва према раду, не као вредности по себи, него као средству за (лично) уживање и за постизање других (важнијих) егзистичких циљева и вредности.

Могло би се рећи да је "етика рада" ("аскетизам") подстакла, а "етика уживања" ("хедонизам") омогућила развој квалитета живота у модерним друштвима. "Хедонизација рада" је подстакла и подстиче развој и умножавање све разноврснијих потреба и истовремено ствара средства за њихово (масовно) задовољавање. Свеопштом "маркентизацијом" сфере рада, посебно

потрошње, "стварају" се стварне или лажне (изманипулисане) потребе; за чије задовољење се, потом, траже и "проналазе" одговарајући начини и средства. Отуда се примећује да средства за "упражњавање" слободног времена постају све бројнија, разноврснија и сложенија, него што су то средства која се користе у радном времену (Милошевић, 2004: 84).

Развој масовне производње и масовне потрошње, у модерним друштвима, омогућили су да се хедонистичке вредности "пробију" и изађу на "површину" из сенке "етике рада". Међу првим аналитичарима, који су запазили и анализирали ту тенденцију у модерним друштвима, био је Торстен Веблен. Његова анализа "потрошачког менталитета" ("конзумеризма") средње класе и њеног настојања да, на тај начин, задобије (већи) друштвени престиж, постала су опште-препознатљива "места" у социолошкој и економској литератури (Veblen, 1966: 148, посебно).

Каснија, такође препознатљива социолошка истраживања и анализе модерних друштава - почев од 60-тих година 20-тог века до данас - само су потврдила да вредновање рада пада на лествици социо-културних вредности, и то оним темпом којим се у тим друштвима усвајају "хедонистичке вредности". Ту појаву је Антоњина Клосковска препознала као "етику забаве", која све више превладава над "етиком рада", посебно оном која се огледала у протестантском моралу обавезе (Клосковска, 1985: 152). Под утицајем "етике забаве" на рад се гледа много трезвенијим очима, него на активности изван рада. У раду нема више ништа узвишено, мистично. Рад се вреднује као средство за постизање квалитета живота (изван рада), личног пре свега.

Друге вредности, тј. вредности изван сфере рада, добијају на престижу. Те вредности се усвајају оном брзином којом се масовна култура шири и усваја. Квалитет живота се настоји постићи активностима изван света рада. У свакодневном животу, рад се почиње вредновати сасвим уско и ниско (као "идиотизам сеоског живота", као "идиотизам фабричког живота" и као "фах-идиотизам"). Треба, ипак, нагласити да се таква вредновања рада односе пре свега на "тамне стране" различитих облика историјске поделе друштвеног рада (пољопривреду, индустрију, услуге), тј. оне стране које коче развој човековог умећа и које блокирају његове иманентне тежње за слободом и људском солидарношћу.

"Бекством од рада", бар на кратко, у разне облике масовне културе (посебно "рекреације", забаве и разбигриге) својеврстан су показатељ (отуђеног) трагања за смислом живота изван стварног живота. Међутим, стварни живот велике већине људи модерних друштава још дуго ће бити у дубокој сенци рада као егзистенцијалне нужности.

Као што је "етика рада" припремила свеопшту рационализацију и инструментализацију сфере рада и целокупног друштвеног живота, тако и "хедонизација рада" условљава, не само продужетак његове инструментализације, већ и "бекство" од тегабне свакодневнице у све разноврсније облике (отуђене) забаве и разбигриге. То су најпрепознатљивије савремене промене у садржају квалитета живота. Међутим, иако се тиме тежиште квалитета живота помера од нужности ка слободи, то је још увек слобода у оковима борбе за егзистенцију велике већине људи.

ЛИТЕРАТУРА

Appelbaum, Eileen (2003), "The Transformation of Work and Employment in the U.S.: Challenges, Opportunities and Lessons", School of Management and Labor Relations & Center for Women and Work Rutgers, The State University of New Jersey, July 2003;

<http://www.popcenter.umd.edu/conferences/nichd/papers/appelbaum.pdf>.

Бус, Андреас Е. (1994), *Макс Вебер и Азија*, Градина-ЈУНИР, Ниш

Болчић, Силвано (2003), *Свет рада у трансформацији*, Плато, Београд

Држахлов, Н.И. и др (1997), *Социологија рада*, Филозофски факултет, Никшић

Епштајн, Михаил (2001), *Блуд рада*, Стилос, Нови Сад

European Commission (1997), »Greenpaper«;

http://europa.eu.int/comm/employment_social/pub_forms.pdf.

International Labour Organisation (1999), *Work Organisation*, »Impact of Flexibel Labour Market arrangements in the machinery electrical and electronic industries«, Part 4, ILO, Geneve; www.ilo.org/public

Класковска, Антоњина (1985), Масовна култура, Матица српска, Нови Сад

Мојић, Душан (2003), *Стилови вођства менаџера у Србији*, ИСИ Филозофског факултета, Београд

Милошевић, Божо (1990), *Техничкостваралаштво радника*, Народна техника Србије/Војводине, Нови Сад

Милошевић, Божо и др. (прир.) (1993), *Предузетништво и социологија*, Матица српска, Нови Сад

Милошевић, Божо (2004), *Умеће рада*, Прометеј, Нови Сад

Поповић, Михаило и сарадници, *Друштвени слојеви и друштвена свест*, Центар за социолошка истраживања ИДН, Београд, 1977; посебно прилог Силвана Болчића

Стефановић, Ж. и др. (1999), *Организација предузећа: теорије, структуре, понашање, развој*, Београд: Економски факултет

Tunzelmann, G. Nik von (1997), *Technology and Industrial Progress*, Edward Elgar Publishing, London

Веблен, Торстен (1966), Теорија доколичарске класе, Култура, Београд

Вилијам Х. Вајт Млађи (1967), *Човек организације*, Просвета, Београд

Вебер, Мах (1968), *Протестантска етика и дух капитализма*, "Веселин Маслеша", Сарајево

ЗОРАН МИЛОШЕВИЋ
Филозофски факултет
Пале - Српско Сарајево

ВАСПИТАЊЕ ЗА ВРЕДНОСТИ

Агресивност младих, квалитет живота, вредности и религија

Резиме

Аутор у раду анализира повезаност одсуства традиционалних и религиозних вредности у друштву, те квалитета живота са повећаном агресивности младих. Такође, сматра да је потребно искористити религиозне потенцијале да би друштво умањило проблеме, односно искористило одређена религиозна сазнања како би се, поред инсистирања на знању, почело и васпитавати младе за вредности.

Кључне речи

Агресивност, млади, квалитет живота, вредности, религија, вера, секуларизација

Увод

Разматрање питања агресивности младих у Републици Српској од стране социолога је запостављено. Такође и утицај (не)квалитета живота и религије на ову врсту понашања младих није боље третиран. Међутим, и социологија и религија имају шта рећи и понудити као трајнију вредност нашем друштву.

Према истраживањима урађеним у неким западно-европским државама од 100 ученика 22 посто је екстремно агресивно.²⁹¹ Стање са (негативном) агресивношћу младих на подручју српских земаља бележи иста правила. Што је друштвени развој био већи²⁹², а са њим и секуларизација²⁹³, већи је и број

---

²⁹¹ R. Winkel, *Дјеца коју је њенико одгајали*, Едука, Загреб 1995. Према Весна Булић. Агресивност младих и могућност помоћи, *Обновљени животи*, Загреб, бр. 1, 1999, стр. 69.

²⁹² «Посебна брзина и силина којом се у Италији развио процес индустријализације 'опустошила' је традиционалне културе те дубоко угрозила и дезорјентисала присутне колективне идентитете.» Исти аутор нешти даље констатује: Конкретно може се утврдити да у Италији није дошло до процеса преобликовања него до одређеног облика брзе замене, до раскида који је изазвао 'етичку празнину' и губитак утемељујућег спомена». Vito Orlando, *Млади i religija*, *Kateheza*, Zagreb, br. 2, 2003, str. 119.

агресивних иступа, па и малолетничког криминала и деликвентно понашања.²⁹⁴ На пример, у Србији се годишње, у просеку, изврши око 146.000 кривичних дела, од чега преко 21.000 дела или 14 посто од стране малолетних учинилаца.²⁹⁵ Важно је нагласити да је са економским (индустријским) развојем растао и криминал младих. Тако споменута «Студија о стању и кретању малолетничке деликвенције на територији Р. Србије...» указује да се малолетнички криминал увећава и да се креће од 2,2 посто у 1964. години до 4, 6 посто у 1969, односно 7,7 посто у 1972. години. У периоду од 1987. до 1993. године малолетнички криминал забележио је раст за 10 посто. Истраживања у Енглеској, на пример, осамдесетих година показала су да је број осуђиваних због пијанства код особа испод 21 године старости износио 190.000, а у Западној Немачкој евидентирано је 150.000 алкохоличара старости од 14 до 15 година. Наравно, у овим радњама је мноштво кривичних дела са примесам насиља (разбојништва, насилног понашања, убистава, силовања...). Све ово нас наводи на закључак да је оправдано довести у везу негативну младалачку агресивност са квалитетом живота и религијом. Зашто религијом? Религија ствара базичне и најтрајније вредности које се шире до цивилизацијских граница. На другој страни теолози тврде да је негативна агресивност младих последица одсуства вере у друштву, те да би њиховим верским васпитањем негативна агресивност била значајно смањена, пошто религије васпитавају младе за трајне (духовне) вредности. Несумњиво би то била велика корист за друштво, пошто би се побољшала безбедност конкретног друштва, умањили трошкови за полицијски апарат и васпитно-поправне институције, а тиме побољшао и квалитет живота.

Размотримо, дакле, проблем.

Дефиниције и њихове поруке

Под појом **млади** у овом раду сматрамо ону популацију која иде у школу или факултет²⁹⁶, односно популацију која није старија од 35 година. **Агресивност** је нешто теже дефинисати, пошто, с обзиром на последице, није довољно истражена. У том смислу је недовољно истражена и веза

---

²⁹³ «Последице сложености на религиозној разини односа се надасве одразило на ширење секуларизације, која је религиозни говор везала уз руб (ако га није потпуно искључила) битних саставница новог друштва, често стварајући увјерења да је религиозно опредељење опречно модерном времену». Vito Orlando, *Mladi i religija*, стр. 120.

²⁹⁴ Види, Љубиша Јовановић, *Деликвенција*, Београд, 2001.; Анђа Бацковић, *Наркоманија*, Београд 2001.; *Силовање је злочин*, Приручник за жене које су преживеле сексуално насиље, Београд 2002. Зоран Станковић, *Алкохолизам*, Београд 2001. Марија Лукић, Слађана Јовановић, *Насиље у породици и нова инкриминација*, АБЦ, Београд 2003.

²⁹⁵ *Студија о стању и кретању малолетничке деликвенције на територији Р. Србије у периоду 1987-1996*, Београд 1997.

²⁹⁶ Josip Šimunović, Utjecaj školskog vjeronauka na život mladih danas, *Kateheza*, Zagreb, br. 2, 2001, str. 135.

између (негативне, деструктивне) агресивности и религије.²⁹⁷ Рецимо, исламске терористичке претње, милитантни римокатолички клерикализам који доводи до етничког чишћења читавих регија, како у Аустралији, тако у и Лици, Кордуну, али и Босни и Херцеговини током последњих ратова. Затим, организовање насилног покрштавања, логора (типа Јасеновца) итд.²⁹⁸ Наравно, могуће је и другачије понашање, понашање у коме религије дају велики допринос превладавању насиља, сведоче визију мира и помирења.²⁹⁹ Још чешће је да представници религија нуде религиозне садржаје, кроз верничку праксу «као извор мира» са самим собом, својим најближим и у друштвеној заједници.³⁰⁰

О овом позитивном виду религиозности, дакле умирујућем, пацификујућем, противагресивном утицају религије, кроз сведочење одређених позитивних вредности, кроз васпитање младих за вредности, биће, дакле, речи на крају рада.

Појам **Агресивности** садржи у себи низ значења: насртљивост, насилност, непријатељство, нападачки став, као и широко поље људског понашања које се у свакодневном говору повезује са силом и моћи наметања личне воље другима. Ни међу научницима не постоји јединствена дефиниција агресивности. Углавном се појам објашњава.

Психоаналитичка објашњења имају два смера: једни *агресију схватају као урођени потенцијал*, а други је сматрају *последњом фрустрације*, и једни и други се слажу у томе да **агресија има функцију растеређивања, уклањања напетости**.³⁰¹

Билошке теорије потврђују одређену биолошку основу агресивности. Према овом виђењу страх је најчешћа човекова емоционална реакција на унутрашњу или спољашњу претњу, на психичку или физичку опасност. *Бег* или *агресивност* су најчешће реакције и ситуацијама које изазивају устрах. Шта ће од овога појединац одабрати, зависи од његових интелектуалних

²⁹⁷ Весна Булић, Агресивност младих и могућност помоћи, *Обновљени животи*, Загреб, бр. 1, 1999, стр. 69.

²⁹⁸ О самим римокатоличким клерикалним пројектима и сведочанствима погрома, геноцида, насилног поримокатоличавања има доста сведочанстава, али не и социолошког проучавања ове врсте везе агресивности и религије. Види, *Рим не мирује*, о старим и новим покушајима Римокатоличке цркве да потчини православне, Приредили Протојереј Момир Васиљевић и др Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003. Зоран Милошевић, *Ко је Ханс (Иван) Мерц*, Бели анђео, Шабац 2003.

²⁹⁹ Види, Anastasios Yannoulatos, Религијски допринос развијању заједничких вредности и грађанског друштва, *Врхбосненска*, Сарајево, бр. 2, 2001, стр. 257.

³⁰⁰ Боже Вулета, Извори мира и немира у обитељи, Опхођење у конфликтним ситуацијама, *Обновљени животи*, Загреб, бр. 3, 2000, стр. 399.

³⁰¹ Због тога је манипулација са фрустрацијама могућа и присутна, како код световних политичких странака и државних власти, тако и код верских заједница. Једна се друштвена група или држава медијски и политички третира као извор терета или неправде, те њено уништење или потчињавање представља се као «растеређивање», односно «уклањање напетости». То чини, нпр. Исламска верска заједница, као и Римокатоличка црква у БиХ према Републици Српској и Србима. О томе како «Бошњаци» користе ову манипулативну технику против Срба видети, Зоран Милошевић, *Бошњачко поништавање Срба*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево 2004. Митар Миљановић, *Босна и Херцеговина једна, двије или више истина*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево 2004.

процеса у комбинацији с емоцијама, тврде представници когнитивно-неоасоцијацијске агресивности.

И у познатом уџбенику Младена Звонаревића, «Социјална психологија» нећемо наћи дефиницију агресивности, иако аутор тврди у једном делу да се бави «психологијом агресивности.»³⁰² Звонаревић, међутим, наводи законе агесије, врсте агесије према њеном смеру и облику. По смеру агесија може бити директна или индиректна, а по облику физичка или вербална (псовка,³⁰³ на пример). Оно што би се могло сматрати дефиницијом агесије код Звонаревића, у најкраћем, би се сажело у став да је *агесија окретање против људи.*

Социологија агресивност објашњава друштвеним условима. Агресивност се учи *посредним* (опонашањем агресивном модела) и *непосредним* (неки облици агресивног понашања се награђују) путем.

Извори нежељене, деструктивне агресивности, су друштвени проблеми који се одражавају на васпитање у породици, школи... Недостатак породице такође даје значајан допринос нарастању агресивности. Запажа се да је знатан број агресивне деце потекао управо из оног социјалног миљеа где је разбијена породица (недостатак оца или мајке, разведени бракови, нефункционисање проодице, коришћење алкохолла, наркотика и насиља од стране родитеља, итд.). Познато је да су стабилност и топлина породице потребни за здрав развој детета. *Васпитни стил* родитеља такође може узроковати децију агресивност. И *школа може подстицати агресивност.* Затим и савремени стил живота младих је извор агресивности, као и гледање ТВ-а.³⁰⁴

Вредности се различито дефинишу и објашњавају. Тако Иван Коларић говори о вредностима у чијем темељу стоје људске потребе. Вредности постоје тек у релацији према човеку, као бићу практичног одношења. Вредности су релативне према субјекту који их процењује. Према овом критеријуму вредности могу бити: личне, посебне (групне) и универзалне. Наравно вредности се мењају упоредо с развојем људских потреба и с друштвеним променама уопште.³⁰⁵

За хришћанску религију вредности су темељ етичког развоја човека. Човек није само спознајно него је и вредносно биће. Спознаја му осигурава снагу и моћ, а вредносни доживљаји и мерила животну, повесну, људску опредељеност и усмерење.³⁰⁶ Вредности, дакле, код хришћана постављају циљеве, идеале, сврхе, према којима усмјеравамо људска настојања, а спознаје су средство и инструмент с помоћу којих остварујемо постављене циљеве. То значи да су вредносна мерила и ниво вредности изнад сазнајног нивоа, јер осмишљавају и људски усмјеравају спознајне делатности и резултате сазнања. Није, дакле, сазнајно подручје надређено вредносном,

³⁰² Младен Звонаревић, *Социјална психологија*, IV, промијењено издање, школска књига, Загреб 2985, стр. 187.

³⁰³ Види, Шпиро Марасовић, *Sociološki vid psovke, Црква у свејету*, Сплит, бр. 1, 1989, стр. 34-47.

³⁰⁴ Види, Марија Лукић, Слађана Јовановић, *Насиље у породици: нова инкриминација*, АБЦ, Београд 2003.

³⁰⁵ Иван Коларић, *Филозофско-теолошки лексикон*, Учитељски факултет, Ужике 2000, стр. 9-11.

³⁰⁶ Анте Вукасовић, Одгој за етичке вриједности у обитељи и школи, *Обновљени животи*, Загреб, бр. 1, 1991, стр. 52.

него обрнуто. У том смислу хришћанска религија поручује да на подручју сазнања одговара образовни процес, а вредносном нивоу – васпитни процес.³⁰⁷ У другом раду, исти аутор, пише да се «Свијет мора градити на опћељудским вриједностима – љубави, доброти, човекољубљу, слободи, правди, миру, свеопштем разумевању, људској и верској тоелранцији, једнаком и свеобухватном васпитању за све људе».³⁰⁸ У овом раду Вукасовић вредности дефинише као «трајне и вечне путоказе духа». «Вредности су покретачи човековог деловања, идеје према којима су створене све стечене људске културне и цивилизације, критерији за вредновање свега што постоји.»³⁰⁹ У остваривању вредности, према Вукасовићу, «састоји се сав смисао и садржај живота».³¹⁰

Систем вредности које негује конкретно друштво омогућује социјализацију деце и даје осећај сигурности и улогу људима. Због тога у друштва где су видљиве брзе и нагле промене, у друштвима транзицијског типа, какво је наше, и настају ломови и повећање агресивности младих. Изругивањем традиционалним вредностима први је кроак ка увођењу младих у систем без вредности, а то значи да се отварају врата агресивном понашању. Група је изнад личности, она даје осећај припадности и због тога се може сматрати *првим извором система вредности*.³¹¹

Зато се наглашава да хришћанство жели да човека васпитава за (конкретне, хришћанске) вредности. Због тога је за хришћане *васпитавање и суштини вредносно усмеравање човека*.³¹² У том смислу једна од основних хришћанских вредности јесте доброта,³¹³ али и са њом повезана љубав и религиозност.³¹⁴

Под квалитетом живота подразумевају се социолошки показатељи. Они се исказују економским мерилима, а обухватају квалитет стана/станована (колико је и каквих квадратних метара простора по особи), хигијенски услови живота, зарада, односно потрошња новца за лични стандард, (не)образованост, итд. У том смислу друштва и појединци се деле на сиромашна, средње развијена и развијена, односно са ниским средњим и високим квалитетом живота.

---

³⁰⁷ Исто.

³⁰⁸ Ante Vukasović, *Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. komenskog za treće tisućljeće, Obnovljeni život*, Zagreb, br. 1, 2003. str. 89.

³⁰⁹ Исто, стр. 92.

³¹⁰ Исто.

³¹¹ Lush Gjergji, *Problemi i osnovne vrednote mladih, Crkva u svijetu*, Split, br. 2, 1989. str. 131 – 136.

³¹² Ante Vukasović, *Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. komenskog za treće tisućljeće*, str. 92.

³¹³ Види, Thomas Lickona, *Vzgjajajmo za dobroto, Kršćanska obzorja*, Ljubljana, št. 2, 1990. str. 176-187.

³¹⁴ Резултати различитих истраживања показују да многи од њих налазе у својој вери подршку и утеху у тешким временима и да је лична религиозност један од чинилаца који могу позитивно деловати у муци суочавања с невољама. Види, Šimun Šito Zori, *Религиозност и суочавање с невољама (цопинг), Обновљени животи*, Загреб, бр.2, 002, стр. 226. Упор. Милан Пимуновић, *Одгој вјере у ситуацији етичког релативизма и педагошког песимизма, Црква у свијету*, Сплит, бр. 2, 2003. стр. 179 - 207.

Религија је целокупност говора, осећаја, понашања и имбола који се односе на неко надприродно биће (или бића).³¹⁵ Синоним религији је религиозност. Међутим, овај израз представља другачију перспективу посматрања ове појаве (религије) уколико се односи на начин помоћу којег се религија посредује на појединачном билошком нивоу: религија постаје животном помоћу тог појединачног личног, посредовања, али ваља имати на уму да је то могуће ако је религија посредована на друштвено-културном подручју.³¹⁶

Може ли религија утицати на квалитет живота и смањење агресивности младих?

Познато је да религија може обликовати људски живот, па тако и начин производње, односно квалитет живота.³¹⁷ Није без значаја да се жеља за високим животним стандардом (богатством) може повезати са одређеним религијама, односно да су данас припадници православне вероисповести, неке афричке религије, као и римокатолици Јужне Америке по квалитету живота на дну. Насупрот томе, протестанти и значајан део муслимана налазе се на другом полу. Наравно, бројни су аутори запазили да квалитет живота, посебно онај високи не доводи нужно до потпуног побољшања квалитета живота и умањења агресивности припадника богате заједнице. На пример, познато је да су Американци најагресивнија нација на свету, иако је њихово друштво екстремно богато. Познати социјални психолог Ерих Фром у ништа мање познатом делу «Здраво друштво» показао је да развијене западне државе Европе и Сад показују симптоме менталног поремећаја. Основна вредност у овим друштвима је имати и уживање, док је бивање занемарено.

На овом трагу је и однос великих религија према квалитету живота (стандарду). Ако читамо религиозне тектове на ову тему запазићемо да за њихове аутре често није толико важан квалитет живота (стандард) него одржање система вредности у друштву које ће знати да контролише процесе у њему. Тако у једном истраживању везаном за породицу у Аустралији аутор констатује: «Статистике показују да постоји важна узјамна овисност верке активности и добрих, здравих и срећних бракова и породица. Практични католици се боље од непрактичних католика, протестаната и неверника чувају од лоших друштвених утицаја који негативно утичу на породични живот».³¹⁸ Видимо да је породични живот као вредност код римокатолика на високом месту, а то, опет, узвратно, побољшава квалитет живота и умањује, између осталог, услове за развој агресивности код младих.

Социолошка истраживања на ову тему показују да она деца која се верски васпитавају кроз школску веронауку у Хрватској сматрају у 82,9%

---

³¹⁵ Vito Orlando, *Mladi i religija*, стр. 120. Упор. Зоран Милошевић, *Друштвена доктрина Римокатоличке цркве*, Институт за политичке студије, Београд, 2001, стр. 13 – 17.

³¹⁶ Vito Orlando, *Mladi i religija*, стр. 121.

³¹⁷ Maks Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, «Veselin Masleša», Sarajevo 1989.

³¹⁸ Antony Stephen Burnside, *Obitelj u Australiji, Obnovljeni život*, Zagreb, br. 4, 2002. стр. 429. Аутор наводи да се у Аустралији, на пример, око 22% римокатоличких бракова завршава разводом, док је аустралијски просек 35%.

случајева да веронаука обликује њихов живот.³¹⁹ У једном нашем истраживању у Бијелјини (Република Српска) добили смо одговор код основношколске деце да веронаука у 97,44% утиче на понашање (деце), и то: 86% у позитивном смеру, док 14% није умело да објасни какви су ти утицаји (позитивни или негативни). Основне области где верско образовање мења децу је свест о греху, штетности крађе, секти, дрога, затим потреби поштовања старијих, пристојног понашања и учења.³²⁰

Међу православним ауторима присутан је став да школа без Бога рађа агресивну и непослушну омладину. У том смислу као вредност истичу веру. «Твоја вера – твоје богатство», казује свети владика Николај Белимировић.³²¹ Према овом учењу «опака», агресивна деца последица су одсуства верског образовања. «Жалите се на своју децу, авај, на своју рођену децу! поред редовне школе, плаћали сте нарочите учитеље да их уче свирању у клавир и говорити француски. И сад Вам пробише главу клавиром: а кад међу собом говоре француски смејући се, Ви осећате да то они ружно говоре о Вама. Једне суботе хтели сте ићи на гробље да дајете парастор најстаријем сину, погинулом у рату. То сте саопштили својој деци. Но они нису хајали за Ваш парастор, него су право из постеље сели за клавир и почели свирати. – Децо, рекли сте и, данас се не свира, данас ми дајемо парастос покојноме Мирку. – Па ево, ми му свирамо посмртни марш! одговорили су они и грохотом сезасмејали. И ви сте отишли сами, како кажете, «са гробља на гробље», све уз пут плачући и ридајући.

Кам да сте у своје време узели нарочитог васпитача за своју децу, да их учи владању по закону Божјем! Имали би децу а не мајмуне и папагаје. Је и мајмуни науче да свирају и папагаји науче да говоре, али владању по закону Божијем могу се научити само синови и кћери човечије.»³²²

И други православни аутор, протојереј Михаил Тучемски, заступа исту тезу: недисциплина и агресивност деце није последица великог или ниског стандарда, већ одсуство предања и вер у школи.³²³ «Уместо моралног васпитања младежи, почело је да се више обраћа пажња на њихову исхрану и физички развитак, спортске вежбе и забаве. Измишљени су такви празници каквих нема ни у једном хришћанском календару. У исто време број часова из веронауке скраћује се до минимума...»³²⁴ «Деца журе на гимнастичка вежбања, на забаву и др. Верско васпитање и верска пракса као да су померена на друго место. На ово почињемо да се навикавамо, али мислимо, да само спортским активностима, разонодом и забавом, без освртања на цркву и њене поуке, није могуће васпитати млађи нараштај у тру-

³¹⁹ Josip Šimunović, Utjecaj školskog vjeronauka na život mladih danas, *Kateheza*, Zagreb, br. 2, 2001, str. 139.

³²⁰ Зоран Милошевић, *Транзиција и Српска црква*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 78. Упор. Valentina Mandarić, *Одgoјна, kulturna i evangelizacijska dimenzija vjeronauka u školi*, *Kateheza*, Zagreb, br. 1, 2001, str. 5 – 17.

³²¹ Епископ Николај (Велимировић), О веронауци, у зборнику: *Православна веронаука*, приредили: протојереј Момир Васиљевић и др Зоран Милошевић, Дабар, Сарајево, 2001, стр.14.

³²² Исто, стр. 15.

³²³ Михаил Тучемски, Школа као фактор религиозно моралног васпитања и просвећивања млађег поколења, у зборнику: *Православна веронаука*, Дабар, Сарајево, 2001, стр.52.

³²⁴ Исто.

дољубивости и религиозном моралу».³²⁵ Епископ екатеринбургскиј и ирбитскиј (Русија), Иринеј пише да је разум опасна ствар: «Без одговарајућег, у детињству стеченог васпитања, разум је опасан дар. Приметићете да у затворима и тамницама има много умних људи. Зашто су они тамо? Вероватно зато, што им је разум доаш с годинама! ... Родитељи, не верујте да чоек може сам по себи бити добар и частан. И велики умови, без своје-времено мало доброг васпитања у детињству, као и човеку без вере у Реч Божију, склон је злу у младости».³²⁶

Епископ Иринеј сматра да родитељи чине велику неправду својој деци ако их не уче вери и побожности,³²⁷ те препоручује (мајкама): «Зато вам се и обраћамо, хришћанске мајке: најлепше наследство остављате својој деци, најлепши мираз дајете својим кћерима, ако им дате право религиозно васпитање».³²⁸

Закључак

Из ове кратке анализе о проблему агресивности младих, квалитета живота и религије потребно је извести закључак да религија треба да има своје место у друштву и да да свој допринос решавању друштвених проблема, па тако и проблема агресивности младих. Познато је да *молитва*³²⁹ и *пост* умирују човека, а то су средства која Црква прописује као најбољи лек за многе проблеме, па и агресивност. Остаје, додуше, отворено питање зашто ова средства не дају резултате код неких исламских фундаменталиста.

Квалитет живота мерен само економским и социолошким показатељима није потпун, а ни довољан. Он је у овом случају између агресивности младих и религије неутрална варијабла. Да би квалитет живота био потпун мора се осигурати да се не јавља негативна агресивност, а то, како видимо, није могуће без уважавање вредности које нуди религија.

---

³²⁵ Исто, стр. 53.

³²⁶ Епископ Иринеј, *О побожном васпитању деце*, Бели анђеос, Шабач (без год. издања), стр. 6.

³²⁷ Исто, стр. 13.

³²⁸ Исто, стр. 14.

³²⁹ «Истина је да је у породици доста непоштења и доста неуспеха у васпитању јер су чланови породице престали да се моле». Епископ Иринеј, нав. дело, стр. 13 – 14.

МИТАР МИЉАНОВИЋ
Економски факултет
Пале - Српско Сарајево

ВРИЈЕДНОСТИ И "ВРИЈЕДНОСТИ"

*"Морамо наситавити у неїознаїто, неизвјесно и не-
сїгурно, корисїтећи сву паметї, коју имамо да имїле-
ментїрамо и безбједносї и слободу" (Карл Поїер:
Оїтворено друшїтво и његови неїријатїели).*

Нема никакве сумње у то да је питање вриједности једно од вјечних људских питања. Ваљда не постоји ни једна позната цивилизација и култура која није имала свој систем вриједности. Без тога су оне ин ултима линеа незамисливе као такве. Судећи по Фридриху Енгелсу, идеологу пролетаријата и најжешћем оспораватељу приватне својине, које се он сам, кад је ријеч о његовој приватној својини, никада није одрекао у корист пролетаријата, и тзв. првобитна заједница, којој су класици марксизма дали статус друштвено-економске формације, иако је нико и никада није ин виво видио, а још мање научно истражио, имала је свој систем вриједности међу којима је на првом мјесту била (апсолутна) једнакост.

Кад је о вриједностима ријеч, њиховој афирмацији и (покушају) имплементације на подручју Југославије (СХС, Краљевине Југославије, ДФ Југославије, ФНРЈ, СФРЈ) посебну пажњу заврјеђује однос према учењу "класика марксизма", прије свега према учењу Маркса и Енгелса. Нема сумње да је то учење третирано као вриједност пер се. Овдје се свјесно говори о цјелокупном периоду постојања југословенске државе (1918-1990. године). Ради се о томе да је југословенска компартија од ос- нутка (1919.) до имплозије комунизма на свјетским и југословенским просторима Марксово и Енгелсово учење непрекидно дионизирала дајући му карактер највише вриједности. Она је то континуирано чинила како у периду властите борбе за (апсолутну) власт, тако и у периоду вршења (апсолутне) власти. Дивинизирајући њихово учење о свим могућим одумирањима (одумирање класе, државе, права, религије, филозофије, морала етц) југо - компартија није никада испољила било какав критички однос ни према Марксовим и Енгелсовим ставовима према југословенским народима чија је она званично авангарда била. Истини за вољу треба рећи и то да су и најистакнутији југословенски марксист

са највишим универзитетским титулама једноставно потпуно пренебрегавали Марксове и Енгелсове мисли о Словенима. Да би било јасно на што се овдје мисли, упутно је навести Марксове и Енгелсове ставове:

1. 1853. године послије тврдње шефа британске дипломатије лорда Мализберија да је "Црна Гора независна земља већ око 150 година и да су "један за другим пропадали покушаји Порте да је покори", хуманиста Карл Маркс тврди следеће:

"У овом говору лорд Малмбзбери - мирно сецира Османско царство, одвајајући од њега земљу која му је увек припадала."

2. Маркс изричито тврди:

"Турци су законити господари Срба и Црногораца."

3. Енгелс, пак тврди:

"На крају крајева турски ред мора побједити црногорско хомеровско варварство."

4. Маркс наглашава:

"Кнез Александар Карађорђевић и маса српског народа не може се наговорити да прекине везе са султаном."

5. Енгелс упозорава:

"Без руског суфлирања Срби се слободе не би могли ни сјетити, а камоли је пожељети."

6. Енгелс у једном писму Марксу од 25. јула 1876. послије једног српског (привременог) пораза у ослободилачкој борби против Турака наглашава:

"Колапс Срба је фамозан!"

7. Енгелс ни најмање не скрива то шта Србима жели:

"Српска ослободилачка војска мора натраг у своју хајдучку јазбину. То ће и Румуне научити памети."

8. Маркс и Енгелс као лажни човјекољупци гајили су страсну мржњу према великом руском народу. Због тога је Енгелс у Марковим новинама: "Нојер Рајнише Цајтунг" и могао написати 1849. године:

"Мржња према Русима је и још јесте прва револуционарна страст Нијемаца!

Битно је овдје нагласити чињеницу да Енгелс пише о мржњи према Русима у цјелини, значи и према тадашњој радничкој класи Русије (Једном заувјек треба одбацити Марксове и марксистичке флоскуле о револуционарној мисији њемачке радничке класе јер је та класа покушавала и покушава да покори свијет, а ни у ком случају да сруши капитализам у Њемачкој тако да она заправо и није никада постала "класа за себе" у Марковом смислу). Мржњу према Русима Енгелс проповиједа годину дана послије појаве "Манифеста комунистичке партије" који завршава познатим борбеним покличем "Пролетери свих земаља, уједините се!" Како је било могуће уједињење са онима који се страшно мрзе, то је, ваљда, само "класицима марксизма" било познато. Дакле, ни у Марково и Енгелсово вријеме, ни након тога њемачки пролетери нијесу имали, нити су жељели имати развијену класну свијест о рушењу капитализма и то прије свега у Њемачкој. Они су имали свијест о рушењу капитализма прије свега у Русији 1917. и то у виду непосредног доприноса државном удару у тој земљи који су Лењинови божшевици касније без икаква основа назвали великом октобарском социјалистичком револуцијом. Њемачки пролетери су имали и имају свијест, односно

класну свијест о томе да управо они треба да загосподаре свијетом у цјелини. Ваљда би Срби и Руси прије било којих савремених народа морали 2004. године бити свјесни ових чињеница.

9. Квинтесенцију Марксова и Енгелсова гледања на Словене на свој начин представља Енгелсова мисао из 1849. године:

"Револуцију можемо учинити безбједном само најодлучнијим терором против словенских земаља."

Из овога произилази да по класицима марксизма "фамозној револуцији" не пријети никаква опасност од Германа иако они револуцију која би представљала успостављање диктатуре пролетаријата никада нијесу ни прихватили (У вези са цитатима види: Перо Симић: На ломачи истине, "Вечерње новости.", 25.04 2004. године, страна 20.)`

Марксови и Енгелсови ставови и Србима и Црногорцима, али и осталим Словенима осим Пољака, овдје су намјерно наведени у вези са вриједностима као таквим. Бјесомучна и свестрана компартијска и посебно југокомпартијска пропаганда, која је трајала деценијама и десетљећима је де факто имала карактер идеологије као лажне свијести у Маркову смислу, имала је за циљ да као истинску вриједност представи Марково учење у цјелини, укључујући и учење о бескласном друштву, о одумирању државе, о расподјели према потребама, о диктатури пролетаријата, која води у истинску повијест човјечанства по Марксу, дајући му карактер науке и квалификујући га као научни комунизам из чега је требало закључити да постоји и ненаучни комунизам. Истини за вољу треба рећи да су изузетан допринос цивилизацији и глорификацији Маркових и Енгелсових ставова, дали не само највиши представници владајуће компартијске номенклатуре него и истакнути научни радници из редова српског, хрватског, руског, црногорског и других словенских народа. Не може се речи да су припадници компартијске номенклатуре и бројни научни радници марксистичке оријентације као научно вјеродостојне третирали овдје наведене Маркове и Енгелсове ставове о Словенима него су њихово постојање у интерпретацији Маркова и Енгелсова учења игнорисали сматрајући га, ваљда, непостојећим.

Из компартијске и југокомпартијске интерпретације Маркова, Енгелсова и Лењина учења израстао је и оформљен тзв. САМО-УПРАВНИ СИСТЕМ ВРИЈЕДНОСТИ, који је имао бити утемељен на овладавању (мануелних) радника средствима просте и проширене репродукције. Основне категорије самоуправног система самоуправног друштва у Југославији, које су биле званично прокламоване и прихваћене, биле су следеће:

1. слобода схваћена (на марксистички начин) у тоталитету својих битних вриједности,

2. једнакост, односно самоуправна једнакост која значи крај класних разлика и експлоатације човјека по човјеку,

3. солидарност као својеврсни антипод милостињи,

4. равноправност, братство и јединство и социјалистичко заједништво као битне карактеристике заједничког живота у социјалистичкој Југославији,

5. општенародна одбрана и друштвена самозаштита као специфичан, самоуправљању примјерен систем одбране и заштите самоуправног друштва,

6. расподјела према раду и резултатима рада као једини самоупра-вљању примјерен систем расподјеле,

7. човјек "као наше највеће богатство" (Тито).

Сувишно је наглашавати да је овај самоуправни систем вриједности заједно са (самоуправним) социјализмом отишао у познату ропотарницу повијести. (Да ли заувјек?). С обзиром на то да је комунизам (социјализам) и у некадашњој Југославији и у свјетским размјерама доживио урушење, то се само по себи разумије. Међутим, и 2004. пуну пажњу заслужује питање не само о томе је ли овај систем вриједности био остварен него и питање о томе је ли овај систем вриједности имао реалну шансу да уопште буде остварен.

Кад је ријеч о слободи као једној од категорија у систему вриједности самоуправног друштва, треба рећи да у оквиру југо-компартијског самоуправљања слобода није ни била, нити је могла бити остварена. Са истинском слободом у самоуправном друштву је, наиме, неспојив једнопартијски систем као политички систем социјалистичког самоуправљања у Југославији. Са тим системом, разумије се, неспојива су и људска права будући да је међу темељним људским правима право на слободно изражавање политичких ставова и одређења и право на слободно политичко организовање и то не само кад је ријеч о слободном испољавању самоуправних интереса него и кад је ријеч о слободном политичком и партијском организовању и дјеловању осталих политичких установа укључујући, разумије се, и слободно организовање и дјеловање тако актуалних тзв. невладиних институција. Сувишно је напомињати да су самоуправним политичким системом у потпуности неспојива истинска критика тога система као таквог која представља темељно људско право. У вези с тим довољно је поменути статус Јосипа Броза. Он је у томе систему могао бити само дивинизиран, а ни у ком случају критикован без обзира на то шта је радио и на унутрашњем и на вањском плану, без обзира на цијену његових личних планетарних амбиција од којих СФРЈ није имала никакве користи него је имала материјалну штету. Није се смјела критиковати ни уставна одредба, изразито недемократска и апсурдна одредба (Устав СФРЈ из 1974.) по којој је Броз доживотни предсједник СКЈ.

Једнакост као једна од категорија у самоуправном систему вриједности, али и у сваком другом социјалистичком систему вриједности ни у самоуправном, ни у било ком другом социјализму није била, нити је могла бити остварена. Објективно говорећи једнакост је неспојива са савременом цивилизацијом и културом, али и са човјеком као словесним бићем. Илузије и пароле биле су одређења париске комуне и Лењиново одређење о радничкој надници као највишој надници. Довољно је у вези с тим поменути да је париска комунa потрајала само 70 дана, као и то да је Лењин у пракси од примјене тога принципа морао брзо одступити. Наравно и Стаљин је прокламовао једнакост, али је распон плата у стаљинистичком систему достигао 1:48. И Броз и КПЈ (СКЈ) су прокламовали, али не и практиковали једнакост. Категорија једнакости није била ни случајно остварена ни у НОБ-и. Ни тада (1941-1945.) Броз и доглавници се нијесу одрицали овоземаљских задовољстава. Није ни најмање случајно ни то што у 2. свјетском рату ни један члан Брозова Политбироа није ни рањен а камо ли да је погинуо. Истина, Броз је

југокомпартијској пропаганди, али не и у стварности рађен на Сутјесци. Истини за вољу треба рећи и то да су све компартије, које су се (само) називале авангардом, устрајно прокламовале једнакост. Међутим, у стварности једнакост је била резервисана за "широке народне масе".

Са прокламацијом једнакости као категорије у самоуправном систему вриједности повезано је и прокламовање солидарности као категорије у томе систему вриједности. Сувишно је и напомињати да у југословенској социјалистичкој пракси та категорија није била остварена. Са истинском солидарношћу се не може изједначити солидарност у вријеме елементарних непогода. Да је у комунистичкој Југославији на дјелу била истинска солидарност не би се могло десити да је Србија у периоду 1941-1991. наставила економски заостајати за Словенијом и Хрватском. То заостајање не може се никако објаснити солидарношћу него искључиво експлоатацијом. Истинска солидарност ни у ком случају није везана за социјализам. То и савремена пракса потврђује. Истинска солидарност морала се у условима СФРЈ огледати у економској сфери. С обзиром на то да је Србија у периоду самоуправног социјализма у Југославији назадовала у односу на Хрватску и Словенију, односно са обзиром на то да је била економски експлоатисана, о реализацији принципа солидарности није могло бити ни говора. Када је ријеч о слободи и једнакости и могућности њихове реализације у оквиру истог друштва, па макар то било и самоуправно социјалистичко друштво, нужно је узети у обзир и становиште модерне науке. Један савремени научник истиче: "Нема начела које је битније у конзервативној филозофији од онога о суштинској и потпуној некомпатибилности између слободе и једнакости. Та некомпатибилност настаје због супротних циљева ове двије вриједности. Битна сврха слободе је да штити личну и породичну својину - схваћено у најширем смислу ријечи како би се обухватили како нематеријални тако и материјални елементи у животу. Битна сврха једнакости, са друге стране односи се на неку врсту прерасподјеле или "уравниловке" неједнако подељених материјалних и нематеријалних вредности у људској заједници. Осим тога, пошто је индивидуална снага ума и тела различита већ по рођењу сваки напор да се то направи правном и административном интервенцијом може само да обогати оне којих се то тиче а нарочито слободе оних најјачих и најсјајнијег ума". (Конзерватизам, Подгорица, страна 56) Равноправност, братство и јединство и социјалистичко заједништво као категорије тзв. Самоуправног система вриједности, несумњиво као и остале категорије тог система вриједности, треба посматрати у свијетлу повијесне судбине (самоуправног) система у Југославији као целини.

У самоуправном систему вриједности званично су висококотиране равноправност, братство и јединство и социјалистичко заједништво. О томе колико су биле (само) прокламације довољно говори судбина СФР Југославије у задњој деценији 20 вијека. Наиме, равноправност, братство и јединство и социјалистичко заједништво су пропали на првом повјесном тесту. Њих је једноставно покосио рат у оквиру кога се СФРЈ у крви распала. Ирелевантно је при томе је ли то био грађански, вјерски или неки други рат. О томе нека расправљају научници који ће се у деценијама које долазе у томе, ваљда, сложити. Међутим, нема сумње у то да вриједи размишљати о томе јесу ли братство и јединство, равно-

правност и социјалистичко заједништво, као вриједности икада у комунистичкој Југославији у правом смислу ријечи биле прихваћене, јесу ли биле пустиле корјење. Куд и камо има више основа да се претпостави и вјерује да су те вриједности биле наметнуте. Полазећи од Његошеве мисли "страх животу образ каља често" разумљиво је што су "широке народне масе" деценијама глумиле да равноправност, братство и јединство и прихватају и практикују као вриједности. Проблем је у томе што тзв. западне демократије не желе да виде да се на просторима некадашње Југославије жестоко крше елементарна људска права укључујући и право на националну и сваку другу равноправност. Међутим, по свему судећи то неким државама насталим на простору комунистичке Југославије није запрека на путу у Европу већ препорука за тај пут. Само тим може се протумачити ход Словеније у Европу и НАТО. Другачије није могуће протумачити да Словенији не смета чињеница да 150.000 њених грађана лишено елементарних људских права на путу за Европу. Њој не смета ни то што за разлику од Европе у Љубљани нема ни једне џамије.

Као једна од темељних категорија самоуправног система вриједности су и општенародна одбрана и друштвена самозаштита. Овај је систем био замишљен да буде заштита од напада извана. Несумњиво је наима да су ОНО и ДСЗ биле и конципиране тако да сачувају Југославију и од удара изнутра, а самим тим и да сачувају комунистички поредак у њој. У вези са тим довољно је потсјетити на чињеницу да није ни најмање случајно непрекидно, укључујући вријеме и када је самоуправљање у Југославији достигло свој апогеј, наглашавано да класни непријатељ дјелује и да се нужно са њим обрачунати. Радило се разумије се о класном непријатељу унутар СФРЈ, а не о некаквим бољшевицима који су у СФРЈ стигли из земље НЕДОЋИЈЕ. Осим вербално и декларативно ОНО и ДСЗ де фацто у "широким народним масама" никада и нису биле прихваћене као истинске вриједности у правом смислу ријечи.

Владајућа клика је истрајно и систематски проповиједала и афирмисала расподјелу према раду и резултатима рада као темељну вриједност у укупном систему вриједности југословенског самоуправљања. Међутим, овај принцип је у пракси био резервисан не за овај врх СКЈ него за "широке народне масе" и то како у граду тако и на селу. За номенклатуру поготово не за њен врх овај принцип ни у теорији ни у пракси није важио. Радничка класа није љетовала на Брионима, није одсједала на Копривници, није се возила "плавим возом" није пловила "Галебом". Објективно гледано расподјела према раду и резултатима рада практично је примјењивана у становитој мјери у одређивању висине плате произвођача мотика и бургија. За произвођаче несвртаности она ни случајно није важила.

У периоду социјалистичког развоја Југославије (1945-1990) бескрајно много пута је поновљено да је човјек највеће богатство социјалистичког друштва. Од тога је створена темељна категорија у систему вриједности самоуправног друштва. С обзиром на величину и повијесни значај изреке да је човјек највеће богатство по природи ствари карактеристичној за самоуправно друштво та је мисао свјесно и намјерно приписана Јосипу Брозџу. СКЈ (Савез комуниста Југославије) ни случајно се није могао сагласити с тим да је било ко други осим Броза могао

изрећи тако генијалну мисао. Битно је међутим размислити који је и какав је био тај човек који је "наше највеће богатство". Очито је да се ту није ни случајно мислило на представнике присилног откупа из 2. свјетског рата, на припаднике присилне колективизације села и пољо-привреде (сељачке радне задруге), на Ђиласа након јануара 1957, на тзв либерале у Србији са Марком Никезићем на челу, на вође студентских демонстарција из 1968. Тај Брозов човек који представља наше највеће богатство био је и могао је бити само послушни, самопријегорни и неуморни и то прије свега у физичком смислу човек. Онај који је на било који начин дошао у сукоб са Брозовим системом није спадао у оне који представљају наше највеће богатство. Они су били дискриминисани у животу. Сасвим сигурно Броз и његова номенклатура нијесу били на њиховој страни већ само Господ Исус Христ. Ни први и највјернији Брозов сарадник Ранковић последице изопћења из врха номенклатуре није за Броза представљао никакво, поготово не "наше највеће богатство".

Када је ријеч о поменутих и прокламованим категоријама у "самоуправном систему вриједности", о категоријама које су се за тај систем везивале, и које су њему припадале, нужно се задржати на питању јесу ли те категорије биле прокламоване са намјером да у "правој" друштвеној пракси буду реализоване или су биле само саставни дио декора. О томе ће се по свему судећи још веома дуго расправљати. При томе важно је имати на уму да ће још дуго живјети они који су вјеровали да је Брозов свијет био и остао "најбољи од свих могућих свијетова". Такви, разумије се полазе од тога да је пропаст тог система у цјелини оличена у урушењу комунизма узрокована неким волшебним чиниоцима изван тога система самог. Они никада неће прихватити и не могу прихватити чињеницу да је тај систем објективно гледано био програмиран на кратко трајање, као ни то да је тај систем у себи носио клице пропасти које су развијајући се довеле до пада система. У клице пропасти тога система такође спадају и његов систем вриједности и друштвени самоуправни систем (самоуправно друштво). Из саме чињенице да је реализован искључиво у тзв неразвијеним земљама требало је давно закључити да човјечанству не доноси никакву већу срећу од оне коју му доноси Морова "Утопија" и Кампанелин "Град сунца". При томе треба имати на уму да се у комунистичкој Југославији истицало да самоуправни систем вриједности има утемељење у марксизму. Зар нијесу ОНО и ДСЗ интерпретиране као реализација Марксове идеје о наоружању народа?

*

* *

Ако смо се сагласили да интегрално схваћено Марксово учење и тзв самоуправни систем вриједности нијесу вриједности пер се, нужно се запитати о томе имају ли друштва изашла из "комунистичког миљеа" односно друштва у транзицији, неки свој нови систем вриједности. Нијесу ли се она одредјелила за стари, односно "грађански" систем вриједности као једини себи примјерен. У вези са системом вриједности у земљама у транзицији, односно у вези са транзицијским системом вриједности било би нужно указати на чињеницу да у самоуправном систему вриједности не сусрећемо част, па чак ни пристојност као категорије тога система. Оправдано се запитати о томе има ли мјеста части

и пристојности у транзицијском сисему вриједности. Отворено говорећи треба негативно одговорити на то питање. С обзиром на то да су и грађанско друштво и социјалистичко друштво, у чијем је оквиру и тзв самоуправно друштво, у транзицији као друштво које најотвореније стреми капитализму на одговарајућем нивоу народног дохотка per capita засновани на примјени Макијавелијевог принципа: **Циљ оправдава средства**, тешко је повјеровати да у транзицијском сисему вриједности има мјеста за част и пристојност као категорије.

МИЛАН И. МИЉЕВИЋ
МИХАИЛО Ђ. ПЕШИЋ
Факултет политичких наука
Београд

СТАВОВИ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ О САВРЕМЕНИМ ЕКОНОМСКИМ И ПОЛИТИЧКИМ ПРОЦЕСИМА

ПРЕТХОДНА НАПОМЕНА

Разбијање СФРЈ, грађански рат у БиХ, процес преласка из “социјалистичког самоуправљања” у капиталистички привредни систем без јасне парадигме о стварном привредном и социјалном стању и промишљености социјалних последица тих промена, без јасних правила и са макро-економском стабилизацијом ослоњеном на погрешним проценама стања привреде и увођење тржишта без институција, ... су процеси који у битном детерминишу вредносну оријентацију грађана Републике Српске. Циљ нашег истраживања био је да оствари емпиријски увид у савремене економске, политичке и укупне друштвене процесе и односе у Републици Српској.

Предмет истраживања су ставови, оцене и одређења грађана Републике Српске према:

1. државно-политичком уређењу Републике Српске конституисаном Дејтонским споразумом;
2. националним односима и етничкој дисципани;
3. међународним организацијама и институцијама;
4. сарадњи Републике Српске са суседним државама;
5. великим силама и суседним земљама;
5. политичким и друштвеним институцијама Републике Српске и Босне и Херцеговине;
6. политичком вођству Републике Српске;
7. политичким процесима у Републици Српској;
8. корупцији и митју у Републици Српској;
9. социјално-економском стању у Републици Српској;
10. економским реформама Републике Српске и међународној помоћи у њиховом остваривању;
11. реформи јавног сектора Републике Српске;
12. информисању и медијима у Републици Српској;

13. *Истраживањим животињним проблемима и виђењу будућности.*

У истраживању је коришћен метод испитивања - техника анкете. Узорком испитивања обухваћена су 909 испитаника што представља 1,1 промил бирачког тела Републике Српске. С обзиром на територијално социјалну хетерогеност Републике Српске при стварању узорка настало се, пре свега, да се обезбеди његова што већа територијално-социјална репрезентативност и то на регионалном плану и у односу село - град.

На регионалном плану остварен је репрезентативан, али делимично асиметричан узорак, како би се у сваком региону односно изборној јединици обезбедио довољан број испитаника који гарантује валидно закључивање. Тако је из прве изборне јединице (Приједор) узорком обухваћено 136 (15%) испитаника; из друге (Бања Лука и Мркоњић Град) 223 (24,5%); из треће (Добој, Модрича) 166 (18,3%); из четврте (Бијељина и Брчко) 144 (15,8%); из пете (Зворник, Српско Сарајево и Братунац) 120 (13,2%) и шесте (Невесиње и Требиње) 120 (13,3%) испитаника.

Узорком је остварено сразмерно учешће становника градских и сеоских заједница. Испитано је 487 (53,6%) житеља града и 411 (45%) житеља села.

Одабир испитаника који су ушли у узорак вршен је методом случајног избора унутар по принципу репрезентативности одабраних градских и сеоских месних заједница у општинама које су ушле у узорак по истом принципу.

Остварена структура узорка по социо-демографским обележјима је следећа:

- *Пол:* мушки: 571 (62.8%); женски: 333 (36.6%);
- *Старосна испитаника:* до тридесет година: 323 (35.5%); од 31 до 45 година: 291 (32.%); од 46 до 60 година: 197(21.7%); преко 60 година: 70 (7.7%);
- *Националност:* Србин: 868 (95.5%); остале националности: 34 (3.7%); (Бошњак: 17 (1.9%); Хрват: 6 (0.07%); Југословен: 5 (0.6%); Црногорац: 3 (0.3%); Ром: 1 (0.1%); Јеврејин: 1 (0.1%); друге: 1 (0.1%);
- *Вероисповест:* православна: 860 (94.6%); католичка: 5 (0.6%); исламска: 12 (1.3%); протестантска: 2 (0.2%); јеврејска: 1 (0.1%); атеиста: 21 (2.3%);
- *Школска спрема:* без основне школе и ОШ: 678 (74.6%); средња школа: 222 (24.4%); виша и висока школска спрема: 7 (0.8%).

Према томе, узорком остварена национална, верска, а донекле и образовна структура испитаника, не обезбеђује да се у обради резултата истраживања узму у обзир ова обележја. Будући да је у узорак ушло 95,5% испитаника српске националности, а свега 3,5% испитаника друге националности, резултати истраживања готово у целисти репрезентују ставове и опредељења испитаника српске популације. Треба истаћи да узорком остварена национална и верска структура испитаника није резултат свесне намере при избору испитаника, нити грешка у пројектовању узорка, већ је резултат реалног демографског стања које је настало у Републици Српској и БиХ као последица дугогодишњег грађанског рата.

Теренски део истраживања обављен је у периоду од 5. до 20. априла 2002. године.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

1. СТАВОВИ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ПРЕМА ДРЖАВНО-ПОЛИТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ

Државно-политичко уређење бивше југословенске републике БиХ, као што је познато, октроисано је Дејтонским споразумом. Иако о том споразуму постоје велике политичке и научне контраверзе грађани Републике Српске га у основи оцењују *позитивно*. Наиме, 62,3% испитаника га оцењује веома позитивно и претежно позитивно, а 20,3% негативно (веома негативно и претежно негативно).

Испитаници који Дејтонски споразум оцењују позитивно као образложење за такву оцену истичу: да је он омогућио престанак рата и успостављање мира (28,3%); да је Србима омогућио посебан ентитет (16,7%); да он представља једино реално могуће решење за народе који живе у БиХ (7,5%) и да је обезбедио разграничење етничких заједница (7,5%). На другој страни, испитаници који га негативно оцењују сматрају: да је Споразум лош по Србе и да их је довео у неравноправан положај у односу на друге народе (17,2%); да је спречио стварање самосталне Српске државе (10,2%); да није обезбедио аутономију и самосталност Републике Српске (9,7%) и на крају да је њиме створена вештачка творевина која не може да функционише (7%).

Код оцене конкретних резултата Дејтонског споразума испитаници оцењују да су они неспорни када је у питању *успостављање мира*. Преко 82% њих позитивно оцењује његов допринос на овом плану. Такође истичу и његове значајне резултате када је у питању остваривање националног права Бошњака и Хрвата, повратак расељених Бошњака и Хрвата, као и укључивању Федерације у светске токове. На другој страни конкретни резултати примене Дејтонског споразума су према оцени испитаника *слаби* (мали или никакви) *на плану обнове привреде, покретања привредног развоја побољшања животног стандарда, развоја демократије, остваривања националних права Срба и укључивања Републике Српске у светске токове*.

У време истраживања привођена је крају јавна расправа о уставним променама у Републици Српској и Федерацији. Од предложених уставних промена подршку приближно већине испитаника (потпуна или делимична) добили су предлози који се тичу *заштити виталних интереса конститутивних народа у РС* (70,7%); *увођења Већа народа у Скупштину РС* (46,6%) и *равноправности језика конститутивних народа у службеној употреби* (47,7%). Насупрот томе већина испитаника *није подржала* (делимично или у потпуности) *Уставне промене којима се задржава да се органи управе РС конституишу на основу резултата пописа становништва из 1991.* (64,3%); *да се језик којим говоре Бошњаци назива бошњачки* (50,5%), а чак 69,4% *да се назове босански језик*.

Резултати истраживања показују да испитаници позитивно оцењују иступања и залагања представника свих српских политичких странака у току јавне расправе у промени Устава, док ставове бошњачких и хрватских странака оцењују негативно. Позитивне оцене политичког деловања представника појединих српских политичких странака у току јавне расправе су веома уједначене. Ставови и деловање представника СДС позитивно (веома позитивно и углавном позитивно) оцењује 72,1%; испитаника СПРС 71,6%; ПДП 71,6%; СНСД 68%; и СНС 59,3%. На основу ових података може се закључити да СДС није више ексклузивни заступник српских националних интереса, јер су и друге српске странке, особито СПРС и ПДП, у овом суштинском питању за српски национални интерес заступале исте ставове као и СДС.

У домаћој и међународној политичкој јавности још увек постоје недоумице око тога *које је решење државно-политичког устројства Босне и Херцеговине најбоље за њене грађане*. Када су у питању опредељења испитаника грађана РС о овом питању резултати истраживања показују да највише присталица има постојеће решење са *два ентитета* (38,9%); затим претварање постојећих ентитета у независне државе (14,2%); БиХ са три ентитета (13,3%); кантонално уређење БиХ (3,9%) и стварање јединствене, унитарне државе БиХ (3,9%). Мишљења испитаника о највероватнијем коначном решењу државно-политичког устројства БиХ су подељена. Највећи број њих 48,2% сматра да ће то бити постојеће решење са два ентитета; 18,4% мисли да ће се створити јединствена унитарна држава БиХ; 10,1% да ће се створити три ентитета; 10% да ће се Република Српска припојити СРЈ и 5,1% да ће постојећи ентитети постати независне државе.

2. МЕЂУНАЦИОНАЛНИ ОДНОСИ И ЕТНИЧКА ДИСТАНЦА СРБА ПРЕМА ДРУГИМ НАЦИЈАМА

Рат у БиХ, који је окончан усвајањем Дејтонског споразума је био, према свим суштинским елементима и обележјима, *грађански међунационални рат*. Због тога је увид у ставове испитаника у међунационалне односе од изузетног политичког значаја. Резултати овог истраживања као, што је у уводу већ речено, готово у целости пружају увид у ставове и опредељења само српске популације, јер је узорком истраживања обухваћен минималан број испитаника других националности. Стога добијени резултати исказују погледе и ставове Срба према националним односима и етничкој дистанци.

Имајући у виду чињеницу да је рат између Хрвата, Муслимана и Срба окончан пре неколико година негативни ставови испитаних Срба према Хрватима и Муслиманима, могућностима заједничког живота са њима и етничкој дистанци према њима, нису заступљени у мери у којој би се то могло очекивати након крвавих ратних сукоба.

Иако је о Србима, посебно о Србима у Босни, у свету створена слика да су они насилници, екстремни националисти иа чак и фашисти, резултати истраживања ипо демантијују и наводе на закључак да су Срби у основи национално толерантни народ. Са ставом да сви који

живе на тлу БиХ треба да имају иста права независно од националности потпуно се слаже 52,6% испитаних; 19,1% се претежно слаже; 7,9% се претежно не слаже, а 5,9% се потпуно не слаже. Дакле близу 3/4 испитаника има национално толерантан став, а само нешто више од 10% испитаника став националне искључивости.

Осим наведених података, и подаци о етничкој дистанци Срба према другим народима који живе у РС, такође показују *значајан сјјейен националне ојвореностји и јолеранјјностји*. Готово 70% испитаника не би имало ништа против да ради са припадницима других народа; 61% да живи у истој згради или комшилуку са припадницима других народа; 50% да њихов син или ћерка имају пријатеље из редова других народа.

Међутим, на основу ових података *не сме се извући јјодрешан закључак да су Срби у РС расјоложени за ново брајјсјиво и јединсјиво*. Скоро 2/3 испитаника, који су готово у целости из редова Српске популације, има негативан став према Бошњацима; 62,1% према Хрватима у Хрватској и више од половине (51%) према Хрватима у БиХ. Ступање своје деце у брак са припадницима других народа не одобрава преко 70% испитаника, док 10,2% потпуно одобрава а 7,6% делимично одобрава такав поступак.

Иако је међу испитаницима доминантан национално толерантан став огромна већина њих (57,1%) дели мишљење да Срби, Хрвати и Муслимани *никада више неће моћи да живе у исјјој држави*, док се свега 16% испитаника потпуно не слаже са таквим ставом. Преко 2/3 испитаника мање више сматра да ће Срби све учинити да створе своју државу на тлу БиХ или да се припоје СРЈ. Готово исто толики проценат испитаника мисли да и Хрвати имају сличне тежње и намере, а чак 71,5% да ће Бошњаци такође све учинити да створе независну муслиманску државу на тлу Босне и Херцеговине.

3. СТАВОВИ ГРАЂАНА ПРЕМА МЕЂУНАРОДНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА И ИНСТИТУЦИЈАМА

Од почетка рата па све до данас бројне међународне организације и институције су на различите начине веома активно укључене у готово све политичке, економске, културне и укупне друштвене процесе и односе у РС и врше велики, готово *одлучујући, ујјицај на њихов јјок и садржај*. Стога је за политичко деловање органа државне власти, како на ентитетском тако и на нивоу БиХ, политичких странака и других политичких субјеката веома значајно колико поверења грађани РС имају у поједине међународне организације и институције. Општи закључак који произилази из резултата истраживања јесте да *грађани РС имају веома низак сјјейен јјоверења у јјојово све међународне организације и инсјјијуције које делују у БиХ*. Око 2/3 испитаника има мало или нема никакво поверење у безмало све међународне организације које делеују у Републици Српској, док око 1/4 испитаника гаји велико или осредње поверење према њима. *Највеће нејјоверење исјјијаници имају јјрема НАТО-у*, чак 80,7%. Као позитиван изузетак издвајају се само хуманитарне организације, оне уживају поверење близу 40% испитаника, док 30% и у њих има мало поверење, а 26% нема никакво поверење.

Највећи нејосредан утицај на друштвено-политичке процесе и односе у РС и Федерацији несумњиво врши *Високи представник*. Његово деловање у целини гледано *грађани Републике Српске нејо-вольво оцењују*. Преко 62% испитаника сматра да Високи представник мање или више не поступа у складу са Дејтонским споразумом да је пристрасан и неодговоран, док 29% испитаника мисли супротно. Скоро половина испитаника дели мишљење да деловање Високог представника штети интересима оба ентитета; преко 70% да штети интересима Републике Српске, а свега 18,7% интересима Федерације.

Иако испитаници негативно оцењују деловање Високог представника свесни реалне ситуације у РС и БиХ, *нису за укидање ове институције на њецац*. Наиме 73,6% испитаника сматра да функцију Високог представника треба постепено укидати јачањем самосталности ентитета.

Поред Високог представника велики значај за политичко и безбедносно стање у РС и БиХ има и СФОР. Као што сви народи на свету у мањој или већој, мери показују анимозитет према присуству страних трупа на њиховој територији то чине и грађани Републике Српске. Чак 78% испитаних *деловање СФОР-а мање више доживљава као окупа-торско*, док 7,2% има супротан став и доживљај. Али, и поред овако изричито негативног става према СФОР-у испитани грађани, уважавајући реално стање у РС и БиХ, *његов допринос у очувању мира оцењују знајно позитивније*. Наиме, око 38% испитаника сматра да СФОР у основи добро и професионално ради на очувању мира, док исто толики проценат мисли сасвим супротно. Грађани Републике Српске посебно замерају СФОР-у на *његовој пристрасности*, сматрају да је наклоњенији Хрватима, а посебно Бошњацима у односу на Србе. Мишљење да је СФОР наклоњенији Бошњацима дели 73,1% испитаника, Хрватима 63,5%, а Србима свега 8,8%.

Мишљења грађана РС о томе шта би се десило када би се СФОР повукао из БиХ су веома подељена. Преко 55% испитаних сматра да би дошло до сукоба, али не и до новог рата; 52,2% да се ништа битније не би променило; 46,1% да би избио нови међунационални рат, док 27,3% верује да би се односи између националних заједница које живе на тлу БиХ побољшали.

Хашки трибунал који суди осумњиченима за ратне злочине почиње на тлу бивше Југославије од свог оснивања па све до данас предмет је жучних политичких и правних спорења, нарочито на просторима некадашње Југославије. Хашком трибуналу оспорава се његов легитимитет, правна вањаност судског процеса, замера му се пристрасност и сл. С друге стране истиче се да ратни злочинци морају бити кажњени, а пошто национални судови из различитих разлога то не могу да учине, то мора да уради међународни Хашки суд.

Огромна већина грађана Републике Српске *не подржава Хашки трибунал*. Са мишљењем да је овај суд нелегитимно основан и да представља политичку а не правну институцију потпуно се слаже 58,2% испитаника; 14,7% се делимично слаже; 7,5% се делимично не слаже а 9,4% се потпуно не слаже. Такође преко 50% испитаних сматра да у раду Суда има много правних недостатака и мањкавости, а готово идентичан проценат мисли да је Суд пристрасан.

Упркос овако негативном односу према Хашком трибуналу *знајан број грађана Републике Српске у основи прихвата његово оснивање и деловање*. При том близу 46% испитаника га прихвата као нужно зло јер иза њега стоје велике силе, а 25,2% због тога што национални судови нису способни да објективно суде починиоцима ратних злочина.

Поред расправе и спорења о легитимности, објективности и професионалности Хашког трибунала на просторима бивше Југославије посебно у БиХ, Србији и Хрватској трају жучне политичке и стручне полемике да ли Србе, Хрвате и Бошњаке осумњичене за ратне злочине треба испоручити Хашком трибуналу.

Мишљења испитаника о овоме су веома подељена што се види из табеле бр. 1.

Табела бр. 1. Однос према испоручивању оптуженика Хашком трибуналу:

Однос према испоручивању	Србе	Бошњаке	Хрвате
Треба их испоручити	14,1%	50,0%	50,5%
У недоумици сам	11,7%	10,5%	10,8%
Не треба их испоручити	63,4%	21,1%	20,9%
Не знам	7,8%	9,5%	9,6%

Пада у очи чињеница да само 14,1% испитаника сматра да Србе осумњичене за ратне злочине треба испоручити Хашком трибуналу, док се за испоручивање осумњичених Бочњака залаже 51%, а Хрвата 50,5% испитаних. Ове разлике су схватљиве ако се има у виду чињеница да су готово сви испитаници који су ушли у узорак српске националности. Да је национална структура испитаника била обрнута вероватно би и резултати били сасвим супротни. Међутим, податак да само половина испитаника, који готово у целости потичу из српске популације, заговара изручивање Трибуналу својих дојучерашњих ратних непријатеља из редова Бошњака и Хрвата, говори да испитаници нису до краја национално пристрасни. Он у ствари, указује на готово потпуно одсуство легитимитета Хашког трибунала.

Испитаници који се изјашњавају против испоручивања Срба осумњичене за ратне злочине Хашком трибуналу као аргументе за то најчешће наводе: да нису криви односно да нису починили ратне злочине (29,9%); уколико су криви да треба да им суде домаћи судови (21,9%); да је Хашки суд пристрасан на штету Срба (18,5%); да је суд у Хагу нелегитиман (5,3%) и сл. Готово исте аргументе наводе и испитаници који су у недоумици или се противе испоручивању Хашком трибуналу Бошњака и Хрвата осумњичених за ратне злочине.

4. СТАВОВИ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ О САРАДЊИ СА ЗЕМЉАМА НЕПОСРЕДНОГ ОКРУЖЕЊА

Сарадња Републике Српске са земљама непосредног окружења је битна *преживљивавак њеног ојсџанка и развоја*. На степен те сарадње утичу минули догађаји, као и политички процеси који се данас одвијају у

окружујућим земљама. Отуда и разлика у ставовима испитаника о сарадњи са земљама непосредног окружења.

Из резултата истраживања произлази да Република Српска са Савезном Републиком Југославијом има: добру (веома добру/задовољавајућу) сарадњу на културном плану према процени 68,1% испитаника, а њих 26,4% сматра да је она слаба; 64,9% цени да је добра спортска сарадња, а 29,2% да је слаба. Више од половине испитаника (54%) процењује да су економска и политичка сарадња добре, с тим што њих 40,7% мисли да је економска сарадња лоша, а 39,3% да је таква политичка сарадња.

У препознавању *препрека за бољу и садржајнију сарадњу* скоро једна трећина испитаника идентификује на првом месту међународну заједницу, а затим следе: руководство Савезне Републике Југославије (9,7%); руководство Републике Српске и Савезне Републике Југославије (6,2%); међународна заједница и руководства Републике Српске и Савезне Републике Југославије (2,4%). Ваља указати да 29,3% анкетираних грађана не зна ко је препрека да сарадња у наведеним областима буде и боља и квалитетнија.

Испитивани грађани скоро на идентичан начин процењују сарадњу Републике Српске са Републиком Србијом: културна сарадња је добра сматра њих 68,5%, а затим следе: спортска (64,9%), политичка (58,5%) и на крају је, по оцени 56,8% испитаника економска сарадња. Међународну заједницу као прву препреку боље сарадње види 25,9% анкетираних, а затим следе: руководства Републике Српске и Републике Србије (7,8%); руководство Републике Србије (6,1%); међународна заједница и руководства Републике Српске и Републике Србије (2,9%). Међутим, далеко је већи број (40,2%) испитаника који не знају ко су препреке за успешнију сарадњу Републике Српске и Републике Србије од оних који то исто не знају за сарадњу Републике Српске и Савезне Републике Југославије.

За разлику од сарадње са Савезном Републиком Југославијом и Србијом сарадња са Републиком Црном Гором је према оцени анкетираних грађана далеко лошија. Наиме, само 40,7% испитаника сматра да је културна сарадња Републике Српске и Републике Црне Горе добра, а исту оцену о нивоу спортске сарадње има 40,3%, економске 36,5% и политичке 35,3%. Основне препреке да сарадња буде садржајнија и квалитетнија анкетирани грађани виде у међународној заједници (18,3%), а затим следе црногорско политичко руководство (16%) и руководства Републике Српске и Републике Црне Горе (7,6%). И, око ове сарадње 10,8% испитаних не зна шта су препреке, а њих 28,1% није било у стању да одговоре на ово питање.

Сарадња Републике Српске са другим ентитетом Босне и Херцеговине, са Федерацијом Босне и Херцеговине је следећа: економска сарадња је добра процењује више од половине испитиваних грађана (54%), да је таква спортска сарадња сматра 48,3%, а да је политичка сарадња на том нивоу определило се 41,2% испитаника. Најлошије је процењена културна сарадња за коју само 37% анкетираних сматра да је добра. Међу онима који су препрека да сарадња буде боља 16,6% испитаника сматра да је то руководство Бошњака; 13,1% међународна заједница, и

6,6% руководства Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине.

Према резултатима истраживања Република Српска са Републиком Хрватском има најлошији сарадњу. Да је то тако потврђују следећи подаци: 22,9% испитаника сматра да је економска сарадња добра; 15% да је спортска сарадња таква; 14,9% да је културна сарадња на том нивоу и 14,7% да је на том истом нивоу политичка сарадња. Према оцени 32,6% испитаника за овакву сарадњу главни кривац је руководство Републике Хрватске. То је логично уколико се има у виду однос минулог и актуелног вођства Републике Хрватске према целини српског нараода, а посебно према Републици Српској. Поред овог руководства, као препреку да сарадња буде боља, одговорни су, према мишљењу 8% испитаника, руководства Републике Српске и Републике Хрватске, али и међународна заједница сматра 7,8% анкетираних грађана.

5. ПОВЕРЕЊЕ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ У СУСЕДНЕ ЗЕМЉЕ И ВЕЛИКЕ СИЛЕ

Табела бр. 2.: Поверење грађана РС у суседне земље и велике силе:

Држава	Велико	Осредње	Мало	Никакво	Не знам	Без одговора	То-тал
СР Југославија	354 38.9%	332 36.5%	120 13.2%	66 7.3%	4 0.4%	33 3.6%	909 100%
Република Србија	430 47.35	299 32.9%	102 11.2	44 4.8%	6 0.7%	28 3.1%	909 100%
Република Црна Гора	224 24.6%	309 34.0%	202 22.2%	135 14.9%	3 0.3%	28 3.1%	909 100%
Република Хрватска	23 2.5%	81 8.9%	157 17.35	596 65.6%	10 1.1%	42 4.6%	909 100%
Грчка	256 28.2%	301 33.3%	189 20.8%	104 11.4%	18 2.0%	41 4.5%	909 100%
Русија	134 14.7%	280 30.8%	243 26.7%	191 21.0%	16 1.8%	45 5.0%	909 100%
Немачка	31 3.4%	86 9.5%	171 18.8%	551 60.6%	17 1.9%	53 5.8%	909 100%
Француска	26 2.9%	119 13.1%	232 25.5%	457 50.3%	21 2.3%	54 5.9%	909 100%
Велика Британија	24 2.6%	78 8.6%	155 17.1%	583 64.1%	18 2.0%	51 5.6%	909 100%
САД	17 1.9%	45 5.0%	121 13.3%	659 72.5%	19 2.1%	48 5.3%	909 100%
Кина	139 15.35	279 30.7%	237 26.1%	178 19.6%	26 2.9%	50 5.5%	909 100%

Деловање великих сила у процесу разбијања претходне Југославије као и деловање окружујућих земаља на постдејтонске економске, политичке и укупне друштвене процесе и односе у Босни и Херцеговини

и Републици Српској у битном су детерминисали поверење испитаника према истима. Према резултатима истраживања, који су садржани у табели бр. 2., више од половине (80,2%) испитаних има поверење у Републику Србију; 75,4% у Савезну Републику Југославију; 61,2% у Грчку, и 58,6% у Републику Црну Гору. Мање од половине испитаника има поверење у: Кину (46,1%), Русију (45,5%), Француску (16%), Немачку (12,9%), Републику Хрватску (11,4%), Велику Британију (11,2%), и, на крају у САД у које поверење има само 6,9% анкетираних грађана.

Према томе, грађани Републике Српске имају *веома мало поверења у зајадне силе и Републику Хрватску*. Разлоге за то ваља тражити у недавној прошлости као и у садашњим и најављеним процесима и односима у Босни и Херцеговини - међународној помоћи, двоструким аршинима, понашању представника "међународне" заједнице, ...

6. СТАВОВИ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Табела бр. 3.: Мишљење испитаника о раду институција у РС:

Мишљење о институцијама	Позитивно	Претежно позитивно	Претежно негативно	Негативно	Не знам	Без одговора	Тотал
Председник	175 (19,3%)	386 (42,5%)	173 (19%)	111 (12,2%)	38 (4,2%)	26 (2,9%)	909 (100%)
Скупштина	176 (19,4%)	404 (44,4%)	175 (19,3%)	91 (10%)	32 (3,5%)	31 (3,4%)	909 (100%)
Влада	164 (18%)	402 (44,2%)	179 (19,7%)	102 (11,2%)	31 (3,4%)	31 (3,4%)	909 (100%)
Члан колективног председништва БиХ	109 (12%)	392 (43,1%)	213 (23,4%)	106 (11,7%)	51 (5,6%)	38 (4,2%)	909 (100%)
Локална општинска власт	79 (8,7%)	302 (33,2%)	262 (28,9%)	184 (20,2%)	44 (4,8%)	38 (4,2%)	909 (100%)
Војска	185 (20,4%)	361 (39,7%)	124 (13,6%)	108 (11,9%)	82 (9%)	49 (5,4%)	909 (100%)
Полиција	135 (14,9%)	375 (41,3%)	192 (21,1%)	118 (13%)	35 (3,9%)	54 (5,9%)	909 (100%)
Судство	79 (8,7%)	315 (34,7%)	260 (28,6%)	158 (17,4%)	44 (4,8%)	53 (5,8%)	909 (100%)
Школство	135 (14,9%)	402 (44,2%)	195 (21,5%)	91 (10%)	32 (3,5%)	54 (5,9%)	909 (100%)
Здравство	99 (10,9%)	300 (33%)	253 (27,8%)	166 (18,3%)	33 (3,6%)	58 (6,4%)	909 (100%)
Српска православна црква	317 (34,9%)	314 (34,5%)	98 (10,8%)	71 (7,8%)	42 (4,6%)	67 (7,4%)	909 (100%)
Католичка црква	92 (10,1%)	167 (18,4%)	175 (19,3%)	224 (24,6%)	137 (15,1%)	114 (12,5%)	909 (100%)
Исламска црква	89 (9,8%)	144 (15,8%)	167 (18,4%)	254 (27,9%)	138 (15,2%)	117 (12,9%)	909 (100%)

Табела бр.4: Мишљење испитаника о раду институција у БиХ:

Институције	Позитивно	Претежно позитивно	Претежно негативно	Негативно	Не знам	Без одговора	Тотал
<i>Председништво</i>	70 (7,7%)	283 (31,1%)	271 (29,8%)	135 (14,9%)	103 (11,3%)	47 (5,2%)	909 (100%)
Парламентарна скупштина БиХ	46 (5,1%)	243 (26,7%)	296 (32,6%)	146 (16,1%)	121 (13,3%)	57 (6,3%)	909 (100%)
Савет министара	51 (5,6%)	239 (26,3%)	302 (33,2%)	146 (16,2%)	116 (12,8%)	54 (5,9%)	909 (100%)

О начину организовања и деловања институција као и о њиховом утицају на појаве, процесе и односе у Републици Босни и Херцеговини и Републици Српској анкетирани грађани имају различите оцене. Према резултатима истраживања, које садрже табеле бр. 3 и 4.. о институцијама у Републици Српској више од половине испитаних има позитивно мишљење и то о: Српској православној цркви 69,4%; Народној скупштини Републике Српске 63,8%; Влади Републике Српске 62,2%; Председнику Републике Српске 61,8%; војсци Републике Српске 60,1%; школству, односно о образовном систему у Републици Српској 59,1%; полицији Републике Српске 56,2% и члану колективног председништва Босне и Херцеговине из Републике Српске њих 55,1%. Мање од половине анкетираних има позитивно мишљење о: институцијама, начину рада и квалитету услуга здравства у Републици Српској 43,9%; судству, односно судском систему Републике Српске 43,4% и локалној самоуправи (органима општинске власти) 41,9%. Изразито негативно мишљење имају испитаници о раду исламске цркве 46,3% и католичке цркве 43,9%. Међутим, верску толерантност ових црквених институција грађани су оценили релативно позитивно (католичку њих 28,5%, а исламску цркву 25,6%). Уколико се искључи та толеранција тада су ставови грађана скоро у целости негативни.

Према резултатима истраживања мишљења испитаника о досадашњем деловању заједничких институција Босне и Херцеговине су подељена. Наиме, о раду Савету министара негативно се изјаснило 49,4%, а позитивно 31,9% испитаних; о Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине негативно 48,7%, а позитивно 31,8% и о Председништву Босне и Херцеговине негативан став има 44,7%, а позитиван 38,8% испитаника.

7. СТАВОВИ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ О ПОЛИТИЧКОМ ВОЂСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Табела бр. 5.: Мишљење испитаника о томе колики су допринос пружили досадашњи председници РС њеном конституисању и развоју:

Допринос	Велики	Осредњи	Мали	Никакав	Не зна	Без одговора	Тотал
Радован Карадић	569 (62,6%)	116 (12,8%)	76 (8,4%)	71 (7,8%)	24 (2,6%)	53 (5,8%)	909 (100%)
Биљана Главшић	128 (14,1%)	237 (26,1%)	232 (25,5%)	217 (23,9%)	27 (3%)	68 (7,5%)	909 (100%)
Никола Поплашен	128 (14,1%)	177 (19,5%)	198 (21,8%)	305 (33,6%)	28 (3,1%)	73 (8%)	909 (100%)
Мирко Шаровић	159 (17,5%)	254 (27,9%)	199 (21,9%)	197 (21,7%)	29 (3,2%)	71 (7,8%)	909 (100%)

Табела бр. 6.: Мишљење испитаника о томе који је досадашњи председник Владе РС био најуспешнији:

Председник Владе	Фреквенција и %
Младен Иванић	404 (44,5%)
Милорад Додик	324 (35,6%)
Гојко Кличковић	34 (3,7%)
Бранко Ђерић	16 (1,8%)
Владимир Лукић	16 (1,8%)
Рајко Касагић	15 (1,7%)
Душан Козић	6 (0,7%)
Тотал	816 (100%)

Напомена: У овој табели рангирани су политичари по томе колико је испитаника сматрало да су они били најуспешнији у тој функцији. Од 909 испитаника на ово питање одговорило је њих 816.

Табела бр. 7.: Мишљење испитаника о томе који је од досадашњих председника Народне скупштине РС био најуспешнији на тој функцији:

Председник Народне скупштине	Фреквенција и %
Петар Ђокић	454 (49,9%)
Момчило Крајишник	213 (23,4%)
Драган Калинић	151 (16,6%)
Тотал	818 (100,0%)

Напомена: У овој табели дат је ранг председника Народне скупштине РС по томе кога су испитаници оценили као најуспешнијег на тој функцији. Од 909 испитаника на ово питање одговорило је њих 818.

Табела бр. 8.: Мишљење испитаника о томе који је од следећа два члана колективног председништва БиХ из РС успешније обављао ту функцију:

Члан колективног председништва	Фреквенција и %
Живко Радишић	477 (62,6%)
Момчило Крајишник	290 (37,8%)
Тотал	767 (100,0%)

На основу исказаних ставова грађана о политичком вођству Републике Српске произлази да су највећи допринос њеном консолидационој улогама и развоју, односно демократским променама у Републици Српској и Републике Српске иницијали:

- **Радован Караџић**, од свих досадашњих председника, према процени 75,4% испитаника. Остали председници су рангирани на следећи начин: Мирко Шаровић - 45,4%, Биљана Плавшић - 40,2% и Никола Поплашен - 33,6%;
- **Младен Иванић** је најуспешнији председник Владе Републике Српске сматра 44,5% испитаника, а затим следи Милорад Додик 35,6%;
- **Петар Ђокић** је од досадашњих председника Народне скупштине Републике Српске био најуспешнији на тој функцији оцењује половином испитаника (49,9%), затим следи Момчило Крајишник (23,4%) и на крају Драган Калинић (16,6%);

Од два досадашња члана колективног председништва Босне и Херцеговине из Републике Српске 62,2% испитаника сматра *Живка Радишић* успешнијим, а 37,8% Момчила Крајишника.

Из презентираних података произлази да половина и више од половине грађана Републике Српске позитивно процењује своје политичко руководство као и да су међу њима као најуспешнији оцењена два члана Социјалистичке партије.

8. СТАВОВИ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ О ПОЛИТИЧКИМ ПРОЦЕСИМА У РЕПУБЛИЦИ СРПској

Табела бр. 9.: Мишљење испитаника о томе како се одвијају демократске реформе политичких институција:

Мишљење о реформама	Фреквенција и %
Добро, повећава се утицај и контрола грађана над њима	102 (11,2%)
Лоше, смањује се утицај и контрола грађана над њима	533 (58,6%)
Нешто друго	13 (1,4%)
Не знам	198 (21,8%)
Без одговора	63 (6,9%)
Тотал	909 (100,0%)

Табела бр. 10.: Ставови испитаника који процењују да реформе теку лоше о томе ко је главни кривац за то:

Став	Фреквенција и %*
Политичари јер бране своју власт и привилегије	329 (61,7%)
Међународна заједница, која жели да контролише политичке институције у Републици Српској	104 (19,5%)
Грађани, који су политички неактивни	24 (4,5%)
Неко други	65 (12,2%)
Не знам	3 (0,6%)
Без одговора	8 (1,5%)
Број испитаника који сматрају да реформе теку лоше	533 (100,0%)

Напомена: Проценти су изражени у односу на број испитаника који сматарају да се реформе одвијају лоше (533).

Табела бр. 11.: Мишљење испитаника о променама у војсци и полицији РС:

Карактер промена	У војсци	У полицији
Веома позитивне	74 (8,1%)	75 (8,3%)
Углавном позитивне	254 (27,9%)	298 (32,8%)
Углавном негативне	256 (28,8%)	235 (25,9%)
Веома негативне	131 (14,4%)	123 (13,5%)
Не знам	137 (15,1%)	140 (15,4%)
Без одговора	57 (6,3%)	38 (4,2%)

Табела бр. 12: Мишљење испитаника који промене у војсци виде као негативне и о томе у чему се оне испољавају:

Негативне промене у војсци	Фреквенција и %
Војска је и даље изван контроле Народне скупштине	10 (2,6%)
Војска РС под притиском међународне заједнице полако нестаје, претапа се у армију БиХ	199 (51,4%)
Војска све теже функционише јер нема довољно новца	115 (29,7%)
Војска је и даље политизована	9 (2,3%)
Више поменутих фактора заједно	47 (12,1%)
Не знам	3 (0,8%)
Без одговора	4 (1,0%)
Број испитаника који промене у војсци виде као негативне	387 (100,0%)

Напомена: Проценти су изражени у односу на број испитаника који сматарају да су промене у војсци негативне (387).

Табела бр. 13.: Мишљење испитаника о томе да ли је Република Српска демократска земља:

Став	Фреквенција и %
РС је сада демократска земља	82 (9%)
РС постаје демократска земља	278 (30,6%)
РС није демократска земља	189 (20,8%)
РС ће постати демократска земља када се укине међународни протекторат	301 (33,1%)
Не знам	38 (4,2%)
Без одговора	21 (2,3%)
Тотал	909 (100,0%)

Према презентираним резултатима истраживања произлази да се процеси радикалних трансформација, односно *демократске реформе*

политичких институција у Републици Српској одвијају лоше. То процењује више од половине испитаника - њих 58,6%, док само 11,2% анкетираних грађана оцењује да се реформе одвијају добро, да се повећава утицај и контрола грађана над политичким институцијама. Исто тако је потребно имати у виду да близу 22% испитаника не зна како се одвијају реформе политичких институција.

Анкетирани грађани који сматрају да се демократске реформе политичких институција одвијају лоше, тј. да се смањује утицај и контрола грађана над њима у највећем броју (61,7%) *главне кривце виде у полицајцима који бране своју власт и привилегије*; док једна петина (19,5%) испитаника сматра да је главни кривац међународна заједница која жели да контролише политичке институције у Републици Српској.

На одвијање целине процеса демократских реформи политичких институција у Републици Српској делују промене у органима репресије - војсци и полицији Републике Српске. Негативно мишљење о променама у војсци има 43,2% испитаника, док њих 36% сматра да су исте позитивне, а да су промене у полицији позитивне определило се 41,1% испитаника, док је њих 39,4% те промене оценило као негативне. Највећи број (51,4%) испитаника, за које су промене у војсци негативне, као *главну негативност виде у чињеници да она под припадником међународне заједнице полако нестаје и прећвара се, боље казано, улази у армију Босне и Херцеговине.* Трећина испитаника (29,7%) испитаника сматра да војска све теже функционише јер нема довољно новца за обезбеђење основних потреба. Близу 3% испитаника сматра да је војска је и даље изван контроле Народне скупштине, а 2,3% да је он и даље политизована. Са променама у полицији и променама полиције ситуација је другачија. Наиме, највећи број испитаника (43,4%), од оних који промене у полицији виде као негативне, сматрају да се оне манифестују у томе што у *полицији постоји велики криминал и узимање мита*; 21,6% у томе што је полиција под великом контролом међународне заједнице, а само 8,4% да полиција тешко функционише, јер нема довољно новца за обезбеђење основних потреба.

Начин избора политичких функционера је не само битно питање политичких процеса и односа него од њега зависе демократске реформе у политичким институцијама и промене и развој политичких институција и то најмање за онолико за колико тај начин уважава и санкционише изборне резултате - вољу бирачког тела. Према мишљењу испитаника о томе шта је било одлучујуће код избора политичких функционера превладава став да су то били изборни резултати странака. Међутим, ваља указати да *овај став заснива мање од половине испитаника.* Конкретно, код избора председника Републике Српске одлучујући су били изборни резултати странака сматра 47,3% испитаника. Са ставом да су захтеви међународне заједнице били одлучујућу сагласило се 19% испитаника, а да је одлучујући био компромис међународне заједнице и странака сматра 13,6% испитаних грађана, док се њих 9,4% определило да је одлучујући био договор политичких странака. Код избора председника Народне скупштине одлучујући су били изборни резултати странака сматра 43,2% испитаника, договор политичких странака 20,6%, компромис између међународне заједнице и странака 16,1% и захтеви међународне заједнице 15,5%. Слични су резултати и код из-

бора члана колективног председништва Босне и Херцеговине. Међутим, код досадашњих избора председника Владе мишљења грађана су пођељена у четири скоро поједнаке групе: 27,8% испитаника сматра да су одлучујући били изборни резултати странке, 20,5% договор политичких странака, 20,4% захтеви међународне заједнице и 18,7% компромис између међународне заједнице и странака.

Процењујући укупне политичке процесе који се одвијају у Републици Српској свежа 9% испитаника сматра да је она данас демократска земља, а 20,8% да није. Око 30% испитаника (30,6%) процењује да она постаје демократска земља, док једна трећина мисли да ће она постати тек онда када се укине међународни пројекторат над њом.

Да би Република Српска де јуре и де факто постала демократска земља потребно је да приликом избора наведених политичких функционера буду одлучујући изборни резултати странака и њихов договор сматра више од две трећине испитаника.

9. СТАВОВИ ГРАЂАНА РС ПРЕМА РАСПРОСТРАЊЕНОСТИ КОРУПЦИЈЕ И МИТА У РС

Табела бр. 14.: Став испитаника о томе колико су корупција и мито распрострањени у РС и Федерацији:

Став	У Републици Српској	У Федерацији
Веома много	717 (78,9%)	583 (64,1%)
Осредње	106 (11,7%)	94 (10,3%)
Мало	33 (3,6%)	27 (3%)
Спорадично	8 (0,9%)	13 (1,4%)
Не знам и без одговора	45 (4,9%)	192 (21,1%)
Тотал	909 (100,0%)	909 (100,0%)

Табела бр. 15.: Процена испитаника о распрострањености корупције и мита у институцијама РС:

Институција	Готово нико није умешан	Неколико њих је умешано	Многи су умешани	Готово сви су умешани	Не знам	Без одговора	Тотал
Влада	18 (2%)	189 (20,8%)	317 (34,9%)	229 (25,2%)	107 (11,8%)	49 (6,4%)	909 (100%)
Локална власт	13 (1,4%)	134 (14,7%)	355 (39,1%)	286 (31,5%)	75 (8,3%)	46 (5,1%)	909 (100%)
Привред. организације	13 (1,4%)	152 (16,7%)	376 (41,4%)	238 (26,2%)	78 (8,6%)	52 (5,7%)	909 (100%)
Администрација централне власти	12 (1,3%)	181 (19,9%)	341 (37,5%)	206 (22,7%)	109 (12%)	60 (6,6%)	909 (100%)
Администрација локалне власти	9 (1%)	157 (17,3%)	352 (38,7%)	238 (26,2%)	93 (10,2%)	60 (6,6%)	909 (100%)

Судство	16 (1,8%)	195 (21,5%)	326 (35,9%)	227 (2,5%)	95 (10,5%)	50 (5,5%)	909 (100%)
Адвокатура	27 (3%)	173 (19%)	319 (35,1%)	209 (23%)	119 (13,1%)	62 (6,8%)	909 (100%)
Полиција	21 (2,3%)	159 (17,5%)	357 (39,3%)	232 (25,2%)	82 (9%)	58 (6,4%)	909 (100%)
Здравство	33 (3,6%)	191 (21%)	335 (36,9%)	211 (23,2%)	80 (8,8%)	59 (6,5%)	909 (100%)
Просвета	66 (7,3%)	232 (25,5%)	266 (29,3%)	174 (19,1%)	106 (11,7%)	65 (7,1%)	909 (100%)
Пензионо-инвалидски фонд	61 (6,7%)	212 (23,3%)	281 (30,9%)	174 (19,1%)	110 (12,1%)	71 (7,8%)	909 (100%)
Царина	10 (1,1%)	90 (9,9%)	302 (33,2%)	389 (42,8%)	64 (7%)	54 (5,9%)	909 (100%)

Табела бр. 16.: Мишљење грађана о степену заступљености мита и корупције у политичким странкама:

Степен заступљености мита и корупције	Фреквенција и %
Веома много	485 (53,4%)
Осредње	159 (17,5%)
Спорадично	57 (6,3%)
Не знам	151 (16,6%)
Без одговора	57 (6,3%)
Тотал	909 (100,0%)

Према савременим теоријским сугестијама и емпиријским генерализацијама корупција и мито нису само *патошке појаве у остваривању функција власти*. Оне су одраз криза, *производ рата и послерајних траума, економских блокада и санкција, израз неизграђености и нефункционалности политичких институција и организација - деградационих и непрофесионалних теоријских и организационих система управљања*. У организацијама *таквих система, према емпиријским верификацијама, само неки грађани, они који дају и примају мито, могу да задовоље своје потребе, интересе, идеје и жеље*. Такви системи и њихови организациони изражаји не могу да иновирају, модернизују и развијају *стварне демократске политичке, економске и културне процесе и односе*.

Ставови испитаника о томе колико су корупција и мито распрострањени у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине су *веома уозоравајући и забрињавајући*. Наиме, *90,6% испитаних грађана сматра да су корупција и мито распростиранјени у Републици Српској, а њих 74,4% то исто сматра за Федерацију Босне и Херцеговине*.

Презентирани резултати истраживања кажу да су у *политичким странкама мито и корупција заступљене веома многе*. То сматра више од *половине испитаника (53,4%)*; *осредње су присутни тврди 17,5%*; *спорадично 6,3%*, док *њих 16,6% не зна ништа о њиховој присутности*. Према ставу испитаника који су одговорили да постоји распрострањеност корупције и узимања мита у политичким странкама *58,1% сматра да је оно присутна у свим партијама (њихово учешће у укупном броју испи-*

таника је 26,7%). Посматрано појединачно по партијама, према мишљењу испитаника, она је најприсутнија у СДС 30,1% (13,8% у укупном броју испитаника), СНСД 11,7% (5,4%), ПДП 6,9% (3,2%), СПРС 4,5% (2,1%), и у свим владајућим партијама, онима које су на власти и када добу на власт сматра 3,3% испитаника који су одговорили на ово питање, односно 1,5% њих у укупном броју испитаника.

Корупција и мито су присутни у свим институцијама Републике Српске према процени више од половине испитаника. Наиме, са ставом да су многи, односно готово свим умешани у: царини слаже се 76% испитаника; локалној власти 70,6%; привредним организацијама 67,6%; администрацији локалне власти 64,9%; полицији 64,5%; судству 60,9%; администрацији централне власти 60,2%; Влади 60,1%; здравству 60,1%; адвокатури 58,1%; пензионо-инвалидском фонду 50% и просвети 48,4%.

10. СТАВОВИ ГРАЂАНА РС О СОЦИО-ЕКОНОМСКОМ СТАЊУ У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ И ФЕДЕРАЦИЈИ БИХ

Табела бр. 17.: Ставови испитаника о социо-економској ситуацији у РС:

Социо-економска ситуација у РС	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника (909)
Веома добра	17	1,9
Прилично добра	46	5,1
Прилично лоша	275	30,3
Веома лоша	548	60,3
Не знам	13	1,4
Без одговора	10	1,1
Тотал	909	100,0

Табела 18.: Ставови испитаника о социо-економској ситуацији у Федерацији

Социо-економска ситуација у Федерацији	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника (909)
Веома добра	13	1,4
Прилично добра	87	9,6
Прилично лоша	293	32,2
Веома лоша	361	39,7
Не знам	115	12,7
Без одговора	40	4,4
Тотал	909	100,0

Напомена: Статистичке анализе (АНОВА) су показале да оцена економске ситуације РС није статистички значајно повезана ни са једном од помињаних карактеристика испитаника. Другим речима, по оцени економске ситуације у РС се не разликују изборне јединице нити испитаници различите старости, образовања и занимања. Посебно је важно да не постоји повезаност ни са економском ситуацијом домаћинства - и они са малим и они са великим примањима мисле исто о еко-

номској ситуацији. Из основне табеле видимо да, заправо, скоро сви мисле да је ситуација лоша (веома/прилично лоша - 90.6% испитаника).

Табела 19.: Очекивања грађана о томе каква ће бити економска ситуација у РС наредних година:

Очекивања о будућој економској ситуацији	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника
Знатно ће се побољшати	44	4,8
Делимично ће се побољшати	228	25,1
Остаће иста	331	36,4
Делимично ће се погоршати	131	14,4
Не знам	98	10,8
Без одговора	77	8,4
Тотал	909	100%

Табела бр. 20.: Очекивања грађана о томе каква ће бити економска ситуација у Федерацији наредних година:

Очекивања о будућој економској ситуацији	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника
Знатно ће се побољшати	41	4,5
Делимично ће се побољшати	203	22,3
Остаће иста	290	31,9
Делимично ће се погоршати	110	12,1
Не знам	111	12,8
Без одговора	154	16,9
Тотал	909	100,0

Табела бр. 21.: Задовољство финансијском ситуацијом домаћинства:

Задовољство финансијском ситуацијом домаћинства	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника (909)
Веома сам задовољан	18	2,0
Делимично сам задовољан	170	18,7
Делимично сам незадовољан	152	16,7
Веома сам незадовољан	546	60,1
Не знам	14	1,5
Без одговора	9	1,0
Тотал	909	100,0

Табела бр. 22.: Просечан приход по члану домаћинства:

Материјални статус породице (просечан приход по члану породице)	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника
Испод егзистенцијалног минимума (до60КМ)	183	20,1
Сиромашни (60-150КМ)	328	36,1
Задовољавајући (150-300КМ)	301	33,1
Добростојећи (300-500КМ)	50	5,5
Имућни (преко 500КМ)	31	3,4
Без одговора	16	1,8
Тотал	909	100

Према резултатима наших истраживања *социо-економско стање у Републици Српској је изузетно лоше*. Да је то тако произлази из става 90,6% испитаника по којима је социо-економско стање веома/прилично лоше. Само 7% испитаника сматра да је социо-економска ситуација добра (веома/прилично добра). Скоро је *идентично мишљење испитаника и о социо-економској ситуацији у Федерацији Босне и Херцеговине*: 71,9% њих сматра да је лоша, а само 11% да је добра. За овакву оцену је значајно да од ње не оступају (није статистички значајно повезана) изборне јединице, испитаници различите старости, образовања и занимања, као ни домоћинства са малим и великим примањима.

Оно што забрињава је *мишљење испитаника да се неће побољшати социо-економска ситуација у наредном периоду*. Према резултатима истраживања половина испитаника (50,8%) сматра да ће социо-економска ситуација у наредним годинама остати иста или се делимично погоршати. Само 4,8% анкетираних грађана верује да ће се ситуација знатно побољшати, док 25,1% мисли да ће се она делимично побољшати. Идентичан је став испитаних о социо-економској ситуацији Федерације у наредним годинама. Таква економска ситуација у друштву директно се одражава на финансијску ситуацију у домаћинствима. *Две трећине испитаника (76,8%) је незадовољно (делимично/веома) финансијском ситуацијом свој домаћинства; њих 18,7% је делимично задовољно, а само 2% је веома задовољно*. Ови подаци су више него алармантни - социјално раслојавање је довело до *изузетно уског круга богатих (3,4%) и оситица ситановништва који преживљава, односно који је на ивици голе физичке egzистенције*. Да је то тако речито говоре искази испитаника о просечном приходу по члану домаћинства. Из тих података произлази да је више од половине (56,2%) испитаника сиромашно, од чега је чак 20,1% испод екзистенцијалног минимума (имају примања по члану домаћинства испод 60 КМ). Једана трећина испитаника (33,1%) сножљиво живи, јер имају примања по члану домаћинства од 150 до 300 КМ, а 5,5% да су доброstoјећег економског стања. Само 3,4% домаћинства су имућна и богата јер имају месечне приходе по члану домаћинства преко 500 КМ. Овим подацима, да би слика о економском положају домаћинства била потпуна, ваља додати да највећи број домаћинства (38,5%) има пет чланова, 25,9% три члана, 14,2% пет чланова, 10,9% два члана, а 7,3% шест и више чланова, док једночланих домаћинства има 2,8%. Слика је још јаснија када се има у виду да у најбројнијим домаћинствима (оним са три, четири и пет чланова) просечан број запослених се креће од 1,3 до 1,8, број пунолетних незапослених од 1,7 до 3,2 члана домаћинства.

II. СТАВОВИ ГРАЂАНА О ЕКОНОМСКИМ РЕФОРМАМА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И МЕЂУНАРОДНОЈ ЕКОНОМСКОЈ ПОМОЋИ

Табела бр. 23.: Како се одвија процес приватизације у РС?

Како се одвија приватизација	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника
Веома добро	15	1,7

Углавном добро	70	7,7
Углавном лоше	326	35,9
Веома лоше	415	45,7
Не знам	73	8,0
Без одговора	10	1,1
Тотал	909	100,0

Напомена: Статистичке анализе (АНОВА) су показале да је процена приватизације у РС статистички значајно повезана са економском ситуацијом домаћинства - испитаници са мањим приходима по члану породице имају негативнији однос према поцесу приватизације него испитаници са већим приходима. Повезаност (корелација) је статистички значајна на нивоу 0.00 (вероватноћа грешке мања од 1%) мада је утврђена корелација ниска ($p = 0.13, p < 0.00$).

Табела бр. 24.: Ко су главни кривци за лоше одвијање процеса приватизације?

Кривци за лоше одвијање приватизације	Фреквенција и %	
Политичари	169	(22,8%)
Корумпирани привредни руководиоци	163	(22,0%)
Криминалци, организовани криминал	99	(13,4%)
Банке	7	(0,9%)
Међународна заједница	34	(4,6%)
Страни инвеститори	9	(1,2%)
Више наведених фактора	199	(26,9%)
Не знам	41	(5,5%)
Без одговора	20	(1,7%)
Тотал	741	(100,0%)

Напомена: У табели су дати одговори само оних испитаника који су рекли да се приватизација одвија лоше или веома лоше су се изјашњавали о томе ко је кривац за лоше одвијање приватизације у РС.

Табела бр. 25. : У чему се огледа лоше одвијање процеса приватизације?

У чему се огледа лоше одвијање приватизације	Фреквенција и %	
Преспоро се одвија	103	(13,9%)
Продаја се само добра предузећа	59	(8,0%)
Веома су присутни пљачка и корупција	304	(41,0%)
Незапослени немају никакав утицај на приватизацију	72	(9,7%)
Више наведених фактора	170	(22,9%)
Не знам	24	(3,2%)
Без одговора	9	(1,2%)
Тотал	741	(100,0%)

Напомена: У табели су дати одговори само оних испитаника који сматрају да се приватизација одвија лоше или веома лоше.

Табела бр. 26.: Како се одвијају привредне реформе у РС?

Како се одвијају привредне реформе	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника
Веома добро	20	2,2
Углавном добро	74	8,1
Углавном лоше	358	39,4
Веома лоше	340	37,4
не знам	99	10,9
Без одговора	18	2,0
Тотал	909	100,0

Напомена: Статистичке анализе (АНОВА) су показале да је процена привредних реформи у РС **статистички значајно повезана са економском ситуацијом домаћинства** - испитаници са мањим приходима по члану породице имају негативнији однос према привредним реформама него испитаници са вишим приходима. Повезаност (корелација) је статистички значајна на нивоу 0.00 (вероватноћа грешке мања од 1%) мада је утврђена корелација веома ниска ($r = 0.9$, $p < 0.00$).

Табела бр. 27.: Ко су кривци за лоше одвијање привредних реформи?

Кривци за лоше одвијање привредних реформи	Фреквенција и %	
Привредни руководиоци	175	(25.1%)
Политичари	237	(3.4%)
Страни инвеститори	10	(1.4%)
Банке	3	(0.4%)
Међународна заједница	40	(5.7%)
Запослени радници	1	(0.1%)
Више наведених фактора	202	(28.9%)
Не знам	17	(2.4%)
Без одговора	13	(1.9%)
Тотал	698	(100.0%)

Напомена: у табели су дати одговори само них испитаника који сматрају да се привредне реформе одвијају лоше.

Табела бр. 28.: У чему се огледа лоше одвијање одвијање процеса привредне реформе?

У чему се огледа лоше одвијање реформе	Фреквенције и %	
Спорост реформи	131	(18,8%)
Непостојање социјалних програма	108	(15,5%)
Магловити програми реформи	238	(34,1%)
Прекомерно отпуштање запослених	100	(14,3%)
Вше наведених фактора	95	(13,6%)
Не знам	14	(2,0%)
Без одговора	12	(1,7%)
Тотал	698	(100,0%)

Напомена: У табели су дати одговори само них испитаника који сматрају да се привредне реформе у РС одвијају лоше или веома лоше.

Табела бр. 29.: Однос међународних донатора према националним заједницама у БиХ.

Да ли међународни донатори једнако третирају све народе БиХ	Фреквенција	% у односу на укупан број испитаника
Третирају све једнако	87	9,6
Више наклоности имају према једној заједници	712	78,3
Не знам	92	10,1
Без одговора	18	2,0
Тотал	909	100,0

Табела бр. 30.: Према коме међународни донатори показују већу наклоност?

Национална заједница	Фреквенција и %
Муслиманској заједници	468 (65,7%)
Хрватској заједници	40 (5,6%)
Српској заједници	2 (0,2%)
Не знам	7 (1%)
Без одговора	4 (0,6%)
И муслиманској и хрватској заједници	190 (26,7%)
Хрватској и српској заједници	1 (0,1%)
Тотал	712 (100,0%)

Напомена: У табели су дати одговори само оних испитаника који сматрају да донатори међународне помоћи не третирају поједнако три националне заједнице.

Од процеса приватизације директно зависе укључене промене у Републици Српској и Републике Српске. Међутим, резултати истраживања показују да се процес приватизације одвија изузетно споро и лоше. Наиме, огромна већина испитаника, њих 81,6%, сматра да се процес приватизације у Републици Српској одвија лоше, а само 9,4% да се она одвија добро, док 8% испитаника не зна како се одвија процес приватизације. Од укупног броја испитаника који сматрају да се процес приватизације одвија лоше/веома лоше њих 22,8% проценује да су главни кривци за то полицајци; 22% да су то корумпирани привредни руководиоци; 13,4% да су то криминалци, односно организовани криминал, и 4,6% да је то међународна заједница. Међутим, највећи број испитаника, њих 26,9% оцењује да су више наведених фактора главни кривци за лоше одвијање процеса приватизације. Конкретни облици таквог одвијаја процеса приватизације су према мишљењу највећег боја испитаника, њих 41,04%, веома присујна њачка и корупција; за 13,95% су то преспорост одвијања процеса приватизације; 9,7% сматра да је то непостојање никаквог утицаја незапослених на тај процес, док 8% испитаника мисли да је то продаја само добрих предузећа - оних који стварају добит. Интресантно је да 22,9% испитаника наводи више

наведених фактора који доприносе лошем одвијању процеса приватизације.

Резултати истраживања показују да је идентична ситуација и са одвијањем процеса привредних реформи у Републици Српској. Наиме, више од две трећине испитаника, њих 76,8%, сматра да се процеси привредних реформи одвијају лоше (веома и углавном лоше), док само 10,3% мисли да се ови процеси одвијају добро (веома и углавном добро). За сиоро и лоше одвијања процеса привредних реформи по мишљењу 25,1% испитаника главни кривци су привредни руководиоци; 5,7% проценује да је то међународна заједница, а 3,4% да су то политичари. Треба посебно нагласити да 28,9% испитаника као главне кривце лошег одвијања процеса привредних реформи именује више преходно наведених фактора. Конкретне слабости процеса привредне реформе су за 34,1% испитаника, који су незадовољни привредном реформом, мажловити програми; за 18,8% сиороси реформи; за 15,5% нејосиојање социјалних програма; за 14,3% прекомерно оштришање зисослених, док је за 13,6% комбинација више наведених фактора.

За остваривање програма привредних реформи у Републици Српској важна је улога међународних донатора и праведна расподела доматорских средстава на ентитете. Међутим, досадашња искусиа са донаторима, према исказима више од две трећине испитаника, 78,3%, јесие њихова веша наклоности према једној заједници. Карактеристично је да само 9,6% испитаника сматра да међународни донатори поједнако третирају све народе Босне и Херцеговине. Од оних испитаника који оцењују да донатори међународне помоћи не третирају поједнако три народа њих две трећине, односно 65,7% је уверено да су они далеко више наклоњени муслиманској заједници, 5,6% да су наклоњени хрватској заједници, а само 0,2% српској. Мора се, ради објективности, уважавати и став 26,7% испитаника да су међународни донаторав показали и да показују већу наклоност и муслиманској и хрватској заједници.

12. СТАВОВИ ГРАЂАНА РС ПРЕМА РЕФОРМИ ЈАВНОГ СЕКТОРА

Табела бр. 31.: Мишљење испитаника о променама у школском систему РС:

Промене у школству	Фрекванција и %
Позитивне	88 (9,7%)
Углавном позитивне	161 (17,7%)
Углавном негативне	231 (25,4%)
Потпуно негативне	109 (12%)
Не знам	249 (27,4%)
Без одговора	71 (7,8%)
Тотал	909 (100,0%)

Табела бр. 32.: Мишљење испитаника о променама у здравственом систему РС:

Промене у здравству	Фреквенција и %	
Позитивне	34	(3,7%)
Углавном позитивне	82	(9%)
Углавном негативне	313	(34,4%)
Потпуно негативне	244	(26,8%)
Не знам	171	(18,8%)
Без одговора	65	(7,1%)
Тотал	909	(100,0%)

Табела бр. 33.: Мишљење испитаника о променама у пензионо-инвалидском систему РС:

Промене у пензионо-инвалидском систему	Фреквенција и %	
Позитивне	9	(1%)
Углавном позитивне	37	(4,1%)
Углавном негативне	281	(36,9%)
Потпуно негативне	391	(43%)
Не знам	142	(15,6%)
Без одговора	49	(5,4%)
Тотал	909	(100,0%)

Извршене промене у јавном сектору и јавног сектора нису на потребном нивоу - нису у складу са њиховим потребама, интересима и очекивањима грађана. Према истраженом мишљењу испитаника о променама у школском систему Републике Српске: њих 37,4% сматра да су оне углавном негативне; 27,4% да су позитивне, а исто толико (27,4%) испитаника је одговорило да не зна да ли су и какве су промене извршене. Оваква подељеност мишљења захтева да се, пре било каквог уопштавања и подузимања конкретних акција, имају у виду и уваже слободни одговори испитаника. А, према тим одговорима (одговорима оних испитаника који сматрају да су промене углавном негативне или потпуно негативне) 13% анкетираних грађана оцењује да нема никаквих промена, односно да су промене превисоке цене; 13,2% мисли да најважни програми нису добри, да су уопштени, преобимни, старомодни и неадаптирани њиховим потребама живота; 7,9% да нема средстава за рад и да је најважни особља, да је изузетно лоша финансијска ситуација; 6,7% да се извршеним променама и онима које су у току угрожава српски национални идентитет - брише историја српског народа, на силу њихове историја која би одговарала свима, присиљава на мултиетничност, избацује национално а убацује квази интернационално, изједначавају програми оба ентитета; 4,4% да је присујна корупција и мишћо, да се кућују оцене и дипломе; 4,1% да је лоша васпитна клима у школама, да је лош однос професора и ђака и да је значајно присујство дроге.

Резултати истраживања показују да грађани Републике Српске и о промене које су се збиле и збивају у здравству мисле лоше. Ово потврђују следећи подаци: више од половине (61,2%) испитаника сматра да

су извршене промене негативне, а само 12,7% да су се оствариле позитивне промене. Међу испитаницима који промене у здравству виде као углавном негативне или потпуно негативне: њих 23,9% сматра да здравствено осигурање данас не значи ништа, да се све мора илајити, да ништа није беслајно, да само богаји могу да се леше, да су прескупи прегледи и услуге па ако немаш новац можеш да умреш; 11,5% да је ситуација у здравству катрофална - све је лоше и све иде на горе, па је горе него у рату, ништа не функционише, влада хаос и лоша организација; 8,2% мисли да је у здравству јако изражено сиромаштво; 5,5% да су лоши услови лечења, да је евидентно недостатак и застарелост опреме; 5,3% да у здравству ради лош, нестручан кадар и да тај кадар има неетичан однос према пацијентима - неодговорни су и неморални, интересује их само новац, пружају лош квалитет услуга; 4,8% да су присутни корупција, криминал и мито; 3,4% да нема никаквих промена у здравству, а 2,8% да се не уплаћује здравствено осигурање, односно 2,5% да је лоша здравствена политика.

Извршене промене, као и ове које су данас на делу, у пензионо-инвалидском систему су према оцени 79,9% испитаника негативне (43% сматра да су потпуно негативне, а 36,9% да су углавном негативне), док 13,1% сматра да су промене позитивне. Међу оним испитаницима који промене у пензионо-инвалидском систему оцењују као негативне (углавном или потпуно негативне) образложење за то наводи: 39,4% недостатак финансијских средстава у фонду, што условљава да су пензије мале, нередовне, а што условљава да пензионери умиру од глади; 5,3% криминал и корупцију - крађе у врху пензионог фонда, малверзације, пљачке, крађу пензија; 1,4% неуплаћивање доприноса за пензионо осигурање; 2,2% да је систем пензионо-инвалидског система у Републици Српској запостављен и застарео. Треба, истинитости ради, нагласити да 17%, испитаника који промене у пензионо-инвалидском систему оцењују као позитивне основу за то виде у повећаној редовности пензија, а 2,1% у њиховом повећању и већој социјалној помоћи.

Према резултатима истраживања 58,1% испитаника је незадовољно законом о заштити права бораца, ратних војних инвалида и породица погинулих бораца, док је само 17,1% задовољно тим законом. Сличне су и процене испитаника о томе у којој мери се остварују законом прописана права бораца, ратних војних инвалида и породица погинулих бораца. Преко половине испитаника (52%) сматра да се та права не остварују, а 15,8% да се остварују. Међу оним испитаницима, а њих је 52% у укупном броју испитаника, који сматрају да се права бораца, ратних војних инвалида и породица палих бораца не остварују, њих: 18,8% сматра да се ни једно право не остварује - да борци немају никаква права, да им је све укинато, да их нико не види; 9,4% оцењује да је финансијска надокнада мала и нередовна - да је слаба новчана помоћ; 6,8% има у виду нерешено стамбено питање - често су присутне деложације из станова; 4,1% тврди да је ситуација у заштити бораца-инвалида катастрофална - борце и породице палих бораца нико не пита да ли им шта треба, борци су гладни, борци не смеју да кажу да су ишли у рат, борцима дају као просјацима и избацују их на улицу; 3,4% сматра да борци немају здравственог осигурања нити бесплатног лечења, а 2,7% испитаника указује на проблем незапослености бораца.

13. ИНФОРМИСАНОСТ ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И ЊИХОВ ОДНОС ПРЕМА ОБЈЕКТИВНОСТИ МЕДИЈА

Резултати истраживања су показали да је изузетно висока заинтересованост испитаника за догађаје и збивања како у Републици Српској (88% анкетираних), тако и у БиХ (67,2%) и свешћу (71,5%). Подаци говоре да се: 786 (86,5%) испитаника из узорка о збивањима у РС, БиХ и свету информше преко телевизије, а 123 (13,5%) не; посредством радија 241 (26,5%), а 668 (73,5%) не; помоћу новине 338 (37,2%), док 62,8% не чита новине. Неки испитаници, њих 140 (15,4%) наводе да се о дешавањима у РС, БиХ и свету информше у разговору са другим људима; 15 (1,6%) наводи да се о истима информше преко својих партијских колега, а 10 (1,1%) да се информше и преко партијских пријатеља и у разговору са другим људима. О начину на који се информше о дешавањима у РС, БиХ и свету није одговорило 189 (20,8%) испитаника.

Између појединачних средстава јавног информсања: више од половине испитаника (58,1%) се определило за РТРС, а остали за телевизијске станице окружујућих земаља и локалне телевизијске станице; од новина 12,9% за Блиц, 10,5% за Вечерње новости, 5,2% Глас српски, 3,8% Независне, 2,3% Политику, а остали испитаници за регионалне и локалне новине; а између радио станица испитаници су се определили, у већини случајева, за локалне радио станице Ћ међу њима за оне у којима доминира забавни репертоар.

Према резултатима истраживања медији у Републици Српској у основи објективно информше о збивањима и процесима у њој. За телевизију то мисли 72,5% испитаника; 66,5% за радио, и 59,2% за новине. Треба истаћи да око једне четвртине испитаника сматра да су медији у Републици Српској углавном или потпуно необјективни. Као главне кривце за необјективност у информсању њих 12,8% наводи уреднике, јер се додворавају политичарима и власницима медија како би на тај начин сачували своју позицију; 12% политичке руководиоце; 6,3% међународну заједницу и 5,3% власнике медија.

14. ЖИВОТНИ ПРОБЛЕМИ ГРАЂАНА И ВИЂЕЊЕ БУДУЋНОСТИ

Према нашим резултатима истраживања пет најважнијих проблема у Републици Српској су: по слободно исказаном мишљењу 76,6 % испитаника *лош стандард грађана*; 76,1% *незайсленост*; 50,5% *криминал*; 25,5% *стапбени проблеми*, и *очување аутономије и државности Републике Српске за шта се определило 10,2% анкетираних*. Оно на шта је битно указати јесте да између изборних јединица нису нађене стистички значајне разлике у погледу тога које проблеме њихови грађани сматрају најбитнијим и најактуелнијим, дакле у свим јединицама грађани наводе ових пет проблем. Оваква сагласност захтева од свих правних и политичких субјеката и институција Републике Српске да решавање истих задобије највећи могући приоритет.

Као *животни проблеми*, као они о којима највише размишљају, за: 54,7% испитаника је то економска ситуација - како преживети, како прехранити породицу, како купити храну, како платити режије, како отплатити кредите и вратити дугове уз овако низак животни стандард; 24,5% незапосленост; 17,8% стамбени проблеми - како обезбедити кров над главом, куда после деложације; 16,7% политичка ситуација у Републици Српској и њена будућност - неслога Срба, неслагање са међународном заједницом, изручење Срба Хашком трибуналу, оптужбе за ратне злочине, промене Устава, санкције, хаос у држави, људска права; 14,5% школовање деце - како уписати дете у школу са чиме школовати дете, реформа школског система, распрострањеност дроге у школама; 7,3% опоравак привреде - пропадање предузећа, отпуштања радника, пљачка у приватизацији, продаја предузећа лоповима (ратним профитерима); 5,9% корупција, криминал, безакоње, убиства; 5,4% неизвесна будућност; 5,3% приватни живот - љубав, женидба, изласци; 4,6% одлазак у иностранство - да ли, када и куда отићи?; 3,1% очување мира у Републици Српској.

Оно *чему се нада*: 30,4% испитаника јесте бољи живот; 23,9% ничему - да само буде горе, смрти; 6,9% побољшању животног стандарда - бољим платама, већим и редовнијим пензијама, материјалној сигурности; 4,6% нормализацији живота у Републици Српској и БиХ Ђ нормалном животу и раду, повратку расељених, да рад и знање буду опет плаћени, да се баве животом а не политиком; 4,2% побољшању политичке ситуације у РС - уједињење српских држава, да нови људи дођу на власт, да буду одговорнији политичари, остваривање људских права; мање мита и корупције; 3,3% остваривање приватних циљева.

Испитаници мисле да ће у овој години, од свих својих циљева, нада и жеља, остварити: њих 29,5% ништа; 8,5% приватне циљеве; 6,7% много тога - завршити школу, положити испит, извести децу на пут, повећати породицу, остварити пословни успех; 5,2% запослење - наћи посао, задржати посао, наћи боље плаћени посао; 4,6% побољшање животног стандарда; 3,3% ништа посебно, ништа битно и ништа значајно; 3,3% решење стамбеног проблема; 2,7% да ће преживети; 2,1% одлазак у иностранство; 1,8% побољшање политичке ситуације у РС - промене, нова влада, избори, опстанак РС, уједињење са Србијом.

МИЛОВАН М. МИТРОВИЋ
Правни факултет
Београд

ВРЕДНОСНО-НОРМАТИВНИ ОБРАСЦИ И ДРУШТВЕНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Резиме

Овај рад се састоји из два дела. У првом делу се дефинишу појмови као што су: вредности, норме, вредносно-нормативни (културни) обрасци, друштвене институције, институционални поредак и још неке социолошке категорије које су са поменутима повезане.

Аналитичко проблематизовање дефинисаних појмова започиње повећим низом питања која се отварају у временима када се урушавају институционални системи, када се ломе глобалне друштвене установе, распадају нормативни обрасци, разарају темељне системске вредности и притом мењају вредносне и преобраћају идеолошке оријентације.

У другом делу се разматрају проблеми институционалних реформи које нам предстоје, а детерминисане су различитим и веома противречним чиниоцима. На једној страни, то су спољне околности процеса глобализације, са свим његовим позитивним и негативним дејствима и последицама. На другој страни, то су унутарњи фактори повезани са процесом постсоцијалистичке транзиције, са не мање контроверзним облицима политичке и социјалне акције и противречним економским, политичким и културним последицама.

Аутор закључује да би данашња постсоцијалистичка транзиција могла успешно да се изведе само реafirмацијом вредносно-нормативних образаца институционалистичке свести која би оживљавала највредније старе и стварала најфункционалније нове моделе институционалног понашања – у браку и породици, на њиви и у фабрици, у политици, јавном животу и свакодневној међуљудској комуникацији.

Кључне речи: *Вредности, норме, културни обрасци, институције, институционални систем, институционалне реформе, српска култура.*

1. Одређења појмова и концептуализовање проблема

Вредности, норме и друштвене институције представљају основне друштвено-културне обрасце који чине духовно језгро људске друштвености, друштвене културе и супстанцијалне елементе глобалног друштва.

Вредности су духовне творевине које означавају пожељна (идеална) својства појава, предмета, поступака и ситуација - и као такве осмишљавају свако друштвено деловање, одређујући му конкретне циљеве и унутарњу сврху.

Појединци и групе прихватају одговарајуће вредности тако што процењују *субјективно значење* и *објективни значај* свега око себе - с обзиром на своје потребе, интересе и могућности њиховог задовољавања.. Вредности су увек резултат субјективне процене објективних или претпостављених својстава појава (лица, предмета, поступака, радњи, понашања) којом се оне квалификују као више или мање пожељне за субјекта који их процењује. *Вредновање* је друштвено и психолошки детерминисан културни чин којим неки субјект исказује свој интерес за неки објект. Зато су вредности увек субјективно-објективна категорија и као такве су унутарњи (интегрални) елеменат сваког друштвеног деловања и понашања. Вредности пресудно утичу на *избор пожељних циљева* и као *"идеално треба"* усмеравају и *осмишљавају* свако друштвено деловање и понашање људи.

Пошто се вредности веома тешко могу дефинисати, сагледати и разумети у једној равни или кроз призму било које посебне научне дисциплине, оне су понајпре биле разматране у оквиру **филозофске аксиологије**, а нарочито у оквиру старих филозофско-аксиолошких дисциплина као што су **етика** и **естетика**. Вредности су типичне *релационе категорије*, пошто нису ни чисто субјективне ни чисто објективне, већ увек изражавају *однос субјекта, који вреднује, према објекту, који се вреднује*. Зато се поуздано може тврдити да не постоје апсолутне и објективне вредности независне од субјеката који би их својим више или мање субјективним вредновањем оцењивали и узимали као мерило за своје или туђе, актуелно или алтернативно, понашање или деловање.

У том смислу су све *вредности релативне*, али из тога нужно не следи и релативизам у филозофско-научном разматрању вредности. Као што је вредносни апсолутизам неприхватљив, тако се ни релативистички субјективизам не сме апсолутизовати. Човек као свесно и рационално биће никад не оцењује сасвим произвољно оно што оцењује, већ приликом сваког вредновања, као субјект полази од својих објективних потреба и интереса (што је за друге знак субјективности) и према њима процењује објективна својства онога што вреднује. Око ових оцена и вредносних процена може постојати *интерсубјективна сагласност*, што се обично узима као мерило објективности субјективних вредности и ставова. Да не постоји колико-толико објективна основа субјективног вредновања, вредности никад не би могле интегрисати људе у једну заједницу него би сваку друштвену заједницу нужно разарале, јер међу појединцима не би било елементарне сагласности. То исто се односи и на људску личност која, такође, остварује сопствени интегритет тако што се придржава неких колико-толико устаљених вредности и норми које су међусобно усаглашене. Ни личност ни заједница нису у стању да поднесу ни туђу ни своју сопствену произвољност, која би се испољавала као вредносна пометеност и нормативна разобрученост. Зрела личност је у сагласности сама са собом и са другима, а уређена заједница почива на вредносно-нормативној сагласности између оних који је чине.

Зато се с правом може говорити о извесном броју темељних *антрополошких* вредности на којима почива цео људски род, о заједничким *културним* вредностима које интегришу сваку друштвену групу и релативно сталним *личним* вредностима које обележавају идентитет сваког човека као појединца. Културни и персонални вредносни релативизам се не огледа толико у опредељивању за вредности за које се други не опредељују него у сопственој и специфичној хијерархији изабраних вредности и различитом односу према вредносним алтернативама. Све у свему, људско вредновање је веома сложен емотивно-субјективни, а некад рационално-објективни елементи, некад индивидуални (психички), а некад групни (социо-културни), некад самостално изабрани (и аутономни), а некад од других наметнути (хетерономни) критеријуми.

Основне вредности се скоро увек јављају у паровима, као **вредносне дихотомије**: *добро-лоше, лепо-ружно, истинито-лажно, слобода-зависност, правда-неправда* и сл. Апстрактно гледано у свим друштвима, у свим културама, код разних социјалних група и различитих појединаца уочавају се наведене дихотомије и опречна (позитивна или негативна) вредновања конкретних појава, предмета или поступака. Свуда и свагда добро, лепо и истинито, правда и слобода – оцењују се позитивно, а њихове супротности негативно - и то је оно што је универзално. Конкретни критеријуми разграничења и оцене појединих појава и поступака разликују се од друштва до друштва, од времена до времена, од групе до групе, од једног човека до другог. Зато се и каже да су универзалне и основне вредности одувек биле подложне релативним критеријумима вредновања, те у људској друштвеној стварности не постоје апсолутно Добро, Лепо, Истинито, Правда и Слобода, као ни њихове супротности. У том смислу је и филозофско, а нарочито научно разматрање вредности упућено на утврђивање конкретних услова, околности и чиниоца који утичу на вероватнији избор једне алтернативе у односу на другу, на већи степен везаности за једну вредност него за другу, на енергичније настојање да се једно постигне а друго избегне. Поједностављено свођење степенасте вредносне лествице на њене позитивне и негативне екстреме (“црно-бела” логика и “манихејска етика”) није добра у животу, нити је корисна у науци. Онтолошки гледано, вредности постоје и непосредно делују на два основна нивоа људске друштвене стварности – на **психичком** и на **друштвено-културном**.

Гносеолошки гледано, психичком страном вредности бави се психологија, а друштвено-културном социологија – што су методолошки комплементарни приступи.

Психолошки, вредности су **део личности** зато што прожимају све елементе и димензије човекове психе – осећања (емоције), мишљење (интелект и когницију) и вољу за деловањем (мотиве и мотивацију). Вредности су важан аспект емотивног живота и свих људских **мотива** и **жеља** зато што непосредно утичу на избор конкретних циљева деловања. Вредности утичу и на човеков интелект, јер стоје у основи његовог “**погледа на свет**”, као релативно устаљене и систематизоване **вредносне оријентације**.

Социолошки, вредности су духовно (идеационо и идејно) **језгро културе** и као такве оне су **део друштва** и конкретне друштвене структуре. У том смислу вредности се испољавају (1) као најопштији **друштвени идеали** (слобода, правда, поштење, истина, лепота); или (2) као посебне **групне визије** и различите **идеологије** које следе групне потребе и јавно-политички

артикулишу посебне (класне, националне и друге) интересе. Групне потребе и интереси најнепосредније одређују избор одговарајућих друштвених вредности, а сви заједно у великој мери детерминишу друштвена правила (норме). Норме, са своје стране, утичу да начин друштвеног деловања буде такав да обезбеђује да појединци и групе у друштву више или мање задовоље своје потребе, остваре интересе и достигну своје идеале.

Друштвена правила (норме) су социо-културне творевине које служе као упутства за пожељно понашање и деловање појединаца и друштвених група и тако уређују њихове међусобне односе на путу до остваривања пожељних циљева.

Још су антички грчки мислиоци истицали да нису могући друштво без правила и држава без закона. **Норме** (од грч. *nomos* - *правило, закон, установа*) су оно што су људи договором и уз међусобну сагласност у друштвеној заједници (*polisu*) створили и усвојили, што се битно разликује од онога што у природи постоји (као *физис*) и без чега нема државе и друштва, али ни човека као друштвеног бића. Зато је **Аристотел** и говорио да је човек *zoon politikon* (политички створ, биће полиса или друштвено биће). Изван полиса (државе – друштва) може да живи само звер или Бог. Пошто човек није ни једно ни друго он ствара норму, усваја правила, доноси законе – да би сачувао себе и своју заједницу – себе од других и друге од себе. Без закона, односно без правила понашања у друштву, човек би био гори и по друге опаснији од најопасније животиње. Нагон код животиње има снагу закона, а човек који не поштује друштвена правила (обичаје, морал и право) могао би опасно да злоупотреби и свој разум и своје нагоне – оно што животиње никад не могу. Из ових премиса следи закључак да је и најгори закон бољи од безакоња у друштву и држави и та стара мисао лежи у темељу модерне европске цивилизације.

Друштвена правила, било да су неписана (обичаји и морал), или писана (правни прописи) уређују друштвено понашање и деловање и чине основу сваке друштвене организације. Неписана правила су основа неформалне, а писана правила су основа формалне друштвене организације.

Нормативни обрасци, као сложена и развијена друштвена правила увек садрже два основна елемента или две врсте норми: диспозицију и санкцију. То су функционално комплементарне, али временски алтернативне друштвене норме. Функционално су комплементарне, јер једна другу условљавају и разним путевима иду ка истом циљу. Временски су алтернативне зато што не могу истовремено да се практикују обе норме: ако се поштује диспозиција, непотребна је санкција – и обрнуто.

Диспозиција је упутство како треба да се делује или да се понаша (односно како не треба да се чини) да би се задовољила нека потреба, остварио интерес или постигао жељени циљ.

Санкција је најављена практична мера којом се актери подстичу на пожељно деловање и понашање или се одвраћају од непожељног. Кад се подстичу на пожељно “санкција” је “позитивна” (награда), а кад се одвраћају од непожељног санкција је “негативна” (казна).

Друштвено је ефикасно само оно нормативно усмеравање понашања и деловања код којег су јасно и прецизно формулисана диспозиције, а пажљиво и целисходно избалансиране позитивне и негативне санкције.

Према областима друштвених односа који се уређују обично се прави разлика између друштвених уредби (прописа), као норми које усклађују различите интересе и тако уређују међусобне односе људи у друштву (као што

су обичаји, морал и право) и *техничких правила*, као практичних упутстава која уважавају објективне односе међу природним појавама (као што су технолошке препоруке и стандарди).

Техничке норме су посебна врста друштвених правила која налажу како треба деловати на објективну (најчешће природну) стварност да би се постигли жељени циљеви. За њихову ефикасност је важније да се при деловању уважавају објективне (природне или друштвене) законитости него да постоји сагласност воља актера који делују, уз занемаривање објективних односа. Договор субјеката никад не може да замени познавање објективних односа. Зато је код нас, примера ради, била неефикасна тзв. *Договорна економија* која је пренебрегавала објективне тржишне законитости.

Најефикаснија су она техничка правила која се заснивају на истинитом практично примењивом научном знању. Техничке норме се не мењају договором људи него се мењају, прецизирају и усавршавају онако како се знање о објективним односима употпуњује. Техничке норме (као диспозиције) не прате санкције као прописане норме, већ стварне последице пренебрегавања објективних односа које наступају спонтано и независно од људске воље.

Са *друштвеним прописима и уредбама* је обрнуто. Пошто су то друштвена правила која *уређују међудске односе* за њих је важно да их субјекти деловања прихватају ("милом или силом"). Са социолошког становишта гледано, нека друштвена норма постоји на ефективан начин само онда кад се у друштвеној пракси појединци и групе придржавају диспозиција и кад организовано друштво примењује санкције кад год се диспозиције не поштују.

Међутим, ниједна норма сама за себе не може да буде ефикасна. Да би се појачало њихово дејство, друштвене норме се повезују у сложеније целине као што су *културни обрасци, друштвене установе (институције) и нормативни системи*. У структури сваког културног обрасца, сваке институције и сваког институционалног система, поред норми увек се јављају и вредности.

Док "*вредносне оријентације*" одређују циљеве ("*шта треба*"), дотле "*нормативне организације*" препоручују дозвољене начине и средства ("*како*" и "*чиме*" треба деловати) да би се циљеви остварили. Вредности су нешто апстрактније, јер се односе на идеална својства онога што се вреднује. Норме су конкретније, јер се односе на реалан сплет услова у којима се нека вредност може остварити. Пошто су реални услови променљивији од идеалних очекивања, то су и норме релативније и варијабилније од вредности. Познато је социолошко правило да се иста друштвена вредност у различитим околностима мора остваривати и штитити различитим начинима и средствима, који се, према томе, морају уредити различитим друштвеним нормама. Релативност норми, пак, не сме да буде толика да их актери не би могли упознати и применити пре него што се оне промене. Релативност норми не огледа се само у њиховој релативној променљивости него и у неопходној релативној трајности свих ефикасних нормативних система. Правила која се стално мењају, која људи не познају и не уважавају у друштвеном животу, у социолошком смислу и не постоје.

Вредности и норме су неизоставни саставни елеменат сваког друштвеног деловања и понашања и **духовно језгро сваке културе**. То најнепосреднује показује како је "*културно*" део "*друштвеног*" и као такво предмет социологије. Само је култура у стању да појединце друштвено повеже у групе, а групе у глобално друштво. Само културна комуникација одржава људску друштвеност. У социолошком проучавању културе, као духовне средине у којој

се социјализују појединци и групе и усмерава, осмишљава (оплемењује) и уређује њихово понашање и деловање, посебна пажња се поклања усвојеним вредносним оријентацијама и одговарајућим нормативним обрасцима. Њихову симбиозу чине кристализовани друштвени склопови, тзв. **културни обрасци**, који представљају својеврсне културне императиве без чијег познавања није могуће ни објаснити ни разумети друштвено понашање и деловање људи или неки структурно-историјски одређен **начин друштвеног живота**.

Културни обрасци су елементарне вредносно-нормативне друштвене творевине које осмишљавају, усмеравају и уређују деловање и понашање људи на свим важнијим пољима друштвеног живота.

Културни образац се увек састоји од међусобно усклађених вредности и одговарајућих друштвених и техничких правила њиховог остваривања. Структурно је интегрисан онај културни образац који почива на "вредносном и нормативном консензусу" (на сагласности актера око циљева и метода деловања). Само добро интегрисани културни обрасци могу да буду функционално ефикасни. Такви културни обрасци су основни саставни елементи друштвених установа и организација и главни интегративни елементи друштвених група.

Културни обрасци се најнепосредније везују за **друштвене улоге** које врше и **друштвене положаје (статусе)** које заузимају појединци и друштвене групе у друштвеној организацији. Смисао неке друштвене улоге и начин на који се она врши у неком друштву одређен је скупом вредности и норми које иду уз дотичну улогу и на основу којих се одређује статус онога ко је врши. Тако су, рецимо, елементарне улоге мајке и оца у породици праћене њиховим различитим вредновањем, али и различитим моралним, обичајним, па и правним нормама којима се уређује вршење мајчинске и очинске функције и постиже одговарајући статус једног или другог родитеља и супружника у разним друштвима и културама. Културни обрасци једне друштвене заједнице одређују *шта треба да ради и како да се понаша* мајка (и жена), како отац (и муж), а како деца – па им се на основу тога обезбеђује одговарајући друштвени статус, односно положај или место у расподели друштвеног *богатства*, друштвене *моћи (утицаја)* и друштвеног *угледа (ауторитета)*.

Ако се зна да свака **друштвена организација** представља *релативно устаљену мрежу друштвених улога и положаја*, онда је јасно на који начин културни обрасци (као повезане вредности и норме) чине *градивно ткиво сваке друштвене организације*: културни обрасци одређују *ко, шта и како треба да ради унутар једне организоване групе*.

Друштвене установе (институције) су *општицији, трајнији, сложенији и посебно важни друштвено-културни обрасци који су се ustalili као проверени нормативни модели друштвеног деловања и понашања појединаца и група у ширим функционалним подручјима глобалног друштва (привреди, политици и култури)*.

Друштвене институције су сложеније целине од елементарних културних образаца. Сваку важнију друштвену институцију чини више од једног културног обрасца, који су међусобно функционално комплементарни - што је пожељно и за међусобне односе институција у оквиру ширих организационих целина (система).

Ако један културни образац одређује пожељан начин деловања и понашања појединаца и група (њихову друштвену улогу), онда више повезаних образаца и више повезаних улога, укључујући и друштвене положаје који им припадају - чине једну друштвену установу. Ако постоји један културни образац који одређује улогу ученика и неки други који се односи на улогу учитеља, повезани међусобно и са још неким другима који се тичу ширег друштва они чине установу која се зове **школа**. На сличан начин обрасци деловања и понашања мужа и жене чине **брак**, родитеља и деце чине **породицу**, војника и официра - установу **војске** и тако даље.

Систем је уређена, стабилна и функционална целина, састављена из делова који су на складан начин повезани - међусобно и са целином у којој врше неку улогу (функцију). Делови у једном систему увек утичу један на други и на систем као целину. Функционалисти тврде да се системска интеграција остварује *вредносним консензусом*, односно, сагласношћу актера око основних циљева друштва, а нарочито прихватањем ауторитета најважнијих друштвених институција (врховне власти). То омогућује да се у неком друштву успостави хијерархијска и функционална мрежа друштвених институција (институционални систем).

Институционални систем је најсложенија нормативна организација коју чини релативно стабилан и уређен скуп најважнијих привредних, политичких и културних установа, које су, такође, међусобно функционално комплементарне.

Глобални друштвени систем је још шира и још сложенија целина која, поред посебних институција и нормативне организације, у себе укључује још и формално организоване друштвене групе (организације) као глобалне актере, заједно са њиховим групним вредносним и идеолошким оријентацијама. Социолошки појам **глобалног друштвеног система** је у том смислу шири и сложенији од нормативног појма **институционалног система**, али је једноставнији од још ширег социолошког израза као што је **глобално друштво**. Разликовање ових појмова је веома суптилно, али је социолошки вишеструко значајно. Синтагма **глобални друштвени систем**, ипак, више наглашава институционални аспект друштва и односи се пре свега на манифестно, кристализовано и формализовано деловање и понашање - на оно што је **"намераван поредак"** који је стваран свесним настојањима актера да организују свој друштвени живот на одређени и пожељан начин.

Са друге стране, социолошки израз **глобално друштво** у себе укључује још и **спонтане друштвене процесе** и **спонтано (неформално) организоване друштвене групе**, почев од њихових интеракција на микро-плану до историјских промена на глобалном плану. Ту се подразумевају и најразличитији резултати сложених процеса, разне друштвено-културне творевине које настају и опстају на спонтан начин. У том смислу **структуру глобалног друштва** не чини само институционални систем (мада то јесте његово језгро) него и особени **"спонтанни поредак"** процеса, односа и творевина - "свега и свачега" што се током историје само од себе наталожило у некој конкретной друштвеној заједници - што некад представља драгоцену културно благо (традицију), а понекад непотребан "културни пртљаг" којег се тешко ослобађамо иако нам представља велики историјски баласт. Зато појам "глобално друштво" омогућује социологу у већој мери него појам "глобални друштвени систем" да

поред манифестног изучава и латентно, да уз формално прати и неформално, уз намеравано и ненамеравано, да уз оно што је сагласно анализира и оно што је систему супротстављено, да поред оног актуелног што постоји и делује, обраћа пажњу и на оно што је већ прошло или што још није наступило, а могуће је. Зато што поред проблема друштвене структуре у себе укључује и проблеме друштвених промена и развоја, израз "глобално друштво" је динамичнија социолошка категорија од синтагме "глобални друштвени систем".

Наравно, и појам "систем" има неке предности у социолошкој анализи, независно од тога да ли је неки социолог функционалиста или није. То је појам који је примеренији за означавање друштвених појава које су чврсто кристализоване, правно формализоване, прецизно одређене и јасно разграничене од других сличних појава или од своје ближе околине. То само значи да су изрази "глобални друштвени систем" и "структура глобалног друштва" методолошки комплементарни појмови који омогућају да се у доброј социологији скоро увек комбинују *структурално-функционална анализа система*, са *феноменолошким анализом друштва*. Једна без друге, ове две социолошке анализе дају дефектне резултате и нуде слику друштва које у том случају изгледа или као "скелет без живота" или као "тело без кичме". Социолошки појам друштва ни у којем случају не сме остати претерано флуидан и неодређен и у том смислу социологија се користи појмом "система", а систематизација социолошког знања постаје један од идеала којима социологија, као и друге науке, стално тежи.

Кад социолози говоре о *колективним творевинама* друштвеног живота које увек превазилазе појединца и одређују његово понашање и деловање, онда, поред *група (скупина)*, мисле још и на *друштвене установе (институције)* и *друштвене организације*. Зато се групе, установе и организације и морају посматрати и дефинисати у односу једне према другима, као и према друштвеном деловању које се кроз њих одвија. Ове колективне творевине су трајније од сваког појединца и представљају најтрајније елементе структуре сваког успостављеног поретка друштвених односа.

Друштвена установа (институција) јесте *устањен (установљен), усвојен, уобличен (формализован) начин вршења оног друштвеног деловања које је значајно за одржавање и функционисање друштвеног поретка*.

Што је неко деловање значајније за целину друштва, то је и друштво заинтересованије да га устали (стабилизује), уреди и уобличи тако да се смање ризици случајног или намерног одступања од усвојеног обрасца који се већ доказао као успешан и функционалан или је само пожељан. Зато су друштвене установе истински *обрасци друштвеног деловања и темељ сваког друштвеног поретка*.

Установе имају ону улогу у друштву коју у природи врше нагони (инстинкти). Установљено друштвено деловање је научено, једнообразно, стабилно, искључује лутање, омогућаје уштеде у времену и средствима, смањује вероватноћу сукобљавања са другима и повећава изгледе за усаглашавање супротстављених интереса. Оне омогућају онај аутоматизам у друштвеном деловању и понашању који је сличан аутоматизму дисања или ходања, кад човек стално не заостаје да размисли како да направи сваки следећи корак.

Емил Диркем је истицао да социологија мора, пре свега другог, да проучава друштвене установе. За њега су установе типичне "друштвене чињенице" пошто оне стоје изнад појединаца, врше на њих принуду и усмеравају њихово деловање и понашање у пожељном правцу. Овакав приступ функционисању

друштвених установа касније су прихватили и многи функционалисти. Тако су за Парсонса институције *устаљене и међусобно повезане друштвене улоге*, а за Редклиф-Брауна то су *нормирани друштвени односи које признаје нека друштвена група*.

У структури сваке друштвене установе увек се разликују један *вредности* (идејно-културни) елеменат који одређује циљеве и други *нормативни* (друштвено-организациони) елеменат који усаглашава деловања и односе различитих појединаца и група. Да би једна установа рационално функционисала потребно је да у њој постоји сагласност око основних вредности ("вредносни консензус"), али и да правила деловања и понашања актера буду међусобно усклађена тако да, заједно са расположивим средствима, омогуће остваривање циљева. Исто важи и за односе међу различитим установама глобалног *институционалног поретка* унутар којег је обично пожељан функционални склад, уз неопходно статусно рангирање.

Јасно одређење наведених појмова омогућује прецизнију артикулацију и дубљу теоријску концептуализацију друштвених проблема који настају у временима када се урушавају институционални системи, када се ломе глобалне друштвене установе, распадају нормативни обрасци, разарају темељне системске вредности и притом мењају вредносне и преобраћају идеолошке оријентације. У том светлу се отвара читав низ теоријски занимљивих и практично значајних питања, као што су:

1. Шта бива са вредносно-нормативним обрасцима кад се распадају глобалне установе?

2. Могу ли се у нове установе уграђивати стари вредносно-нормативни обрасци?

3. Да ли је и како могуће преузимање туђих установа и културних образаца?

4. Како градити нове друштвене институције данас и овде?

5. Могу ли се нове установе потпуно ослободити старог вредносног садржаја и који је модел вредносно-нормативних и институционалних промена оптималан за економске, који за политичке, а који за културне установе?

Сва наведена и многа друга питања сусрећу се у савременим настојањима да се осмисле оптимални модели институционалних промена код нас и да се изнађу реална и рационална решења кључних системских проблема.

Институционалне реформе које нам предстоје нужно су детерминисане различитим и веома противречним чиниоцима:

1. Спољним околностима процеса глобализације, са свим његовим позитивним и негативним дејствима и последицама?

2. Унутарњим околностима процеса постсоцијалистичке транзиције, са не мање контроверзним облицима политичке и социјалне акције и противречним економским, политичким и културним последицама.

3. Затеченом друштвеном традицијом и реално постојећим "културним материјалом" који актуелним "реформистима" стоји на располагању.

4. "Реформским капацитетом народа" - идеолошки манипулисаног, историјски пометеног и социјално деградираног - измученог погрешно вођеним и погубљеним ратовима због којих је додатно фрустриран и разапет између спољне сатанизације и мазохистичког самоопуживања, што све заједно ствара осећај реалне егзистенцијалне и историјске угрожености.

5. Квалитетом друштвене елите – политичке, предузетничке, културне – степеном њене историјске мудрости и одговорности, релевантног знања и одговарајуће стручне спремности и добре воље са којима јавни актери улазе у реформске подухвате.

2. Каква је реформа институција код нас потребна (и могућа)?

Свестрана и темељна реформа глобалних друштвених институција данас је постала неопходан предуслов не само савременог друштвеног развоја него чак и самог опстанка појединих друштава. У нашем случају ради се још и о реформама које намеће процес постсоцијалистичке транзиције, односно околност да су дуготрајним блокадама и изразитом дисфункционалношћу глобалног система урушене све његове носеће институције, а нове, које би их замениле, још нису изграђене. Југословенски социолози су благовремено упозоравали носиоце власти да "одлагање реформи погодује насиљу" – што је крајем осамдесетих година био последњи (и показало се, узалудни) вапај да се реформисне систем непосредно пре његовог урушавања. Ни тада околности за покретање и спровођење друштвених реформи нису биле погодне, али је изостајање реформи отворило турбулентне и разорне друштвене процесе који су вишеструко погоршали опште прилике и повећали цену каснијих реформи. Ово само потврђује парадоксалну истину да се институционалне реформе увек спроводе у неповољним друштвеним околностима, само што и од неповољних увек постоје још неповољнији услови. Кад су друштвене прилике повољне, то значи да су институције функционалне и ефикасне, па систем који функционише не захтева реформисање, али кад се прилике погоршавају, а са реформама се касни, њихова цена се увек повећава.

Друштвене реформе не претпостављају стварање радикално нових структура, већ само значајно реструктурисање и функционално реорганизовање постојећих. То значи да се реформама обично не поништавају старе да би се стварале нове друштвено-културне творевине, што је циљ револуција. У том смислу, ни предстојеће институционалне реформе српског друштва не морају (нити је потребно) да поништавају основне друштвене вредности које су уграђене у традиционалне нормативне обрасце српске културе. Погоотово што су институције у првом реду нормативне творевине, те се њихова реформа више односи на промену начина и средстава деловања него на промене циљева који су превасходно вредносно детерминисани.

Другим речима, модернизовање институција по неком (на пример западно-европском) узору, не налаже обавезу да се одбаци свој систем вредности и прихвати туђи, да се циљеви других прихвате као своји циљеви, да се свој историјски пут (прошли, садашњи и будући) замени нечијим туђим. Институционална реформа је инструменталног карактера и она би требала да омогући да се боље штите своје вредности и ефикасније остварују сопствени циљеви. У том смислу је могуће преузимање туђег искуства, а да се притом не угрожава него да се успешније чува сопствени идентитет.

У динамичним временима није могуће очувати свој идентитет затварањем у себе, али идентитет се још брже губи простим имитирањем других, макар ти други били најпожељнији могући узор личне или колективне идентификације. Кад Срби, примера ради, имитирају Енглезе, Французе, Немце, Американце или било кога другог, онда они не стичу идентитет оних

које имитирају него само губе свој идентитет. Кад православци имитирају католике, протестанте или муслимане, чак и у најбољим њиховим елементима, они тиме не оплемењују своју веру, него је само скрнавe на недостојан(ствен) начин. Карикатуралност Србина који се "прави Енглеz", неког "ортодоксног католика" или "ортодоксног муслимана" изазива само подсмех на једној и(ли) подозрење на другој страни.

Назначени однос стварно не користи ни онима које други имитирају ни онима који имитирају друге – и зато је као такав непотребан. За оне који друге имитирају обично је штетан – јер им узима време и енергију које би могли креативно искористити. Историјски је поучна судбина модела имитације који се скривао иза паролe "стићи и престићи Америку". Много би мудрије било да се од Америкe и других учило, уместо што се ушло у трку на њиховом путу. Зар је било реално и рационално очекивати повољан резултат у изнуђеној и прихваћеној утакмици на туђем терену?

Србији предстоји читав низ институционалних реформи у оквиру привредног, политичког и правног система, реформа својинских односа и предузећа, војске, полиције и судства, али и реформа система образовања, социјалне и здравствене заштите, јавног информисања и чега све не. Свака од реформи понаособ, а нарочито све оне заједно, утицаће на будући интегритет и идентитет српског друштва и зато се морају добро промислити, пажљиво доzirати и одговорно спроводити. У сваком од наведених функционалних сегмената затечени су поодавно кристализовани вредносно-нормативни елементи који се намећу као примарна институционална грађа. То је "културни материјал" од којег се морају градити нове модерније институције нао он сам нимало није модеран. Зато наша институционална реформа унеколико подсећа на својеврсну "политичку квадратуру круга". Од старог треба изградити ново, а то није нимало лако извешти. Ове стварне тешкоће актуелних српских реформи додатно увећавају још два релевантна фактора која код нас јако недостају, а изузетно су значајна за сваку реформу: то су време и новац.

Другим речима, реформе српског друштва имају задатак да од старог и традиционалног културног материјала изграде нове и модерне институције – и то за кратко време и за мали новац. Питање је само како је могуће, и да ли је уопште могуће у постојећим околностима, градити друштвене институције тако да оне истовремено буду и добре, да не буду прескупе и да сувише не окасне? А питање је и чега се од наведеног можемо (или морамо) одрећи – па да штета буде најмања?

Пошто се народ најтеже и најспорије мења, као једина и главна остаје могућност да се снмултаним променама персоналног састава политичког вођства и начина вођења и друштвеног организовања успостављају нова (модерна) "правила игре". Будући да је новац за реформе објективно лимитиран, дилему између модела "брзо-кучо" или "спорије, али сигурније" ваљало би разрешити мудрим изналажењем "разумне средине". Горко српско искуство са "револуционарним пречицама" нико више нема право да пренебрегава. Међутим, ни оклевање са реформама које су реално изводљиве није мање опасно од пречица, а непосредно смо искусили и већ платили високу цену кашњења у реформском прилагођавању српског друштва измењеним глобалним околностима.

Са друге стране, стално се мора имати у виду разлика у моделу реформи у области привредној и политичкој, од оних у образовној и духовној. Док би

се у организовању привредног и политичког живота требало што мање разликовати од модерних европских узора, у сфери духовној императив је да се културне особености чувају и у дијалогу са другима развијају. Објективан је проблем што уз економски, политички и војни империјализам наступа, некад као претходница, а некад упоредо са њима – и културни империјализам. Иако је гласно прокламована "мултикултуралност" као модеран пројекат, она данас више подсећа на варљиву пену једног снажног таласа културног империјализма у виду агресивне американизације и вестернизације свих других, а нарочито малих култура, него што је реалан културно-развојни процес.

У времену које је већ почело политички суверенитет малих народа и држава драстично се ограничава, а економски и војни се скоро потпуно губи. Подручје културе у таквим околностима постаје пресудно социјално поље на којем се "чува што се сачувати може", а то је *културни идентитет* који није нити може да буде замена за пуни политички и државни суверенитет, али јесте историјски легитиман и политички одржив циљ савременог развоја. Никад није било мудро настојање да се остварује немогуће, а да се истовремено пропушта да се учини оно што је могуће, док је још могуће.

Светско тржиште и снага светског капитала неумољиво пробијају баријере националне економије и ко сам на време не прилагоди своје унутарње тржиште спољњем – не само да нема изгледа на успех у међународној размени, него обавезно губи тржишну утакмицу и на домаћем терену. То је глобализацијски процес којем се нико није успео да одупре и зато му се не треба ни одуширати. Они који му се на време и сами прилагоде, они ће платити много мању социјалну цену прилагођавања од оних који то не учине благовремено и допусте да их спољни талас економске глобализације увуче у своје хировите вртлоге. Међутим, са већом или са мањом социјалном ценом, и ми ћемо, кад-тад, код нас, имати "светско" (европско) тржиште. Онај ко преживи време транзиције и ко буде способан да издржи конкуренцију, можда ће уживати у плодовима нове тржишне економије.

"Светска држава" је, за разлику од светског тржишта много удаљенији, сложенији и теже остварив глобализацијски циљ - уобичајеним жаргоном речено то је политички циљ "на дугом штапу". Парадоксална је истина да је "дуги штап" реалније и моћнија омиљеније средство убрзавања политичке глобализације од "виртуелне шаргарепе" којом најбогатији подстичу економску глобализацију.

У области у којој је основно средство убрзавања глобализације "виртуелна шаргарепа" доминантан однос, кључна реч је "**конкуренија**". Пошто "дуги штап" провоцира сукобе, ту је кључна реч "**конфликт**". Они који у својим рукама држе "штап" заправо "управљају конфликтима" у савременом свету. У таквом конфликтном свету неразумно је деструирати сопствену државу све док и други своје државе не демонтирају, а кобно је по оне који то чине док други (а нарочито њихови суседи) своје државе проширују и јачају. *Вредносна оријентација и одговарајући "поглед на свет око нас" тако постају главни аутохтони чинилац који би могао пресудно да утиче на судбину глобалних националних институција суочених са изазовима светске глобализације.*

Једноставније речено, то би за собом повлачило следећи **политички императив**: *сачувати своју државу све док је и други чувају; а нарочито док*

други себи праве државу, ми морамо чувати своју, са сличним ентузијазмом с којим су је неки други историјски стварали.

Ентузијазам и јака воља су неоподан предуслов свих великих историјских подухвата, али успешни су били само они који су иза себе имали добро организовану друштвену заједницу која је знала како и са чиме може да оствари оно што хоће. Историјска мудрост подучава сваког ко је спреман да учи да са богатијима не треба улазити у конкурентску трку, а са јачима у конфликте. Али, комуникација ни са једнима ни са другима се не сме прекидати, иначе се ризикује још веће заостајање за богатима, а повећава и вероватноћа сукобљавања са јачима.

Зато је кључна реч оптималних односа са другима **"комуникација"**. То је у првом реду културни друштвени процес (и специфичан однос) у којем и сиромашнији и слабији имају своју прилику да равноправније него у сфери економској или политичкој - с богатима размењују своја добра; а са јачима да сарађују. У актуелном српском друштву економија је урушена, а политика компромитована, и док се прва не подигне, а друга не рехабилитује култура нам остаје као главни "мост" према Европи и свету.

Наведену улогу може да одигра само аутентична српска култура, било да је народна или је елитна. То нипошто неће моћи она масовна, споља увезена или код нас новокомпонована, која као хидра конзумеристички гута све што се нађе на њеном тржишту. Не чекајући на економски опоравак и политичку стабилизацију ваља очекивати културну консолидацију – што би у постојећим околностима могао да буде реалнији редослед и бржи пут свеукупног опоравка српског друштва. Вредносног је карактера опредељење да оживљавање старих и подизање нових институција националне културне не може и не треба да чека "довршење процеса приватизације" или процеса "демократизације и политичке стабилизације". Данашње сачекивање "бољих времена" пренебрегава исконско искуство да "без невоље нема богомоље".

Коначно, приоритет који треба да добију националне културне институције потенцирају актуелне (не)прилике које стварају новостворене државне границе и царинске баријере које политички пресецају и економски раздвајају историјске српске просторе. Ако нам други не дозвољавају државно уједињење, јединствену валуту или заједничко тржиште, зашто сами не организујемо заједницу српских универзитета, академија наука, државних телевизија.

Од нових културних институција можда би било најважније основати и што пре развити *Српски лексикографски завод* који би за предмет своје обраде имао целокупан српски културни простор, независно од државних граница у оквиру којих Срби живе и стварају своја културна добра. Ако будемо без организованог и систематског лексикографско-библиографског рада неће бити нимало чудно што ће се и даље отуђивати српско културно наслеђе, а други ће неометано да се баштине на нашем добру: најпре у језику и књижевности, а потом и на њивама и у кућама; кад једном допустите да вам узму Руђера Бошковића и Ивана Гундулића, други пут ће једни досегнути за Николом Теслом, други за Његошем, а трећи ће из средњовековне српске престонице протерати и(ли) спалити Богородицу Љевинску.

За сваки народ, па и за Србе, резервоари културног наслеђа представљају својеврсне источнике аутентичних идеја које ће у будућем информатичком свету представљати главну легитимацију сваке друштвене заједнице коју би други могли с ваљаним разлозима да уважавају. Систематско неговање

историјских корена и трајно чување својих културних источника, могуће је само уз помоћ одговарајућих културних институција. Такво опредељење никад није било, нити ће икад бити, некакав "идејни одраз економских прилика" него је увек аутентични израз најдубљих друштвених потреба и најузвишенијих националних вредности.

Својеврстан "(без)идејни одраз" наших данашњих економских и свих других неприлика представљају све раширенији хедонистичко-конзументски културни обрасци - које чине културно непосредоване материјалне вредности и грубе инструменталне норме. На америчку "виртуелну шаргарепу" могу се намамити само они који су претходно свој целокупан вредносно-нормативни хабитус свели на једну димензију – на вештачки индуковане конзументске потребе којима се масовно имитира стил живота богаијих слојева и друштава. Ту се не ради само о социјалним феноменима који су раније окарактерисани као "дати веру за вечеру" него и о онима које народни геније означава са "видела жаба да се коњи кују". Прво је могло да буде израз економске или политичке нужде, а друго је увек знак некакве мешавине обести и незрелости.

Са друге стране, вредносну пометњу додатно повећава околност да је традиционални еписко-херојски нормативни образац претераном употребом и злоупотребом потпуно истрошен, искомпромитован и стварно разорен.¹⁵¹ Он се више не може обновити, нити би то ваљало чинити. Могло се и раније знати да у данашњим друштвеним приликама он неће бити функционални. Да је српска интелектуална и политичка елита била нешто мудрија и одговорнија према своме народу она би благовремено пронашла, структурно укоренила и ухотела одговарајућу функционалну замену.

---

¹⁵¹ Феноменолошком анализом једне скоро типичне приче једног случајног саговорника у локалном аутобусу, приликом мојег недавног путовања по Републици Српској, могли би се открити главни социјално-психолошки механизми актуелног растварања херојског обрасца, вредносна празнина, нормативна пометња, социјално незнање, правна несигурност и политичка неодговорност с којима су суочени обични људи у пострауматском стању и друштвене институције у послератним околностима. Ево те приче: "Видите овај велелепни мотел поред пута, са бензинском пумпом, ауто-кућом за продају увозних аутомобила, техничким сервисом, ауто-осигурањем, а ту су и лепе младе девојке у његовој полујавној женској кући. Данашњи власник свега овога пре рата није имао ни толико да је сам себи могао сваког дана да купи цигарете. Био је познат као 'гребатор'. Он није имао шта да изгуби у рату, а могао је много да добије, иако га нико није за све време рата видео на фронту. А они који су пре рата имали све што им је било потребно за пристојан живот, који су остали без својих најмилијих, без кућа и завичаја, без ногу и руке, са гелерима у телу и ранама на души - они данас немају посла од којег би поштено живели и издржавали своју породицу. Једни су постали 'биснисмени', а други су принуђени да им буду слуге. Ово овако како је данас не може на добро да изађе. Ето, на пример, пре пола године власника оног другог мотела уби из пиштоња један старији човек: једноставно је извадио пиштољ и убио га пред гостима, усред бела дана – смркло му се пред очима." Док сам слушао ову суморну причу гледао сам мотеле, ауто-сервисе, разна складишта, шљункаре и друге "пословне" објекте на најплоднијој семберијској земљи - што сам са жаљењем прокоментарисао. Саговорник је на то додао да се дивље избегличко насеље гради на "још бољој земљи, какву Европа нема", где су на плацеве неплански испарцелисани велики земљишни комплекси са инсталираним заливним системима. Завршио је крајње резигнирано: "Тако је кад немамо своју државу, а многи су изгинули да би је створили!"

Стварана алтернатива и херојском и коизументском вредносно-нормативном обрасцу, која би истовремено била у складу са традиционалном државотворношћу, али и функционална у модерном смислу, могла би се означити као **институционалистичка свест** коју би пратило **институционално понашање**. Додуше, таква алтернатива је у нашим неприликама имала бројне сметње и зато се тешко и са закашњењем могла јавити. Као главна сметња, њој је деценијама непосредно била идеолошки супротстављена **револуционарна свест** којом је подстрекавано **револуционарно понашање** као политички најпожељнији вредносно-нормативни образац у социјализму. Тамо где је идеолошки и вредносно-нормативно било пројектовано **"одумирање породице, приватне својине и државе"** није било тешко изазвати братоубицачке ратове, поцепати државу и опљачкати народ. Много је теже (ако је то уопште могуће) обновити ове три темељне институције цивилизованог друштва које су дуго изнутра разаране. Питање њихове обнове је истовремено социјално, економско и политичко питање. То је, такође, питање и духовне обнове, јер је упоредо са породницом, приватном својном и државом, у атенстичком револуционарном пројекту разорена и црква која је традиционално подупирала наведене цивилизацијске институције.

Зато би данашња постсоцијалистичка, послератна, постреволуционарна (и у том смислу "контрареволуционарна") транзиција могла успешно да се изведе само реafirмацијом вредносно-нормативних образаца **институционалистичке свести** која би оживљавала највредније старе и стварала најфункционалније нове моделе **институционалног понашања** – у браку и породици, на њиви и у фабрици, у политици, јавном животу и свакодневној међуљудској комуникацији.¹⁵² То значи да уместо институционализовања личних ауторитета неопходно би било да се однегује ауторитет институција – породице и својине, школе и болнице, задруге и предузећа, банке, суднице и парламента, државе и цркве.

Они који су се некад клели у Маркса, Енгелса и Лењина (а неки и у Тита), могли би рећи да би актуелна "контрареволуционарна транзиција" могла да се ("лењинистички") означи као "корак назад, два корака напред". Историјски лавиринт у који смо идеолошки заведени (звао се он "косовска Голеш-планина" или "босански тамни вилајет") много је замршенији него што споља изгледа, тако да једноставне лењинистичко-большевичке смернице не омогућују избављење онима који су се у њему изгубили. Видело се да нису много бољи ни успежнији ни амерички "штап и шаргарепа" или старо-нови "европски рецепти за (Западни!?) Балкан". Чини се да за нас најбољи излаз, из лавиринта у којем смо се сами изгубили, ипак, морамо наћи сами – уздајући се понајпре "у се" и у своје кљусе" – без обзира на евидентну људску (и "коњску") исцрпљеност. Други ће нам помоћи (ако то стварно желе и могу) само онолико колико сами будемо себи помагали. Тачно онако како народна мудрост каже: "Помози сам себи, па ће ти и Бог помоћи!"

¹⁵² "Институционално понашање" је синтагма која је у чврстој позитивној скорелацији са политичком синтагмом "правна држава" и одговара традиционално-обичајном изразу "домаћински ред". Такав обичајни, морални и правни ред и институционални поредак не дозвољава полицијци да се дружи и сарађује са лоповима, судији да брани криминалце, политичару да са јавном влашћу штити свој приватни бизнис, свештенику да згрће новце, професору да продаје дипломе, родитељима чедоморство, а деци оцеубиство – не само физичко, него и социјално и симболичко.

Литература

- Бодријар, Жан (1991): *Симулакруми и симулација*, "Светови", Нови Сад.
- Васовић, Мирјана (2003): "Транзиција, демократизација и 'субјективно благостање", *Социолошки преглед*, (Београд), vol. XXXVII, no. 1-2.
- Гиденс, Ентони (1998): *Последице модерности*, "Филип Вишњић", Београд.
- Глобализација – мит или стварност* (2003): зборник радова (приредио В. Вулетих), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Еткинсон, Родни (1997): *Зачарани европски круг, Корпоративне елите и нови фашизам*, "Светови", Нови Сад.
- Зиновјев, Александар (2002): *Запад, Феномен западњаштва*, "Наш дом", Београд
- Лаш, Кристофер (1996): *Побуна елита и издаја демократије*, "Светови", Нови Сад.
- Митровић, Милован (1999): "Традиција и модерни српски идентитет", *Српска политичка мисао*, бр. 1-2, с. 135-162.
- Митровић, Милован (2000): "Актери и модели (дез)интеграције српског друштва, *Социолошки преглед*, vol. XXXIV (2000), no. 3-4, с. 133-145.
- Митровић, Милован (2002): "Контроверзе око децентрализације, регионализације и локалне самоуправе у Србији", *Социолошки преглед* (Београд), vol. XXXVI (2002), no. 1-2.
- Митровић, Милован (2003): "Легитимитет политичких актера и нека отворена питања уставне реформе у Србији", *Уставне промене*, Зборник радова са научног скупа одржаног на Правном факултету у Београду 22. и 23. априла 2003. на Правном факултету у Београду.
- Muench, Richard (1993): *Das Projekt Europa. Zwischen Nationalstaat, regionaler Autonomie und Weltgesellschaft*, Frankfurt
- Оцић, Часлав (2003): "Улога институција у транзицији", у зборнику *Институционалне реформе и транзиција агропривреде у Републици Србији*, ред. Зорка Закић и др, Економски факултет у Београду, Београд.
- Парсонс, Талкот (1992): *Модерна друштва*, "Градина", Ниш.
- Печујлић, Мирослав (2002): *Глобализација, Два лика света*, "Гутенбергова галаксија", Београд.
- Попер, Карл (1989): *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд.
- Поповић, Михаило (1997): *Тоталитарни системи*, "Плато", Београд.
- Србија после Милошевића* (2001): тематски број *Српске политичке мисли*, Београд.
- Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот* (2002): Стиглић, Џозеф (2002): *Противречности глобализације*, изд. СВМ-х, Београд
- Зборник радова (уредници С. Болчић, А. Милић), ИСИ ФФ, Београд
- Фукујама, Френсис (1997): *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица.

Хајек, Фридрих (2002): *Право, законодавство и слобода, Нови поглед на либералне принципе правде и политичке економије*, заједничко издање. "Службени лист СРЈ" (Београд) и ЦИД (Подгорица).

Хантингтон, Семјуел (1998): *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица.

Чомски, Ноам (1995): *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Институт за политичке студије, Београд.

Чомски, Ноам (1996): *Светски поредак - стари и нови*, СКЦ, Београд.

СЛОБОДАН НИНКОВИЋ
Републички педагошки завод
Пале – Српско Сарајево

ВРИЈЕДНОСТ ЖИВЉЕЊА НА ПАЉАНСКОЈ РЕГИЈИ ЗА ПОСЉЕДЊИХ ПЕДЕСЕТ ГОДИНА

Вриједност као појам има неколико синонима као што су вредноћа, вреднота, важност, ваљаност, цијена, врлина, тежина. Овдје би се могла прикључити и страна ријеч квалитет (коју је организатор овог скупа одабрао као тему).

Да не би дошло до забуне, определијели смо се за наслов нашег рада за српску ријеч вриједности: она значи особину. Својство, врлину коју имају у себи лица (скупина људи), предмети, све што се цијени и мјери колика му је вриједност. То се исказује уопштено (а може и у новцу), својство које се једном добру приписује с обзиром на његову способност да задовољи неку потребу. Етимолошки значење ријечи **вриједност** за коју енглези кажу «wort», нијемци «wert», ријеч потиче из истог корјена латинска ријеч «weterere» - вртјети окретати... Уколико будемо тражили везу између футура и императива очигледно је прије свега поријекло од енглеског грађења ријечи «shall» (њемачког «sollen»). Дакле, футур није значио нешто што ће бити него нешто што би требало да буде, значи неку човјекову жељу, хтјење, задатак или пројекат који негира (садашњу) датост односно вриједност живљења. У том смислу значи «вртење», «преокрет», стварност гледано кроз назначени период. Такође, поставља се питање да **вриједност** представља двије стране и то укидање старог и успостављање новог. Прво се огледа у словенском стварању императива (словенски са «нај» од «некој», руски са «пуст», пусти). Други аспект је очигледан у стварању њемачког футура са «werden» - постати, настати. Оно што треба да постане («Was», «soll», «werden»), односно («was» «wird» «sein») потпуно је друге врсте стварност него садашњост која треба да «престане». Наиме, у данском језику се футур ствара са «blive» који произилази из истог корјена као њемачки «bleiben» - остати. Према томе, већ и сама етимологија нам пружа могућност да наслућујемо да се при вредновању ради о «преокретању» стварности. Значи

улога вредновања била би дијаметрално супротна функција разума, чији је задатак одржавање стварности и прилагођавање стварности.

Ако је тачно да квалитет (вриједност) једног народа зависи од сваког његовог појединца, онда се ваља позабавити питањем – како се стиже до таквог појединца. До такве личности не може се доћи без добре породице, организоване школе и здраве друштвене средине.

Често се прође кроз неки предидо, а да његову вриједност не осјетимо, не видимо је. Оне се и не откривају лако, за њих се треба каткад добро замучити да се упознају. Вриједност је само други израз за рад. «Он је вриједан радник». Новчанице које су у оптицају (али оне друге) носе одређену вриједност. Племенити метали имају своју вриједност. Постоје и папири од вриједности (који се чувају у лијеписим ковчежићима).

Важност у овом смислу значи што и вриједност, колико нешто важн, колико има при вагању. Ваљаност је велика вриједност нечега и некога (у овом случају мислимо на скупину људи). Цијена у овом смислу је колико се оцјењује вриједност нечега, достојанство човјека (појединца или скупине људи). Слично као што се манифестују потребе које су задовољене. Тако се манифестују и вриједности ако су до краја остварене. На примјер по Мојсијевом закону *вриједност* је била прописана божјом заповјешћу а исто тако је вриједност за дијете прије него му постане навика и потреба за изражавање у новцу. У народу се често каже: «Ко више зна тај више и вриједи». Још се и ово чује: «Народ је одредио свим својим главарима онако како су заслужили и колико су вриједни». «Свака му ријеч вриједи Царигарада». «Сваки савјет му злата вриједи». Има и иних супротних које народ лаконски изговора: «Не вриједи не пребијену пару». «Не вриједи ни по луле дувана... ни шупља боба... свака му ријеч батине вриједи...». Ако Фројдово одређење либида у суштини представља потребу односно тежњу за задовољавањем људских потреба, а Канонов (Cannon) појам хомеостазе (homeostaze) схватамо као тежњу за задовољавањем потреба односно тежњу за редукацијом непријатности, те да човјечији и животињски организам тежи успостављању стања у којем се налазио прије него што је наступила потреба. У овим случајевима даје се предност вриједностима која је интензивнија уколико су вриједности неке групе мање опште усвојене. (на примјер жиљавост «искључених» религија, вјерских секти, поражених националиста (четника) и слично.

Вриједности могу бити путоказ нашим дјелима и могу давати «смисао» нашем опстанку. Због вриједности су људи спремни не само да се одрекну својих потреба, своје угодности него и свог живота.

Врлина је оно добро које испуњава или чини вриједним предмет или скупину људи... Тежина је у овом смислу, што важност у пренесеном облику. Уз ове ријечи се прислања још појам значити, а то се узима у духовном смислу. Оно што би Андрић рекао: «Довољан је сам себи и потпуно задовољан оним што је и што значи у очима других људи». У овом паљанском крају чешће се чује узречница: «Што нијеси вриједан учинити, немој никад пред људима зборит.» У оквиру ове расправе не можемо се упуштати у детаљнију и документиранију и социолошку анализу значаја односа приоритета појединих вриједности са осталим провјеравањима вриједносних приоритета и оријентација појединих категорија становништва на паљанској регији.

Прије него што пређемо на излагање наше теме желимо да истакнемо да се она односи само на општинске границе Пала без претензија да елаборирамо сву ширину проблема вриједности у друштву као цјелина. У раду ћемо се задржати на истицање неких елемената вриједности живљења на паљанској регији послје другог свјетског рата до савремених дана. Рад је плод дугогодишњих научних истраживања и нема никакву идеолошку обојеност, већ приказ чисте стварности.

Рат послје рата

Рат и револуција 1941-1945 и касније не само да су биолошки угрозили српски народ паљанске регије него су га и међусобно заводили (патриоте и издајници), поцијепали га и духовно разорили. Ово вријеме у паљанској регији (од 1941. до 1945.) у којем се периоду овдје водио рат, дијели се на доба рата и доба мирнодопског рата. Овај период можемо посматрати као:

- период револуционарног елана и жртава,
- период терора и индоктринације,
- период реваншизма и рестаурације.

Разматрање револуционарно-ослободилачког елана и жртава затамљено је четворогодишњом усташком самовладом у којој су вршени невиђени злочини над Србима. Први крвави револуционарни период је период преображаја у којима су биле изражене револуционарно-социјалне вриједности чији циљеви борбе су морали бити јачи од личних потреба и вриједности без обзира на материјалне усклађености «потреба» уз ризиковање сопствених живота. На широј територији насеља Пала усташе су чврсто држале власт и сваке године су изводиле најмање по двије офанзиве по паљанским селима: да запале што је поправљено и да покољу што је пропуштено и новодорасло. Нијемци иако су били званични окупатор ове регије, веома мало су имали непосредног удјела у тим злочицима, на њих отпада 34 или од 3% од укупног броја жртава. Италијани су убили 5 или 0,42 % , домобрани 7 или 0,60%, четници 91 или 7,81%. Највећи број припада усташама: 1027 жртава или 88,23% од укупног броја палих житеља ове регије. Број жртава које су починили партизани (као побједници) никада није избројен и нити се могао утврдити, али је њихов број без двоумљења знатан. Гдје то има да побједник броји жртве које је сам починио?!

Мирнодопски рат – период терора и индоктринације – друго раздобље, наставило се свом жестином између партизана – побједника и четника – поразене војске («банде»). Они који су изгубили рат, а њихов број је знатан одметнуо се у шуму и водио рат против оних који су побједници. То није никакво фигуративно изражавање, већ прави рат двију војски, гдје се покрећу бројне акције, потјере, војска припомогнута цивилним становништвом мобилисаним на силу (рођаци и пријатељи четника). Систематске ликвидације присталица четника (ЈБО) и других противника система трају све до 1953. године. То су хајке, неки облик војне управе, ограниченог кретања, само «за сунца». Сељаци се гомилају у поједине куће у центру села под стражом. Не могу се слободно кретати, ни обрађивати земљу,

облаваљати запаљене долове. На лица која одбијају да учествују у хајци слиједила је хајка. У бруталном смислу лов на људе.

Рат на просторима бивше Југославије није завршен миром 9. маја 1945. године, јер у то вријеме, на нашој (паљанској територији) била је највећа концентрација одметничких банди. (На територији Југославије било је 790 одметничких банди, са 11000 наоружаних «бандита» (7.600 четника, 2.700 усташа и 1.125 балиста). Под директивом врха Југословенске армије и њених егзекутора (Ј. Тита, А. Ранковића, Слободана Пенезића, Крцуна, Митје Рибичића, Милке Планинци), за овим снагама су даноноћно трагале бројне формације ОЗНА, КНОЈ, ППК (против пете колоне).

Поједине породице прогањане су на више страна: у Вишеград, Завидовиће, Купрес, у друге срезове. Општа хистерија! На свечаностима, које су у част побједника, жестоко пригирају пораженог. Долази до изражаја тзв. Негативни набој, који се манифестује у тучи и међусобном обрачуњу младих. Послије свечаности на којима се кличе «Тито-Патија!» као и на осталим сакупљањима, гдје се узвикују дитирамбе, падају мртве главе. Само у мјесној заједници Мокро, те 1951. године погинуло је у међусобном обрачуњу 18 момака или један одсто од укупног броја становника. (Међусобно су се ножевима поубијали).

Код привредног богатства – убога сиротиња

Очекивани послератни привредни развој паљанске регије карактеришу застоји у области материјалне производње и духовне културе.

Послијератни привредни развој паљанске регије потпуно је парализован. Народ ових крајева није могао разумјети модел социјализма и комунизма – процес одумирања државе јер у овом периоду улога «субјективног фактора» који се свјесно мијешао у материјалне прилике како би се «спонтане» промјене приближиле општем тренду и замшљеном степену друштвеног и економског развоја.

Период реваншизма и рестаурације карактеришу идеолошко-политичке промјене уз наметање термина «друг» умјесто «господин», «секретар» умјесто «министар», «Изврно вијеће» умјесто «влада», доводи до увођења нових појмова који покривају стари садржај како би се очите разлике сакриле испод ујетичане површине. С друге стране, се могу навести бројни примјери аграрне политике који су изазвали проблеме и колебања при усмјеравању развоја пољопривреде и села кроз приоритетно третирања задругарства, јер умјесто да је ова мјера била средство помоћи сељаку, постала је институција над сељаком и против његових интереса и пољопривредног развоја. Симптоматично је да садашње стање у којем је (још тада) одређен несклад међу сразмјерно високим аспирацијама становништва у вези са непосредном потражњом (које долази у пуној мјери до изражаја и у међу страначком такмичењу). Успорени привредни развој (привреда пасивна) и (прокламованог) и прогматизма политичког дјеловања који не одређује јасне, дугорочне перспективе за поједине категорије становништва овог подручја. Индивидуализам у бившој Југославији и БиХ није био изричито признат као вриједност. Са гледишта самог процеса мијењања значења појединих вриједности, радило се о опадању значења колективизма на једној страни и изричитог изглашавања индивидуалне

иницијативе на другој страни. Та промјена је у вредновању била најјаснија, најизраженија са увођењем економске реформе која је заокружила индивидуалну одговорност и материјалну стимулацију појединаца на раду и ослободила робнотржишне законе. Млађи свијет позиван је на одслужење војног рока, који је претежно за ове младиче био три године док су резервисти позивани у потјеру «банде» (ОЗНА). Такође је омладина масовно учествовала у омладинским радним акцијама (ОРА) Од три паљанске пилане које су напавирене од бројних предратних дијелова, са радом су престале двије, и остало се на само једној. Рачуна се да је на простору паљанске општине до другог свјетског рада радило око тридесетак пилана. Биле су различите по свом почетку рада, капацитету конструкцији, дужини постојања. Све су биле власништво приватних лица биле да су странци или домаћи људи. Између два свјетска рата у Мокром су радиле четири пилане. На свим ријечним токовима и већим потоцима биле су наизане пилане: на Горњој Прачи, Паљанској Миљацки, Мокрањској Миљацки, Бистрици, Јасенави, Сињевском потоку. Снага Бистрице покретала је пет пилана. Седам пилана је радило на води Мокрањске Миљацке, а снага горњег тока Праче покретала је пет пилана. Дода ли се томе да је на само брзој ријеци зорње Праче било око 20 воденица, а да послје другог свјетског рата није радила ни једна, биће јасно каква је пустош настала у току мира послје другог свјетског рата. Јасно и недвосмислено се каже да је главни и крајњи циљ друштва економски раст и подизање стандарда, те да је социјализам бољи од осталих друштвених система, не зато што је хуманији и сл. него што је економски ефикаснији. Тврдње да на крају крајева добро ипак увијек побјеђује уједно значи и то да се исплати бити добар и зато човек није добар због тога што се добро послује, него зато што му добротта обећава усрјех.

Колико се ишло у апсурдну ситуацију и интересантан је податак да су власти прогласиле територију мјесне заједнице Мокро да нема шума, мада се само једним погледом може установити да је покривена више од 60 % територије високом четинарском шумом. Таквој територији није потребна ни једна једина пилана која је радила у тим првим годинама послје другог свјетског рата, зато власти наређују да се постројења пилане расформирају и поклоне другој републици. Све је то учињено из разлога да се у шуму налази «банда» и да би се изоловала и прекинуо ланац јатаковања са њом се гаси и посљедње предузеће у општини. У револуционарном превирању друштва мијењају се и услови колективног и индивидуалног животога и њихове идеологије. У конкретном културно-историјском простору (паљанске регије), у појединим друштвеним срединама – насељима ове промјене су евидентне.

Јавни објекти, љетњиковци који су преживјели рат, руше се, материјал премјешта на друге локације, само да их не користе погорелци. Тако је Соколски дом на Циганској заравни (Доњи Прибањ) срушен који је у тим послјератним годинама било пун погорелаца бескућника и пренесен материјал у Пале од којег је материјала саграђен задружни дом у облику слова «Т». Иста судбина је доживио и соколски дом у Сјетлини и Мокром. У подвигезу је Соколски дом претворен у мучилиште непослушних мјештана и гдје је Удба изводила експерименте над људима колико могу да издрже мука. Онај Соколски дом на Циганској заравни носио је назив «Њ.В. краљ петар II Карађорђевић», зато је и срушен од стране Скојеваца у тим првим поратним годинама.

На Каловитим Брдима, који су између два свјетска рата били проглашени за ваздушну бању гдје се успјешно лијечи неизлечива туберкулоза била је премрежена бројним вилама богатог свијета из Сарајева и Београда. Ту су имали своје виле (данас назване викендице) бројни министри, високи чиновници, генерали, професори, чак и један италијански гроф. У њима је на почетку Другог свјетског рата била смјештена влада и генералштаб Краљевине Југославије, а у току ратни погорелци а занимљиво да нису ни једна од вила страдала у току рата. Међутим, када су дошли комунисти на власт све до једне биле су срушене, да би се на тај начин искажала идеолошка чистоћа ових простора од капиталиста. Истеране су избјеглице из њих и допуштено да свијет носи грађевински материјал. Тако ни једна није преживјела «културну револуцију». Обнављање спаљених домова ишло је невјероватно споро. Првих двадесетак послеријатних година ништа се ново није градило. Бројна радна снага изгинула у рату, остало по затворима, у хајкама, на скојевским или партијским савјетовалиштима и конференцијама (гдје се преваспитавају широке народне масе).

Највећи број објеката за смјештај војске или Удбе

Први објекти који су почели да се граде били су намијењени војсци или полицији. Полицијску станицу у Палама назвали су Дом Јасика, јер су Јасике били претежна кажњеничка радна снага (зна се бесплатна). Потом је, изграђен снос за војне потребе, па ремонтни завод за поправку тенкова. Једини Дом културе заузела је војска и од њега направили војну касарну. Када су га напустили, више није био за употребу, све је у њему демолирано, чак и спомен плоча са палим жртвама 1914. године (никада није пронађено, ни једно парче њено). За потребе војске на Беговини се гради објекат за лијечење војника од туберкулозе, који је нешто касније преорјентисан за лијечење душевних болесника. Два километраниже, у Корану, била је друга болница за душевне болеснике. Све се то изванредно маскирало од јавности, све под одређеним громогласним паролама. Неке сеоске куће по селима које су преостале од пожара претворене су у полицијске станице или канцеларије Удбе. На селу Брдо отпуштена је школа и у њу се уселила канцеларија Удбе. Слично је у Сумбуловцу, Прачи, Двориштима, Боговићима и бројним другим селима. Тако су Пасле (регија) у једном времену били општина са просјечно је више удбаша и полицајаца у Републици.

Овдје, на Јахорини, била је премрежана бројним војним објектима. За те потребе је 1950. године доведена и електрична струја из Сарајева до када у Палама није горела ни једна сијалица. Ту је владао средњи вијек, само се зна за хајке, убијање људи, затвори, мучења, пребијања. Чак су неке људе рангирани да су олимпијски рекордери у издржљивости подношења удбашких мука. Са лицима која нису прошла кроз удбашке шаке мало се комуницирало, јер се сматрало да су њихови душници и сарадници. Била су бројна села у којима само по троје-четворо није прошло кроз удбашке шаке.

Жене (дјевојке) које су послерије другог свјетског рата носиле на себи штогод од одјеће црвено биле су млађене од четника, а оне које су носиле зелено од партизана. Они који су изгубили рат, нису се могли помирити са тим да су поражена војска, па се нису предавали властима, већ су се дOMETнули у шуму ио првих десетак година (1945-1955) чинили убиства. Била су то уморства и убиства из засједе, ноћу, препадом у кућу, у вријеме

спавања, пресретање возила. Личности планиране за убијање биле су по нечему обиљежене: неки нерашчићени ратни рачуни, или припадност полицијским или удбашким снагама. Тако су у Горњој Јубоошти страдала четири лица, у Јеловцима - двоје, Горњем прибњу једно, једно у Стајни, по једно у Космају и Подвитезу. Биле су то године страха и неизвјесности.

Побједници су узвраћали још жешће. Када се одметници нису могли другачије сузбити, латили су се најсуровијих метода који су до тада познати или су измишљали нове. Почео је протјеривање читавих породица из села у друго село. У Доњи Прибањ дотејране су сумљњиве породице из Стајне, Равних Њива, Брда, Јубогоште. Један добар дио чељади Раковца био је збијен у неколико кућа које су под стражом. Испитивање је вршено под немогућим условима. Некима од осумњичених везали су руке на леђа, потом их објесе за руке да висе на каквом конопцу. Припадницима таквих породица ометано је или потпуно онемогућено да остварују зарађену пензију, запослење, социјалну помоћ, помоћ од хуманитарних организација, здравствену заштиту и сл.

У сваком селу постављена је власт такозваног јавног тужиоца, оно што је народ другачије називао: потказивач, њушкало, прдоглас. Он се нађе да сваком лонцу буде поклопац или да сваку кашу досоли. У тим пословима му испوماже помоћна милиција, која је без униформе и ознаке, али је ту при руци свакој власти. Сабрани су сви сумњиви сељаци Винограда, Горње и Доње Винче, Понора, Буђа, Хоточине све их скупили у хотел «Дрину» у Фочи, који се тада преуредио у затвор. Прво су придонлице натјерани под туш који је директно долазила вода из ријеке Дрине, у јануарском мјесецу. Након тога су издвојили женску чељад и појединачно стављали мачку у гаће и туко је преко текстила. Доношене су тзв. Споредне казне да се осуђеном одузима цјелокупна имовина. Из мноштва издвајамо да је у селу Јеловцима одузета цјелокупна имовина, чак лицима која је потпуно страдала од усташа у другом свјетском рату.

Занимљиво је истаћи да се на овом простору понављају мучења које су вршили усташе у току рата, то исто су чинили и удбашаи у послеријатном периоду. Поменимо само неке: ломљење прстију преко пушчаних метака, стављање на ражањ између два писаћа стола, вјешање жртве са свезаним рукама на леђима, поливање замрзнутом водом у змском периоду, клечање на крхотинама људски од ораха, забадање игала испод ноктију, вјешање за свезане укрштене палчеве од руку, стављање врелих јаја испод пазуха, вјештање за полне органе, жестоко бичевање, ударање главом од зид, убацивање женама мачке у гаће. Преживјелима је једно од највећим мучења остало у сјећању а то је клацкалица преко трбуха жртве. Наиме, оно се састојало да се жртва натјеривала да убаци у свој желудац немјерљиву количину соли, а потом се даје такође немјерљива количина воде да пије. Потом се жртва постави на под, стави се даска преко трбуха и два удбаша изводе игру клацкалице преко трбуха на чијим крајевима даске сједе и забављају се. Тако се присилно из жртве истјерује течност, а потом слиједи ислеђивање, а ако не призна радња се понавља до жртва не каже: Јесам!

Привредно заостајање – као освета власти

Када је коначно рат завршен, десет година послје рата, власт се није претргла да овом свијету помогне. Врши се одмазда по свим

сегментима. Мир је овдје наступио тек када је посљедњи «бандит» убијен. Непокорну главу сабља је секла, било је и биће.

Све оно што је чинило јавну помоћ за становништво, овдје је стизало када су сви подмирени. Подаци говоре да је, рецимо 1975. године (30 година након завршетка рата) 50% села регије без електричне енергије. Ниједан путељак није до тог времена изграђен на простору регије. Трговина је стајала на оним позицијама каква је створена те 1945. године. Једино је нешто улагано у војни погон у Корану. На преради дрвета, за коју су постојали сви природни и друштвени услови, стајала је окамењена на једној пилани у Палама (а 66% територије под високо продуктивном шумом). Пале су тако чамиле на самом дну привредног развоја. Она је у групи најсиромашнијих општина Републике.

Читава општина стајала је на једној биоскопској сали од неких стотињак сједишта. Јавна библиотека и прве (политичке) књиге стигле су тек 16 година послје завршетка рата. Образовање је највише било на нивоу школе ученика у привреди, са пар заната. Војна школа била је, али не за дјецу Пала, већ је избор стизао из ширег простора, чак и из двије сусједне републике. На развој основног образовања улагано је веома скромно (увијек недостаје новаца). Дом здравља се састојао од пар љекара, тако да се никада није отворио диспансер за мајку и дијете, тако је растање вршено негдје другдје, само не у Палама.

Посљедице су многобројне. Повећан је број самоубистава, тако је процентуално Пале стајале на веома незавидно мјесто врха Републике. Школска наобразба остала је на веома ниском нивоу. Тако рецимо, те 1975. године од 480 родитеља који су имали дијете у школи ученика у привреди, само је један имао признату средњу школу. Претежно су били неписмени. Потрошња алкохола, оно што се могло егзатно измјерити, највећа је по глави становника од свих десет општина града Сарајева. Туче, међусобни обрачуни и даље царују, најзапосленији је судија за прекршаје.

План за укидање жељезничке пруге (40км и 6 станица) био је далеко прије је скован него што се приступило овом чину (1978). Многобројни свједоци тврде да је та пруга уског колосјека укинута, не због економских разлога, већ политичких, да се искључи «бандитски крај». Укидање пруге била је готово смртна пресуда, јер је она погодила ђака, радника, студента, трговца, дрвосјечу, сваког без изузетка. Пруга укинута, путеви неизграђени, други превоз необезбијеђен, привреда потпуно парализована.

Пале упадају у још једну замку, када се градски простор проширио тако да је читава територија проглашена за градску зону. То је било лијепо чути за ухо, али је у бити била чиста замка. Тај циљ је био да се општини преотме оно то је доносило знатније приходе: планине, шума и фабрика мотора. Мада је Јахорина, најпосјећенија планина Републике, раскрчмљена између четири општине и она је потпала под градску власт. Чак је укинута и сточна пијаца у Палама и она се могла (званично) продавати само на градској пијаци у Сарајеву. Дрвна индустрија је потпала под ингеренције Шипада у Сарајеву, и све је ишло преко тога пулта. Фабрика мотора била је под ингеренције

Фабрике мотора у Храсници и није могла ни једног радника запослити без сагласности централе. Средња школа губи статус самосталности и прикључује се Техничкој школи у Сарајеву, тако се није могла ни креда набавити без сагласности центра у главном граду. Исто то је учињено са трговином, гдје су се дирекције налазиле у Сарајеву. Неким чудом Дом здравља је дошао у посјед новог и савременог ренген-апарата. Брзо је замијењен са неком старудијом, то је доста за Пале, а онај нови пренесен у Сарајево. Било је успјешно предузеће тзв. Пастухана, ергела коња за приплод. Шта ће то Палама, пресељена је у Бушак поред Бањалуке. Већ је раније урађено са бројним возним парком теретних камиона, који су припали Палама као ратни трофеји. И он је расформиран и пребачен у Сарајеву гдје је основано предузеће Ударник, а други дио у Тузлу. Колико се осветнички (реваншистички) однос спроводно према овој регији наведимо још овај примјер. Када се организовала Олимпијада 1984. године, за те потребе изграђени угоститељски објекти, све је то било бојкотовано од градских власти Сарајева, тако да нису у расподјели добили госте, већ су размјештани у друге просторе. Свих девет градских општина имало је организован градски саобраћај у којем се могло путовати на претплатној карти, изузев Пала. Тако су сви путници (студенти, ђаци, радници) били упућени на тзв. Комерцијалне карте за превоз. Овдје је на једног љекара долазило 2600 људи, што је био рекорд у Југославији.

У таквом стању се стигло до грађанског рата 1992. године, Пале су заостајале у свим сегментима. Код великог природног богатства: шуме, ријеке, планине, чамило се при дну привредне љествице у Републици. У грађанском рату вратили су се рођени Паљани који су се разбјежали широм Републике. Тако се становништво удвостручило, од 16 хиљада, нарасло је на 32 хиљаде. Бројне викендице су напуњене избјеглицама, зграде школа су постале преуске тако да приме већи вал ученика. Један број избјеглица је у транзиту преко Пала за друге просторе. Прехрана становништва обезбјеђује се компензацијом балвана за храну у прекодринском простору. Занимљиво је, да се становништво које се вратило није враћало у родна села, већ је настојало да се негдје склони на паљанском пољу и тако је оно постало пренапучено. Велики број села остао је и надаље полупразан, а нека су се потпуно угасила као насеља. Занимљиво је, да здравствена служба почела је да пружа далеко квалитетније услуге боље него што су биле у току мира. Знатан број стручних здравствених радника пристигао је из Сарајева, па је организован чак и порођај мајки у мјесту.

Успон Пала као ратне пријестонице

У вријеме грађанског рата трговине остају без робе, електропроводови без струје, бензинске пумпе бз горива, сервисне радионице без стручних људи. Гради се зграда владе у Корану, упијев хотел постаје војна болница, а на Каловитим Ђрдима је предсједништво Републике Српске и бројне институције. У Палама се оснива Телевизија, Радио, хуманитарне организације, међународне организације, Црвени крст, Републички и Међународни, Библиотека Републике. Пролазе бројне организације. Почиње да ради Универзитет, први је Економски

факултет, а потом се са неким закашњењем отварају и други факултети. Школе постају простор за смјештај новог таласа избјеглица и прогнаних из Сарајева.

Дејтонским споразумом територија општине умањује се за 13 одсто или 42 квадратна километра. Мјесна заједница Реновица и већи дио Праче и Подграба припало је Федерацији (21.11.1995). Пале су од учмалог насеља, одједном и нагло постало неко и нешто. Живост је имало одређено значење и цијену, то је простор за уважавање у коју истина накратко, али долазе бројни државници и угледне међународне личности. Бројна постројења која су пренесена из Сарајева смјештена су на простору Пале, а одатле преносена даље. Школе су радиле «пуном паром» и за чудо нису оскудијевале у наставном кадру, јер је знатан број тих радника пристигао из Сарајева. Проблеми су настали у смјештању наглог прилива нових житеља. Неколико институција добијају придев «градски», као што су топлане, кафане, библиотека, чак се стидљиво и за насеље и његове житеље појављује тај описни придев.

Нагло су почеле да ничу поједина предузећа, нарочито трговине и угоститељски објекти, оснива се и Градска пијаца, планира се изградња нових школских зграда, саобраћајница, постоја есеједиште Градске управе српских општина бившег града Сарајева. Пензионо инвалидско осигурање гради управну зграду и зграду за становање својих службеника. То исто чини Републички завод за запошљавање, као и неколико осигуравајућих друштава. Пале су тако пуних шест година биле главни град Републике (1992-1998) и за то вријеме измијениле своју физиономију.

Нагли пад-гашењем пријестонице

Успијевале су непознате и ником знане Пале, да како тако удоме бројне владине институције, као и само владу, бројна предузећа и организације, да се све то збије у малом броју објеката. Када је настало сељење према Бањалуци било је то ружно доба. Носи се развлачи све што је радни свијет ове регије стварао деценијама, као и онај новодосељени из Сарајева и зу злом времену овдје на сигурно, простројења фабрика, уређаје банака и болница. Било је то вријеме као што се некада бјежало од куге, разбјешњелих звијери или органских вјетрова: товари, носи, ломи. Пресахнуше инвестиције, зауставише се захуктале машине, стадоше зидари.

Гаси се Војна болница, сале се међународне организације, долази до смањења броја ученика у школама, Пале се више не помињу чак ни у метеоролошким извјештајима. То се име потпуногаси као окужено, помиње се једино када избије какав негативан догађај, тада медији Пале стављају у сами врх вијести без обзира на тежину тог догађаја и његово значење. Ставља се у контекст поруге, да не кажемо поспрдивања. Када млади свијет постиже врхове у каквом спорту не каже се у медијима да су из Пала већ из Српског Сарајева. Тачније, гдје се могло смјестити назив Српско Сарајево. Што је шири појам, то је и рађено, само да би се избјегло назив Пале.

Сели се Радио и Телевизија и бројне друге установе као што је Републичка библиотека, сједишта бројних привредних организација и институција.

Десило се онако како је некада пјевао пјесник: «Ко би гори сад је доли, а ко доли сад је гори, коло среће вртети се не престаје.» Послије преживљелог шока отимања главног рада и његових институција и радних организација, опет се Пале почело придизати и опорављати. Почела је градња читавих насеља у паљанском пољу, отварају се нове улице, уређује насеље, граде пијаце, отварају нове трговине и угоститељски објекти, гради се спортска дворана по угледу на сарајевску Скендерију, асфалтирају се путеви, поправљају или нови граде према селима, дају се зајмови за оправку и изградњу кућа. Довршавају се нови и стари раније започети. Уводи се каналска телевизија, «Телеком» почиње домаћи радио, отвара се Дом културе, библиотека добија нове просторије, дограђена је зграда основне и средње школе, граде се и зграде Правног и филозофског факултета.

Прерада дрвета добила је нагли замах отворено је више предузећа и у радињи за обраду дрвета. На Јахорини је изграђено неколико угоститељских објеката и она се укључила у велику туристичку породицу. Саобраћајно су повезана бројна села и поправљени макадамски путеви. Паљанска регија послије бројних нокаута долази свијести и опоравља се. Велики је хендикеп што су села напуштена и млађи свијет у њих не навраћа. Невоља је што тунел кроз брдо Стамболчић није довршен, што пут Реновица – Устипрача није изграђен, као и онај према истоку преко Боговића и даље за Соколац и Рогатицу. Ово из разлога што је то излаз у свијет и неопходно отварање других «врата» за ову регију. Можда је требало увести више реда у шумарској привреди, изградити још школских зграда у Палама, подстицати производну привреду (а зауставити угоститељску), као и сервисне услуге. Не допустити извоз необрађеног трупца и уопште увести више реда у развој привреде. Треба свим расположивим средствима зауставити черупање паљанске «коке» да узима шта коме треба.

ЛИТЕРАТУРА

- Мојсије Ђерковић: Пале и Паљани, приватно издање, 1999. године;
1. Мојсије Ђерковић: Перерада дрвета у Палама, приватно издање, 2001. године;
  2. Мојсије Ђерковић: Средње образовање у Палама (1948.1998), рукопис;
  3. Мр Слободан Нинковић и Мојсије Ђерковић: Необјашњиви Д.Јевђевић, 2003. приватно издање.

ПЕТАР ОПАЛИЋ
Филозофски факултет
Београд

ВРЕДНОСТ ЗДРАВЉА И КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У ТЕОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ

Увод

У нашем народу се може чути пословица "Здрав човек има безброј теља, а болестан само једну, а то је да буде здрав". Колико је здравље овако, на негативан начин дефинисана вредност, препознатљива у животу људи, данас и овде? И на који је начин као таква повезана са квалитетом живота, чини нам се, том 'најоперационализованијом' савременом вредношћу, која укључује у себе сијасет других вредности, а по свему судећи и вредност здравља?

Да се одговори на ова питања потребно је најпре изложити шта здравље као вредност у односу на здравље као здравствено стање, подразумева тј. шта је садржај вредности здравља у колоквијалном, антрополошком и аксиолошком смислу. Светска здравствена организација га дефинише као стање потпуног физичког, психичког и социјалног благостања, а не само као одсуство болести (WHO 1994).

Свакодневно значење појма здравља односи се претежно на физичко здравље са примесима позитивистичке метафизике у смислу асимптотског приближавања оптималности, савршености, потпуној функционалности или узорности оног што се описује као физички здраво.

У медицинском смислу здравље се дефинише углавном негативно (као одсуство знакова) одређене болести на коју се сумња.

Антрополошко дефинисање здравља укључује у себе међутим, и психолошку компоненту (емоционалну саморефлексију о свом укупном стању у социјалном контексту), а нарочито ставове и представе о здрављу у одређеној култури, као и место здравља у хијерархији вредности у истој друштвеној заједници.

Већ сама дефиниција здравља SZO-е садржи у себи два важна елемента појма здравља, најпре холистичку свеобухватност (који надилази позитивистичку, биолошку парадигму), као и једну врсту релативистичке логике, која ову категорију дефинише на двоструко негативан начин, најпре медицински, у односу на одсуство симптома болести, а потом у односу на недостигнуто, а замишљено стање духа и тела, укључу-

чујући и њихов однос (садржан прегнантно у чувеној античкој максими: Менс сана ин цорпоре сано). Не треба сметнути с ума ни садржај овог појма у индивидуализованом, субјективном контексту, као вредност појединца или мале групе са којом се он идентификовао.

У разјашњењу ових различитих аспеката здравља од користи нам може да буде управо категорија квалитета живота, која је, подједнако холистичка, али зато шира, свеобухватнија, због чега у новије време служи као научни ослонац примарној превенцији обољења (тј. очувања здравља) тј. као показатељ успешности у лечењу у најширем смислу речи.

Вредност здравља и друге друштвене вредности

Познато је да су друштвене вредности врло широки појам везан, или за друштвену свест или за социјалне норме, чак и за друштвено-политички систем (Хелер 1981), а понекад и за идеологију (Гредел 1994). Најобухватније је, по нашем мишљењу, довођење друштвених вредности у везу са друштвеним карактером (Голубовић 1977). У расправи о друштвеним вредностима користе се и изрази вредносна оријентација и животни стилови (Кузмановић 1995; Тривић 2000), као 'прелазне' категорије које се својим опсегом и садржајем преклапају са појмом вредности али га допуњују у антрополошком и емпиријском смислу. Тзв. чисте вредности (Хелер 1977) као што су на пример слобода, доброта, љубав, патриотизам и сл. су претежно апстрактне и тек незнатно се 'додирјују' са материјалним вредностима (новац, богатство) односно са социјалним (моћ, углед, статус). Слично се и вредност здравља преклапа са оним што се назива објективно здравствено стање, односно са оним вредносним обележјима која улазе у појам квалитет живота.

Вредности личности, мада индивидуализоване, на свој су начин и социјалне вредности, али су првенствено одређене карактером личности, као што су уосталом друштвене вредности, дефинисане доминантним социјалним карактером, историјским контекстом и преовлађујућим друштвеним односом.

Социјалне вредности, као "релативно стабилне опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца (диспозиције) и група (елементи друштвене свести)" (Пантић 1982, стр. 121) утичу значајно на понашање појединца у социјалним ситуацијама и битно су усмерене ка одређеним циљевима. Конкретно схватање социјалних вредности зависи од основног теоријског приступа овом проблему. Тако функционалиста Т. Парсонс инсистира на њиховом симболичком садржају, психолог Г. Олпорт на емоционалној конотацији друштвених вредности, а његов колега Маслов на индивидуалном самоостварењу. Мишљења смо да је потребно свакако нагласити фантазматичку (сликовно-митолошку) и емоционалну димензију сваке вредности, која се преноси као елемент колективног несвесног (националног, регионалног, религиозног бића човека), односно као садржај породичног и индивидуално несвесног. Заправо социјалне вредности посебно њихова хијерархија (аксиолошки систем тј. најниже и највише котиране вредности у вредносном систему) преносе се интројекцијом преко несвесног дела Супер-ега, за кога се у непсихоаналитичким круговима мисли да је у потпуности свестан, као што су рецимо социјалне норме, закони и сл. Тај аспект вредности још у

раном детињству преузима се од родитеља односно других значајних лица из детињства несвесно, путем механизма поистовећења и поунутрења.

Уверени смо да се на тај начин 'наслеђује' и вредност здравља, посебно преко начина како се према здрављу индивидуе стварно односила његова мајка и друга значајна лица из његовог живота. Да ли је мајка (објекат у психоаналитичком смислу), при том бринула за њега (за његово здравље), да ли стрепела над њим, да ли га је игнорисала, па самим тим и његове здравствено стање, а посебно какав је сама имала став према здрављу као животној вредности или, у складу са Келијевом конструктивисвичком теоријом, какво је место у хијерархији конструката припадало здрављу, све то врло рано битно утиче на процену ове вредности у животу одраслог човека. То посебно важи за метафоричко значење категорије здравља, у смислу добре функционалности телесног система, склада по којем се делови (организма или психе) уклапају у целину, пожељности понашања и мишљења у односу на дугорочне последице (здраве навике, односно 'здрово' мишљење итд.). Оно се наглашава једнако данас у време буђења еколошке друштвене свести односно у друштвено-историјским пертурбацијама када су стресогена догађања масовна и свакодневна и када производе губитак психичке равнотеже, када угрожавају функционисање појединих органа или људског организма у целини.

Здравље, у складу са пет димензија социјалних вредности које је понудио Парсонс, представља истовремено и социјалну и индивидуалну, универзалну и партикуларну вредност, афективно позитивно обојену, која истовремено представља и реално постигнуће и идеализовано стање.

Као и већина вредности и здравље припада интердисциплинарном пољу тј. њиме се баве, не само разне медицинске специјализације укључујући и социјалну медицину, него и социјална психологија, социјална антропологија, на крају и филозофија у аксиолошком анализама.

Која су још обележја вредности здравља?

Здравље је истовремено и специфична категорија (рецимо стање појединих органа или система органа, односно стање појединих психичких функција, пажње, мишљења, афекта, воље итд.). Но оно је и генерализована вредност, управо у оном смислу како га схвата социологија тј. социјална антропологија и аксиологија.

Здравље може да буде и лично и социјално инструментализовано. Може да се стави у службу других вредности, рецимо остварења моћи, богатства, алтруизма и слично, али може да фунгира и као тзв. Терминална или врхунска вредност. Код старих људи је управо овај последњи аспект здравља у питању, када се о њему говори у складу са максимумом са почетка овог рада. Инструментализација вредности здравља одиграва се и посредно, преко позитивних асоцијација које она буди (у пропагандне, рекламне и друге сврхе).

Са управо поменутом димензијом вредности здравља везан је и интензитет доживљаја здравља, који је утолико већи уколико је здравље угрожене, па постаје неретко предмет главне животне преокупације појединца.

У односу на димензију локације (у духовном, емоционалном, когнитивном, биолошком смислу) здравље је, нема сумње, и тзв. објективна и тзв. субјективна вредност. Док за његову објективну страну постоји велики број мерила (сви могући дијагностички поступци у неколико десетина медицинских специјалности и субспецијалности), дотле је за утврђивање субјективног аспекта здравља потребно узети темељну анамнезу и применити инструменте за психолошко испитивање тј. скале за испитивање ставова.

У ослањању на Спрангерову поделу димензије вредности (Пантић 1982), може се рећи да је и теоријска категорија, будући није сасвим јасно, ни дан данас, шта све обухвата тај појам. Теоријске расправе о вредности здравља нису никада досегле оне дубине као што је рецимо анализа вредности добротe (у етици), лепог (у естетички) правичног у филозофији права, или трансценденталног (у метафизички и теологији), и чекају још своје ауторе.

Вредности здравља, нема сумње има свој конкретан психички садржај. Здрав човек се добро осећа и посвећен је другима, стварима и вредностима, које се не тичу управо здравља. Здрав човек заборавља на здравље. Он привређује, обавља одређене социјалне улоге, и што није занемариво, не троши новац и време на лечење. Да ли ће се онтолошка или метафизичка дубина здравља расветлити у вези са врхунским вредностима као што су 'људски раст' (Хорнај), разотуђење (Маркс, Фром, Карузо), его идентитет (Ериксон), самоактуализација (Маслов, Голдштајн), или нирвана (индијска филозофија)? Или ће се његове скривене дубине тражити у позитивном утицају здравља у конструкцији идеалног - типа здравља или на други начин, остаје отворено питање.

Подсетимо да је у античкој Грчкој појам здравља био везан за складан живот и одржавање мере (нарочито оне која се тичала односа тела и духа). У Новом веку се здравље веже искључиво за природу, да би у савремено доба нагласак прешао на психичку равнотежу, на начин како појединац 'изнутра' савлађује захтеве спољашње средине и како им се прилагођава, посебно у ситуацијама када не може да оствари властите вредности и циљеве.

Додајмо и то да су вредност здравља, претпостављамо, свеснији старије особе, жене, образованији, а вероватно и припадници виших друштвених слојева. Но, ово би ваљало проверити емпиријским истраживањима, и још интересантније, открити природу повезаности између ње и појединих социјално-демографских обележја.

Квалитет живота и вредност здравља

Квалитет живота је она социјално-медицинска категорија која веже апстрактне аспекте вредности здравља као интегралног дела људског благостања с једне, и здравља као биолошке константе, са друге стране. Здравље се наравно у овом другом смислу може пратити преко бројних индикатора, и као такво је показатељ квалитета живота. И обратно, квалитет живота утиче на здравље по себи. Здравље, било да се схвата претежно негативно (као одсуство патолошких знакова у организму, на индивидуалном, или преко индикатора морбидитета и морталитета на социјалном плану), било генерички (као ниво или степен остварења физичког, психичког и социјалног благостања) јесте комплексна категорија која поред унутрашње хомеостазе и укључује и равнотежу

човека са својом околином. И управо у овом свом последњем аспекту, оно је тесно везано за квалитет живота.

Као и појам здравља и категорија квалитета живота, има две истоимене компоненте (физичку и психолошку), но разликују у трећој (макар кад се има у виду дефиниција здравља Светске здравствене организација). Наиме, кад говоримо о здрављу мислимо на социјалну компоненту, а кад је квалитет живота у питању, онда је реч о тзв. Егзистенцијалној или спиритуалној компоненти (Роберт Г. 1997, према А-Николић 2003).

SZO дефинисала је квалитет живота "као опажање појединца о сопственом положају у животу у склопу културе и вредности система у којима живи, а у односу на циљеве, очекивања, стандарде и проблеме средине" (WHO 1994). Ова вредносна компонента квалитета живота релативизује његове материјалне компоненте (као што су доходак изражен у доларима, стамбени простор, приступачност одређених техничких помагала и сл.) и наглашава перцепцију сопственог стила живљења и задовољства са њим као битне аспекте овог појма.

У литератури (Кекуш 2001) се помиње Спицорова подела појединих области квалитета живљења, који се односе углавном на медицинске аспекте овог питања. То је најпре физичка стања, социјално функционисање пацијента, па ментални статус, тежина симптома и лична перцепција здравља. Неки томе додају још једну, квантитативну димензију, а то је број година (очекиваног) живота оболелог. На крају утврђују се и последице по економско стање оболелог, као што су куповна моћ, друштвени приход по глави становника, као и степен образовања становништва (стопа писмености, обухватност средњошколским образовањем), а у новије време тзв. степен остварења политичких слобода односно поштовања грађанских права.

Њаре (1990) је припремајући инструмент (упитник) за мерење квалитета живота, изабрао следећа, по њему незаобилазна, подручја унутар којег се определио за одговарајуће ајтеме, који презентују ту област:

1 - Подручје физичког здравља: физичка ограничења (у активно-стима, кретању), физичке способности (за свакодневне послове пре свега), везаност за постељу и лична процена физичког стања,

2 - Област менталног здравља: анксиозност или депресивност, опште психичко добро осећање, контрола понашања и емоција, те когнитивне односно спознајне функције (оријентација у времену и простору, степен одржања пажње и сл.)

3 - Подручје тзв. социјалног здравља и интерперсонални контакти: учесталост посета и телефонских контаката са пацијентима, пријатељима и рођацима, квалитет и квантитет социјалних веза и мрежа и социјалне улоге (на послу, код куће и сл.)

4 - Област опажања општег здравља које укључује актуелно здравствено стање у социјалном контексту, затим очекивање здравља у будућности тј. ток здравља, и потом процену интензитета, трајања и учесталости бола, као и оцену ограничења везана за њега.

Треба рећи и то да се и у медицинским истраживањима квалитет живота често изражава нумеричком вредношћу, која се тиче специфичних индикатора здравља у одређеној специјалности регистрованих помоћу апарата и сл.

Вредност здравља као аксиолошка категорија се посебно проблематизује кад је у питању душевно здравље. Кад је психичко здравље у питању, наине, онда се ова перцепција квалитета живота нуди у посебној визури. Иако је у принципу дефинисана негативно (као онеспособљеност, осујећење, патња или невоља у најширем смислу речи), ова процена зависи од врсте психичког поремећаја из којег се врши. Наине, критичност или увид у патолошку природу сопственог психичког стања под знаком је питања, посебно код психотичних поремећаја, поремећаја свести, али код испитаника преплављених емоцијама, које онда сужавају свест или битно опредељује мишљење и суђење. И код деменција, у којима доминирају когнитивни поремећаји (немогућност увиђања битних релација и памћења новијих садржаја) такође су дубиозне процене властитог психичког стања. Код депресивно расположеног човека (у дубокој депресији, да не говоримо) аутоматски снижено је задовољство собом, па самим тим и општим здрављем, независно од, претпоставимо, просечно или доброг стања других аспеката здравља (физичког или социјалног). Кеџмановић Д. (2001), са неким другим психијатрима, се пита, није ли и осећање среће, афективни премећаји, истина са позитивним предзнаком, будући срећа (благо еуфорично стање без јасног објективног разлога) утиче на процену реалности, тако што ова постаје више или мање ружичаста, дакле нереална.

Дефинисање душевног здравља као вечне и објективне категорије нарочито су довели у питање антипсихијатри, посебно у оном делу дефиниције здравља, која се тиче онтолошке природе менталног здравља, указавши на релативност дефинисања нормалног здравља у породичном систему односа, у културном миљеу и уопште у отуђеном времену у којем човек живи, а у зависности од других социјалних фактора, пре свега у односу на институције које брину о психичком здрављу, које, по њима, из сопствених интереса, одржавају болести као мит, као што на свој начин то чине и неке друштвене структуре (индустрија алкохола, дувана итд.).

Закључно разматрање

Нема сумње да је задовољство властитим здрављем као и квалитетом живота везано за објективне социјалне чиниоце, за физичко здравље по себи, као и за емоционалну, а, мора се додати, и спиритуалну односно трансценденталну компоненту живота. То чему човек стреми, то шта представља интенционалну нит његовог постојања, то шта чини смисао његовог постојања (Опалић 1988), налази се на врху пирамиде аксиолошког система сваког човека, градећи окосницу и погледа на свет (Њелтансџаунга) и задовољства собом и животом у целини. Подсетимо, истраживања у социјалној психијатрији, посебно она која су проверавала утицај тзв. асоцираних или укрштених друштвених чинилаца на настанак психичких (неуротичних) поремећаја (Опалић 1990), показала су да је спречавање у интројекцији постојећег система (моралних) вредности, као и ометање у остваривању друштвено вреднованих циљева (тј. социјалних вредности или стилова живљења) подједнако патогено, као и ограничавање у добијању или пружању љубави, или ометање у спонтаном понашању и развоју. Сви поменути социјални чиниоци подједнако (како показује преглед истраживања из ове области)

значајно повезују социјалну дезинтеграцију са једне, и психички растур појединца са друге стране.

Међутим, кад су у питању чиниоци који се тичу угрожавања физичке сигурности, испољавања слободе сексуалног испољавања, укључујући фактор испољавања непријатељских и агресивних осећања (незаобилазан у објашњењу психодинамике најраширенијих психичких односно неуротичких поремећаја, депресија), они значајно не корелирају са друштвеном аномијом односно социјалном дезорганизацију. Треба додати, да се као фактори психичке дезинтеграције појединца појављују и масовно спречавање одређивања места појединца у друштвеној заједници, те ометање доживљаја осећања припадности одређеној друштвеној заједници или групи (Опалић 1990), што свакако завређује посебну пажњу и оних који се баве изучавањем друштвених вредности као што су патриотизам, осећање националне припадности и слично.

Иако има још ставова да се друштвене вредности тешко могу истраживати, 'јер су ирационалне, јер потичу из различитих теоријских система', испоставило се да се инструменти који служе испитивању ставова или црта личности, могу лако применити и на њихово испитивање (Кузмановић 1995). У операционализацији вредности битно је да се изабере они индикатори здравља и квалитета живљења (шири опсега од појединих питања или ајтема), који најбоље испитују на континууму низа њихових димензија (то значи, валидно, диференцирано, поуздано и осетљиво) ове две вредности.

Најзад, значај истраживања вредности здравља није само у прикупљању релевантних чињеница за неговање и подизање нивоа здравствене културе становништва (нарочито оног дела који се убраја у ризичне групе као што су деца, труднице, стари), него откривање шта је ново или што се мења у садржају тог појма, што припада њиховом емоционалном, социјалном или трансценденталном аспекту. Посебно би било занимљиво испитати, како се вредност здравља и квалитет живота мењају са степеном и врстом обољења, нарочито када су у питању психички поремећаји, будући су они она маглена супстанца из које настају и тешки душевни поремећаји и психосоматска обољења, али стање из којег израста нови степен сазревања личности у смислу оне максиме: "Оно што ме уништи учини ме бољим".

Могући утицај егзистенцијалне или спиритуалне компоненте вредности уопште (па и вредности здравља, а нарочито у смислу максиме: "Лекар лечи, Бог исцељује" - "Медицус цуррат, Деус санат"), врши се, како би рекли психоаналитичари, преко високе емоционалне катехтираности, тј. путем улагања много љубави и других позитивних осећања у овај аспект вредности здравља. То се види из епидемиолошких студија психосоматских обољења која данас важе за најзначајнији узрок смртности (мисли се на кардиоваскуларна и малигна обољења), али и за најраширенија обољења развијених земаља (дијабет, хипертензија, хипертиреоза, гојазност, алергијске болести, чир на желуцу итд.). Разлог за ову пандемију незаразних болести у савременом индустријализованом друштву види познати истраживач ове проблематике у свету, Гросартх-Матицек (2000), управо у немогућности реализације доминантне личне вредности, у осујећењу аутономног сазревања и емоционалној зависности оболелих психосоматичара од других лица. Другачије речено,

вредности уопште, а по свему судећи и вредности здравља, за већину људи није ни случајно, ни пролазно животно одређење, зато је, не само нехумано него и опасно игнорисати их или потискивати. Уколико се то деси, плаћа се сувише висока цена кроз нарушавање здравља, најпре губитком менталне равнотеже, па појавом неуротичних сметњи (ако је потискивање површно), и на крају развојем психосоматских болести (ако је потискивање дубље или дуготрајније).

Да ли су вредности, како је то сматрао феноменолог Макс Шелер, априорне и вечне, а самим тим инхерентне човековом бићу, и да ли су при том хијерархијски распоређене, како је сматрао овај филозоф (на врху светост, па генијалност, потом храброст, па знатичеља, и на крају уживање), друга је ствар. Ми мислимо да су оне у сваком случају личне, и да се испреплићу са друштвеним карактером у Фромовом (1967), или у неком другом социјалном-антрополошком смислу (са базичном личношћу о којој су говорили Кардинер или Лејтон и сл.).

Здравље се као вредност, треба рећи и то, може се неуротично тематизовати, тј. репетитивном унутрашњом присилом постати само себи сврха, која омета реализацију потенцијала личности у целини. У том случају може, између осталог, да се ради о непрестаној провери његовог (оптималног) стања, страховању за њега у убеђењу да је изгубљено и онда кад је потпуно сачувано. Такво се стање среће код уплашених људи са неуротичним симптомима који парасфразирају телесно обољење, или још израженије, у хипохондријској неурози. Здравље може да се тематизује и као елемент преокупације телом, 'здравим животом' и вечном младошћу нарцистичке личности, каквих је све више у време глобализације свеукупног друштвеног живота, укључујући и капиталистичку манипулацију људским телом (индустрија козметике, естетска хирургија и сл.) на рачун аутентичне самореализације личности (Опалић 1989), која укључује широк спектар хијерархије вредности, у којима су и оне колективног карактера колико најраширеније толико и онтолошки најблискије људској природи. У интрузивном налету, не само економске и културне него и свеукупне (политичке пре свега) глобализације, вредност здравља се лако уклапа у назовимо неутралне вредности, и може лако да се наметне механизмима друштвене присиле на рачун специфичних културних вредности појединих, нарочито мањих друштвених заједница.

Да ли је евентуално неуважавање или низак аксиолошки рејтинг 'здравља' само један од показатеља општег недостатка вредности или система вредности, растакање филозофије живота људи осујећење у неговању друштвених вредности као претпоставки друштвене интеграције, без којих је незамисливо функционисање социјалне заједнице и сваког појединца? "Биће које вреднује", како је Гете дефинисао човека, доводи у ситуацију човека нашег узаврелог друштвеног поднебља да одустаје од неких, и више или мање присилно прихвата нове вредности, да своју егзистенцију против своје воље мења. Питање где леже границе такве промене, будући је и егзистенција и појединца и постојање заједнице незамислива без слободно изабраног смисла. Да ли је вредновање здравља и вишег нивоа квалитета живота у том контексту значи истовремено одустајање од духовних вредности, или је на помолу стварање нових спиритуалних вредности, које ће у себи да обједине холистичку,

биолошку, психолошку, социјалну и трансценденталну димензију здравља и квалитета живота.

Има ли места здрављу на аксиолошком престољу, које је у Антици припадало 'добру' и 'лепоти', у средњем веку, 'Духу', у ренесанси и просветитељству 'разуму', а у епохи замаху индустријског друштва 'користи'? Може ли здравље да укључи у себе и дуго потискивану у западној цивилизацији и тоталитаризму, трансценденталност, однос човека према Прапочетку, према Сврси и Вечном, будући је овај однос базична претпоставка његове духовне и душевне равнотеже? Питања, изазови за сваког ко се бави социјалним аспектима вредности, међу којима здравље добија све више на значају.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ач-Николић Е. (2003): Утицај појединих компоненти здравља на квалитет живота старих, докторска дисертација, Медицински факултет, Нови Сад.
2. Фромм Е. (1967): Човјек за себе, Напријед, Загреб.
3. Grossarth-Maticek R., Stierlin H. (2000): Krebsrisiken-Überlebenschancen, C. Auer-Systeme V., Heidelberg.
4. Голубовић З. (1977): Типови личности и типови вредносних оријентација у социјалистичком друштву, у: Секулић Д. (ур.): Вриједности и друштвени систем, Филозофски факултет, Загреб, 151-170.
5. Гредел С. (1994): Доминантне вредносне оријентације, у Лазић М. (ур.): Разарање друштва, Филип Вишњић, Београд, 175-224.
6. Хелер А. (1981): Вредности и потребе, Нолит, Београд.
7. Кеџмановић Д. (2002): Индивидуални или друштвени поремећај, Просвета, Ниш.
8. Кекуш Д. (2001): Испитивање квалитета живота популације са умањеним радним потенцијалом, докторска дисертација, Медицински факултет, Београд.
9. Кузмановић Б. (1995): Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика, Психолошка истраживања, 7, 17-47.
10. Опалић П. (1979): Категорија самореализације и групна психотерапија, магистарски рад, Филозофски факултет, Београд.
11. Опалић П. (1988): Дас Верхältнисс зњисцхен социален Факторен унд Ентстехунг дер Неуросен, Медизин, Менсцх. Геселсцхафт, (2), 115-124.
12. Опалић П. (1998): Егзистенцијалистичка психотерапија, Нолит, Београд.
13. Пантић Д. (1982): Друштвене вредности, у: Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 121-126.
14. Пантић Д. (1990): Промене вредносних оријентација младих у Србији, Институт друштвених наука, Београд.
15. Тривић Т. (2000): Вредносне оријентације и опажање особина код особа, дипломски рад, Филозофски факултет, Београд.

16. Наре J. E. (1990): Стандард фор Валидатинг Хеалтх Меасурес Ъ Дефи-нитион анд Цонтент.
17. Норлд Хеалтх Органисатион: Љуалитй оф Лифе Ассесмент, Генева, 1994.

НИКОЛА ПОПЛАШЕН
Правни факултет
Бања Лука

ПОЛИТИЧКА ПРОМОЦИЈА ВРЕДНОСТИ

Сажетак: Аутор издваја неке карактеристике модерног и постмодерног друштва које сматра за кључне. Њихови идеолошки адекватни, либерална и неолиберална политика, чине миље који оформљује нестално и противречно политичко понашање. Противречја постмодерног друштва аутор описује и са становишта појединца нудећи закључак да су, у констелацији тога друштва, индивидуалне животне вредности далеко од склада и у сукобу са кључним хуманистичким вредностима.

Кључне речи: Модерна, постмодерна, неолиберална политика, политичко понашање.

Амбиција овог прилига била би ближе одређена ако би главном наслову додали: у савременом друштву у вези са начином како их појединац прихвата или-и одбацује као личне вредности. Већ прва реченица изазива низ недоумица које траже макар минимално прецизирање.

Понајпре, синтагма «савремено друштва» је увек релативна. Она је више разумска конструкција, веберијански идеални тип при свакој временској тачци историјског континуума. Јер «савремено» увек обухвата и оно што му је претходило, што је наводно превазиђено, али и оно што следи, што буја и наговештава неку будућу, другачију, нову савременост. С друге стране појединац у принципу није у прилици да као са трпезе бира неке социјалне, културне и политичке вредности (а неке игнорише или активно одбацује) те их хармонично уноси у своју личност, учвршћујући свој персонални и социјални интегритет. А и није тако: гледајући са научног становишта може се утврдити нека (економска, културна, политичка...) доминанта која темељи атрибуте савремености или-и кључне животне вредности којима се појединац оријентише у политичком и социјалном простору. Остаје чињеница да је наука фрагментаран, упоједињени поглед, рефлексивна из угла на ствари и процесе о којима говори.

Уочљива је извесна сагласност у оцени да живимо у друштву које следи иза индустријског, модерног, либералног, нововековног, а којем је претходило аграрно, патријархално, сељачко, углавном не-тржишно друштво. Мањи је степен сагласности око суштинског позитивног одређења наше савремености. Ако је описујемо, објашњавамо и квалификујемо атрибутима универзалан, космополитски, глобални, мондијалистички, није речено да су модернизам и либерализам прошлост. Уз то, традиција аграрно-патријархалног живота и данас није давна прошлост већ је много где живо присутна и ефективна.

Описујући глобализацију могли бисмо рећи да је то процес који интендира да обухвати свет у целини. Он свакако произилази из либералне тржишне привреде друштва. То не значи да је профитно мотивисана привреда једини и довољан узрок глобализације. Глобална владавина глобалног капитала подразумева високо развијену технологију, нарочито информатичку, али и дораду, обраду и укалупљивање људи у тај погон.

Нема савремене кондензације времена и простора (Гиденс Е., 1998.) без сажимања људског «материјала» у тај кондензат. Тако се културна хомогенизација – под ситгмом америчког или западног начина живота – показује истовремено као узрок и као последица. Вероватно највећи културни (и биотички) геноцид (геноцид над домородачким становништвом обију Америка) био је процес културне хомогенизације којег ваља разумети као првобитну **последицу** у Европи сазданог узрока., а потом је та последица постала **узрок** културне хомогенизације видљиве у парадигми америчког

или-и западног начина живота. Тај начин живота се шири културално, распростирањем његових вредности као кључним вредности живота.

Али када «културна хомогенизација» не показује резултат, вредности (нео)либерализма се распростиру уценама, притисцима, претњама и голом применом војне силе – милитаристички. Бројне војне интервенције и ратове после 1945. у којима је убијено и осакаћено милиони људи, у овом контексту треба разумети као део културне хомогенизације, у првој инстанци, и као део логике профитно орјентисане (пост)модерне, у другој инстанци.

Могуће је, нужно арбитрарно, да се определимо да економску, културну и милитаристичку димензију глобализације посматрамо (описујемо, дијагностикујемо) као **процес** који делује нужно, као слепа сила. При томе ваља приметити да се суштинска значења тога процеса остварују по етапама, упоједињено, као планиране деонице конкретних планова – политичких пројеката (уп. Вулетић В. 2000.). Ако је слепа сила нужност, вредносно неутрална (као и сваки природни закон), онда се поставља питање зашто се и како се та нужност описује, интерпретује и њена снага политички примењује. Или (пост)модерна (нео)либерална профитно орјентисана економија није нужна, или је неадекватно политички обликовано пројектовање, заштите, усмеравања и тсл. те економије у протеклим вековима и данас. Или је, можда, политика која прати, изражава и условљава поменути економију њен прави адекват, њена истина, јер ње нема без (политичке) производње ратова, разарања, убијања и сивила свакодневне стереотипије америчког (западног) начина живота.

Познато је да многи тврде да глобализација свеобухвата светски процес. Ако је тако онда се дешава и свеобухватна идентификација људи са том парадигмом, са вредностима које она носи, нуди и распростире у времену (пост)модерне. Појединачне вредности – вредности којима се индивидуум

оријентише и изражава свој живот – никада нису непротивречна, хомогена целина. И оне изражавају чињеницу да појединац није «од једног комада», да у њему пулсира више слојева, нивоа или димензија.

II

Пре свега живот сваког појединца, његов **bios**, јесте пулсирање крви и меса његовог тела, то је оно што темељи чињеницу да живи, да је реалан, да се креће у простору обезбеђујући континуитет у времену. Биотичка структура тела, његова биофизиологија, физика и хемија, основа су телесног искуства, (телесних) појединачних страсти, жеља, задовољстава и фрустрација. **Биотичке вредности**, вредности које произилазе из живота тела као да су основа или језгро око кога се окупљају све друге вредности. Природа или Бог обезбедили су да се појединац једнако посвећује репродукцији властитог тела као и репродукцији врсте (изузимајући ексцесе). Репродуктивна блискост са телом, њена отелотвореност, говори да друге, небитичке вредности, морају исходити или бити самерене биотичким вредностима. Или неморају. У том случају формира се читав систем вредности који је удаљен од крви и меса тела, његовог *biosa*, систем вредности који није (није нужно) отелотворен, који је лажан, стран и терет потенцијално отелотвореном појединачном идентитету (уп. Laing R. D., 1997.). Овим није речено да је осећај властите лажности, двострукости, страности и терета самом себи изузетак или реткост у (пост) модерном друштву. Напротив!

Све то обогатује или компликује чињеница да индивидуалним вредностима, поред биотичких, треба придодати и оне које изражавају идеале. То су идеали у двоструком смислу – као нешто идеално, у односу на тело нематеријално, невидљиво и неопипљиво, и друго, они као узор, тачка којој се окрећу амбиције и који су имплицитно мерило других (других појединаца, група и друштва у целини), прилазе појединачном животу из милеа у коме он живи, који га условљава, одређује и идентификује.

Између биотичких вредности и вредности идеала у принципу влада напетост, немирење и сукоб. Понекад и понегде тај се сукоб пацификује – дубоко укоренењено задовољство (са собом) и срећа (са другим) су повремени и привремени. Биотички и идеални слој појединачне личности, како су до сада описани у динамици међусобног прихватања-одбацивања, настоје изградити и очувати (макар) минимум интегративне субстанце која ће обезбедити њен персонални континуитет и доследност.

Свакодневно појединачно понашање интендира бити усклађено и са биотичким и са идеалним вредностима – појединац жели хармонију и са собом и са другима. Оно што он жели, што јесте његова **жеља**, заправо је и саздано и од енергије тела (телесних страсти и фрустрација), али и од необичне рационалне «супстанце» која му омогућава да живи са другима, у сагласности, да га други афирмишу и потврђују и да он себе чини срећним афирмишући и потврђујући друге. Свакодневно понашање представља смешу мање-више рефлексивно необрађених поступака којима се задовољавају властите биотичке пулсације (енергије, вредности...) и којима се настоје удовољити очекивања и стандарди других.

Ваља приметити да је **понашајна димензија или слој личности** онај слој који је окренут према другима, којег чини спољни део концентричног круга личности, који се види, којим појединац као да хоће да каже: ја се овако

понашам и желим да моје поступке видите и цените онако као што ја чиним. Иако је структурисано «споља», понашање је део личности, али је и део тога «споља», дакле објективног социјалног миљеа, или, за нашу тему интересантније: мреже политичких процеса у које је уткано и влакно појединачног понашања.

Свако од нас је увек «споља» у односу на сваког другог појединца. Оно што се из те перспективе види јесте **интимна**, од јавности сакривена недемонстрирана структура појединачне личности. Интимно треба разумети као сасвим приватно, смештено негде дубоко у телу, у срцу, на дну душе. У првом приближавању могли би закључити да су те интимне вредности негде у језгру личности, у центру круга, те да је логична блискост и подударност **језгра** личности, њене приватности, интима и биотичких вредности. Свако појединачно понашање, са становишта интима, представља сферу јавности, појединачне уроњености и везаности за свет других. Стога интима, заузимајући (приватну) дистанцу према јавности, увек изнова вреднује понашање са становишта учинака који (допри)носе личном задовољству и срећи.

Дешава се да је језгро личности сувише прожето, преплављено биотичким вредностима. То условљава понашање које други (социјално-политички миље) негативно вреднују, осуђују и евентуално санкционишу. Интима тада коригује понашање са становишта идеала (уобличених доминантних интересних структурама) те се социјално-политичке вредности могу прогурати у језгро личности. У том случају појединац може бити **довољно прилагођен** миљеу, али може бити потпуно уроњен, **укалупљен у просек**, у стандарде који су му диктирани споља. Ако би то «стање» трајало непрекинуто и дужи и карактерисало велики или највећи број појединаца (једне друштвене групе, друштва, човечанства), разложно је запазити да би нестала основа за узимање идеалних вредности у индивидуалном понашању као основа за разликовање аутентичних, креативних људских бића као припадника свога рода. Људи би се још разликовали по варијацијама у задовољавању биотичких потреба и били би међусобно истоветнији него припадници неке животињске врсте (уп. Каснер, 1978.).

Преминација биотичких вредности у животу појединца свакако би водила анималној регресији. Друштвени миље увек емитује одређене социјализујуће вредности према појединцу а он у њима тражи и налази изворе осмишљавања властитог живота. Ти извори морају бити довољно богати, свежи и изазовни да би били непроблематично поље артикулације појединачне оданости и везивања за политички пројектовану будућност. Политичким речником формулисано: легитимитет интересних структура и институција друга је страна појединачне лојалности и појединачне вере да их политика води у жељену и осмишљену будућност.

III

Модерно, либерално друштво етаблирало се на вери да је оно извор прогресивне хуманизације и напретка јер ослобађа од беде, сиромаштва и заблуда. Суштина вере, у смислу одржавања прикључка за будућност, и хуманизма, као окренутости животним вредностима појединца, изливени су у рационалне садржаје оформљене као низ различитих наука. Научна форма постаје општи образац мишљења о природи и људском телу, мање због

радозналости људског духа а више ради прераде природе у складу са вером у прогрес. То нововековно понаучење (сцијентизација) репродукције живота произвело је последице које нису предвиђене, очекиване нити жељене. Последице нису (могле бити) елиминисане (јер би тако био деструисан модернистички репродуктивни погон у целини), него су само додатно, рефлексивно, научно интерпретоване, оформљене. Одржава се вера да се рефлексивном сцијентизацијом могу одстранити или макар ублажити зле последице примарне сцијентизације а да она остане суштински неокрњена (уп. Бек У. 2001.).

Вера у прогрес, као ненаучни квалитет, одржавала се (и одржава се) приношењем материјално-техничких ствари људима закупљених тзв. повећањем животиног стандарда, али и претварањем вере и прогреса у танталовску наду да све то јесте на путу, и да је сам пут, остваривања новог квалитета, хуманијег живота (у смислу среће и задовољства). Као да је укупан репродуктивни ланац вере у прогрес ритуални обред којим (пост)модерни човек жртвује природу у целини (укључујући и властити *bios*) у нади да је то основа новог квалитета живота.

Свест (пост)модерног појединца никада не може бити у потпуности сцијентизована – јер је и сама наука фрагментаран, делимичан увид у стварност. Иако формално супротстављена веровању као принципу, та свест је ради свог оцеловљења, функционалног оформљења, прихватила «супстанцу» вере. Тако је створен један синкретички кентаур: полунаучни или полумитски део појединачне свести иако различитог исходишта и смисла, морали би бити непротивречни садржај рефлексije којом се појединац оријентише у животу. Кроз обједињавање, утапање у једно, моменти научности науке, митичности мита и веровања вере, нужно се девалвирају, крње, претварају у карикатуру, да би у резултату функционисали као фрагилна појединачна свест. Сваки састојак те фрагилне целине, с времена на време, одређује појединачно понашање творећи један противречан континуитет: исти појединац се истовремено искрено понаша као човек научног гледања на свет и као истински убеђени верник. Неизненађује, много пута верификован истраживачки налаз, да преко 80% одраслог становништва развијеног Запада, има свест описану у терминима паранаучна, полумитска, површно религијска. Из оваквог људског «материјала» могуће је уопштавање полумита, можда и мита без дилема (уп. Бурдије П., 1999.) о нужности глобализације као неумитном процесу коме се искључиво ваља прилагодити. Наметање једне, било које алтернативе којом се одређује интерпретација развоја друштва и његова будућност био је и остаје политички посао, посао посленика политике.

Перпетуисање модерне и њено урастање у постмодерну није (било) могуће без либералног политичког система тзв. владавине права (представљање различитих интереса у парламенту, подела власти, критичко јавно мење...). Политика политичког система владавине права формално је (била) надлежна да уобличи и промовише вредности либералног друштва. Она је успела (успевала) само делимично, недостатно, на крњи начин, јер њој као таквој увек измиче «онтологија» либералног друштва. Њен посао је (био) да крхку наду трансформише у чврсту веру, веру у аподиктичку извесност а извесност сутрашњице у суму вредности за које ваља живети. И када је логика профита, у времену у коме живимо, оспорила кореспонденцију владавине права и националне државе, постмодерна политика још увек оперише

модернистичким конвенцијама (принципима, законима) и тако сама себе представља као центар политичког одлучивања мада се политичке одлуке доносе сасвим другде. У областима микроелектронике, информатике, нуклеарних технологија, генетског инжињеринга и тсл. као цивилних, неполитичких подручја у либералној парадигми, утврђују се решења која се политичком систему сервирају на парафирање да би тај систем могао бити етикетан као место одлучивања. Делује карикатурално када се стотине локалних и државних влада и парламената свакодневно исцрпљује доносећи нацрте и усвајајући законе о, метафорички речено, слободном падању, гравитацији, броју атома у молекулу итд. Као да су се савремени политички системи специјализовали за легализацију и легитимисање последица, нарочито кобних, које нису изазвали и на које стварно не могу утицати (уп. Бек У. 2001.).

Иако је социјални простор савременог света саздан од друштвених компоненти различитог времена (премодерне, модерне и постмодерне) лако је запазити милитантну агресију неолибералне политике у настојању да се наметне као свеопшта. Као да се идеолошка елаборација римских императора («не освајамо ми земље да би покорили народе већ да би им донели слободу») – преко, нпр., инквизиције, крсташа и британских колонијалних освајања – самотрансформисала у политику људских права, хумане војне интервенције и стандардизацију свих норми културног и политичког живота широм света.

IV

Нетом исписане напомене показују да су социјални ресурси, који би требали осмислити појединачне животе, вишеструко хетерогени. Прича о људским правима не успева као референцијална тачка за појединца који оболева и умире од глади. Политичко представљање пуне религијске и-или националне идентификације као заробљености традицијом продулбује отпор постмодернизацији. Када се један подухват неолибералне политике посматра из различитих (социјалних и људских) смерова, он је, истовремено, и ослободилачки универзализам и окупаторски империјализам., борба за људска права и сурово уништавање живота., ширење цивилизацијских вредности и деструкција вековних култура. Орвеловски језик постао је орвеловски политички стил рада. Неолиберална политика удвостручава приступе и у простору и у времену. Животни стандард, јавна права и политичке слободе, на један начин се мере, квантификују и вреднују у земљама Запада, а на други начин у остатку света. Исти поступци, исте друштвене групе у различитим временима имају супротне предзнаке. Нпр., Срби су у првим деценијама двадесетог века били слободари, јунаци, чувари прага хришћанства, а крајем истог века, иако суштински нису ништа променили, оцењени су атрибутима варваризма, ауторитарности, шовинизма, ксенофобичности (Тодорова М. 1999.).

Таласи неолибералних вредности промовишу се и у друштвима са доминирајућом (пре)модерном стварношћу. Та промоција испољава се као серија захтева за економско, културно и државно реконструисање и редифинисање иако не постоји dostatна спремност нити пријемчивост за тако

нешто. Зато та друштва фактички постају предмет разарања, објекти насилног дефинисања преносом узора из земаља које су извор такве политике. Она су **објект-друштва** и зато што су оцењена као примитивна, непунлетна, али и зато што сама нису нашла политички одговор на стварност која им је **сада** различита од оне која им је претходила (уп. Савић М. 2002.). Бихевиористичка теорија условљавања људског понашања (Skinner V.F., 1972.) представља основу, а не само случајну асоцијацију, глобалистичке политике штапа и шаргарепе. Како је најчешће штап предуг, а шаргарепа мала, трула или н само наговештена, то може изазвати низ појединачних незадовољстава, потом општију несрећу која прераста у очај. А од очаја до тероризма само је један корак.

Неолиберални политички пројекти, у сваком конкретном случају, имају примаран или економски, или културни, или милитаристички значај – две од поменутих димензија су или секундарне или терцијарне. То не значи неважне или мање важне. Ако се културном хомогенизацијом створи миље у коме је вредност новца врхунско мерило, циљ и критеријум понашања свих, онда је одређена заједница отворено поље за економију неолиберализма. Потребно је још увести у игру танак компрадорски слој државно-политичког руководства који ће свој народ обавестити како изгледају народни интереси и демократски стандарди које ваља усвојити. Наговештај или појава отпора уздиже штап а повлачи шаргарепу – све до могућности да штап изгледа као опсежна милитаристичка подршка промоцији цивилизацијско-културних вредности на незрелом и непунлетном друштвеном пољу. Нереклексивност појединачног политичког понашања обезбеђује да се бирају оне вредности које сјаје споља, које су бучне, недвосмислене, и које су везиве за носноце богатства, силе и утицаја. Овако структурисане жеље појединца условљавају и редуквану перцепцију и себе и других (и повратно, жеље се том перцепцијом генеришу). Као што је примећено, амерканци често деле свет на оне који би желели да имају оно што има Америка и оне који Америку мрзе зато што то немају.

Одсуство самореклексивне у понашању најчешће појединца оставља између незадовољства и очаја. То говори о продубљеној дистанци коју појединачна нитима има према властитом понашању али и о промашености социјалних и политичких идеала – понуђених на социјалној «трпези» - који би евентуално могли (п)остати кључни садржај језгра личности. Са становишта пожељне хуманистички пројектоване хармоније, драматично је упадљиво одсуство личне и социјалне интеграције. Тај кобан резултат више изгледа посебно планиран него случајан: композиција становања (живљење животних вредности у станишту) је таква да се сви становници тога станишта самозолују и када су физички један поред другог (телевизор у центру стана). Архитектура и функционалност савремених насеља (великих и малих) тако је конципована да блокира топле, пријатељске и алтруистичке односе.

Све то, та «онтологија» нарастајуће глобалне заједнице политички се промовише као последњи домет цивилизацијског развоја. У хоризонту тога домета је и вредносно апострофиран циљ: свако мора имати свога психијатра (психолога) јер само тако може бити «близак» другима (који такође имају свога психијатра). Тако психијатри и «психолози», али и политичари и «социолози» - поменуте вредносне оријентације – раде на продубљивању и учвршћивању општег демантија хуманистичких вредности исписаних на заставама либерализма.

Ниједна велика политичка парадигма, ниједна визија друштвене, појединачне аутентичности, креативности и алтруизма никада и нигде нису остварени. Ако је човек, поред биофилије и креативности, обдарен потенцијалом за разарање и некрофилију (уп. Фром Е. 1984.), можда су ове друге потенције постојаније, ефективније, можда су увек у нама и са нама, само их ми другачије интерпретијемо. Човек је човеку вук и када говори енглески и ради на интернету.

Цитирана литература:

- Гиденс Ентони, Последице модерности, «Филип Вишњић», Београд, 1998. г.
- Вучетић Владимир, Глобализација – процес и-или пројекат, у: Нова српска политичка мисао, бр. 3-4/2000., Београд.
- Laing, R. D., Подељено ја, политика доживљаја «Нолит», Београд, 1977. г.
- Касирер Ернст, Есеј о човеку, «Напред», Загреб, 1978.
- Бек Урлих, Ризично друштво, «Филип Вишњић», Београд, 2001.
- Бурдије Пјер, Сигнали светла – прилози за отпор неолибералној инвазији, према: Вучетић В., цитирани рад.
- Тодорова Марија, Имагинарни Балкан, «Библиотека XX век», Београд, 1999.
- Савић Миле, Практичне импликације «постмодерне филозофије», у: «Филозофија и друштво» бр. XIX – XX /2001-2002.
- Фром Ерих, Анатомија људске деструктивности, «Напријед», Загреб, 1975.
- Skinner B. G., Beyond Dignity and Freedom, B. – Vintage Book, N. York, 1972.

ЉУБИНКО ПУШИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

ГРАДСКА ДРУШТВА И ВРЕДНОСТИ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТА

Живимо у времену у коме друштвене науке поново покушавају да пронађу место које су имале пре него што је свет постао прилично несигурно место за живот. Такозвана велика питања о смислу научног погледа на свет у коме би се видели државе, нације, системи - сматрало се - добила су своје коначне одговоре још током деветнаестог века и тиме се затворио један велики идејни круг. Социологија је у том веремени свакако била та која се етаблирала као друштвена наука сред које су промишљана (и) оваква питања.¹⁵³ Динамизам друштвених појава, међутим, чини се да никада није био већи него током друге половине двадесетог века, са акцелерацијом која је посебно обележила његове последње деценије. С једне стране појавило се урушавање читавих друштвених система који су почивали на идеолошким премисама, а с друге стране су почеле снажне и нагле манифестације “скупљања света”, као процеса дугог трајања. За први случај парадигматично је урушавање европског политичког истока а за други глобализација. Обе појаве ставиле су на дневни ред аналитичара друштвене стварности две чињенице: једну старо-нову и другу ново-стару. Прво је сазнање да велике друштвене теме не могу бити архивирани. Сваковрсна декомпозиција европског политичког истока подсетила нас је да конструкције друштвених система нису петрификоване, те да се у обликовању друштвене стварности редослед збивања понекад уместо у еволутивном поретку, јави у свом револуционарном облику. Друга појава о којој је реч показала је колико је неминовно свет јединствен систем у коме освојена моћ

---

¹⁵³ Након Другог светског рата највећи део социолошког интересовања почео је да се локализује унутар националних или културних простора. Окренутост ка проблемима условно речено локалне природе, није необично нити је у опозицији са условима у којима се обликује друштвено мишљење. Истина, поједина интересовања за локално као центар света, одвела су поједине истраживаче у вирове минуциозности и самим тим до затварања, незинтересованости за друге и неинтересовања других за њих.

обликује услове и даје облике преображаја цивилизација. Обе “лекције” заправо су историјски познате. У разумевању оба процеса можемо се послужити идејама И. Волерстина. У првом случају реч је о његовом разумевању *свејских система*. Крхак колико и сваки теоријски приступ који покушава да холистички обухвати друштвену стварност, вероватно је најрањивији због инсистирања на детерминизму светског система.¹⁵⁴ Но, чињеница је да такав системски приступ припада великимв социолошким темама с краја друге половине двадесетог века. У другом случају реч је о немогућности да се све сложенији и динамичнији друштвени свет (об)ухвати једним научним дискурсом. Између осталих друштвених наука, ни социологија нема могућност да толико распростире сопствене научне границе. Једноставно, множина појава које детерминишу савремени свет отима се било ком специјалистичком погледу који има претензије да буде самодовољан у њиховом тумачењу. Управо и због тога ваља имати на уму потребу да се редефинише систем веза између друштвених наука. Потреба за тим процесом може се назвати и вотварање друштвених наука, управо онако како је учињено у пројекту Гулбенкијанове комисије. “Чини се да је оно што је потребно мање покушај да се изврши потпуна промена, а више настојање да се, без претераног обзирања на актуелне дисциплинарне границе, прошири организација интелектуалних активности. Бити историчан, уосталом, није искључиви делокруг особа које се зову историчари. Бити социологичан није искључиви делокруг особа које се зову социолози. То је обавеза свих научника у области друштвених наука. Укратко, ми не верујемо да постоје монополи мудрости, нити зоне знања резервисане само за особе са посебним академским степенима.”¹⁵⁵ За неке посленике друштвених наука овакав став може се учинити исувише јеретички, готово попут измицања дисциплинарног ослонаца. Реч је, пак, о још једној неминовности која је производ динамике и сложености друштвеног тазвоја. Да је оваква идеја захтев времена, најбоље се може видети уколико се прати идеја о *одрживом развоју*. Наиме, како повезати политички, економски, еколошки, културни, технолошки и социјални циклус друштвених промена уколико се не поседује способност да се они виде као саставни делови једног захтевног процеса који треба да доведе до одрживог друштва. Уколико ствари већ овако стоје, прави је тренутак да се упитамо: Не доводи ли то под знак питања и могућност да видимо целину вредносног система којим се управљају друштва?

Најзначајнији фактор сложености друштвеног развоја произилази из чињенице о његовим структурним променама. Како је на почетку и на крају свих промена човек сам, логично је питање о томе како и на који начин се он мења. Још старије могло би да буде питање о интензитету његових утицаја на друштво и повратно - што остављамо за неку

¹⁵⁴ Wallerstein, Immanuel, “An Agenda for World System Analysis”, u: Thompson, W. (ed.), *Contending Approaches to World Systems*, Sage Publications, London, 1983, 299-308. Једно од најцеловитијих тумачења ових идеја код нас дато је у: Поповић, Милан, *Ритам свејта: школа свејског система Имануела Ђаллерстјена*, ЦИД, Подгорица, 1995.

¹⁵⁵ Волерстин и др., *Како одговорити друштвене науке*, ЦИД, Подгорица, 1997, 123.

другу прилику. Најмањи заједнички садржалац највећег броја чинилаца друштвених промена јесте промењена природа човека. **Данас је преко 50% светског становништва настањено у градовима или урбаним агломерацијама.** Отуд и постављамо питање: Да ли се ту крије кључ за промену друштвених вредности, оних које би требало да доведу до квалитетнијег живота? Да ли је живот у граду ослабио човекову спремност да негује системе вредности који су показали историјску истрајност и несумњивост? Како више не може бити сумње да је *урбано* истовремено и главни префикс највећег броја појава којима се описује савремени свет, чинимо покушај да утврдимо колико је реч о друштвеном аксиому а колико о променљивој. Осим у закону великих бројева (који је лако читљив из готово свих показатеља о растућем степену урбанизације на целокупном глобусу), “оправдање” за овакво опредељење налазимо и у дихотомији глобално-локално, којом је омеђен аутентичан социолошки приступ.

Од када је Аристотел рекао да људи долазе у град да би живели бољим животом, изгледа да се ништа није променило. Град, магнет-реч одувек је зрачила и привлачила. Ниједан друштвени феномен није испољавао толику виталност и способност преображаја. Често оптуживан за царство “первертиране природе човека”, виталност и способност преображаја уместо у предности, у таквим виђењима преображавале су се у мане. То је практично значило да се читав један особени систем вредности архивира у негативан контекст. Као такав он може да “производи” само онај квалитет живота који се рађа из муке, неподоштина, нужде прилагођавања и немогућности избегавања.¹⁵⁶ Стварност је, међутим, сасвим другачија. Речи да живимо у свету који је претежно урбан или пак у урбаном свету, није тек еуфемизам за савременост већ чињеница од које се не може побећи; као ни од будућности коју ће представљати све снажнија доминација урбаних над свим осталим вредностима. Дакле, тврдити да постоје и *урбане вредности* није тек ствар опредељења за начин живота који производи један особени еколошки тип груписања људи у простору. Реч је о владајућем систему вредности.

То да су градови историјски пол привлачења људи готово да није потребно посебно објашњавати. Урбана историја говори да су сви успони и падови цивилизација били праћени успонима и падовима градова. Заправо, судбина градова одређивала је судбину држава. Или, како је то рекла урбани социолог Џејн Џекобс, оне државе чији се градови не развијају - опадају. Данас, када је цивилизација којој припадамо неповратно урбана, готово да није могуће објаснити ниједан друштвени феномен а да се у његовом центру не налази урбано. Да ли ће једног дана сви становници на планети имати градске адресе? Ово питање поставља се због тога што се све чешће може чути како је растућа урбанизација једина стварна претња одрживом развоју човечанства и водећи чинилац

¹⁵⁶ Понекад, аналитичар наше урбане стварности мора да се запита да ли се Ишта променило од првих социолошких опсервација у нас. Тако, др. Ернест Милер, у једином од првих чланака урбано-социолошке природе код нас, пише да су, историјски посматрано, између осталог, вградови, та средишта културе и расадишта опачине, центри свега што је добро и зло, носиоци и мрачне тираније и светле слободе.г (Еп. Милер, “Градови са социјолошког становишта”, *Нова Европа*, Књига XII, Број I, Загреб, 1925. 4.)

у промени вредности. Чињеница је да урбанизација представља такав друштвени процес који доживљава велико убрзање, нарочито у земљама у развоју. Подаци несумњиво то потврђују. Очевидно се ради о потреби једног дела света да прескочи нучне степенице развојних процеса и да растом достигне оне показатеље који важе за раније развијене делове света. То је пут којим се ипак не стиже у зону благостања али је пут који обележава другу половину двадесетог века и постаје доминантни тренд у овом веку. То је колико стихијски, толико и закономеран процес. Ко је тај ко ће пристати да остане у руралном подручју ако тамо шансе за бољи живот не постоје? Ко ће пристати да буде "статистички просек нормалног раста" ако се од тога умире? Не може се поједностављено рећи да је само магнетизам града тај који преусмерава миграцијске токове становништва. Знатно су снажнији они процеси који жуде "гурају" у друге средине. Друга половина прошлог века била је прекретница у редистрибуцији светског урбаног становништва. Велике урбане агломерације у раније развијеним срединама почеле су да пребивају у сенци растућих градова у мање развијеним срединама. Према прогнозама Уједињених Нација, до 2025. године 9 од 10 великих светских урбаних агломерација биће у мање развијеним срединама. Већ познатим и за живот компликованим агломерацијама придружиће се нови градови. Један од показатеља раста урбане популације, а са тиме и проблема који тај раст изазива, свакако је степен заступљености великих урбаних агломерација или мега-градова, углавном у мање развијеним регионима света. На почетку деветнаестог века просечна величина 100 највећих светских градова једва да је достигала 200.000 становника а 1990. године тај број се већ попео на 5 милиона. Заправо, чак 34 светске агломерације имало је бар толико становника. ¹⁵⁷ Залете у расту градова у неразвијеним регионима света почео је око 1950. године када су од 8 петомилионских градова два била у Азији и један у Латинској Америци. Очевидно је да се целокупна концентрација становништва усмерава ка урбаном свету. Такође је јасно да његов раст у свим деловима света незаустављиво напредује. Из свега тога би се сасвим једноставно дало закључити како и целокупна наша пажња треба да буде усмерена у том правцу. За то смо, за сада, у неумољивим бројкама али и порачавајућој стварности, пронашли довољно разлога. Премда се велики градови и даље пуне становништвом, изгледа да у последње време тај раст посустаје. ¹⁵⁸

¹⁵⁷ Већ 1990. године од 12 градова у свету који су имали преко 10 милиона становника, само 2 (Њујорк и Лос Анђелес) нису били у Азији или Латинској Америци. Ово, међутим, може да створи погрешну слику о неразвијеним регионима као онима у којима сви хрле у мега-градове. Највећи број становника у Африци, Азији и Латинској Америци и на Карибима ипак насељава урбане агломерације које најчешће имају далеко испод милион становника.

¹⁵⁸ Прогнозе с краја осамдесетих година прошлог века о томе како ће у првим годинама наредног века Мексико Сити бити агломерација са преко 30 милиона становника, нису се обистиниле. На крају 2001. године овај мега-град имао је 18,3 милиона становника. Прогнозира се да ће стопа раста, која је у периоду 1975-2000. године износила 2,10% годишње, у периоду 2000-2015. године износити 0,82%. Све је то на изглед умирујуће али тешко да преко 20 милиона становника у једној агломерацији може представљати срећно место за живот већине

Како преживети у великим урбаним агломерацијама и у огромној сенци коју они бацају на окружење. У тој сенци свакако се налазе и вредносни системи и произилазећа обележја квалитета живота. Данас не постоји довољно развијен 'истраживачки софтвер уз помоћ ког би се макар приближно могло израчунати који су економски ефекти овакве светске и регионалне дистрибуције становништва. На националном нивоу то је већ нешто лакше и ту се урбани економисти још увек некако налазе. Чињеница је да велики градови представљају економске акцелераторе читавих региона али истовремено и економско исцрпљивање тих истих региона. Само они велики градови који су успели да буду велики центри унутар раније урбанизованих подручја, успевају да уз адјектив светскиг унесу и своје економске потенцијале. Мега-градови у неразвијеним деловима света још увек покушавају да уђу у трку са етаблираним светским градовима или бар да поправе економску слику региона над којим доминирају. С друге стране, ови градови који у коначном салду урбанизованости нација којима припадају носе велики удео, још увек нису у стању да потврде уврежено веровање о томе да већи степен урбанизације истовремено значи и већи *per capita* доходак и доминацију оних вредности које побољшавају квалитет живота.

Преливање проблема са руралних на урбана подручја и обрнуто, трајна је тема код разматрања улоге градова у мање развијеним деловима света. Нема сумње да је псих-пулл ефекат још увек веома актуелан, као и тема о рурално-урбаном континууму. Ефекти распрострањања великих градова постали су готово неухватљиви. Та разливеност и истовремена сложеност утицаја најбље се виде у такозваним урбанизованим подручјима. То су она подручја где се више вне видиг централни град од кога је све почело, али се виде трајекторије његовог утицаја. Сликвито речено - то је његова сенка. И овде, међутим, треба бити опрезан са дефиницијама, чак и тада када су оне подпомогнуте бројкама. Познато је, наиме, да не постоји консензус о томе шта чини урбанизована подручја. Сада је сасвим јасно да су проблеми раста становништва, посебно урбаног, регионално дистрибуисани. Уколико знамо да је стабилизација раста укупног и урбаног становништва у данас развијеним срединама представљала процес, тада чини се има смисла питању о томе када ће овај процес у мање развијеним срединама доживети стабилизацију. Још исправније је уколико се постави питање под којим условима ће се то догодити? У том случају економски услови постављају се као примарни али са много неизвесности о томе ко ће њима да управља. Светска економија не функционише на принципима који познају сентименталност, те отуд превелика надања да ће се високоразвијене земље одрећи свог све пунијег стомака у корист оних којима је помоћ потребна, готово да немају смисла.

Видимо да закон великих бројева којим се описује савремени свет има адјектив урбаности. Још 1938. године, када је Луис Вирт устврдио да

његових становника. Сигурно је да овакве урбане мега-структуре јесу опасност за окружење. Оне напросто морају да га исцрпљују не би ли одржале своје пулсираће. То свакако није слика одрживе урбане будућности. Најмање наде у стабилизацију урбане кризе (која се првенствено посматра кроз раст урбане популације и проблеме које такав раст изазива) исказују они градови у Азији чија ће годишња стопа раста бити изнад 3%.

урбанизам представља одређен начин живота својствен градовима, то је била не само социолошки уобличена чињеница већ исказ о историјски давно познатом процесу дугог трајања. Од тада, бар социолошки, чини се да је све чиме се описују вредности и квалитет градског начина живота углавном познати. Оно што овде посебно наглашавамо је неопходност да се иза сваке општости која гради социолошки начин мишљења, уочи важност посебности - друге неопходности у методу исте науке. Другим речима, да се истакне важност контекстуалног у методу. На овом месту постављамо ново-старо питање: Које су линије разграничења или трајекторије повезивања друштвених појава у различитим друштвеним световима? Или, поједностављено и на пример, које су то заједничке вредности у којима се огледа квалитет живота у Новом Саду и Лиону? Или, како би то рекао Богдан Богдановић, "Дренова Велика није исто што и Велики Токио".

Целокупна слика о урбаним вредностима и квалитету живота данас се гради на западноцентричним представама. Иако, историјски посматрано, град дефинитивно нема ни европско ни западно порекло, управо ту су настали еталони којима се подређују све представе о модерном и савременом. Чињеница је да је модерност каквом је данас разумевамо имала корене управо у европском граду ренесансног периода. Разноврсност начина живота на урбаном глобусу (још увек) је таква да је понекад веома тешко пронаћи најмањи заједнички именилац којим би се описала путања ка вредностима западне цивилизације. Снага глобализације је неумољива али културно-генетичка природа друштава често представља тешко пробојну опну која чува суштину "локалних" вредности.¹⁵⁹

Како у реченом колоплету историјских чињеница и савремених околности разумети друштво коме припадамо? До које мере је могуће веровати у аутентичност и одрживост урбаних вредности код нас? Данас је и међу аналитичарима друштвене стварности, попут површних новинарских опсервација, популарно да се каже како је пут у модерност европског/западног друштва обезбеђен чињеницом да преко половине укупног становништва код нас живи у насељима градског карактера. Оставимо ли по страни недостатност методолошке природе код утврђивања карактера насеља у смислу градско-сеоско-мешовито и статистичку непрецизност, надполовичност становништва које (би могло) да насељава насеља градског карактера, мало нам говори о квалитету живота. Још 1925. године писано је о томе како југословенско друштво бележи пораст градског становништва, како се унутар територије државе издвајају региони који у том порасту предњаче, али и о мањкавости статистичких података којима се такво стање може поредити са стањем у осталим државама и регионима.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Песимисти би рекли да ће ова опна кад-тад попустити пред снагом глобализације, док оптимисти верују да су снаге културно-генетичке природе друштва знатно веће. Реално би било веровати да је могућа социјална и културна одрживост многих аутентичних вредности.

¹⁶⁰ Према подацима од 31. јануара 1921. године Југославија је имала 20,17% (или укупно 2.427.011) становника који су живели на градским адресама, при чему је Војводина са 33,68% убедљиво предњачила.

Живот у њим градовима располажу је између непостојеће грађанске класе и снажно присутног руралног наслеђа. Градски начин живота код нас већ седамдесетак година притискан је непрекидним приливом становништва из руралних средина. Закаснили и отуд убрзани процес модернизације који је започео пре Другог светског рата, нагло је прекинут готово формалним укидањем грађанске класе. Идеолошки пројекат комунизма-социјализма-самоуправљања, није у својим ограничењима био у стању да види да се у модерно друштво не стиже без ослојца на грађанско друштво. Полувековно трајање овакве идеолошке конструкције данас је очевидно по многим својим негативним последицама. Првенствено по томе што је изузетно отежано успостављање новог система вредности које је наступило са периодом такозване друштвене транзиције последње деценије прошлог века. За све то време градови су се пунили становништвама а да у међувремену грађанско друштво није стасало. Такав тип урбанизације који није праћен и квалитативним преобликовањем вредности, обележава све недовољно развијене средине и служи као својеврсни пример да су степен урбанизације и урбаност једне средине две прилично удаљене ствари. У првом случају говори статистика, у другом вредности и квалитет живота. И данас, када су врата новог века већ увелико отворена, у нашем друштву и свакако и у градовима, чита се несумњива доминација вредности које потичу из традиционалних заједница. Оне покушавају да се петрификују у обрасцима традиционализма, што је сасвим очевидно у многим сегментима друштвене ствариности која се манифестује у градским срединама. Дobar део интелектуалне елите који се наметнуо у јавном животу нема примарно урбано искуство; поготово то имају генерације које су им претходиле. Политички живот који се пар еџелленце производи у центрима, што ће рећи градовима, поседује многа обележја руралности: прикривена ксенофобија, нетрпелјивост према другачијим мишљењима, примитивност надмудривања, изругивања ономе што је 'исувише градске, сваковрсна (пре)отимања, популистичке културне преференције, лагодно осећање у вашарској атмосфери, брзо, некритичко и неселективно прихватање образаца понашања који имају западно порекло, погледања на личну, клановску и земљачку (то може бити и партијска) материјалну корист и слично. Како је град ван сваке сумње и економска категорија, начин остваривања вредности које имају свој материјални исказ јасно може да укаже на различитост појединаца, друштвених група и слојева. Свако у њему види шансу за сопствени просперитет који подразумева и задовољавање материјалних потреба. Управо у овом сегменту испишује се и једно од најпостојанијих обележја друштва - социјална сегрегација. У граду, где су све разлике веће и видљивије него у ма ком другом еколошком облику, стратификација се грана у безброј посебних облика који, премда аутентично урбани, истовремено постају и општедруштвени. Другим речима, друштво се чита кроз град. Управљање градовима представља посебно интересантан полигон на коме се манифестује сва немогућност да се прикрије неурбано порекло његових привремених господара. Да би се градовима управљало, они се претходно морају познавати и разумети. Привременост политичких позиција у нашем друштву и политичка подобност оних који се отимају за места на којима се обликује урбана политика, ствара вредности привр-

много трајања. Једног тренутка то је ‘борба против бесправне изградње’, другог ‘борба за безбедан град’, трећег ‘борба за лепше фасаде у центру града’, следећег ‘борба за нешто што је политички и тренутно пробитачно’ и тако у недоглед. На тај начин пројектују се палијативне вредности и начин живота обликује урбана привременост. Град је старији од свих политичких манипулација које су својствене нашем друштву али у вакуму између потребе за поседовањем што веће власти и што већих финансијских средстава којима град располаже, с једне стране, и професионализма, с друге стране, он пропада. Као најрепрезентативнији отисак друштва у простору, град је излог сваковрсне хипокризије друштва. Мера пропадања града, мера је пропадања друштва. Палијативност решења која се у њему указују, говори и истом таквом односу према укупној друштвеној стварности. У грађанским друштвима у којима је градски новац истовремено и новац оних који у њему живе, не може бити другачије већ да се он усмерава у побољшање квалитета живота.¹⁶¹ Градећи вредносне обрасце у којима је град обичан тржишни производ, уништава се њихова дуго грађена урбана супстанца. У време партијске државе грађени су обрасци у којима је град, као привидно и све остало, био и поседу свих “радних људи и грађана”. Тај владајући образац из кога произилази да је град свачији и ничији, допринео је да се у урбану масу затоме вредности индивидуалног, власничког и градотворног. Поспешивање масовности није било у стању да произведе трајне урбане вредности, иако је привид квалитета урбаног начина живљења брижљиво био негован. Многе друштвене аномалије које су настајале у време дириговане друштвене производње простора своје најснажније манифестације испољиле су у време трајања самог експеримента а још снажније након његове пропасти. У масовним колективним насељима није се произвео ниједан чинилац одрживог грађанског друштва. Већина људи у таквим срединама ни данас не уме да станује јер су обрасци које су у њих унели били сасвим другачији. А онда је наступило такозвано тржишно друштво, када је значајан број становника градова преко ноћи, захваљујући такозваном закону о откупу друштвених станова, прешао у свет капитализма и добио улогу поседника. Склапајући се у једном времену, том околности и чињеницом о распаду друштва почетком деведесетих година прошлог века, још снажније су затрпани путеви који требали да воде у грађанско друштво.

Друштвена транзиција која је већ дубоко зашла у своју другу деценију, показује: (а) како су системи вредности главни “подупирачи” друштва и (б) како достигнути квалитет живота није константа, односно како у условима снажних друштвених промена може да регресира. Око-

---

¹⁶¹ Интересантно је да у овом транзицијском времену код нас уопште нема социолошких истраживања која би могла да одговоре на многа питања о стању урбане стварности, па и оне која се односи на вредносне судове грађана и испитивања квалитета живота. Већ и то доводно говори да је управљање градовима постао велики бизнис и лака могућност да се иза паролa о бризи за цео град, окористи политичка елита која је у урбану политику ушла захваљујући свом разумевању политичког плурализма. Није без значаја ни то што је у релативно честом мењању политичке климе код нас, највећа јагма за заузимањем нових позиција у управљању градовима.

лноности у којима се одвијао сам почетак друштвеног преображаја код нас као да су демонтирали историјско правило о еволутивној природи вредности. Наговештај политичког плурализма, аутократски режим и рат, допринели су да се формирани систем вредности и напоредо са њим квалитет живота доведу на знатно нижу раван од дотадашње. У таквим условима град је постао попрште и излог распада друштва, односно његових вредности. Поларизована друштвена енергија на 'наше' и 'друге' учинила је, између осталог, да град постане позорница на којој су се појављивали, стасавали али и гасили многи друштвени покрети и које је почело да обележава константни урбани немир.¹⁶² Но, никако не може да нам промакне и она особина градског начина живота која производи разноврсне протесте (који су код нас једнодимензионални јер подразумевају само *про еи цонџра* у тренутном политичком амбијенту), унтрашње медијске ратове и потребу за опредељивањем а што је у граду и највидљивије. Нагло осиромашење људи изазвано политички оркестрираном инфлацијом, несигурна свакодневица у реалном окружењу, велики број новопридошлица и аспираната на урбана средишта, били су додатни акцелератори сваковрсног аномичког друштва. Распад свих облика институција и привредно-економски колапс пратио је распад готово свих темељних вредности друштва: породице, културе, образовања, здравства, рада. Губитак егзистенцијалне сигурности довео је до најнижег облика квалитета живота - преживљавања. Потврдило се и правило које се најчешће помиње као Диркемово (премда је знатно старије) да аномичко друштво "производи" низ социјалних али и физиолошких патолошких стања. Криминализовано друштво у коме су носиоци и организатори кршења и злоупотреба свих друштвених норми оличени у држави и партијској олигархији, као производ има клептократску политичко-економску елиту. Град ту постаје основни полигон манифестације њихове моћи с једне, и понижених поданика, с друге стране. Тадашњи политички врх започео је бесплатну расподелу или багателну распродају града а наставила је власт која је за себе веровала (или се трудила да се таквом прикаже) да је демократска. Сва велика производна предузећа имала су свој градски бацкгроунд, будући да су настала као део социјалистичког пројекта о индустријализацији и урбанизацији друштва.¹⁶³ У граду се ствара највећи део друштвених вредности и у чему се троши. То је законитост која је мање-више у функцији од када је града. У тренутку када готово сва та предузећа преко ноћи престају да постоје, на сцену ступа пауперизовани хомо урбанит без икаквих у внови системг пренетих одрживих вредности. Други вид распродаје града видљив је у сфери некретнина. У вулгарном економистичком разумевању града он се најчешће види као збир непокретности плус грађевинско земљиште; једном режју као највећи

¹⁶² Овде се под појмом *ураноџ немира* не подразумева исказивање грађанске непослушности, организација група које резидирају у градовима и имају своју специфичну организацију, циљ и облике деловања, нити било какав други исказ урбано-патолошке природе. Реч је о својеврсном "начину живота" који подразумева интензификацију живота и непрекидну потребу појединаца и група да остваре своје право на град.

¹⁶³ Тај модел, уствари, био је добро познат у функционисању у капиталисти ког друштва у својој раној фази а овде је требало да добије свој вхумани ликг.

извор богатства савременог друштва. Нова политичко-економска елита исправно је протумачила историјску формулу да улагање у некретнине представља најстабилнији облик материјализације богатства “стечених” у периоду друштвене транзиције. Ни након револуционарног октобра 2000. године у том делу урбане односно друштвене стварности у нашем друштву, ништа се није променило. На против, процес бесправне узурпације града наставља се истим и на моменте још убрзанијим темпом.¹⁶⁴ Наши градови данас су још више “ничији” или само “нечји”, него што је то било у време једнопартијске државе и “радних људи и грађана” у којој су и једни и други веровали да град (као и све остало) припада баш њима.

Познато је да се за савремени социјално-патолошки индикатор угрожености друштва веома често узима загађеност једне средине дрогом. Уз сву мањкавост оваквог приступа није могуће а не видети у којој мери дрога постаје синоним за почасни карактер градског друштва. Али, када је реч о дроги, ствари понекад могу да имају и сасвим дирекне везе са оним што се сматра да представља напредак једне градске средине. Реч је о некретнинама уз помоћ којих се, управо у друштвима без озбиљних државних институција, са разореним општественим вредностима и непостојећом друштвеном контролом, граде градови. Тај парадокс није изум нашег друштва нити је новијег датума. Пракса пласирања сумњивог или сасвим јасно криминалом стеченог капитала у градске некретнине, одавно је позната.¹⁶⁵

Питање које логично следи из овакве слике стања је: Где се налазе вредности које би могле да буду оквир за одрживо урбано друштво код нас? На првом месту свакако се налази демократско друштво и правна држава. Ма колико ово могло да изгледа као опште мeste, чињеница је да без таквог оквира није могућа изградња било каквог вредносног система одрживог друштва. Природна последица овакве друштвене

---

¹⁶⁴ Данас може да звучи као фарса чињеница да је једино за шта је бивши шеф државе оптужен пред домаћим судовима - бесправна изградња дела багателно откупљених некретнина на београдском Дедињу. И пре него што се то десило, сви они који су поседовали економски капитал, без пуно немушних знакова схватили су да следећи пример вође имају заштиту од евентуалних законских санкција. Коначно, сви они заједно били су промотори праксе да град не припада никоме. Колико су били у праву говори и чињеница да данас ниједан слушај бесправно стечених и бесправно изграђених некретнина бивше политичко-економске елите, није санкционисан.

¹⁶⁵ Криминализована друштвена стварност и даље одређује систем вредности, поготово када је град у питању. Према најновијем извештају Стејт департамента (САД) о илегалним активностима у Србији и Црној Гори, каже се, између осталог: “Приход од продаје наркотика у СЦГ обично се не користи за подржавање тог тржишта, већ се “пере” на тржишту некретнина, што је један од најпопуларнијих начина за легализовање криминалног профита.” (*Политика*, 3. март 2004, стр.1.) У извештају се даље процњује да кроз Србију месечно прође 3 до 4 тоне хероина. Према текућој тржишној вредности реч је о суми о приближно 150.000.000 америчких долара.

Према томе, када градоначелник и први урбаниста једног великог града изјаве да је “њихов” град највеће градилиште не само у СЦГ већ и у поређењу са градовима некадашње Југославије, онда то може да добије и једну сасвим другу димензију.

грађевине је грађанско друштво, са свим атрибутима времена и културно-генетичких особености. Тиме се хоће рећи да грађанско подразумева модалитете који произилазе из културног хабитуса људи на одређеном простору, као и да је у функцији времена и односа спрам других друштва исте културне провенијенције. Градска друштва су “произилазећи производ” таквог друштва као целине и истовремено сам његов градитељ и ослонац. Када грађанин препозна могућност да партиципира у процесима доношења одлука које се, између осталог тичу и његовог градоживљења, почиње да осећа градску слободу у онаквом облику како ју је замислио Аристотел.

Градска демократска друштва траже своје самопотврђивање на локалном нивоу. То никако није отклон од могућности да се ти утицаји прошире. Међутим, уколико појединац или друштвена група нису у могућности да се потврде и остваре своје “право на град” у оквирима локалне заједнице, целокупна демократска конструкција се урушава. Учење живота у колективу у коме се не угрожавају појам и суштина индивидуалног, иначе затомњених на овим просторима, неопходно је обновити. Како знамо да град као тотал не постоји сем у планерским представама, битни друштвени простори којима се дефинише учешће грађана у животу средине којој припадају, могу се територијализовати. Полазна основа у таквом “омеђивању” простора за грађанску акцију представља обновљена јединица суседства. Само човек који се осећа добро тамо где је, може бити актер у стварању социјално одрживог друштва. У клими коју гради могућност индивидуалних и колективних вредности и квалитет живота, ма колико широко или уско га посматрали, добија нову димензију.

Литература

1. Волерстин и др., *Како ошворити друштвене науке*, ЦИД, Подгорица, 1997.
2. Wallerstein, Immanuel, “An Agenda for World System Analysis”, u: Thompson, W. (ed.), *Contending Approaches to World Systems*, Sage Publications, London, 1983, 299-308.
3. Поповић, Милан, *Ријам свејиа: икола свејискоџ сисџема Immaniela Wallersteina*, ЦИД, Подгорица, 1995.
4. Љубинко Пушић, *Град, друштво, ѝросџор:социолоџија ѓрада*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
5. Љубинко Пушић, *Одрживи ѓрад: ка једној социолоџији окружења*, Сл. Машић, Београд, 2001.

ЛАЗО РИСТИЋ
Филозофски факултет
Бања Лука

ДЕСТРУКЦИЈА ВРИЈЕДНОСТИ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТА

Вриједности су конституативни елемент друштва и зато се друштво не може потпуно разумјети без расвјетљавања вриједносне компоненте. Међутим, у истраживањима друштвених наука вриједности се не појављују само као специфичне искуствене чињенице него и као вриједносни судови. Вриједности у друштву и вриједносни судови у друштвеним наукама тијесно су повезани. Та веза је толико изражена да одбацивање вриједносних судова као научних судова може значити и одбацивање вриједности у друштву као предмета научног истраживања. Предмет разматрања овог рада нису вриједносни судови у науци, него вриједности у друштву. Али, ради њихове повезаности ипак је потребно да се прво обрати пажња на научне вриједносне судове.

Битно је уочити разлику између вриједносног суда и индикативног суда. Индикативни суд констатује везу између чињеница. Вриједносни суд нешто признаје и поставља као вриједно, односно оцјењује као вредније од нечег другог исте врсте. Ту се јавља проблем да ли наука може доносити вриједносне судове, односно критички оцјењивати вриједности. Другим ријечима, постављамо питање: да ли се улога науке исцрпљује тачним описом и узрочно-функционалним објашњењем искуствених појава? Има присталица и једног и другог становишта. Ако смо на становишту да је доношење вриједносних судова у науци дозвољено онда настаје проблем провјеравања таквих судова. Овај проблем није могуће ријешити ако се не пође од чињенице да је бављење науком једна посебна врста друштвене дјелатности, у којој постоје практични циљеви и опредјелјења. То подразумијева да се у научном раду јављају и вриједности. Зато можемо тврдити да су у темељима социологије уграђене вриједности. Наше схватање о односу социологије према вриједностима повезано је са схватањем односа социологије према друштвеној пракси.

Дакле, налазимо се пред проблемом одвајања процеса утврђивања и теоријског објашњавања искуствених чињеница од њиховог вриједносног оцјењивања. Да ли може наука истовремено вршити и једну и другу функцију? Полазимо од става да се утврђивање искуствених чињеница

коријени то разликује од њиховог оцјењивања. Следећи полазни став је да вриједносне оцјене и критике утврђеног чињеничког стања умањују објективност научног знања. Полазни ставови не значе прихватање схватања о вриједносној неутралности друштвене неутралности, настојање да се истраживање друштвених наука ограничи на објективно утврђивање чињеничког стања. Не сматрамо да оцјењивање и критика утврђеног стања у друштву, као и залагање за практичне друштвене промјене, не спада у друштвене науке, те да се то може у цјелости препустити социјалној филозофији, етици и политици. Наука се може залагати за такве циљеве, а посебно може да утврђује остварљивост и посљедице постављених циљева, као и да предлаже најефикаснија средства и начине за њихово остварење. Не би се рекло да овакве ставове апсолутно одбацују присталице вриједносне неутралности науке. Јер, питање вриједносне неутралности науке није увијек чисто епистемолошке природе. У вези тога значајно је схватање Војина Млића "да је идеја о вредносној неутралности науке добрим делом плод њеног друштвеног положаја".¹⁶⁶ Тако теза о научној неутралности има мало изгледа да буде прихваћена у научним круговима ако у друштву постоји могућност слободног изражавања друштвених односа. Али, тамо гдје ваннаучни чиниоци спречавају истраживање и изношење резултата истраживања друштвених односа, схватање о вриједносној неутралности науке може да служи као средство за заштиту слободног и непристрасног бављења науком. Тако је Макс Вебер изнио идеју да је усвајање вриједносне неутралности науке неопходно да би се у условима друштвеног притиска на слободу истраживања, спасило достојанство науке.

Од схватања односа научног истраживања и вриједности у друштву зависи истраживачка усмјереност социологије као и схватање њене улоге у друштвеном животу. Присталице "вриједносне неутралности" науке заступају тезу да би уношење вриједносних судова у науку одузело особине објективности и непристрасности. Дакако, ова опрезност је неопходна у науци, јер се вриједности односе на људске интересе, хтјења и намјере, а то значи да у њима има много вољних елемената, много ирационалног, митског, стереотипа, предрасуда. Све то пријети да се угуши објективна и рационална мисао, а то увијек значи да се угуши и критичка мисао. Наравно, ради тога се социологија не треба одрећи истраживања вриједности. Вриједности постоје у друштву и оне су један значајан сегмент социолошких истраживања. Тако се социологија бави истраживањем настанка, дјеловања и исчезавања појединих вриједности; проучавањем структуре вриједносних система; проучавањем посљедица понашања у складу са одређеним вриједностима; проучавање посљедица које би по друштвени живот имале промјене у вриједностима. Оваква истраживања тешко би могао аргументовано оспорити било који присталица вриједносне неутралности науке. Међутим, присталице вриједносне неутралности науке могу основано поставити тезу да истраживање вриједности имплицитно садржи теорије помоћу којих се оправдавају разне вриједности, као и научну критику разних ври-

---

¹⁶⁶Војин Милић, Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996., страна 338.

једности. А управо то је оно што присталице теорије о вриједносној неутралности друштвених наука сматрају немогућим.

На питање да ли је доношење вриједносних судова и оцјена у супротности са основним постулатима научног метода не можемо одговорити ако претходно немамо став о односу између чињеница и вриједности. Наш став је да не постоји непремостив јаз између чињеница и вриједности. Раздвајање свијета чињеница и свијета вриједности је у основи тезе о вриједносној неутралности науке. Дакле, полазимо од тезе повезаности искуствених чињеница и вриједности. Сматрамо да можемо утврдити, и да је то довољно, разне облике реалних веза вриједности са стварним друштвеним животом. Зато полазна тачка социолошких истраживања треба да буде што тачнији опис и анализа вриједности којима се друштвена група или појединац руководи у практичном животу, а затим откривање повезаности вриједности са стварним условима живота.

Научна оцјена и критика вриједности у друштву може се извести на искуственим научним истраживањима вриједности. Дијелом је та критика садржана већ у самом опису и анализи неког вриједносног система. На примјер, опис једног вриједносног система биће и његова критика ако се упореди са стварношћу па се покаже да вриједности не обезбјеђују постизање оних резултата које обећавају. Дакле, чак се опис и критика не могу механички раздвојити. Зато можемо очекивати да таква истраживања наилазе на оштар отпор у друштвеној средини која вјерује у проучавање вриједности, која је заинтересована да се оне одрже. "Вредности се сматрају светињама, којима се треба дивити и олушевљавати, којима треба изражавати своју приврженост и величати их, али које није дозвољено непристрасно анализирати да би се упознала њихова анатомија, нити настојати да се што тачније утврди њихово дејство у друштвеном животу, као и у животу појединаца. Разна идеолошка (верска, филозофска, етичка, естетичка, политичка, квазинаучна) схватања, у којима се изражавају основне вредности неког друштва, остају мање или више неприступачна научно испитивању."¹⁶⁷ Често се иде у крајност па се тврди да не треба уопште расправљати о могућности искуственог проучавања постојећих вриједности. Такве тврдње су честе у радовима који оспоравају да наука може доносити вриједносне оцјене. Добрим дијелом ово је условљено стањем у искуственом истраживању постојећих вриједности гдје је нагласак је претежно на негативној страни критике. То значи да наука у критици вриједносног система поступа деструктивно. Али, она може поступати и конструктивно, може да предлаже уношење промјена у друштвени живот које представљају веће или мање измијене постојећих вриједности. Дакле то је позитивна критика вриједности.

Можемо говорити о стваралачкој научној дјелатности чији је циљ образовање нових вриједности. Ова научна активност заснива се на утврђивању објективних посљедица поступака, мотивисаних вриједностима, и истраживању постојећих могућности за различито обликовање практичне дјелатности у датим приликама. Али врло је тешко егзактно утврдити резултате поједине друштвене активности, односно њеног

---

¹⁶⁷ Исто, стр. 342.

различitог нормативног обликовања. На примјер, тешко је утврдити какве промјене уноси у друштвени живот нека законодавна мјера. То јесте тешкоћа, али без обзира на њу примјена научних метода утврђивања посљедица разних друштвених поступака један је од предуслова рационалности друштвене праксе. Уосталом, које би друге методе биле дјелотворније? Зашто би се, из тих разлога, доводила у питање наука? Наука се не може доводити у питање ради тешкоћа.

Тешко је утврдити мјерила за оцјењивање вриједности, а посебно да се на објективан начин разријешити вриједносни спор о томе шта је вриједније. Увијек се јављају проблеми да се поред позитивних ефеката биљеже и негативне посљедице појединих мјера и дјелатности. Наука може олакшати да се на рационалан начин ријеше многе вриједносне дилеме. У сваком случају битно је регистровање негативних посљедица разних облика друштвене дјелатности. То је посебно значајно зато што су проагонисти одређених облика друштвеног дјеловања склони да виде само позитивне резултате. Многе штетне посљедице неопходних друштвених мјера нису неизбјегне. Оне се, ако су темељно проучене, могу у одређеној мјери отклонити. У томе се састоји рационалност друштвене праксе и главни смисао примјене науке. Од тога да ли је могућно изградити критерије за ранговање разних вриједности, зависи могућност рационалне дјелатности науке на вриједносном подручју. Ти критерији за оцјену вриједности остаће без успјеха ако се пође од апсолутизоване вриједносне лjestвице. Не може се а priori одбацити другачији покушај обликовања друштвеног живота. Наравно, овакав став подразумијева захтјев за друштвом које је отворено и у којем се изражавају и заступају различити, па и супростављени погледи и циљеви. То је друштво у којем је свако слободан да предлаже рјешења и критикује туђе приједлоге, а нарочито оне који потичу из жаришта политичке моћи. За разлику од таквог друштва, у затвореном друштву кад тад све пропада, па и прокламоване вриједности.

Овдје желимо истаћи двије деструкције вриједности, једна која је започела деведесетих година, а друга четрдесетих година, обадвије у ратним условима. Истовремено су одвијани процеси пада квалитета живота оног друштвеног слоја који је чинио огромну већину друштва. Наравно, тај процес је снажно ојачан ратним условима. Након престанка ратног стања, у обадва случаја настаје противрјечност и несклад између прихваћених вриједности и прокламованих вриједности.

Прва деструкција вриједности везана је за социјалистичку револуцију. Она не може бити разумљива ако се не пође од става да историја социјализма почиње утопијама које изграђивање новог свијета не повезују са могућностима. Социјалистичке револуције, као нова етапа у историји социјализма, десиле су се у неразвијеним земљама. Управо та чињеница тражи постављање питања да ли је ту адекватно примијењен Марксов пројект или то није био случај. Нема сумње да је у Марковом концепту било изричитих упозорења у погледу услова у којима је такав концепт могуће примјенити. То мора бити друштво на високом нивоу материјалног и културног развоја, друштво у коме су већ остварене грађанске слободе и основна лична права. То су претпоставке које је Маркс јасно означио па би се зато могло говорити да примјена његовог концепта није била адекватна.

Критика постојећег друштва, којом се изван конкретног историјског контекста супростављало замишљено, идеално друштво, имала је свој епилог у његовој деструкцији. Разумљиво је да деструкција једног друштвеног система условљава и деструкцију вриједности. Међутим, деструкција вриједности једног друштва не може се извести брзином којом се врши деструкција политичког и економског система. Постоји друштвена традиција која ове вриједности подстиче и одржава. Зато је процес деструкције вриједности дуг, али је ипак евидентан. Нас интересује деструкција система вриједности оног слоја друштва који је најбројнији. Социјалистичка револуција имала је циљеве који нису компатибилни са вриједносним системом друштвеног слоја који је чинио већину. Ријеч је о сељацима. Вриједносни систем сељака увијек је био чврсто интегрисан у њиховом менталитету. Зато су његове прихваћене вриједности морале доћи у сукоб са прокламованим вриједностима. Изградња социјализма захтијевала је промјену у вриједносном систему, односно прихватање прокламованих вриједности. На први поглед чини се да су основна средства била идеолошка и политичка. Ипак основна средства била су економска. Резултат ових мјера био је пад квалитета живота сељака. Сељак је у социјализму скупо платио своју вриједносну оријентацију. Није битно што су сељаци били већина, јер систем је опстајао са јаким и централизованом владавином мањине.

Претходне напомене показују да, прије свега, није било објективних услова изградње социјалистичког система. Ако се социјализам хтјео градити без обзира на то онда се намеће питање какве су требале постојати "субјективне снаге" које би надомјестиле ову празнину. Теоријски се може постављати теза да су оне могле постојати. Међутим, у пракси то очигледно није био случај. Партија која је насилним путем освојила власт успоставила је потпун монопол политичке моћи а затим и економске моћи. Њена даља функција сводила се на то како очувати ту моћ.

Наш систем послје социјалистичке револуције био је исти као и совјетски. Међутим, касније се много штошта мијењало да би увијек на крају све остало исто. Тако је привредни систем који је почео да функционисати послје 1954. пружао велике гаранције за прогрес. Након врло значајних резултата не дјелује нимало убједљиво да су економски разлози дали повод за радикалну реформу 1965. године. Сада се може јасно видјети да то уопште није била економска реформа, већ да се ради о сасвим другим циљевима. Економска реформа провођена је само формално. Она је требала значити опредјељење за тржишну привреду и отварање према свјетској привреди. То представља оно што се теоријски оцјењује као позитивно па чини реформу потпуно прихватљивом. Тако постављена реформа, уколико се практично оствари, пружа гаранцију да се раније започети прогрес настави. Међутим, стварна реформа уопште није ишла ка томе. Стварна реформа није оно што је написано на папиру, него оно што се практично постигло, што се реформисало.

Да има смисла постављање тезе о томе да је привредна реформа 65-е била нешто друго говори и податак да су 1968. и 1971. године усвојени амандмани на Устав који су водили демонтирању федерације, па се онда прешло на договорну економију тако да од тржишне привреде није

остало ни трага. Али, зато је до темеља разорено не само планирање, него су угрожене све координирајуће функције. Ствара се систем који почива на категорији удруженог рада. Та категорија у нашим условима може се оштро критиковати и са Марксових позиција. Наиме, она полази од индивидуума као датог, а затим његовим удруживањем ствара друштво. То је типични механицистички приступ, а гледано са Марксове позиције обична је бесмислица. Дакле, по свему судећи нико од оних који су стварно одлучивали о судбини ове земље није ни желио да удружени радници стварно одлучују, него су иза тога били другачији интереси. Ипак, идеја је широко прихваћена и систем је почео да пружа коријене, па се јавила велика опасност да се многим градитељима "новог друштва" отме ствар из руку и тако укоријени социјализам.

Опасност од пуштања коријена социјализма градитељи "новог друштва" рјешавају бацањем економије под ноге. Примарна преокупација постаје полицентризам, јачање функција република и покрајина. Тиме се за раднике није ништа у суштини мијењало. Само су функције федерације преношене на републике и покрајине. Све је то чињено по цијену пада производње. Али, то је најјефикаснији начин да се уздрма друштвени систем. У таквој ситуацији почела је интензивна институционална изградња самоуправног система. Дакле, док се на једној страни економски подкопавале могућности изградње социјализма, на другој страни са великим "полетом" институционално је грађен самоуправни систем.

Изградња овог система није била повезана са стварним могућностима. Истина да је сада постојала бројна радничка класа, али то није био довољан услов за развој самоуправљања. Један од битних услова је и вриједности систем радничке класе. Ни тај услов није довољан, али је нужан. У прилог тезе да вриједности систем радничке класе није био компатибилан са увођењем самоуправљања поћи ћемо од става да вриједности имају одређене културне димензије. Зато је било потребно да се прво уважава наша културна ситуација. Познато је да вриједности имају одређене културне димензије. Оне су инкорпориране у одређеним културним обрасцима. У разматрању културне ситуације потребно је узети у обзир различите историјске и регионалне културне обрасце, религијске вриједносне оријентације а посебно прединдустријску руралну културу.

Један од значајних извора вриједности произилази из привржености радничке класе културним обрасцима прединдустријског друштва. Наиме, највећи дио радничке класе социјализиран је у традиционалним структурама малих локалних заједница са претежно сеоским карактеристикама. Дакле, овдје постоји директна веза, с обзиром на вриједности, између новог друштвеног слоја развијеног у социјалистичком систему и слоја затеченог са социјалистичком револуцијом. Нови друштвени слој социјализиран је у заједницама са израженом спонтаном социјалном структуром. Традиционалне структуре малих локалних заједница имају израженију спонтану социјалну структуру него ли у сложеним друштвеним срединама грађанског карактера. Када се радничка популација, социјализирана у традиционалној култури, укључи у сложене формалне организације показале висок степен неприлагођености формалним нормама. Она најчешће све што је формално доживљава

као страно, као притисак. Дакле, један од одговора зашто није било стварног радничког самоуправљања може се тражити и у неадекватном менталитету радника. Пошто је он био јеном ногом на селу није у довољној мјери спреман за самоуправљање. На то указују и нека емпиријска истраживања. Она, наиме, нису потврдила спремност радничког менталитета за прихватање процеса одлучивања из руку државног апарата. Зато је разумљиво зашто је државни апарат у таквој ситуацији уз највеће одушевљење "преносио" власт непосредно на "радне људе". Дакле, у нашем друштву значајан дио радничке класе био је вриједносно усмјерен на традиционалне обрасце понашања и активности.

Али без обзира на све претходно речено чињеница је да је у прошлим друштвеном систему формиран посебан слој друштва, који је чинио већину. Означимо га као средњи слој. Значајан дио тог слоја социјализиран је и условима признатих социјалистичких вриједности. Не може се рећи да те вриједности уопште нису прихваћене. Можемо само расправљати у ком степену су биле прихваћене. Деведесетих година услиједила је нова револуција. Употреба овог термина може да изазове полемике. Али, ако је претходна промјена означена као револуција, зашто не би и ова. У оба случаја ради се о брзим и којентима промјенама. Осим тога, у оба случаја долази до деструкције вриједносног система друштвеног слоја који чини огромну већину друштва, и у оба случаја долази до пада квалитета њиховог живота. Ако термином револуција желимо означити кретање ка вишем облику друштва, онда би у ранијем периоду транзитирање друштва "натраг" у капитализам означили термином контрареволуција. Али, сада је очигледно да је моћ капитализма успјела оно што није успио социјализам - да обезбиди снажан економски прогрес и да надрасте нацију и њену државу.

Распадом социјалистичких система успостављају се радикално нови друштвени односи. Настају глобалне промјене. У склопу тих промјена људи као појединци подузимају разноврсне активности како би своје понашање ускладили са новим друштвено-економским односима. Кључне промјене дешавају се у политичком и економском систему, а оне, природно, условљавају промјене у другим сферама друштва. Промјене наглашавају индивидуализам наспрам колективизма. Принцип слободe заузима централно мјесто. Слобода појединца ограничена је само у оној мјери у којој се појединачном слободом угрожава слобода других. Дакле, полазиште друштвене промјене заснива се на појединцу, све је подређено индивидуалности, па и институције с обзиром да служе појединцу. Дакле, полазиште је концепт по коме је колективизам у другом плану. Да ли је овај концепт досљедно прихваћен? Да ли су постојеће вриједности компатибилне назначеној, пројектованој вриједносној оријентацији? Које су вриједности концепта а које стварности? Да ли промјене политичког система прате промјене вриједности из политичке сфере?

Економски односи се очигледно мијењају. Уводи се приватно власништво над средствима за производњу и успоставља се тржишна економија заснована на законима тржишта, а квалитет живота драстично опада. Међутим, средњи слој се определио за промјене ради побољшања квалитета живота, и његове вриједности су везане за такав циљ. Ова вриједносна оријентација у фази настајања друштвеног система који је

оштро класно диференциран противрјечна је постојећем стању. Дакле, формирају се вриједности везане за квалитетнији живот, који ће се постићи у неком новом друштву, бољем од претходног. Ако кажемо да је то друштво строго класно диференцирано можемо ући у жестоку полемику. Ако констатујемо да пракса Запада показује да такво друштво ипак нуди квалитетнији живот, тешко ћемо то негирати. Али, вратимо се у нашу реалност у којој је очигледно да је бољи квалитет живота обећање за "широке масе". Стварни резултат промјене је, прво, стварање друштвене групе која ће у својим рукама концентрисати капитал, и групе која ће чинити тржиште радне снаге. Капитал не може настати ни из чега. Постојеће богатство се нужно прелива из огромне масе људи (средњи слој) у ужи круг људи и постаје њихов капитал. Тако је осиромашење неминовно. Богатство је, дакле, производ сиромаштва. Резултат друштвене промјене је да у нашем времену мора постојати сиромаштво широких размјера, низак квалитет живота. Када ће то друштво обезбиједити достојан квалитет живота? Да ли су промјене морале да теку на овај начин? Какав се може очекивати даљи развој? Које су алтернативе које воде ка истом циљу?

Без обзира на предходне проблеме очигледно је да су промјене у друштвеном систему довеле у питање културни образац. Ауторитарни вриједносни систем стављао је акценат на безусловно поштовање ауторитета. Захтијевала се пуна "зависност појединца од надређеног колектива, чије се потребе и интереси постављају као супериорни у односу на интересе индивидуа; где се став појединца према себи изражава у осећању безначајности и беспомоћности наспрам свемоћи партијско државног гиганта, те се околни свет доживљава као непријатељски и претећи и појединци прихватају конформистичко понашање да би избегли конфронтацију са својом друштвеном средином; са одозго постулираним пожељним циљевима који су управљени у свијетлу будућности која се не повезује са конкретним животима и потребама чланова друштва; стога се морао примењивати систем разгранатих репресија да би се тако постављени циљеви могли остварити"¹⁶⁸. У чему су повољнији новонастали друштвени услови? Повољнији су за изражавање вјерских осећања, упражњавање вјерских обреда и обичаја. До значајних промјена дошло је у односу према нацији. Формирана је радикално другачија клима. Промјене се манифестују у могућностима изражавања различитих идеологија и испољавања разноврсних интереса појединаца и група. У предузећима је промијењен положај радника приликом одлучивања. Управљање предузећима препуштено је стручњацима а доношење одлука руководиоцима.

На овим просторима друштвене промјене су праћене дугогодишњим ратом (али рат рат је, вјероватно, био и средство промјене). Епиплог рата су бројне људске жртве и огромне материјалне штете. Посљедице су велике промјене у начину живота. Али при томе су стално присутне тежње да људи иду у корак са временом и да живе у складу са стандардима развијеног свијета. Али за већину становништва реалност

---

¹⁶⁸Загорка Голубовић, Културе у мењању у Источној Европи и Југославији: раскорак између националних и културних образаца, у: Култура у транзицији. Плато, Београд 1994., стр. 36.

је пуко преживљавање. "У постојећој неквалитетној свакодневници тек треба створити услове за оно што се зове квалитет свакодневног живота, а који подразумева да су бројне и различите људске потребе задовољене у пожељном степену и то на трајан и адекватан начин, примерен владајућим цивилизацијско-културним стандардима датог друштва и његовог окружења".¹⁶⁹ У промијењеном начину живота великог броја становништва присутна је борба за рјешавање егзистенцијалних проблема, али и стварање услова за квалитетнији живот и задовољавање потреба у складу са стандардима развијеног свијета.

На крају би могли извести закључак да настају несагледиве негативне посљедице ако друштво остане без традиционалних вриједности које би активно обликовале његове токове. Традиција подразумијева неки стабилан поредак, који затим може да се мијења, обнавља, усклађује, интегрише. Остајући без традиције друштво остаје без утврђених вриједности. Ако друштво не би имало поредак вриједности неминовно би доспјело у кризу идентитета. Тада се поставља питање да ли ће друштво из кризе идентитета изаћи обновљено. Али, исто так се може поставити питање да ли ће друштво изаћи из кризе идентитета. Јер, не мора се обнављати друштво, може се обнављати само криза, а тај процес може трајати све до дезинтеграције друштва. Управо на том путу је наша реалност. Стални преласци у различите друштвене системе стварају континуитет кризе идентитета.

Промјене вриједности одражавају се на промјене друштва. Исто тако и промјене друштва одражавају се на промјене вриједности. Оба процеса су заједно присутна, међусобно се условљавају. Наравно, битно питање је шта је у том процесу доминантно. Дискурс о овим питањима увијек ће нас довести до питања универзалних вриједности. Буржоаске револуције су као идеалне вриједности прогласиле слободу, једнакост и братство. Ништа ново није откривено, само је једна нова друштвена група прихватила и прокламовала познате вриједности. Али ново је што су те вриједности постале идеали читаве модерне епохе. Касније, када су настале снаге које су се супроставиле капитализму буржоазије и оне су ове вриједности уградиле у своја идеолошка начела. Још касније, рушење социјалистичких система није поништило темељне вриједности. Данас се заступају друштвене вриједности демократије и људских права. Те вриједности у суштини садрже вриједности буржоаске и социјалистичке револуције. Оне једноставно не могу бити превазиђене, оне су очигледно универзалне. Али постоје проблеми остваривања универзалних вриједности, који могу бити до те мјере наглашени да се друштвени процеси све више удаљавају од ових вриједности.

Универзалне вриједности су саставни дио традиције нашег народа, као и сваког другог народа. Европа се данас приказује и као вриједност. Заиста у нечему је и треба гледати као вриједност. Наиме, европске земље нису своје традиционалне вриједности гушиле, него су се усмјериле на континуирано интегрисање са модернизацијом. Супротно томе, код нас је одстрањивање традиционалних вриједности било коријенито. Сва

---

¹⁶⁹Сретен Вујовић, Промене у материјалном стандарду и начину живота друштвених слојева, у: Разарање друштва, "Филип Вишњић", Београд 1994. стр. 83.

енергија потрошена је на стварање нових вриједности, нове традиције. Не можемо негирати да су створене неке нове вриједности, нити да су потпуно угушене раније традиционалне вриједности. Све је једноставно - мора се сагледати стање онакво какво јесте, односно сагледати из чега се могу развијати друштвене вриједности наступајућег времена. У том сагледавању највећа опасност је нагло преокретање друштвених вриједности, а посебно ако се то прокламује као циљ транзиције. Таква оријентација онемогућава предност континуираног развоја друштва. Осим тога на свијест људи дјелује снажно збуњујуће. Претходни процеси деструкције вриједности нису довршени. Деструкцију не треба ни довршавати, него стварне вриједности континуирано интегрисати у све више освајајуће глобализационе процесе.

СНЕЖАНА СТОЈШИН
Филозофски факултет
Нови Сад

СЛОБОДНО ВРЕМЕ И МЛАДИ

РЕЗИМЕ

Омладина је специфична друштвена група чији се начин живота разликује од осталих генерација. Циљ рада је да се утврде садржаји и начини провођења слободног времена младих, и издвоје они садржаји који би омогућили богатије, свестраније и квалитетније провођење слободног времена.

У раду су коришћени подаци емпиријског истраживања урађеног у насељу Каћ на узорку од 100 испитаника који се налазе у животном добу од 19 до 27 година и нису у браку.

Кључне речи: омладина, слободно време, Каћ, забава

УВОД

Омладина представља специфичну генерацијску групу младих која се од осталих генерација издваја по свом начину живота. Самим тим и начин провођења слободног времена младих има посебне карактеристике.

Некада су забава и свечаности на селу биле повезане, пре свега, са појединим верским и локалним празницима, обичајима и сличним обредима. Тих дана омладина се сакупљала на одређеним местима, забављала се, веселила и такмичила, и играла улогу "главног забављача средине"¹. Омладина је била главни организатор слободног времена, док су старији становници само усмеравали њихову делатност.

Међу организаторима су се најчешће истицали младићи, док су девојке у томе имале споредну улогу. Оне су остајале у кући и слободно време испуњавале ручним радовима, плетењем, шивењем и везом.

Данас се народни обичаји и верски празници губе, или су попримили другачији облик, те се омладина окреће неким новим формама забаве.

---

¹ Б. Џуверовић, *Генерација будућности*, Мала едиција идеја, Београд 1974. стр. 89.

„Анализе показују да младићи највише слободног времена проводе у пасивном одмору, „излежавању” и досађивању. Од забавно-рекреативних активности помиње се највише „играње лопте”, тј. ногометна на-тјечања на сеоским пољанама или улицама. Од осталих активности највише се практикују неформални разговори са пријатељима, рођацима и осталом родбином, а то подразумева провођење слободног времена у сеоским кафанама.”²

Сеоска омладина је у много лошијем положају него омладина у градовима, бар што се тиче одлазака у позоришта, музеје, галерије, похађања школа страних језика или рачунара, јер њих у селима најчешће нема. Садржаји који омогућују квалитетно и креативно провођење слободног времена су веома ретки, те је омладина са села принуђена да одлази у оближње градове ради задовољавања ових потреба. Одласком младих са села „неминовно се губи не само динамика културно-забавног живота, него и квалитет живота”³.

Колико се провођење слободног времена омладине некада и квалитативно и садржајно разликује од слободног времена данашње омладине, видеће се при анализи резултата истраживања младих у Каћу.

Методолошке напомене

Основни циљ рада је да се утврде садржаји и начин провођења слободног времена младих, као и да се открије који су то садржаји који би утицали на квалитетније и свестраније провођење слободног времена.

У раду су изложени резултати истраживања које је извршено на узорку од 100 каћких омладинаца од 19 до 27 година који нису у браку.

Као инструмент за прикупљање података коришћен је упитник - основа разговора. Разговори су вођени са испитаницима који се налазе у животном добу од 19 до 27 година и нису у браку. Укупно је испитано 100 испитаника од којих 50 мушког, а 50 женског пола.

Један део упитника⁴ састојао се од 16 питања о културним, спортским и забавним садржајима у Каћу, а неколико питања овог одељка односила су се на могућност утицаја младих Каћана на развој села и културе.

Акцент је био на квалитативној анализи, али је веома често, у циљу прецизније анализе, вршена и квантификација добијених одговора.

Истраживање је урађено почетком 1999. године у насељу Каћ које је од Новог Сада, индустријског, административног и културног центра, удаљено свега 10 километара, те је већина радно способног становништва запослена у Новом Саду. Становници Каћа свакодневно путују у Нови Сад. У њему обављају све значајније функције, зарађују за живот, купују, прате културне и спортске догађаје, образују се... Услед

---

² Исто, стр. 90.

³ Коковић Драган, *Квалитетнији животиња села*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига 25. 1997. године, стр. 357

⁴ Истраживање се односило и на професионалне аспирације омладине, на могућности ступања у брак и оснивања породице и слично.

тога, живот у Каћу је "умртвљен", а самим тим су и могућности квалитетног провођења слободног времена умањене.

КАКО МЛАДИ ПРОВОДЕ СЛОБОДНО ВРЕМЕ

Културни живот у Каћу пре почетка 20. века био је на веома ниском нивоу. У насељу је постојала школа, једна међу најстаријим у Војводини. Основана је 1763. године, а била је од набоја. По летопису Српске православне парохије 1896. године, у Каћу је основано прво Црквено певачко друштво. Према истом летопису, црква је била стожер културе. У времену после богослужења недељом и празником у просторијама порте одвијао се забавни живот младих. Тако је било до изградње црквеног, а касније Соколског дома. Овај дом је изграђен око 1908. - 1909. године. Под кровом овог, некада културно-забавног објекта, биле су две велике сале у којима су се одвијале разне културне делатности.

Три године касније, 16. августа 1912. године основан је најстарији каћки спортски клуб - "Омладински каћки спорт клуб", данашњи ОФК "Југовић". Основали су га 15-16 ђака омладинаца. Фудбал се играо само две године, јер је ратни вихор Првог светског рата захватио и Каћ. Клуб је са радом наставио одмах после рата.

Ево како је једна 100-годишња Каћанка описала како се омладина тада забављала: *"Тада је било много више забаве него данас. Ишли смо недељом у два сата. Било је јуно хармоникаша и ђајдаша. Забављали смо се док не зађе сунце. Онда смо ишли кући, га на рођаљ, оближњи ћошак. Момци су свирали тамбурице и хармонике. Ту су долазили они којима се свиђала нека девојка из друштва... Било нам је јако лепо."*⁵

Спорт клуб "Југовић" је 30-их година овог века приређивао забаве са игранком у зимским месецима, када је активност на игралишту престајала. Чланови клуба приређивали би драмска дела или комедије, а после тога маскенбале или грождебале. Ту су долазили и старији Каћани, те је омладини, нарочито женској, било лакше да дође.⁶ На тај начин, каћка спортска омладина давала је допринос напретку села уопште.

У наредном одломку говори се о томе како су се забављали млади Каћани рођени око 1920. године:

"...Каћани рођени око 1920. године, већ око 14. године почили су да се спремају за момчење иако ишли су учили да илешу, најчешће на улици на рођљу, уз звуке тамбурице или хармонике. Свирац је најчешће био неки старији момак, аматер наравно."

...Празнично одевени Каћани недељом су одлазили на игранке у Соколски дом где су свирали каћки тамбураши. Није се попуштала ни једна сеоска слава у околини...

⁵ Г. Накончић, *На свејош Илију јуни 100 година*; Каћке новине, 31/1997

⁶ *"Према сећањима бивших аматера, велики проблем је био наћи омладинку која би прихватила неку женску улогу у позоришном комаду, јер све док фудбал није постао изузетно популаран у Каћу, родитељи нису дозвољавали својој женској деци да глуме у неком позоришном комаду."* (Радивој Пољаков, Божидар Куманов, *Монографија ОФК "Југовић"*; Каћ, 1977, стр. 16)

...Иако се у пролеће, лето и рану јесен њуно радило у пољу, чак и по поврајку с посла у сам сумрак, млади су после вечере излазили на улицу - рођаљ, и ојјриликe од 7 до 9 саји поводили у разговору, пeсмe и игри. Зимe су момци одлазили на прела у девојачкe куће. Живој је био динамичан, њун рада, забаве и радостии.⁷

За време Другог светског рата, део каћке омладине је учествовао на ратиштима Срема и Барање, а они који су остали у Каћу ангажовали су се у прикупљању намирница, обуће и одеће, као и у плетењу одеће ради слања у болнице и на фронт.

Након ослобођења места, коришћење црквеног дома преузела је сеоска власт, а дом постаје Дом омладине. До маја месеца 1945. године користио се углавном за омладинску радну чету у којој су омладинци плели цемпере, пуловере, чарапе и рукавице.

У вечерњим сатима приказивани су позоришни комади. Живот у омладинском дому се одвијао скоро непрекидно. Тих година деловао је 81 глумац; 17 чланова тамбурашког омладинског оркестра, 19 чланова фолклорне секције, 45 хора омладине, 131 певач црквеног хора.

Основано је и Културно-просветно друштво "Стеван Мокрањац" са веома развијеном драмском и хорском секцијом, а припадници мађарске народности 1954. године оснивају Културно просветно друштво "Петерфи Шандор" које је радило до средине седме деценије⁸.

У то време почиње да се обнавља и спортски живот. Омладина Каћа била изузетно ангажована. Омладинска гимнастичка секција основана је 1944., а која 1950. године прераста у Друштво за телесно васпитање и рекреацију "Партизан" које ради и данас. 1956. године оснива се, у јендеку испред Велике школе, Рукометни клуб "Југовић" који се већ 20 година такмичи у најјачој лиги Југославије, односно Србије и Црне Горе.

Каћки биоскоп је радио пуне 34 године, од 1943. до 1977. године, а Радио Каћ емитовао је свој програм 5 година, од марта 1970. до 1975. године.

Културни, забавни и рекреативни живот је цвetaо. Каћани су били изузетно активни.

Слободно време младих данас

"На, млади немају ђамејнијеџ посла, завлаче се по кафећима, ђуно шју и јако мноџо конзумирају различиие врсии дроџа" (ж, 20 џодина, шрџовац)⁹

Према резултатима истраживања, данас у Каћу нема довољно културних и забавних садржаја који могу да испуне слободно време каћке омладине:

"Досадно месео." (ж, 24 џодине, радник)

"Нема ничеџа. Ни базена, ни паркa, ни добре дискоћеке, ни биоскоја, ни позорииша. (ж, 26 џодина, незајослена)

⁷ Н. С. Младеновљанин, *Живој је био динамичан - ђун рада, забаве и радостии*; Каћке новине, 17/1996

⁸ Друштво је наставило са радом 2000. године.

⁹ Сзи одговри испитаника дати су у изворном облику, без граматичких исправки.

"Нема никаквих културних дешавања. Једино је сјорпї развијен."
(м, 26 година, незајослен)

"Сем кафїна не йосїюји нишїа дружо!" (ж, 26 година, сїуденї)

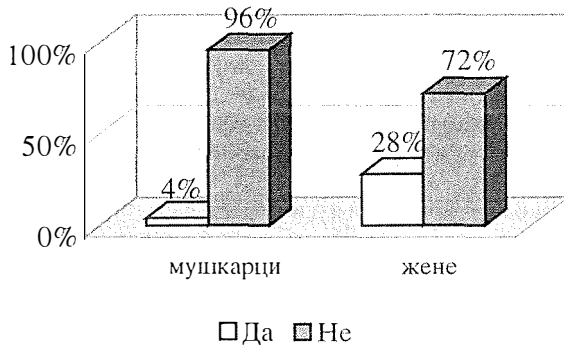
Од културних институција у Каћу тренутно постоје три културно-уметничка друштва са око 400 чланова, а која имају извођачку и припремну групу и неколико млађих пионирских група. Друштва традиционално организују годишње и полугодишње концерте у Каћу, а у току године гостују у околним местима.

Затим, у центру Каћа се налази сеоска библиотека, огранак Градске библиотеке Новог Сада. У њој постоји фонд од око 15.000 књига, школског садржаја (лектире), избора за децу и литературе за одрасле.

Један део библиотеке преуређен је у читаоницу у коју редовно стижу дневне, недељне и месечне новине и часописи. Библиотека годишње броји око 300 чланова, што је веома мало у односу на број становника.¹⁰ У току године у њој се организују књижевне, литерарне и друге културне вечери, као и изложбе дечијих радова на одређену тему. И поред велике опремљености библиотеке и богатог књижевног фонда, на питање: да ли си члан библиотеке у Каћу, добијен је веома занимљив одговор.

Свега 4% каћких омладинаца су чланови библиотеке, док су Каћанке нешто активније, 28% испитаница су чланице библиотеке¹¹ (графикон 1.). Према статистици најчитаније књиге су из области "популарне психологије", књиге писане према истинитим догађајима, најчешће о наркоманима, мафији, белом робљу и слично.¹²

Графикон 1. Да ли си члан библиотеке у Каћу?

Поред културно-уметничких друштава и библиотеке треба споменути и каћки информативни лист "Каћке новине" који од 1994. године обавештава Каћане о дешавању у овом месту. Пре три године, тачније у

¹⁰ У Каћу је према попису 2002. године било 11.216 становника.

¹¹ 2004. године библиотека у Каћу има 350 чланова. Према статистици библиотеке, до 30. године живота 80% чланова су жене, а после 30. године 50% чланова су мушкарци а 50% жене. Овим се потврђује податак да младе Каћанке више читају од својих вршњака.

¹² Подаци добијени у библиотеци.

октобру 2001. године, отворен је Информативни центар "Свети Сава" у оквиру којег раде Радио телевизија "Свети Сава"¹³, а годину дана два пута месечно излазио је и часопис "Сава Ђ наша реч". Нажалост, биоскопа, галерије, позоришта, па чак ни дома културе нема.

Културни живот становника Каћа је на веома ниском нивоу, али је са друге стране спорт веома развијен. И на просторима бивше Југославије насеље Каћ било је познато по резултатима Рукометног клуба "Југовић" који се већ другу деценију такмичи у Првој савезној лиги. Други клуб по снази и рангу такмичења свакако је Омладински фудбалски клуб "Југовић" основан још 1912. године. У њему тренира око 200 младића и дечака. Фудбалски терени налазе се на спортском центру "Сигет" где свакодневно на рекреацију долази много младих Каћана.

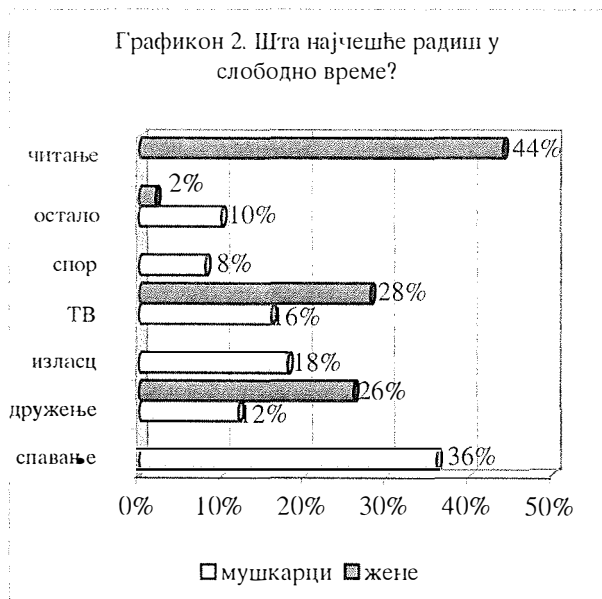
У Каћу редовно тренинге одржавају Карате клуб "Југовић", Друштво за физичку рекреацију "Партизан" и Шах клуб "Југовић". У њима тренира око 150 младих Каћана, који постижу запажене резултате.

Веома мали број испитаника бави се неким спортом, а свега 18% редовно посећује спортске догађаје, 33% ретко одлази на утакмице, док 49% не посећује. Највише посетилаца има Рукометни клуб "Југовић" а затим фудбалски клуб. Ни један испитаник није одговорио да одлази на такмичења осталих клубова.

Слободно време се најчешће проводи у кафићима, пицеријама, дискотекама и кафанама. И, како је једна испитаница одговорила:

"Има их толико да тола њих зрји јразно, јер нас омладине нема толико. А ојейи ово шјјо је јуно, јју су уљавном клиници из основне школе и досадно је и монойјоно."

Ево како млади Каћани проводе своје слободно време:

¹³ Од пре неколико месеци РТВ "Свети Сава" променила је име у РТВ "Југовић канал".

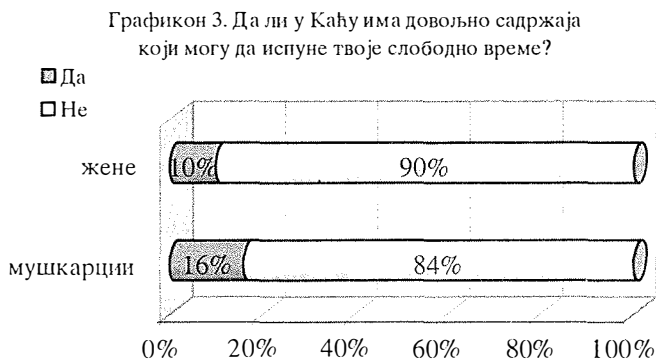
Већина каћке омладине мушког пола проводи време пасивно: спавајући и гледајући ТВ, излазећи и дружећи се.¹⁴ Са друге стране испитаници женског пола највише читају и гледају ТВ програм.¹⁵

Креативно слободно време сведено је на минимум. Хоби има свега 23% испитаника, док се чак 77% Каћана не бави никаквим хобијем. Каћка омладина веома често излази, 88% виђа своје пријатеље скоро свакодневно, док се 22% ретко виђа са пријатељима.

Што се тиче вечерњих излазака гледано по годинама старости испитаника, млађи од 24 године излазе сваког викенда или 2-3 пута недељно, док је за оне старије карактеристично да или не излазе у Каћ или излазе веома слабо.¹⁶

Услед веома сиромашног забавног живота у Каћу, велики број испитаника (84%) редовно одлази у околна места ради задовољавања културних потреба.

На питање да ли у Каћу има довољно садржаја који могу да испуне слободно време, 16% младића је одговорило потврдно, док чак 84% сматра да су садржаји веома сиромашни. Девојке су још више незадовољне, јер само 10% испитаница је сматрало да су садржаји задовољавајући (графикон 3).

Чак 27% младих је рекло да често иде ван Каћа ради задовољавања културних потреба, 23% је изјавило да сваки викенд иде у друга места.

¹⁴ Млади навећи део будног дана проводе са вршњацима, чак 52% будног дана. Види: Јешић Драган, *Породица и слободно време младих*, Учитељски факултет Ужице, 2000. године, 72. стр.

¹⁵ На садржаје које су припремили други (ТВ програм, филмови, спортски и други програми) млади утроше 51% слободног времена, док 25% слободног времена утроше за гбесцијалне активности (сањарење, разговори, лутање градом и слично). Види: Јешић Драган, *Породица и слободно време младих*, Учитељски факултет Ужице, 2000. године, 73. стр.

¹⁶ Према истраживању које је урађено у гКаћким новинама међу омладином од 15 до 28 година, на питање колико често излазиш 50% анкетираних младића изјавило је да излази скоро сваки дан, док је такав одговор дало свега 4% девојака. Оне најчешће излазе викендом или 1-2 пута месечно. Види: гКаћке новинег, 125-131/2000.

35% испитаника је навело да ван Каћа слободно време проводи неколико пута месечно, а само 15% њих је рекло да не иде ван Каћа. На првом месту је Нови Сад у коме каћка омладина најчешће посећује биоскопе и разне кафиће, концерте, а ређе позоришта и галерије.

Што се тиче организованости омладине Каћа, она је, може се слободно рећи, на нули. Наиме, формално, гна папируг како се то једноставно каже, постоји омладинска организација "Свети Сава", која после усвајања Статута није имала ни један састанак, нити је било шта урадила. Занимљиво је да свега 7% испитаника зна да организација постоји, 40% тврди да не постоји, а 53% не зна ништа о томе.

Скоро сви каћки омладинци (98%) слажу се у чињеници да млади овог села нису довољно организовани. Ипак, са друге стране 42% њих мисли да, уколико би се организовали, могу много да утичу на развој културе и развој села уопште, док 43% мисли да би тај утицај и тада био минималан.

Данас млади Каћани имају веома малу, скоро безначајну улогу у развоју села. Чак 76% омладине одговорило је да немају никакав утицај, а 17% одговорило је да је тај утицај минималан. Једине организације у које су они учлањени су политичке странке и спортски клубови (57%). Гради се о једној врсти помирности са стањем и схватањем да се не може учинити нешто битније да се превaziђе садашње стање, да се унаприједи културни и забавни живот у сеоској средини. Та резигнација је у непосредној вези са малим интересовањем за друштвене активности и деловање кроз политичке организације, које су на селу доста анемичне¹⁷.

Иако је приметно да велики број испитаника жели неки глобар кафић са живом музиком, као негативне карактеристике провођења слободног времена најчешће су навођена седења у кафићима, алкохол, туче, дрога¹⁸ (графикон 4).

"Негајивни карактеристика има доста, а кад би их ја набрајала не би стале на тај папир." (ж, 21 година, незајослена)

"Млади седе пред кафанама, пију, пуше и дрогирају се." (м, 23 године, незајослен)

"У Каћу нема ништа појивно, све је негајивно." (м, 19 година, незајослен)

"Негајивни су изласци, мафија и крађе. Млади су превише под утицајем жрада и медија према којима се понашају." (м, 22 године, сјуден)

"Немаш појма колико се пуши десило да при-чејри момка дођу у кафић и наруче колу, док за суседним столом седе две-три рибе и

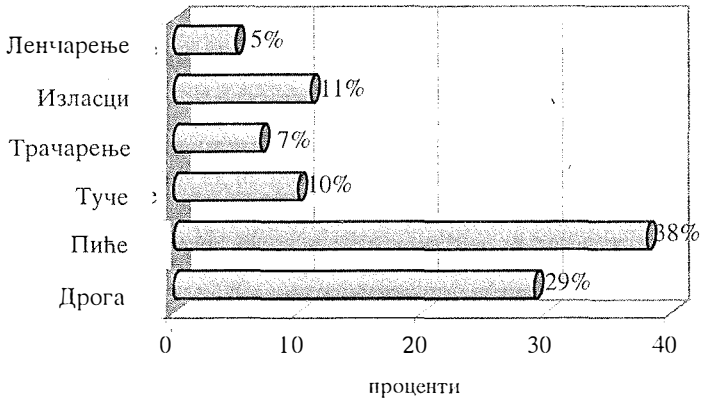
¹⁷ Исто, стр. 92.

¹⁸ Према истраживању које је урађено у Новом Саду међу 1000 ученика основних и средњих школа старости од 10 до 19 година, само 20% ученика је изјавило да нема навику конзумирања алкохола, цигарета и дрога, 30% њих је изјавило да има једну нежељену навику, 27% да има две нежељене навике, а 23% ученика изјавило је да има све три нежељене навике. Види: Николић Драгослав, *Болесни зависности*, Социјална мисао, Београд 2000. године, страна 22.

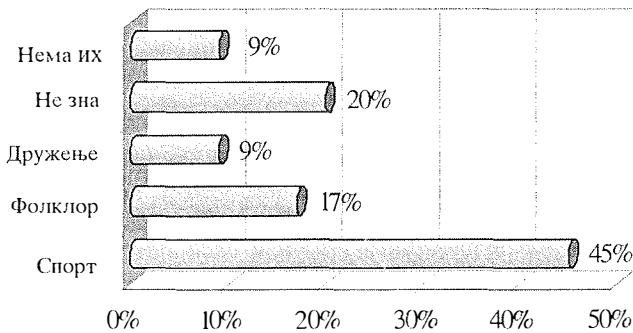
испиред сваке стилоји по једно велико йиво. Оне се полико брзо напју да по није нормално. А кад пролазим центром са посла у по време оне стилоје насред поућа или поред неког дрвета и повраћају ко крмаче. То је стираино видеии." (м, 26 година)

Графикон 4. Негативне карактеристике у провођењу слободног времена

Испитаници су најчешће као позитивне карактеристике наводили спортске активности и активности у културно-уметничком друштву, као и дружења. Забрињава податак да 20% испитаника није могло да наведе ни један квалитетан начин провођења слободног времена, као и 9% одговора према којима позитивних карактеристика у провођењу слободног времена у Каћу нема (графикон 5).

Графикон 5 Позитивне карактеристике у провођењу слободног времен

ЗАКЉУЧАК

Насеље Каћ, које према попису 2002. године има 11.216 становника, је модерно село у којем, према попису становништва из 1991. године,

има свега 8,2% пољопривредног становништва. Оно је приградско насеље града Новог Сада у којем већи део становништва ради и задовољава своје свакодневне потребе.

Културно веома сиромашан, Каћ нема ни биоскоп, ни позориште, ни салу за културне активности. Једине културне организације у насељу су културно-уменичка друштва, која повремено прекидају са радом.

Једина област друштвеног живота која каћкој омладини пружа задовољавајуће садржаје јесте спорт, а спортске активности одвијају се у две спортске дворане и на отвореним теренима Спортског центра гСигетт.

Каћка омладина углавном није задовољна садржајима за провођење слободног времена које јој нуди Каћ. Велика већина (87%) сматра да у овом насељу нема довољно садржаја који могу да испуне њихово слободно време.

Данас, млади у Каћу имају малу, скоро безначајну улогу у развоју насеља. Чак ни њихове жеље за биоскопом, парком, базеном или неким другим објектом који би колико-толико употпунио недовољне садржаје за корисно провођење слободног времена, остају неуслишене.

Све те садржаје они налазе у Новом Саду, те зато код 50% каћке омладине постоји жеља за одласком. Чак и оних 50% који би желели да остану у Каћу, не би остали зато што су задовољни, већ зато што немају материјалних могућности да оду у градску средину, или су везани за породницу и пријатеље. Наравно, и они су се сложили да у Каћу нема ничег занимљивог.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брајша Павао, *Обиљељско-психодинамички присјџуи ѝроблематици слободног времена*; Наше теме, 21/1977.
2. *Вредносѝи и вредносне оријентације младих (дискусија)*; Гледишта, 19/1978 (1-2).
3. Дилић-Фирст Ружа, *Сеоска омладина између рада и задовољства*; Наше теме, 21/1977.
4. *Друшћвено-ѝолићичк● ангажовање омладине (дискусија)*; Гледишта, 18/1977 (1-2).
5. Јешић Драган, *Породица и слободно време младих*, Учитељски факултет, Ужице, 2000.
6. Ковић Драган, *Квалићетѝ живоѝа села*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига 25, 1997. године.
7. Кујунѝић Недељко, *Омладина и друшћиво*; Културни радник, 20/1967.
8. Милић Анђелка, *Омладина као друшћвена заѝонетика*; Гледишта, 15/1974.
9. Накомчић Горан, *На свеѝоѝ Илију ѝуни 100 ѝодина*; Каћке новине, 31/1997.
10. Н. С. Младеновљанин, *Живоѝ је био динамичан Ђ ѝун рада, забаве и радосѝи*; Каћке новине, 17/1996.
11. Николић Драгослав, *Болесѝи зависносѝи*, Социјална мисао, Београд, 2000.
12. Петровић Милица, *Вредносне оријентације омладине*; Марксистичка мисао, 1977 (3).

13. Пољаков Радивој, *Каћ кроз векове*; МЗ Каћ, 1982.
14. Пољаков Радивој, Куманов Божидар, *Монографија ОФК
г.Јузовићг*; Каћ, 1977.
15. Џуверовић Борислав, *Генерација будућности*; Београд, Мала
едиција идеја, 1974.

ДРАГАНА СТЈЕПАНОВИЋ - ЗАХАРИЈЕВСКИ

Филозофски факултет

Ниш

НАЧИН ЖИВОТА МЛАДИХ ПОРОДИЦА

Абстракт. У овом раду смо исцртавали најбитније карактеристике начина живота младих породица у једнакој градови Централне Србије, у условима трансформације српског друштва, а којом смо утврђивали у којој мери су брачни партнери задовољни својим породичним животом, и чиме је детерминисано то задовољство. Највећи степен корелације показује повезаност материјалног стања, имовног стања и услова становања, као индикатора социјално-економског стања, са задовољством породичним животом, као социјално-психолошким категоријом. Резултати су показали да породица у својој осиромашењу је под притиском потребе за преживљавањем; она се у нужној и наметнутој зависности зајвара, идеализује као врхунска вредност, а задовољство породичним животом расте са њеним могућностима да задовољи егзистенцијалне потребе.

Кључне речи: начин живота, задовољство породичним животом, друштвене промене, осиромашење.

Процес друштвене трансформације и промене у начину живота породице

Пут великих друштвених промена Србија прелази уз велике проблеме и отпоре, са закашњењем, привредно заостала, технолошки уназађена и у многим елементима несамостална. Производња, потрошња, технологија, инвестиције, извоз и људски ресурси нису довољно усаглашени да би спремно прихватили изазове преображаја из једне економске и социјалне ситуације, система, институција и вредности у други, готово супротан, систем односа и друштвених вредности. Отуда српско друштво јесте пример «одложене транзиције», па чак и «обрнуте транзиције» (Благојевић, 2002: 25).

За разлику од бивших социјалистичких друштава Централне и Југоисточне Европе, српско друштво се карактерише *атипичним трансцијским процесом*. Атипичност је условљена крупним историјским потресима, које је могуће означити као: «миграцијски талас»,

«инфлацијски талас», «санкциони талас» и «етнички расцеп». Већина ових таласа, са разорним деловањем има карактер «дугог трајања» (Милић, 1995: 137). Ако при томе имамо у виду целокупан миље дешавања: дугогодишњу друштвену кризу, грађански рат, санкције, инфлацију, бомбардовање, јасно је да нови миленијум за Србију започиње у хаосу друштвених збивања, са драстичним падом стандарда за велику већину становника, и са суновратом институционалног и вредносног система.

Српско друштво, захваћено пост-социјалистичком транзицијом, у знаку је четири основна трансформациона процеса: 1/ процес приватизације тј. трансформације дојучерашњих државно-друштвених фирми; 2/ формирање нових приватних фирми и експлозиван раст предузетништва; 3/ бујање сиве економије, ван-легалног рада; 4/ велика редистрибуција економске моћи и на тој основи успостављање нове структуре моћи пост-социјалистичких богаташа насупрот осиромашеном радном народу (Болчић, 1995: 21-22). Ови процеси се одвијају у условима још увек моћног преплитања политике и економије, са једне стране, и снажења национализације друштва, са друге стране, што сигурно није пут за остваривање системских претпоставки неопходних за обезбеђење средстава за развој и производњу из директних страних инвестиција и на основу мобилизације унутрашњих ресурса. Доминантни модел транзиције српског друштва неки аналитичари оцењују као «технократски и етатистички», поистовећујући га са неправдама, растом привилегија и корупције, плачком и преварама сваке врсте, те је, отуда, по њима, исправније говорити о транзиционој рецесији-стагнацији. Илустративан пример замагљене транзиције представљају, рецимо, реалне зараде које су у сталном порасту: са просечних 95 ДЕМ у 2000. години, скочиле су на 270 ДЕМ у 2002. години (Ђукић, 2002). Али, ако се компарирају други параметри развоја друштва, на пример индустријски раст и извоз - слика изгледа сасвим другачија, јер производња и извоз су далеко од динамичког раста.

Осиромашени појединци и њихове породице, ослоњени на оно што им је преостало, без сигурне садашњости и без било какве визије су-трашњице, животаре сводећи своје потребе на минимум. Један од показатеља општег драстичног пада стандарда за већину становника у Србији јесте податак о потрошачкој корпи: у новембру 2003. године просечна нето зарада је била 12.254,00 динара; четворочлана породица је за потрошачку корпу издвајала 12.605,00 динара. (www.rpksombor.co.yu) Према најновијим подацима Републичког завода за статистику просечна нето зарада је 12.078,00 динара (www.statserb.sr.gov.yu), што значи да под претпоставком да потрошачка корпа није поскупела од новембра прошле године, што је мало вероватно, четворочлана породица мора да извади из корпе још неке артикле, битне за преживљавање.

Са растућим погоршањем друштвених услова долази до урушавања *начина живота и породица*. «Начин живота је појавни облик укупне свакодневне праксе појединаца и друштвених група (израз укупне ре/продукције њихове егзистенције) који се може сагледати као процес задовољавања, мењања и развијања потреба» (Вујовић, 1994: 81). Распадом институционалног система и привидним функционисањем онога што је преостало, појединци и породице се гурају на ветрометину

друштвених збивања где се суочавају са *егзистенцијалном уgroженошћу и сиромашћом*. Отуда и «*осећање несиђурности*» јесте доминантно расположење грађана у Србији (Михаиловић, 1998: 407). Питање је колико је неверљив народ, још увек уплашен од свега онога што долази споља, а при томе *привржен традиционализму* и ауторитарној свести (Гредел, 1994: 198), уопште спреман да прихвати изазове демократског преображаја. Његова свест је сужена на борбу за опстанак: како обезбедити макар минималну економску и социјалну сигурност - како преживети?

Јасно је да су процеси друштвене трансформације драстично угрозили породицу, као значајну примарну људску заједницу и друштвену институцију, излажући је последицама дуготрајних регресивних тенденција. Под притиском неповољних економских ефеката већина породица значајно осиромашује, а битно сужени друштвено-институционални оквири не омогућавају задовољавање основних породичних потреба. Бројни и дуготрајни проблеми појачали су принуду на заједнички живот, тако да поново оживљавају превазиђени модели породичног живота. Породица носи терет школовања, издржавања и збрињавања својих чланова у условима неизвесности, преузимајући огромно бреме на себе. Готово сви механизми помоћи од стране друштва су заказали, јер друштвене институције не успевају да на адекватан начин ускладе концепцију социјалне политике са растућом угроженошћу. Константно опадање квалитета живота не пружа потребне услове у којима би започели нови породични циклуси. Продужено школовање младог нараштаја и незапосленост резултирају дугогодишњим ослањањем на родитеље и живот под истим кровом, што онда одлаже одлуку о формирању сопствених породица. Поремећаји породичног живота се огледају и преко ослабљене социјализаторске улоге родитеља, што је могуће објаснити њиховом заокупљеношћу *егзистенцијалним питањима* и недостатком времена. Тако, процес социјализације преузимају медији, групе вршњака или, пак, улица.

Породични односи, структура и функције преживљавају кризне моменте услед негативних збивања која производе «висок степен трауматизованости појединаца и породица», па ипак породица показује изузетан виталитет који је могуће објаснити њеном «унутрашњом амбивалентношћу» (Милић, 1995: 160). Наиме, иако је породица рањива на све потресе који захватају глобално друштво, као и на промене самог породичног развојног циклуса, она ипак показује способност да опстане активирањем неких *механизма*, који су били потиснути. Опстајање под притиском не значи и напредовање породице, јер здрава породица може да се развија само у условима укупног друштвеног напредовања и развоја.

У Србији се популациона политика неадекватно финансира па је, отуда, препознатљива још једна амбивалентност трансформационих процеса: ниско-наталитетно подручје, пад стопе фертилитета, касно склапање брака, одлив младих образованих људи а, са друге стране, нема осмишљених, економско-социјално поткрепљених мера како би се те тенденције зауставиле и створили неопходни услови у којима би се рађало онолико колико се жели. Репродуктивне токове још више погоршава одсуство или недовољност адекватне популационе политике.

Терет преживљавања породице, у условима свеукупних друштвених превирања, носи у великој мери жена - бринући се о деци, старим и болесним члановима породице, обављајући свакодневно послове у домаћинству, а, при томе, хронично под стресом усаглашавања јавног и приватног у настојању да реорганизује породични живот. Стога, заштита приватности, како вели М. Благојевић јесте «женска стратегија» (1995: 206). Реч је о добровољном, активном жртвовању, чији је циљ очување породичне оазе и преживљавање до неких бољих времена.

Неопходно је управо овде застати и указати на још једну антиномију процеса друштвене трансформације: распрострањеност *насиља према женама* је у порасту. У кругу породице, скоро свака друга жена доживи неки облик психичког насиља, а свака трећа физичко насиље (Ристановић: 2002). Према подацима Аутономног женског центра од јануара до новембра 2003. године у Србији је убијена 31 жена од супруга или партнера. ([web:www.womenngo.org.yu](http://web.www.womenngo.org.yu)). Овакво драматично стање могуће је објаснити пољуљаним или изгубљеним позицијама мушкарца, како у јавној, тако и у приватној сфери. Ослонац породичног опстајања нужно се преноси на жену, њен рад и њене способности сналажења у беспућу неимаштине. Мушкарцима је преостала снага, коју онда усмеравају на слабије: жену и децу. Насиље није првенствено приватан проблем. сукоб супружника који имају једнаку одговорност за насиље, или нешто што је избор саме породице, већ је показатељ неспремности једног друштва да препозна проблем и адекватно се суочи са њим. Извештај Светске банке за обнову и развој констатује повезаност степена развоја друштва са достиглим степеном решавања и ових проблема. Наиме, «друштва која толеришу маргинализовање жена плаћају вишу цену у спором развоју» (Благојевић, 2002: 35).

До извесних позитивних помака је ипак дошло. Десиле су се значајне промене у Србији на плану сагледавања ових, до јуче, социјално невидљивих проблема. У периоду од 2000. до 2002. године промене су се догодиле у сфери општих политичких трансформација усмерених ка усклађивању са критеријумима ЕУ и у вези са тим, кроз корекцију закона; потом, кроз институционалне промене и реализовање едукативних програма (ОСЦЕ, 2003). То јесте значајан корак до циљева које је Србија поставила себи на путу дефинисања либералних образаца друштвеног живота.

Статистичка слика породичних промена

За разумевање породичних промена у токовима трансформације српског друштва потребно је имати у виду и неке *податке демографске статистике*. Неповољни друштвени услови одржавају тенденције карактеристичне за породицу: у време друштвене кризе долази до збијања редова у породици, да би се у периоду економске стабилизације нагло повећао број развода. Почетак осамдесетих се карактерише повећањем броја разведених, тако да је сваки седми брак окончан разводом (табела 1). Пред сам рат, почетком деведесетих, исход сваког шестог брака био је развод. Надаље, број склопљених бракова опада, а разводи се скоро сваки пети, или шести. *Стоја разведених бракова на*

100 закључених износи 24,2 одсто (www.politika.co.yu). Најподложнији разводу су бракови без деце.

Почев од седамдестих и осамдесетих година, помера се граница склапања брачне везе. Мушкарци у централној Србији први пут ступају у брак у просеку са 28,4 године, а жене са 24,9 година. Током деведесетих година овај просек се повећао за око две године код оба пола (www.politika.co.yu). Интересантан податак представља проценат оних који никада не ступају у брак - *најмање једна трећина* (Блиц од 3.2.2003.), што се може посматрати као последица општих неповољних услова живота (немогућност запошљавања и решавања стамбеног питања), али и као показатељ промене мишљења о брачном и породичном моделу живота, као обавезном избору.

Дугогорични тренд пада природног прираштаја у централној Србији (табела 1) резултат је ниског наталитета и високог морталитета, што је последица интензивног старења становништва. Наиме, према подацима пописа становништва 2002. године у Србији први пут, од када се статистика води, има мање младог становништва до 18 година старости, него старијег од 65 година. Просечна старост српске популације је око 40 година. Стопа природног прираштаја са 3,6 на 1000 становника у 1981. години изражено пада и 2001. године показује негативни салдо (- 2,1) који се продучава, па према најновијим подацима Републичког завода за статистику износи - 2,7 на 1000 становника. Рађање се помера у старије године; трећина бракова је без деце; на један брачни пар долази 0,9 деце; а, свако четврто дете се рађа као ванбрачно (www.burek.co.yu). Реч је о процесу који би требало довести у везу са урбанизацијом, индустријализацијом, променама вредносног система и породичних односа, и, свакако, погоршањем друштвеног положаја жена у контексту непостојања одговарајућих механизма за праћење потреба породице у условима брзе трансформације.

Табела 1: *Природни прираштај, закључени и разведени бракови*

године	Централна Србија		
	природни прираштај	закључени бракови	разведени бракови
1981	20775	42021	6206
1991	4920	33698	5459
2001	-12207	30318	5566

Извор: Републички завод за статистику Србије

Организација и извођење истраживања

Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања представља начин живота младих породица и задовољство породичним животом. За потребе овог истраживања *младе породице* су дефинисане као заједнице са децом до десет година; *начин живота* као појавни облик свакодневнице који се сагледава преко социјално-економског статуса породица и њихових субјективних рефлексија сопственог положаја; а, *задовољство* као социо-психолошка

категорија и показатељ могућности породице да задовољи потребе својих чланова.

Основни циљ овог истраживања је долажење до сазнања о карактеристикама младих породица у Србији, а, потом, утврђивање у којој мери су супружници задовољни породичним животом, и чиме је детерминисано то задовољство.

Метод

Специфичност овог истраживања условљена је чињеницом што се оно уклапа у један шири пројекат под називом *Млада породица на прагу XXI века*, који паралелно реализује Московски државни социјални универзитет у Москви, примењујући исте критерије за избор узорка и идентичан анкетни упитник за прикупљање података. Компаративни подаци и анализе биће саопштени у посебној, заједничкој студији.

Анкетно истраживање изведено је у октобру и новембру 2003. године у једанаест градова Србије (Ниш, Врање, Крагујевац, Сурдулица, Сврљиг, Алексинац, Књажевац, Владичин Хан, Ужице, Пријепље и Лесковац). За прикупљање података послужио је анкетни упитник са 159 питања. Упитник је коципиран по групама питања и претежно попуњеним одговорима. Прва група питања односи се на опште податке о испитаницима и њиховим породицама: друга група питања сагледава социјално-економски статус; трећа - слободно време породице, њен систем вредности, очекивања...; и четврта група питања испитује задовољство породичним животом.

Анketирањем су обухваћене 152 породице. При формирању узорка вођено је рачуна о следећим критеријима: 1) заступљеност испитаника различитог социјално-економског положаја; 2) заступљеност испитаника оба пола; 3) породице са децом чији узраст не прелази десет година.

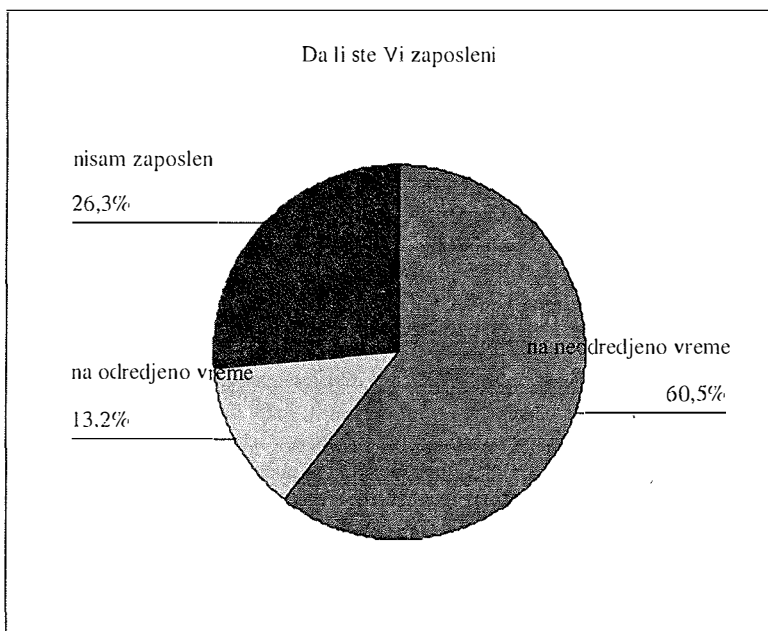
Основне карактеристике испитиваног узорка

Индивидуалне карактеристике

У целокупном узорку било је 63,8% жена и 36,2% мушкараца. Они углавном живе у *законитом браку* (91,4%). Најзаступљенију старосну категорију чине испитаници од 31 до 40 година (58,6%), потом они који имају 26 до 30 година (28,3%) и свега 12,5% испитаника до 25 година. Према степену стручне спреме, односно нивоу образовања, најбројнију категорију чине испитаници са завршеном средњом школом (55,4%), потом следе високообразовани (скоро трећина испитиване популације).

Социјално-економске карактеристике

Што се тиче *социјално-економске ситуације* испитиваног узорка, на основу добијених података о *зајослености* произилази да је највећи број испитаника *зајослен на неодређено време*, али, и то да скоро *једна трећина није зајослена*.

Među zaposlenima najfrekventniji su službenici sa određenim kvalifikacijama, potom slede radnici u sferama usluga, industriji, saobraćaju, trgovci, a, nakon njih - inženjeri i tehničari. Polovina ispitivane populacije misli da посао који обавља одговара њиховом образовању, а далеко мање њиховој специјалности и квалификацији.

Материјално стање породица испитивано је, пре свега, преко њихових извора прихода. Резултати показују да је у испитиваним породицама ипак најчешће једини, или главни, извор прихода (табела 2).

Табела 2: Какви су извори прихода ваше породице?

Извори	једини извор прихода	главни извор прихода	додатни извор прихода	извор од кога немам користи
плата	47,4%	40,8%	2,6%	4,6%
пензија	2,0%	3,3%	17,8%	19,7%
Новчана помоћ и дечији додаци	0,7%	3,3%	13,8%	22,4%
остале новчане помоћи и додаци	0,7%	2,0%	2,6%	22,4%
Помоћ рођака	0,7%	3,9%	14,5%	19,1%
стипендије	2,0%	0,7%	23,7%	26,3%

Сазнање о дистрибуцији породичних прихода омогућили су одговори о томе колики део прихода породица троши за: исхрану, робу за свакодневну употребу, робу за дуготрајну употребу, путне трошкове, комуналије, слободно време, образовање, медицинске услуге, животне потребе, или нешто друго. Уочено је да две трећине испитиваних породица већи део прихода троши за исхрану, док на робу за свакодневну

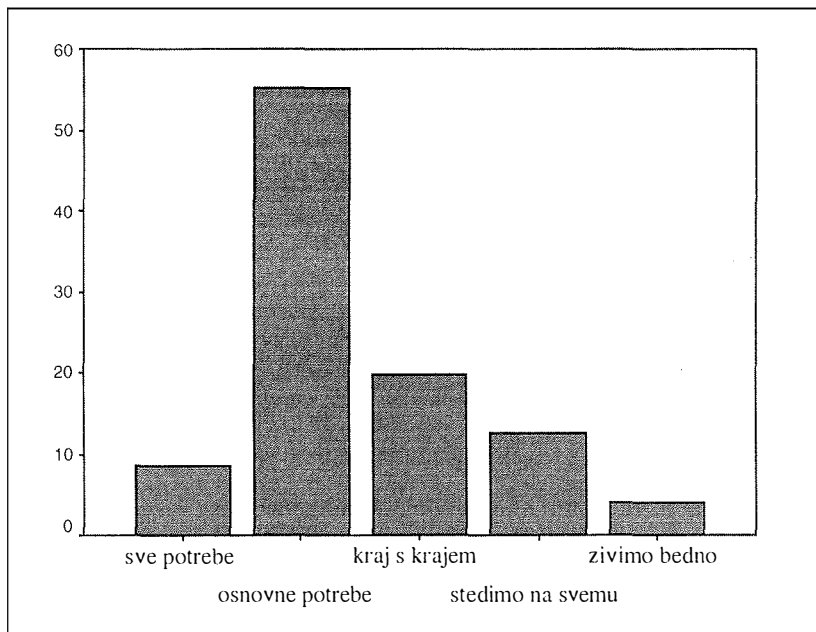
употребу две трећине породица *и*роши мало, што је још израженије када је у питању трошење за робу за дуготрајну употребу (табела 3).

Табела 3: *Колики део и*рихода Ваша *и*родица *и*роши на:

дистрибуција породичних прихода	све	већи део	половина	мало	Уопште не троши
исхрана	2,0%	63,2%	21,7%	13,2%	/
роба за свакодневну употребу	0,7%	24,3%	11,8%	60,5%	0,7%
роба за дуготрајну употребу	/	2,6%	2,6%	71,7%	20,4%
путни трошкови	/	3,3%	3,3%	48,7%	41,4%
комуналне (порез, грејање, струја, телефон)	1,3%	25,0%	38,2%	30,9%	3,3%
слободно време	/	1,3%	2,6%	55,3%	38,2%
образовање	/	3,3%	5,9%	48,0%	28,9%
медицинске услуге	1,3%	2,0%	1,3%	63,2%	28,9%
животне потребе	13,8%	28,3%	4,6%	41,4%	5,9%

Половина испитиваних породица живи са материјалним средствима којима подмирују *основне и*отребе за животи, без *луксуза*. Само 8,6% породица има такав материјални положај који обезбеђује задовољавање свих потреба.

Која од набројаних констатација најгачније одражава Ваш материјални положај?

Велика већина породица (69,7%) поседује сопствену кућу или стан, 76,3% аутомобил, 33,6% гаражу, 11,2% викендицу, 84,2% аудиотехнику, 36,2% компјутер и 23,7% испитаника има сателитску антену.

Што се тиче *сјаамбених ипрлика*, као једне од битних одредница социјално-економског статуса, на основу фреквентности одговора следи да више од половине испитиване популације живи са својом породицом у посебном стану/кући и у релативно добрим условима.

Породица и деца

Најбројније су породице са *ири до четири члана* (80,3%). Половина испитиваних породица има два издржавана лица, а три лица издржава 26,3% породица. Скоро две трећине испитиваних породица има *двоје деце*, док више од једне трећине има само једно дете.

Родитељи се осећају *иоийиуно сјемним* за подизање своје деце (73,7%), или су углавном спремни (19,7%); међутим има и оних који сматрају да су делимично спремни (4,6%), па, чак и неспремни (2,0%). Активно учествовање у васпитању деце испитаници процењују најчешће као, углавном могуће (45,4%), или, сасвим могуће (28,3%); међутим *једна четвртина испитиване популације сматра да је делимично могуће активно васпитивати децу, или, чак и немогуће*. Да породично васпитање има велики значај за друштво мисли велика већина испитиване популације (86,2%). У постојећим материјалним условима слободне активности деце сведене су на минимум, па тако мали број похађа неке курсеве, приватне часове, или секције: спортске секције (11,8%), курсеви страног језика (8,6%), курсеви рачунара (5,9%). Када је у питању *будуће образовање деце* - родитељи, углавном, желе да њихова деца стекну вишу стручну спрему, која подразумева и високо образовање (85,5%).

Уколико би постојали сви неопходни услови, скоро 40,0% испитиваних породица *желела би да има двоје деце*, док близу 50% жели *ирије деце*. Дакле, жеља за потомством постоји, али не постоје сви неопходни услови да би младе породице имале онолико деце колико желе. Најфреквентнији разлог који спречава остварење жеље за већим потомством јесу *финансијско-материјални проблеми* (61,2%), потом, страх за будућност деце (38,8%), стање здравља супружника (34,2%). Моралну и психолошку неприпремљеност, као разлог који би могао да спречи супружнике да имају онолико деце колико желе, наводи 9,2% испитаника, док 3,3% мисли да би деца могла да ометају квалитет њиховог личног живота, професионални и интелектуални развој, и, стварање каријере.

Породица и слободно време

Коришћење слободног времена је битан вид начина живота испитиваних породица. Резултати показују (табела 4) да за активно коришћење слободног времена најчешће нема довољно интересовања, или, пак, недостају време и материјални услови. Отуда, испитиване породице најчешће проводе своје слободно време у дружењу са пријатељима, сталном гледању ТВ програма и видео материјала, или одмарању и спавању.

Табела 4: *Користићење слободног времена*

активности у слободно време	стално	довољно	зависи	немамо материјалних услова	немемо времена	не интерес ује пас
баве се спортом	15,3 %	25,5 %	11,2 %	1,9 %	22,5 %	13,6 %
одлазе у позориште	5,9 %	17,1 %	25,8 %	12,5 %	26,2 %	12,5 %
Посећују музеје	3,7 %	8,0 %	24,1 %	9,3 %	24,9 %	29,9 %
одлазе у биоскоп	7,7 %	22,2 %	36,5 %	8,4 %	17,6 %	7,7 %
одлазе у ресторане	5,1 %	19,1 %	33,2 %	20,0 %	5,3 %	17,4 %
баве се музиком	10,3 %	15,1 %	12,3 %	2,0 %	9,2 %	51,1 %
баве се уметничким стваралаштвом	9,8 %	5,6 %	10,1 %	2,7 %	11,0 %	60,9 %
туризмом у земљи	6,3 %	14,8 %	22,9 %	32,3 %	7,0 %	16,8 %
путују у иностранство	2,9 %	12,2 %	12,9 %	62,4 %	5,6 %	4,0 %
срећу се са пријатељима	39,0%	43,5 %	11,1 %	2,3 %	2,1 %	1,9 %
одлазе у клубове	2,9 %	12,6 %	17,1 %	11,5 %	20,2 %	35,7 %
одлазе у цркву	10,5 %	39,7 %	36,3 %	/	2,4 %	11,1 %
гледају ТВ	59,9%	27,7 %	8,4 %	0,4 %	1,5 %	2,1 %
читају	33,5 %	29,6 %	18,3 %	1,1 %	8,8 %	8,6 %
занимају око аутомобила	17,0 %	11,8 %	11,8 %	5,2 %	1,8 %	52,5 %
спавају, одмарају	8,5 %	44,3 %	30,3 %	0,9 %	12,2 %	/

Скоро половина испитиване популације није задовољна начином на који користи своје слободно време. Супружници су незадовољни својим слободним временом у приближним процентима, али, када је у питању задовољство - нешто фреквентнији су мушкарци (табела 5), што је и разумљиво с обзиром на то да жене, преокупиране породицом и домаћинством, најчешће немају довољно слободног времена, или, уколико га и имају, због умора нису у могућности да продуктивно искористе то време.

Табела 5: (Не)задовољство слободним временом и њом

задовољство слободним временом	Пол	
	жена	мушкарац
задовољан	15,5%	20,4%
више да, него не	17,5%	20,4%
тешко је рећи	16,5%	14,8%
више не, него да	25,8%	20,4%
незадовољан	24,7%	24,1%

Задовољство коришћењем слободног времена расте са годинама испитаника, тако да најмлађи показују највеће незадовољство начином на који користе слободно време, док су најзадовољнији испитаници старосне категорије од 31 до 40 година (табела 6). Ако се вратимо на податке из претходних анализа, који јасно показују да највећи проценат испитиване популације пасивно користи слободно време гледајући телевизијске програме и видео материјале, или, пак, спавајући и одмарајући се, јасно је да те навике, с једне стране, и, недостатак новца и мотива, с друге стране, дефинишу ниво задовољства и ниво очекивања, у односу на слободно време.

Табела 6: Задовољство коришћењем слободног времена и узраси

задовољство коришћењем слободног времена	Узраст		
	21. - 25. г.	26. - 30. г.	31. - 40. г.
задовољан	10,5%	11,6%	21,6%
више да, него не	21,1%	20,9%	15,9%
тешко је рећи	10,5%	23,3%	13,6%
више не, него да	21,1%	23,3%	25,0%
незадовољан	36,8%	20,9%	23,9%

Породица и систем вредности

Испитаницима је понуђена листа вредности са задатком да оцене шта је за њих лично значајно. Породици се припадају највећи значај (88,2%), затим, љубави према ближњем, сигурности да му се пружи помоћ (69,7%), љубави према партинеру (61,2%); потом, следе: слобода (56,6%), поштење и честитост (49,3%), материјално благостање (46,7%), независност (42,1%), дружење (40,1%), здрав начин живота (40,1%), умеће прилагођавања животу (40,1%), омиљени посао (32,9%), секс (32,9%), међуљудски односи (32,2%), образовање (31,6%), правна држава (30,9%), хуманизам (28,9%), поштовање закона (26,3%), професија и каријера (24,3%), флексибилност по питању социјалних, етичких, моралних норми ради постизања циљева (23,0%), вера у бога (20,4%), стваралаштво (17,8%) и на крају вредносне лествице налази се патриотизам (8,6%). Систем вредности је донекле модификован у односу на полну димензију изјављивања (табела 7), међутим, јасно се уочава да супружници подједнако процењују значај вредности које су у врху скале, што јесте неопходан услов породичног заједништва.

Табела 7: Систем вредности и њих

Систем вредности			
жене		мушкарци	
породица	90, 6 %	породица	85, 5 %
љубав према ближњем	70, 1 %	љубав према ближњем	70, 4 %
слобода	60, 8 %	љубав према жени- мушкарцу	67, 3 %
љубав према жени/ мушкарцу	57, 7 %	слобода	50, 0 %
поштење и честитост	53, 6 %	материјално благостање	49, 1 %
материјално благостање	45, 8 %	Умеће прилагођавања животу	5, 3 %
дружење	43, 3 %	секс	44, 4 %
независност	43, 3 %	поштење и честитост	41, 8 %
здрав начин живота	42, 3 %	независност	40, 7 %
Умеће прилагођавања животу	39, 4 %	здрав начин живота	37, 7 %
омиљени посао	36, 8 %	међуљудски односи	35, 2 %
образовање	34, 7 %	дружење	34, 5 %
међуљудски односи	30, 9 %	правност државе	30, 9 %
правност државе	30, 9 %	хуманизам	30, 9 %
поштовање закона	28, 9 %	образовање	27, 8 %
хуманизам	27, 8 %	омиљени посао	27, 3 %
секс	27, 1 %	флексибилност ради постизања циљева	23, 6 %
професија, каријера	26, 0 %	поштовање закона	21, 8 %
вера у Бога	24, 0 %	професија, каријера	21, 8 %
флексибилност ради постизања циљева	23, 2 %	Стваралаштво	20, 0 %
стваралаштво	16, 7 %	вера у Бога	14, 5 %
патриотизам	6, 2 %	патриотизам	13, 0 %

Ставови испитаника

У коликој мери испитаници имају *активан однос према процесима који се одвијају у друштву и према проблемима државе* било је могуће закључити на основу њиховог опредељења за понуђене ставове: 1/ не сматрам дату особину важном за себе; 2/ најчешће немам храбрости да тако поступим, али дубоко поштујем људе способне за то; 3/ поседујем ту особину, али је увек не испољавам; 4/ то је један од главних принципа моје позиције у било којим условима. Најфреквентнији су ставови: *поседујем ту особину, али је увек не испољавам* (30,9%) и *не сматрам дату особину важном за себе* (41,4%).

Када је у питању *активна реакција на непоштовање закона и социјалних норми* испитаници су се углавном груписали око два става: *поседујем њу особину, али је увек не испољавам* (40,1%) и *не сматрам дају особину важном за себе* (23,7%).

На питање *о сиремности да се помогне, заузме за човека, за истину* више од половине испитиване популације има став да је то *један од главних принципа њихове позиције у било којим условима* (58,6%), а, потом, да *поседују њу особину, али је увек не испољавају* (34,2%).

Дистрибуција одговора на питање о *теškoћама на које су наишли у живоју* показује да целокупна испитивана популација *први претеран материјалних теškoћа* (71,1%), потом, по фреквентности, следе: *немогућности реализовања животињских планова* (53,9%), недостатак времена за самообразовање и усавршавање (32,9%), лоше стање здравствених служби (21,7%), немарност руководеиоца на послу, према могућностима и способностима запослених (21,1%), тешки услови рада (19,7%), тешкоће везане за посао у колективу (15,1%), недостатак времена за рационално вођење домаћинства (14,5%) и недостатак времена за васпитање деце (13,8%). На питање *да ли усавршавају своје образовање* 41,4% испитаника је одговорило потврдно. Мотиви за школовање су

Жеља за професионалним образовањем, развој каријере и културно-духовно напредовање. *Више од њо половине испитиване популације се не усвршава* (58,6%), најчешће због недостатка времена, јер су заокупљени породичним пословима (20,4%), или су принуђени да пуно раде (16,4%); остали, пак, ми мисле да су им знања довољна, или да од усавршавања не би имали неку реалну корист.

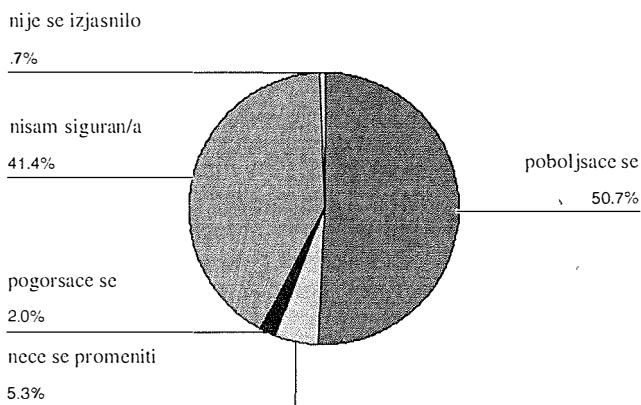
Да ли, и на који начин, социјално-економско стање у земљи утиче на психолошку климу у породици било је могуће сагледати преко најфреквентнијих избора између понуђених ставова: 1/ односи су постали поверљивији, породица се ујединила пред спољашњим проблемима; 2/ данашње социјално-економско стање је повод за раздоре и скандале; 3/ нешто друго. Велика већина испитаника (74,3%) сматра да *социјално-економско стање у земљи утиче на психолошку климу у њиховој породици*, при чему, 31,6% утицај оцењује као позитиван, јер је породица постала чвршћа, а, 41,4% - као негативан, јер изазива раздоре и скандале у породици.

Када је реч о визији коју испитаници имају за наредних пет година, на питање *како ће се, њо њиховом мишљењу променији социјално-економски положај породице* - половина популације одговара да ће се стање *побољшати*, међутим, није занемарљив и проценат оних који нису сигурни да ли ће доћи до промена, и у којем правцу ће се промене одвијати.

У анкетном упитнику формулисана су два питања отвореног типа, са циљем да се дође до одговора о томе шта испитаници виде као *услове за обезбеђење благодостања* њихове породице у XXI веку, и, шта би требало да држава уради како би се оствариле њихове идеје о породичном благостању. *Половина испитиване популације сматра да је за благодостање њихове породице пресудна боља материјална ситуација*, потом, бољи посао, услови рада и зарада (23,7%), хармоничан живот у

Vizija socio-ekonomskog položaja porodice kroz 5 godina

porodici (8,6%), adekvatno vrednovaње знања и рада (5,3%), решавање стамбеног питања (4,6%), бољи рад здравствених и социјалних служби (3,3%) и бољи услови школовања (0,7%).

Шта треба држава да учини да би идеје испитаника о породичном благостању биле остварене показују најфреквентнији одговори: једна четвртина популације сматра да би држава требало да обезбеди боља радна места и веће зараде; 23,0% очекује да функционише правна и демократска држава, а, 20,4% да социјално-економски проблеми буду приоритет државног деловања; 6,6% чекује повољније кредите и друге повластице, а 5,9% адекватније вредновање рада и образовања; инвестирање у пољопривреду као нешто што може да допринесе породичном благостању је избор 2,6% испитаника, улазак у ЕУ (2,0%) и борба против криминала (1,3%).

Благостање породице у новом миленијуму, по мишљењу 50,0% испитаника, обезбедила би, најпре, боља материјална ситуација, а, потом, бољи посао и услови рада (23,7%). Као предуслови благостања навођени су још: адекватно вредновање знања и рада, решавање стамбених питања, бољи рад здравствених и социјалних служби и бољи услови школовања.

Задовољство породичним живото

Посебно интересовање је усмерено на податке који се односе на задовољство породичним живото. Помисао на развод је један аспект сагледавања тог задовољства. Подаци јасно указују да већина испитаника никада не помишља на развод (74,3%), али питање у којој мери су задовољни својим породичним живото - нуди одговоре и простор да се уоче неки нови моменти: више од половине испитиване популације (52,0%) изабрало је опцију *веома ми се свиђа мој породични живото*, 38,8% *више ми се свиђа, него не*, а 9,3% испитаника *није задовољно*

породичним животом. Могуће је очекивати да се већи проценат испитаника који нису задовољни породичним животом, од оних који стално размишљају о разводу, ипак једног дана одлуче за развод. Дистрибуција одговора по полу о задовољству породичним животом јасно показује да су мушкарци задовољнији породичним животом него жене (табела 8). Тај налаз не изненађује, с обзиром да су жене те које носе главни терет породичног живота, врло често балансирајући између имати и немати, надомештајући својим породичним ангажовањем одсуство супружника и изостајање потребне друштвене бриге.

Табела 8: *Задовољство породичним животом и пол*

задовољство породичним животом	Пол	
	жена	мушкарац
веома ми се свиђа мој породични живот	46,4 %	61,8 %
више ми се свиђа, него не	43,3 %	30,9 %
тешко је рећи да ми се свиђа	6,2 %	7,3 %
Више ми се не свиђа, него да	3,1 %	/
Уопште ми се не свиђа мој породични живот	1,0 %	/

Жене, иако оптерећене породичним проблемима и пословима, у великим процентима изражавају задовољство породичним животом. Објашњење би требало тражити у већ уоченој тенденцији која показује да време друштвених криза окупља породицу око жене, која има врло велику моћ у приватној сфери. Управо та моћ може бити фактор њеног задовољства.

Све узрасне категорије исказују велико задовољство својим породичним животом, али, у највећим процентима *најмлађим испитаницима* *веома се свиђа породични живот* (табела 9). Старије категорије су фреквентније у оцени *више ми се свиђа, него не*, што значи да уздржаније оцењују све оно што носи заједнички живот.

Табела 9: *Задовољство породичним животом и узрасти*

Задовољство породичним животом	Узраст		
	21. - 25. г.	26. Ћ 30. г.	31. - 40. г.
веома ми се свиђа мој породични живот	57,9%	51,2%	50,6%
Више ми се свиђа, него не	31,6%	46,5%	37,1%
тешко је рећи да ми се свиђа	10,5%	/	9,0%
више ми се не свиђа, него да	/	2,3%	2,2%
уопште ми се не свиђа мој породични живот	/	/	1,1%

Резултати показују да су испитаници у великом броју случајева *задовољни односом са сујружником* (71,1%), као и односима са *децом* (97,4%) и *родбином - родитељима* супружника. Већина испитиване популације је задовољна *бројем деце* (70,2%) и *сексуалним животом* (84,9%). *Бројем деце су незадовољнији мушкарци него жене* (табела 10). Израженије задовољство жена постојећим бројем деце требало би препознати у чињеници да терет родитељства још увек, великим делом, носи жена, с обзиром да је димензија очинства поприлично заоденута мишљењем да отац ради и привређује ван куће. Иако је предвиђена законска могућност да породилско одсуство може да користи и отац детета, у пракси је занемарљив проценат оних мушкараца, који користе то право. Пошто је тако, жене су због рађања, али и одгоја деце, на краће или дуже време одвојене од јавне сфере и мање су пожељна радна снага. Један од сигурних начина заштите од свега тога јесте рађање мањег броја деце, или, пак не рађање. Како видимо са овим, углавном, жениним избором, већина мушкараца није задовољна.

Табела 10: *Задовољство бројем деце и пол*

Задовољство бројем деце	Пол	
	жена	мушкарац
задовољан	70,8%	50,9%
више да, него не	6,3%	7,3%
тешко је рећи	2,1%	7,3%
више не, него да	5,2%	3,6%
незадовољан	15,6%	30,9%

Социјално-економски индикатори начина живота младих породица (резултати и анализе)

У ово истраживање се пошло са претпоставком да постоје значајне разлике у задовољству породичним животом у зависности од социјално-економских карактеристика начина живота испитиваних породица.

Први ниво анализе односи се на резултате истраживања који су груписани у релацијама индикатора начина живота: запосленост, материјални положај и стамбена ситуација.

Зајосленост

Сагледавањем социјално-економских карактеристика учевају се значајне разлике у односу на задовољство породичним животом, у ширем смислу речи. Наиме, општа оцена о томе да ли су задовољни, или нису својим породичним животом, показује да нема разлике, јер и запослени и незапослени, у огромним процентима, исказују задовољство својим породичним животом, при чему су *зајослени задовољнији* (у преко 90% случајева запослени бирају одговоре *веома ми се свиђа мој породични живот* и *више ми се свиђа, него не*). Незапослени исказују у већим процентима, у односу на запослене, незадовољство породичним животом, што је и очекивано с обзиром да уз незапосленост иду израженији егзистенцијални проблеми, а онда и међусобна нетрпељивост (табела 11).

Табела 11: *Зајосленост и задовољство породичним животојом*

Задовољство породичним животом	Запосленост		
	на неодређено време	на одређено време	нисам запослен
веома ми се свиђа	54,3 %	40,0 %	52,2 %
више ми се свиђа, него не	38,0 %	55,0 %	32,5 %
тешко је рећи	5,4 %	5,0 %	10,0 %
више ми се не свиђа	2,2 %	/	2,5 %
уопште ми се не свиђа	/	/	2,5 %

Своју будућност и будућност своје породице најмање јасно виде испитаници који су зајослени на одређено време, наиме, две трећине ове популације није сигурно у то како ће се кроз пет година променити социјално-економски положај породице, што је и разумљиво с обзиром на неизвесност њиховог постојећег статуса. Интересантно је да највећи отицизма указују незајослени сматрајући да ће се побољшати социјално-економски положај њихове породице. Они очекују запослење и надају се бољем, те тако лакше подносе недаће незапослености (табела 12).

Табела 12: *Зајосленост и визија будућности*

Социо-економски положај кроз наредних 5 година	Запосленост		
	на неодређено време	на одређено време	нисам запослен
побољшаће се	47,3 %	40,0 %	65,0 %
неће се променити	7,7 %	/	2,5 %
погоршаће се	2,2 %	/	2,5 %
нисам сигуран	42,9 %	60,0 %	30,0 %

Материјални положај

Задовољство материјалним стањем је процентијално највеће код најмлађе категорије (табела 13), што је могуће објаснити традиционалном упућеношћу на родитеље која не престаје ни онда када деца формирају своје породице. Индикативнији су подаци о незадовољству материјалним стањем: скоро половина најстарије групе је углавном незадовољна.

Табела 13: *Задовољство материјалним стањем и узраст*

Задовољство материјалним стањем	Узраст		
	21. - 25. г.	26. - 30. г.	31. - 40. г.
задовољан	21,1%	19,5%	14,6%
више да, него не	31,6%	31,7%	21,3%
тешко је рећи	21,1%	14,6%	19,1%
више не, него да	/	19,5%	23,6%
незадовољан	26,3%	14,6%	21,3%

Високо образовани испитаници су најзадовољнији материјалним положајем. Подједнако незадовољство је присутно код осталих.

Табела 14: Задовољство материјалним положајем и образовање испитаника

Задовољство материјалним положајем	Образовање			
	средње опште	средње стручно	незавршено високо	високо
задовољан	4,5%	17,2%	11,5%	27,5%
више да, него не	22,7%	29,3%	15,4%	27,5%
тешко је рећи	27,3%	15,5%	26,9%	12,5%
више не, него да	18,2%	22,4%	19,2%	15,0%
незадовољан	27,3%	15,5%	26,9%	17,5%

Материјални положај и задовољство породичним животом показују значајну повезаност. *Уколико је материјални положај бољи, уколико је задовољство породичним животом израженије.* Веома ми се свиђа мој породични живот је оцена 92,3% испитаника, којима средстава подмирују све потребе (табела 15). У тој категорији нема ниједног случаја незадовољства. Већа фреквентност одговора, који су везани за опције незадовољства, појављује се код оних испитаника којима средства подмирују само основне потребе, састављају крај с крајем, штеде на свему или, пак, живе бедно. Заједнички породични живот пружа више задовољства када је материјални положај бољи, када се не размишља о голој егзистенцији.

Табела 15: Материјални положај и задовољство породичним животом

Задовољство породичним животом	Материјални положај				
	средства подмирују све потребе	средства подмирују основне потребе	састављамо крај с крајем	штедим на свему	средства су катастрофална, живимо бедно
веома ми се свиђа	92,3 %	52,4 %	46,7 %	47,4 %	/
више ми се свиђа, него не	7,7 %	45,2 %	33,3 %	31,6 %	66,7 %
тешко је рећи	/	1,2 %	16,7 %	15,8 %	16,7 %
више ми се не свиђа	/	1,2 %	/	5,3 %	16,7 %
Уопште ми се не свиђа	/	/	3,3 %	/	/

Задовољство односом са сујужником је у директној сразмери са материјалним положајем породице: уколико средства подмирују све потребе задовољство је 100% (задовољан и више да, него не). Опције незадовољства су присутније код испитаника који штеде на свему или, чија су средства катастрофална, па живе бедно (табела 16).

Табела 16: *Материјални положај и задовољство односом са супружником*

Задовољство односом са супружником	Материјални положај				
	средства подмирују све потребе	средства подмирују основне потребе	састављамо крај с крајем	штедиммо на свему	средства су катастрофална, живимо бедно
задовољан	92,3 %	71,1 %	76,7 %	52,6 %	66,7 %
више да, него не	7,7 %	24,1 %	13,3 %	21,1 %	/
тешко је рећи	/	2,4 %	3,3 %	21,1 %	33,3 %
више не, него да	/	2,4 %	/	5,3	/

Ови подаци показују да уколико је материјални положај породица бољи, утолико су други проблеми потиснутији, и са њима се лакше излази на крај. Нарочито у условима материјално катастрофалне ситуације у друштву велика је премија уколико породица није тиме погођена, па отуда разлози за задовољство. Међутим, требало би очекивати, да са општим побољшањем друштвене ситуације и са порастом животног стандарда, прораде неке друге потребе, нека друга очекивања, поставе други захтеви и почеле другачији, квалитетнији породични односи. Тада ће морати механизам задовољства малим уступити место нечему другом, па је питање колико ће опстати ове постојеће оцене задовољства супружником породичним животом.

Материјални положај породице утиче на став о томе какав ће социјално-економски положај породице бити кроз наредних пет година. *Уколико је материјални положај бољи, утолико је оптимизам израженији.* Тамо где средства подмирују све потребе очекивања су у правцу побољшања. Израженију несигурност и песимизам показују они који штеде на свему и живе бедно (табела 17).

Табела 17: *Материјални положај и визија будућности*

Социјално-економски положај кроз наредних 5 година	Материјални положај				
	средства подмирују све потребе	средства подмирују основне потребе	састављамо крај с крајем	штедиммо на свему	средства су катастрофална, живимо бедно
побољшаће се	53,8 %	53,6 %	51,7 %	42,1 %	33,3 %
неће се променити	15,4 %	6,0 %	3,4 %	/	/
погоршаће се	/	1,2 %	/	/	33,3 %
нисам сигуран	30,8 %	39,3 %	44,8 %	57,9 %	33,3 %

Стамбена ситуација

У складу са очекивањима стамбена ситуација значајно утиче на задовољство породичним животом. *Испитаници који живе у посебном стану, или кући,* већином се изјашњавају за опцију *веома ми се свиђа породични живот,* док, упола мањи број оних који живе у заједничком стану има такав став (табела 18).

Табела 18: *Месито сјановања и задовољство породичним животом*

Задовољство породичним животом	живите у:			
	посебном стану	посебној кући	Заједничком стану/кући	посебној соби у стану/кући
веома ми се свиђа	62,1 %	70,0 %	36,9 %	16,7 %
више да, него не	27,6 %	24,0 %	50,8 %	83,3 %
тешко је рећи	3,4 %	2,0 %	12,3 %	/
внше не, него да	3,4 %	4,0 %	/	/
уопште не	3,4 %	/	/	/

Интересантно је да међу члановима проширењих породица није било оних који су експлицитно изразили незадовољство породичним животом. Разлоге би требало тражити у чињеници да проширено домаћинство представља једно од проверених решења неких породичних проблема у ванредним ситуацијама: заједнички трошкови, заједничка исхрана, збринутост деце итако даље.

Основне детерминанте задовољства породичним животом

Дрући ниво анализе односи се само на оне везе код којих се уочавају врло високи нивои статистички значајних разлика, на основу којих је могуће продубити постојећу анализу, са циљем разоткривања детерминанти задовољства породичним животом.

Социјално-економске детерминанте

Анализа добијених података показала је да *највећи сјајен корелације постоји између материјалног положаја, имовног стања, просечних услова сјановања*, као индикатора начина живота, са једне стране, и *задовољства породичним животом*, као социјално-психолошке категорије, са друге стране. *Тамо где средња подмирују све потребе, у великој мери је изражено задовољство породичним животом*; напротив, *са оскуднијим средњима израженији је тренд опадања задовољства породичним животом* (табела 15).

Поседовање викендице, гараже, па и сателитске антене, као и других показатеља бољег имовног стања, директно корелира са задовољством породичним животом. Подаци показују да породице које живе у посебном стану, или кући, процењују своје услове становања као боље, изражавају далеко веће задовољство својим породичним животом у односу на оне породице које живе у заједничким становима, или кућама.

Задовољство породичним животом, условљено карактеристикама социјално-економског стања породице, показује да се *свакодневница породичног живота усјремљује ка задовољавању егзистенцијалних потреба*. У мери у којој су чланови породице успешнији у том подухвату расте и њихово задовољство. Породично благостање и задовољство повезује се и своди, углавном, на материјалну ситуацију.

Закључак

Породица је постала *месито праживљавања* под питиском оскудице, незапослености, одсуства чврстих институција и хаоса нових вредносних ставова и модела понашања. Друштвена криза готово у свим својим

димензијама погађа породицу и захтева од ње да уради све оно што институције друштва нису у могућности. Обновљају се родбински односи, кућни модели бриге о деци и старим лицима, а главни терет те обнове, углавном, пада на леђа жене. Породица се идеализује, јачају породичне везе, оживљавају чврсте вредности, а у личном систему вредности породици се придаје врхунска позиција.

Кризна фаза транзиције изграђује кроз ретрадиционализацију породице механизме преживљавања. Породица неће и не моће оставити своје без онога што је основно за егзистенцију. Чини се да управо отуда расте значај породице и задовољство породичним животом, јер ту сигурност, у условима великих друштвених претумбација, тешко може неко други да обезбеди.

Ово истраживање је показало да већина породица живе у ванредним и скученим условима живота, без реалних шанси за различите изборе. Сходно томе следи и коначни закључак: *задовољство породичним животом није резултат јачиња породице на здравим основама, већ последица повећања међусобне ујужености и нужне зависности.*

Референце

Влагојевић, Марина, (2002) «Род и транзиција: транзиција рода?», *жене на делу*, бр.1-2. Београд: женске групе.

Милић, Анђелка, (1995) «Свакодневни живот породица у вртлогу друштвеног расула: Србија, 1991-1995.године, у: Болчић, Силвано и други, *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

Болчић, Силвано, (1995) «Пост-социјалистичка транзиција: Контекст промена друштва Србије почетком деведесетих», Болчић, Силвано и други: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком деведесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

Ђукић, Петар, (2002) «Економија и социјални дијалог у Србији», излагање на скупу *Социјалним дијалогом до друштвених промена*. Београд: 7. и 8. октобар.

Вујовић, Сретен, (1994) «Промене у материјалном и стандарду и начину живота друштвених слојева», у: Младен, Лазић, и други *Разарање друштва*. Београд: Филип Вишњић.

Михаиловић, Срећко, (1998) «Осећање (социјалне) несигурности - доминантно расположење грађана у друштвеним променама», у: Милосављевић, М. *Социјална психика у транзицији*. Београд: ЦПА-СМ.

Гредел, Стјепан, (1994) «Доминантне вредносне оријентације», у: Младен, Лазић, и други *Разарање друштва*. Београд: Филип Вишњић.

Милић, Анђелка, (2001) *Социологија породице*. Београд: Чигоја.

Ристановић, Николић, Весна, (уредница), (2002) *Породично насиље у Србији*. Београд: Виктимолошко друштво Србије.

OSCE, (2003) *Једнаке могућности*. Београд: Организација за европску безбедност и сарадњу - Мисија у Србији и Црној Гори. Одељење за демократизацију.

Статистички годишњак Србије 2002, (2002) Београд: Републички завод за статистику.

Становништво. Брачно стање према старости, вероисповести и националној или етничкој припадности.(2003) Свеска бр. 12., Београд: Републички завод за статистику.

ИВАН ШИЈАКОВИЋ
Економски факултет
Бања Лука

ЖИВОТНА ТЕСКОБА И ВРЕДНОСНИ ПРОФИЛ МЛАДИХ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Увод

Друштво у транзицији, па још ако се томе дода да је то друштво које је у транзицију ушло кроз жесток етнички, верски, социјални, политички и културни сукоб, онда се може констатовати да то није оно друштво које је пожељно за савременог младог човека. Економска неразвијеност, висока стопа незапослености и низак ниво укупног животног стандарда, продукују сиромаштво као доминантно обележје социјалног стања у Републици Српској, Босни и Херцеговини, па и у великом делу Југоисточне Европе. Поред тога, мора се имати у виду неизграђеност и нефункционисање државних и друштвених институција, низак ниво демократије, тек спорадичне манифестације цивилног друштва, одсуство политичке културе, политичка традиција пуна сукоба и неповерења, издаја и завера. У томе што би се требало означити као грађанско друштво, постоје високе "магнетне амплитуде" у политичком и етничком простору, као и одсуство поверења у институције и намере других људи. То је недостатак "социјалног капитала" (Фукујама, 1997), праћен недостатком воље и жеље да се приступи дубљим реформским захватима у свим сегментима друштва. Због тога постоји низак ниво пословне и предузетничке активности, који је додатно оптерећен корупциом и дестимулативном економском политиком и стратегијом.

Ово су преовлађујуће карактеристике општег друштвеног миљеа у Републици Српској ових година. Такво стање може да створи, и ствара осећај животне тескобе код већине становништва, посебно код омладине. Појавне манифестације тог осећања су веома различите: апатија, резигнација, разне врсте протеста и побуне, губљење радних навика и жеље за радом, насиље, криминал и мноштво других облика (старих и нових) друштвене патологије. Посебан облик манифестације животне тескобе, огледа се у жељи да се оде из те средине и потражи неки нови простор у коме се могу задовољити потребе и амбиције.

Због своје специфичне индивидуалне и колективне сензибилности, млади некада директније и видљивије, а некада тихо и неприметно, испољавају свој осећај животне тескобе. То се посебно види у њиховој тежњи

да стекну неки вид слободе, да освоје бар мало простora у коме могу остварити своје намере, жеље и амбиције. Једна од најчешћих манифестација назначене тескобе и спутаности омладине јесте изражена жеља за одласком у иностранство.

Претходно назначене димензије животне тескобе и проблема везаних за укључивање у друштво, у великој мери утичу на формирање вредносних оријентација и вредносног профила младих у Републици Српској. У овом раду ће бити речи о неким економским, социјалним, политичким и културним карактеристикама и специфичностима друштва у постратном периоду, друштва које има додатни проблем и тежак задатак да оствари прелазак на тржишну привреду у либералном оквиру и кроз демократску политичку праксу. Ту ће се посебно анализирати утицај таквог друштвеног стања на стандард, стил и начин живота и вредности младих у Републици Српској. Поред општих ставова аутора о назначеним питањима, анализа ће се заснивати и на резултатима упитника¹ који је проведен на територији Републике Српске, везан за другу тему, али садржи део важних ставова о вредностима младих, који ће послужити у анализи постављеног задатка у насловној теми.

Нека запажања о друштву пре избијања рата у БиХ

У периоду пре рата у БиХ, основно обележје економских односа била је друштвена својина и наслеђена етатистичка свест у организацији рада и расподели добара. Последица тога су нерационална производња и потрошња и стални буџетски дефицит. Ограничена приватна својина условила је изостанак пословне иницијативе и конкуренције у свим деловима економије, а посебно у области тржишта. Економски крах у БиХ (као и у тадашњој СФРЈ) почео је деценију пре избијања рата на овим просторима. Један од најзначајних индикатора била је појава затварања економских активности у националне оквире (простор тадашњих република), разбијање и сужавање јединственог тржишта на простору федералне државе. Привреда је губила своју конкурентну способност на међународном тржишту што је довело до дужничке кризе, а која је као "домино ефекат" започела коначно обарање економије и друштвених односа у целини.

Предратне социјалне односе карактерисала је тежња да се неутралишу и прикрију (неминовне и природне) класне разлике. То се чинило тако што је партија прогласила (формално и декларативно) радничку класу главним ослоном и носиоцем друштвеног развоја. Дакле, супротно развијеним и економски снажним државама где се средња класа схвата као ослонац развоја и конкуренције, и где се стварају такви услови у којима ће она бити основни катализатор социјалне и класне динамике у друштву. Социјални односи "по мери радничке класе" довели су до снажног захтева за једнаком расподелом друштвеног богатства и текућег дохотка (социјални егалитаризам), без обзира на уложени рад, знање, образовање, способности и вештине. Висина плате за све социјалне и професионалне категорије, упоређивана је са радничким платама и критикована ако је "штрчала" у односу на њих. Да би се одржала

---

¹ Упитник је реализован за потребе истраживања тржишта рада у Републици Српској, обухватио је 1000 испитаника у 26 општина на целој територији РС у којима живи 75% укупног становништва РС.

вештачка социјална равнотежа, требало је подићи ниво социјалне заштите и других видова социјалних бенефиција изнад реалних могућности социјалних фондова. То је додатно оптеретило државни буџет (вукло у дефицит) и тако исцрпљивало финансијске ресурсе друштва. Постојала је стална тензија и раскорак између "социјалне државе" и привредног раста, да би на крају, "социјална држава" и други нерационални облици потрошње, потпуно зауставили привредни раст и допринели коначном рушењу социјалистичке економије на овим просторима.

Политичко наслеђе савременог друштва, обележено је једнопартијским политичким монополиом у свим областима друштвеног живота. Уместо правне, постојала је партијска држава. Прихватао се плурализам социјалних и других интереса, али не и политички плурализам. Партија је одређивала оквире за економско, социјално и културно деловање. Партијска држава је остварила доминацију над грађанским друштвом. На тај начин је била формирана принудна политичка заједница, уместо слободне и добровољне, која се одржавала под политичком (и полицијском) претњом и казнама, али и наградама за послушне и лојалне чланове политичке партије. Политичка заједница која је формирана "одозго", од партијског врха, уместо "одоздо" од грађанског друштва, распала се оног часа када је наступила криза у самој партији.

Културни токови у прератном друштву одвијали су се под доминацијом и субординацијом партијске и политичке "номенклатуре". Никада није изграђен јединствен културни идентитет у СФРЈ, нити у БиХ. Увек је постојало мноштво парцијалних културних идентитета и културних образаца који су се међусобно супростављали (језик, религија, морал, традиција и историја), па и сукобљавали, али их је партија држала у стању "равнотеже". Овде ћу навести само један пример као неуспео покушај стварања колективног идентитета за све грађане бивше СФРЈ. Наиме, реч је о покушају да се, почетком осмдесетих година, *Југословенство* прихвати као израз заједничке припадности свих грађана без обзира на национално и верско обележје. Покушај не само да није успео, већ је изазвао контрареакцију у виду тежње за националним ексклузивитетом, сепаратизмом и трибализмом, што је довело до коначног распада заједничке државе.

Рат и улазак у стање друштвене аномije

Може се поставити теза да је друштвено стање у претходно назначеним контурама, неминовно водило ка ратном сукобу, посебно тамо где је криза била најдубља и где је стање било додатно оптерећено елементима који нису само економске и социјалне природе. Рат је увек последица неке тежње за расподелом или прерасподелом ограничених ресурса, а у ситуацији када се то не може остварити мирним путем. У неким случајевима се ради о природним ресурсима (нафта, минерали, вода), о економском богатству, о политичкој моћи и утицају, о наметању идеја и принципа у изградњи друштва, о стицању и одбрани колективног идентитета. Најтежи, најсуровији и најдужи ратови воде се око расподеле територије и неутврђених граница.

Рат у БиХ почео је као борба за стицање и одбрану колективног идентитета, пре свега националног и верског. Касније је прешао у фазу борбе за територију. Поставило се питање, "каква смо нација ако немамо своју државу", а држава мора имати одређену територију. То питање се додатно

појачавало погледом у окружење где доминирају националне државе (државе-нације, нације-државе). Заиста делује парадоксално и додатно фрустрирајуће идеја, коју су заступале поједине етничке групе, да се има "било каква", држава у време када мале државе и мале нације имају све мање моћи, утицаја и суверенитета у међународним оквирима. Делује ретроградно тежња и акција усмерена ка дезинтеграцији и трибализацији, уместо ка интеграцији и глобализацији, како то чине развијене земље.

Рат је разорио друштвено ткиво у РС и БиХ, уништио неке важне ресурсе, изазвао неповерење и подозрење у међународним релацијама и отежао, додатно продужио период транзиције од еутархичне економије ка тржишној економији, од једнопартијског система ка либерализму и демократији. Треба посебно нагласити негативне последице које је рат оставио на децу и омладину: изгубљено детињство; фрустрације због губитка имовине, својих ближњих, завичаја, другова; недостаци у образовању и школовању; присилна миграција; сиромаштво и несигуран социјални ослонац; мале могућности за добијање запослења, за напредак у каријери и утицај на свој укупан будући развој.

У послератном периоду се поставило питање, како даље са уништеном економијом, осиромашеним становништвом, пресеченим међународним економским, политичким и културним токовима и везама. Последице рата су и повећана незапосленост, сива економија, синдром "ратног профитерста" и других навика из периода "ратне економије", губљење радних навика и радне дисциплине, очекивање да држава мора да пружи све неопходне услове и задовољи потребе људи као облик "захвалности" за њихово учешће у рату и жртвовање у име те исте државе, патриотизма и колективног идентитета.

Привредно оживљавање је додатно отежано технолошком застарелошћу оних производних капацитета који нису уништени у ратној стихији, као и потребом да се промене стари својински односи, начин организације и остали принципи пословања. Све то није било могуће без страних донација и помоћи, што отвара додатно питање људског достојанства и поверења у властите снаге и могућности. Посебно се код младих људи поставља питање смисла жртвовања за нејасне и нерационалне циљеве и деградира "резултате" ратног периода. Послератна привреда се по својој инерцији додатно затвара и сужава простор за инвестиционо оживљавање и раст. Сужено тржиште, застарели привредни капацитети, недостатак финансијских средстава, као и неразвијена предузетничка иницијатива² и пословна култура чине привреду Републике Српске неконкурентном у окружењу.

У послератном периоду у Републици Српској дошло је до великог социјалног раслојавања на мали број богатих и већину сиромашних људи. Посебно су томе допринеле "изгубљене илузије" радничке класе, која постаје технолошки вишак, нема простора за рад, њене раније квалификације и вештине постају неупотребљиве. Радничка класа постаје терет модерног друштва, бива искључена и потиснута на маргину друштвених токова. Она више није главни (поуздан) "ослонац" друштвеног напретка, нема утицаја на социјална и политичка збивања као у време социјализма. Сељаштво је

² У поменутом упитнику само 8,4% младих изражава спремност да започне властити бизнис, што говори о неповерењу у услове и могућности за развој приватног бизниса. То може да буде и показатељ недовољног степена информација о потребама и простору за развој приватног бизниса, као и показатељ слабе пословне климе.

додатно осиромашило и опустошено ратним вихором, уз неповољну старосну структуру, те није у могућности да се ревитализује и допринесе економском опоравку друштва. Образовани људи из области просвете, науке здравства и културе налазе се у незавидном социјалном положају и са малим изгледима да се тај положај у наредних неколико година побољша. Велики број пензионера¹⁹⁰, са малим пензијама, избеглице и друга лица (целе породице) зависна од социјалне помоћи, додатно чине сивом социјалну слику у Републици Српској и дају додатни осећај животне тескобе, страха, неизвесности и бесперспективности у наредном периоду.

Образовање се у стабилним друштвеним околностима и развијеним друштвима јавља као облик сигурне социјалне промоције и успеха у друштву и животу. И тај принцип је доведен у питање и дошао је у зону деградације због слабих изгледа и неизвесности у погледу запослења младих људи у РС. Велики притисак на образовне институције и лоши материјано-технички услови, доводе до пада квалитета образовања. Млади гледају на образовање више као на шансу да оду у иностранство и тамо потраже посао или наставе образовање, него као на могућност за запослење и социјалну промоцију у властитој средини.

Организација државе и позиција РС у заједничкој држави, такође утичу на осећај несигурности и неизвесности, подстичу страх од политичких и етничких криза и сукоба. Ентитети имају формалну самосталност, али су суштински све више зависни од кључних одлука и функционисања централне државне власти на нивоу БиХ. У почетку је био присутан осећај пуне државне самосталности и суверености, док данас тај осећа све више бледи, што додатно фрустрира грађане који су свој колективни идентитет пронашли и усмерили ка пуној, заокруженој и "самодовољној" државности Републике Српске. У ентитетима доминира етничка димензија организације и функционисања власти, уместо грађанске, што додатно сужава политички простор и успорава пуни развој цивилног друштва, правне државе, либерализма и заштите људских права и слобода.

Развој политичког плурализма у РС, као и у БиХ и окружењу, одвија се кроз политичке сукобе, афере и подметања, без довољно елемената политичке културе, без демократског наслеђа и либералне традиције. Некомпетентност, недовољна политичка едукованост, као и фрустрираност политичких актера у непосредној политичкој активности, остваља утисак да је политика "прљави делатност". Међутим, политика је важна и озбиљна делатност која подразумева равноправно учешће и одговорност свих грађана у управљању јавним пословима (Хана Арент, 2002). Политика у нашој средини представља компромитацију и деградацију политичког рада и активности. Уместо либерализма, демократије и толеранције, развија се "партиократија" уз сагласје "теократије", као доминантан начин политичке делатности и политичке власти. У таквим условима избори се претварају у "навијачко надметање", уместо стварног бирања између различитих политичких понуда. Све то чини политику, на нашем простору, затвореном и удаљеном од сензибилитета и вредносног система омладине.

---

¹⁹⁰ Неповољан однос између броја запослених лица и броја пензионера упућује на закључак да ће пензије у будућности бити све неизвесније, њихово повећање врло ретко, а притисак на пензионе фондове и државни буџет све јачи.

Културно обележје данас у РС може се пратити кроз неколико следећих параметара: губљење грађанских културних вредности; враћање ка неким историјским и традиционалним вредностима; ренесанса религије (више у облику имитације вере него стварног веровања); негативне манифестације масовне културе; пад моралних норми (задржавање елемената "ратног морала"); јачање идеологије и њено супротстављање истини; равнодушност према знању, иновацијама и новим културним трендовима у свету; негација и отпор према процесу глобализације и друштвене интеграције.

На основу претходних ставова може се констатовати да је друштво о коме је реч у стању *аномије*, како је то формулисао Диркем. Дакле, друштво се дуже време налази у фази опадања и губљења друштвене енергије. Нема међусобне сарадње и толеранције међу појединцима и друштвеним групама. Срушио се систем вредности и све оно што је одржавало претходно друштво као целину, а није изграђен нови делотворан, развојни и подстицајан систем вредности. Друштво није развило "колективну свест" о одговорности за настало стање. Аномија није потпуно одсуство правила и принципа регулисања друштвеног живота, већ стање у коме су норме у нескладу са друштвеним приликама, контрадикторне, дестимулативне, тако да уносе забуну међу грађане и чине их дезорјентисаним.

Укупно стање у друштву, чије сам контуре претходно изнео, утиче на осећај тескобе, спутаности и недостатка перспективе код младих људи у Републици Српској. Споро и недовољно укључивање младих у главне друштвене токове, удаљавање од центара моћи и свуда присутни облици сиромаштва додатно појачавају осећај животне тескобе и одбачености. Део омладине покушава да гради нове вредносне ставове у којима неће доминирати национализам, патриотизам, колективизам, оданост групи, конвенционализам, егалитаризам, етатизам, затвореност према свету, неповеренје и нетолеранција. Вредности које данас доминирају међу младима, а које су директна последица тескобе, спутаности и бесперспективности, јесу слобода, правда, искреност и пријатељство. О томе ће бити више речи у наставку текста.

Вредносни обрасци

Није лако прецизно одредити појам вредности, пошто је то категорија која која зависи од психичког стања и унутрашњег доживљаја сваког појединца. Слично је и са групним, односно колективним вредностима, и оне зависе од стања и односа у групи, као и од положаја групе у ужем и ширем окружењу. Вредности се налазе у основи свих човекових делатности и човекове друштвене свести као ставови, понашања, веровања, убеђења и одлуке. Адлер каже да су вредности исто што и акција. Може се рећи да су вредности одређени стандарди помоћу којих се утврђује да ли је нешто пожељно или непожељно, добро или лоше, корисно или штетно за појединца, групу, заједницу, друштво, државу.

Вредности су увек везане за потребе и интересе појединца или групе. Оне су коректори потреба, интереса, жеља, мотива и акција. Вредности их усмеравају, допуњавају, праве њихову селекцију. Иако можемо претпоставити да су, за већину људи, основне вредности живот, слобода, правда, једнакост, лепота, доброта, знање и успех. Све оно што је опозитно поменутих вредностима, сматраћемо да није вредно и пожељно за већину људи. Али

морамо прихватити чињеницу да за некога поменути вредности нису нешто пожељно, оно што усмерава његову активност. Тако, рецимо, живот није универзална и трајна вредност за самоубице. Овде се треба сетити Сартровог става да су вредности питање човековог избора. Дакле, преовлађујуће вредности су рационалног карактера, али не можемо искључити ни присуство ирационалног у усмеравању појединачних и групних акција у појединим историјским фазама развоја друштва и цивилизацијског тока.

Вредности су у сталном односу са потребама и интересима, али се не могу поистоветити са њима у синонимном значењу, како то чине неки аутори.⁴ Потребне се могу задовољити и без артикулисаног и свесног вредносног става и стандарда. Интереси појединца или групе могу бити наметнути и онда када су против вредносних норми одређене средине. Потребне и интереси могу да се супростављају вредностима и вредносним орјентацијама (национализму, традиционализму, либерализму) када ове спречавају њихово задовољење, испољавање и развој. Дакле, потребе и интереси утичу на промену вредности и вредносних ставова и орјентација, остајући у дисфункционалној позицији чак и са промењеним вредностима и околностима у којима је дошло до те промене. Исто тако, формиране вредности једне средине или групе утичу на задовољење потреба (подстичу, задржавају или одлажу), каналишу испољавање различитих интереса, спречавајући (или подстичући) њихов сукоб.

Из претходног се види да долази до нестајања, превазилажења одређених вредности и настајања нових. То потврђује да су вредности друштвена и историјска категорија, дакле, подложна сталним променама. Развојем друштва, формира се, развија и мења систем вредности као *скуп вредносних образаца друштвених група и заједница*. Није добро за једно друштво ако се све усвојене вредности и вредносне орјентације дуго задржавају. Исто тако, лоше је ако се вредносни систем често мења. И једно и друго изазива збуњеност, дезорјентацију, неспокој и неверење код људи.

Вредносни профил младих у Републици Српској

Основа сваког вредносног система јесте однос према променама у друштву. Уколико се појединци и групе залажу за промене, побољшање услова живота и напредак у свим сегментима друштва, онда је њихов вредносни систем усклађен са савременим токовима и захтевима развијеног друштва, те са његовим потребама и интересима. Уколико су равнодушни или се супростављају променама, онда подржавају традиционализам и конзервативну свест као доминантан вредносни образац. Млади у Републици Српској прихватају став да је "једини начин да младима буде боље стално залагање за промене у друштву". Овај став подржава 79,5% младих, највише оних од 19 до 24 године, што је компатибилно са њиховом младалачком енергијом, образовањем, жељама, намерама и очекивањима. Свега 1,3% младих одбацује такав став као свој однос према друштву, свету и окружењу.

---

⁴ Овде истичемо неколико аутора и наслова у којима се може срести такав став о односу између потреба и вредности: Б.Ђукановић, М.Бешић (2000); Р.Божовић, *Компаративно социолошко истраживање својине и предузетничтва у прелазном периоду*, "Луча", Никшић, 1995.; Б. Хорват, *Политичка економија социјализма*, Загреб, 1982.

Табела 1. ОДНОС МЛАДИХ ПРЕМА ПРОМЕНАМА У ДРУШТВУ

<i>Једини начин да младима буде боље јесте стално залагање за промене у друштву</i>							
Став	16 – 18 год.		19 – 24 год.		25 – 30 год.		УКУ ПНО
	Мушки	Женски	Мушки	Женски	Мушки	Женски	
Потпуно се слажем	3,2%	2,8%	14,7%	11,5%	8,5%	6,3%	47,0%
Слажем се	2,1%	2,8%	7,9%	10,2%	6,1%	3,4%	32,5%
Делимично се слажем	0,3%	1,1%	3,6%	6,1%	2,2%	1,5%	14,8%
Не слажем се	0,2%	0%	0,4%	0,1%	0,4%	0,2%	1,3%
Без одговора	0,3%	0,4%	1,5%	0,9%	0,8%	0,5%	4,4%
Укупно	6,1%	7,1%	28,1%	28,8%	18,0%	11,9%	100

Однос омладине РС према променама представља значајан ресурс у психолошком, менталном, емотивном и мотивационом погледу, са којим треба озбиљно рачунати у свим плановима и програмима, како развоја друштва, тако и посебног положаја, улоге и перспективе младе генерације у том друштву. Само 1,3% младих одбацује стално залагање за промене као принцип побољшања властитог живота и рада, док 14,8% има резервисан став (делимично се слаже), а међу њима је највише женске омладине из градских и приградских средина.

Однос према будућности и прошлости говори нам много о тежњи, жељи и амбицији омладине. Чак 62,2% младих подржава идеју да се у свом раду, животу и деловању, треба окренути будућности, 37,4% сматра да се треба потпуно окренути будућности и заборавити на прошлост. Такв однос према животу и раду одбацује 7,1% младих, док 26,6% њих делимично подржава (жене 29,28%) став да се треба окренути према будућности и не освртати се превише на прошлост. У категорији недовољно опредељених за овај став, највише је мушкараца из сеоских средина и жена из приградских насеља. Овакви ставови су производ претераног бављења прошлосту и историјом у свакодневном животу протекле деценије. Млади су делимично засићени причама о славној и великој прошлости своје етничке групе, они траже да се друштво окрене ка стварању нечег новог, пре свега, у области економије, технологије и социјалних односа.

Однос према раду и положају рада на лествици најважнијих вредности, говори нам много о томе колико су појединци, групе, заједнице и друштво у целини опредељени за стваралаштво, креацију, марљивост и ослањање на

властите снаге и способности. Истраживање, на које се овде ослањам, показује да 33% младих у РС рад доживљава као нужду, а 10,5% њих сматра да је најбољи онај посао који захтева мало рада а доноси добру зараду.

Део омладине спреман је да ради подједнако добро за себе, као и за групу којој припада. Истовремено, млади у старосној доби од 22 до 24 године показују нешто више жеље од осталих да воде рачуна само о свом властитом интересу. То указује на спремност да се води брига о својој афирмацији, каријери, успеху, о трагању за властитим простором деловања. То је и знак спремности на слободан и свестран конкурентски однос са другима. Али може се говорити и о нешто наглашенијем испољавању индивидуализма, свесности и поверања у своје квалитете. То уверење може, у једном тренутку, да прерасте у себичност, затвореност, искључивост и удаљавање од других. Значајан број младих (17,6%) спреман је да увек да предност групним интересима (посебно етничким и верским) у односу на индивидуалне и личне. То је показатељ присуства колективистичке свести и традиционалистичких вредности код младих.

Међу општим и личним вредностима млади највише цене слободу, затим правду, искреност и пријатељство (види табелу 2.), па тек онда знање, рад и лични успех. Поставља се питање зашто рад, знање и лични успех заузимају простор од средњег ка доњем делу на скали вредности данашње омладине. Одговор би могао да се тражи у простору свакодневног живота где рад и знање нису постали основни критериј селекције међу људима, у било којој области колективног деловања. У нашем случају то посебно долази до изражаја код запослења и напредовања у послу и каријери. Може деловати забрињавајуће то што млади лични успех стављају ниско на раг листи десет понуђених вредности и ставова у свакодневном животу, деловању и опредељењу. То може да буде израз недостатка поверења и самопоуздања у своје способности, вештине и образовање, као што може да буде и жеља да се прикрију властити мотиви и интереси и да се истакну неки општи, универзални циљеви и ставови и тако придобије наклоност колектива, групе, средине којој припадају.

Назначена листа вредности може да упути на закључак да омладина није задовољна степеном слободе и правде, као показатељем и уверењем да се могу реализовати неке личне и карактеристичне вредности као што су рад, знање и богатство. Постављање слободе на прво место међу понуђеним вредностима, потврђује раније изнесenu тезу да млади у Републици Српској осећају тескобу, ограниченост и спутаност у друштву. Жеља за слободом је последица фрустрације и страха насталих у време ратних сукоба у БиХ, али и одраз садашње друштвене нестабилности и неизвесности. Друштвена стабилност подразумева јасна правила, чврсте и прецизне законе, могућност слободног избора и учешћа у друштвеним односима, као и поштовање широко прихваћених правила и норми у друштву, како од стране оних који та правила доносе и који се брину о њиховој примени, тако и од стране оних на које се та правила примењују. Ако такво стање није доминантно својство једног друштва, онда је аномија и анархија његова могућа извесност а слобода стална чешња и захтев. Оно што је карактеристична одлика савременог човека, јесте ретка спремност да се одрекне слободе, макар она била изборена и у "хобсовској дунгли" (Бјукенен, 2002), и да је замени другим друштвеним стањима.

Ако став о слободи поредимо са жељом младих у РС да напусте земљу и оду у иностранство (61,6%), онда имамо још један аргумент више за тврдњу о њиховом пуном осећању животне тескобе и затворености. Поглед на табелу 2. открива да богато, рад и лични успех нису приоритети који би се задовољиле одласком у иностранство. Податак да је 34,7% испитаника изразило став да би одмах, без размишљања, отишло из Републике Српске, упућује на закључак да млади одлазе више због недостатка слободе, правде, искрености и пријатељства, него због посла, богатства и безбрижности.

Табела 2. ДОМИНАНТНЕ ВРЕДНОСТИ КОД МЛАДИХ

Вредност	Општи ранг	Ранг према годинама старости				
		16 – 18	19 – 21	22 – 24	25 – 27	28–30
Слобода	1	1	1	2	1	1
Правда	2	2	2	1	2	2
Искреност	3	4	3	4	3	4
Пријатељство	4	3	4	5	4	3
Знање	5	7	5	3	5	5
Лични успех	6	5	6	8	6	7
Рад	7	6	8	6	7	6
Богатство	8	8	7	7	8	10
Забава	9	9	9	10	10	8
Безбрижност	10	10	10	9	9	9

Ако се претходни ставови о вриједностима (табела 2.) укрсте са конкретним питањем, "којим принципом се руководите у свакодневном раду и деловању", онда добијамо нешто другачија размишљања младих. Наиме, млади тада испољавају више воље и жеље да буду другачији и бољи од других (20,4%), да уносе промене, иновације и садржаје у свој рад и да се такмиче са другима (19,9%). Истина, доста је и оних који се повинују одређеним навикама и наслеђеним принципима (15,3%), као и оних који се протве (14,5%) сваком настојању да се унесе иновације и такмичарски дух у рад, дјеловање, стање и понашање одређене групе или колектива. Слика одређености младих за рад, образовање и знање постаје потпунија, па делује и охрабрујуће, када се они суоче са питањем најсигурнијег ослонаца за успех у животу. Ту се сада 54,6% омладине одређује за рад, знање и образовање као најсигурнији ослонац, док 20,0% сигурност види у породици, али 16,2% верује ипак највише у "везе" (посебно мупкарци) као водич и ослонац на путу ка личном успеху и напретку у каријери.

Наше истраживање показује да млади данас имају своје идоле, или боље рећи, имају омиљене личности и "ликове" из свакодневног живота, историје, науке, културе. Као што се и очекивало, истраживање потврђује да су идоли (омиљени "ликови") личности из света "шоу-бизниса", спорта и политике. Може деловати разочаравајуће, на неутралног посматрача, податак да се млади данас мање угледају на велике писце и научнике, него на "естрадне звезде" и "људе у сукобу са законом", али и охрабрујуће да сами помињу, рецимо, Била Гејтса као некога ко може бити идол младима.

Млади су у већини испољили склоност ка "чврстој руци" и централизму у организацији друштва и решавању важних питања и проблема у ужој средини и друштву. Скоро једна трећина (30,2%) одобрава став о томе да је за напредак неке средине најбоље имати "поштеног и одлучног вођу", док 21,7% сматра да држава треба да има одлучујућу реч у области економије и социјалних односа. Само 11,1% омладине има позитиван однос према либерализму и подржава став о давању већег значаја и предности слободи и самосталности појединца у друштву. Ово је показатељ неповерења младих у слободну конкуренцију и грађанско друштво. То је и реакција на спорост реформи, неизграђеност институција и страх од уласка друштва у стање још дубље кризе и анархије.

Закључак

Друштвено стање у Републици Српској оптерећено је тешким наслеђем из претходног поретка и ратног периода. То је утицало на спорост друштвених реформи (посебно економских) и додатно оптеретило период транзиције ка тржишној привреди, демократији и плурализму, као непходној фази развоја свих постсоцијалистичких друштава. Констатовао сам да је рат био неизбежан облик коначног исхода кризе која је захватила бившу СФРЈ крајем осамдесетих година Двадесетог века. Његов узрок је био сукоб око националног, верског и културног идентитета, а у коначном расплету, претворио се у борбу за територију.

Послератни период карактерише висок проценат сиромаштва, разорени привредни и економски ресурси, политичке, социјалне и културне фрустрације, неповерење у институције и државу без суверенитета (спољњег и унутрашњег). У таквим условима млади осећају суженост животног и радног простора, који онемогућава испољавање њихових потенцијала, жеља, амбиција и задовољење основних потреба и интереса. Ту "клаустрофобичну" тескобу млади јасно манифестују својом жељом да оду у иностранство и потраже нови простор за своју афирмацију, те да се удаље од сталних политичких, социјалних и културних тензија и економске несигурности.

Назначени осећај животне тескобе и лоших перспектива у будућности, одлучујуће утиче да млади подржавају систем вредности у коме је слобода на првом месту а правда, искреност и пријатељство њени градивни елементи. Дакле, сва настојања и жеље младих за променом постојећег стања, за грађњом властите будућности, за професионалном и радном афирмацијом везују се за стицње слободе и бежање из стања животне тескобе.

Литература

- Арент, Х.(2002), *О насиљу*, НСПМ, Београд
Бјукенен, Ц. (2002), *Границе слободе*, "Дерета", Београд
Бауман, З. (2001), *The individualized Society*, Polity Press
Гиденс, Е. (1998), *Последице модерности*, Београд
Гелнер, Е. (1997), *Нације и национализам*, Матица српска, Нови Сад
Ђукановић, Б. Бешић, М.(2000), *Свјетови вриједности*, ЦИД, Подгорица
Кастелс, М. (1997), *The Power of Identity*, "Blekwell Pub. »
Фукујама, Ф. (1997), *Судар култура*, Београд
Хелд, Д. (1997), *Демократија и глобални поредак*, Београд

- Хелд,Д. Мекгро, А. (1999), *The Global transformations*, University Press
- Шијаковић, И. (2003), *Социологија*, Економски факултет, Бања Лука
- Шијаковић, И. (2002), *Узроци кришења људских права у земљама транзиције*, часопис Међународни проблемни, бр.4. Београд

МИЛЮИЦА ШУТОВИЋ
Филозофски факултет
Косовска Митровица

ТЕХНОЛОГИЈА ВЛАСТИ И ДЕСТРУКЦИЈА ВРЕДНОСТИ

Апстракт: У овом раду се анализира однос технологије власти и деструкције вредности у контексту друштвених промена на овим просторима: освајања демократије, ширења слободног тржишта, глобализације капитала, парадокса колонијализма и мултикултурализма као модуса афирмације супериорности просвећених земаља. Он почива на европоцентричној дистанци и поштовању локалних култура без упоришта у властитој култури.

Кључне речи: Технологија власти, деструкција, вредност, наметање, аномија, демократија, слободно тржиште, колонијализам, глобални капитал, мултикултурализам, квалитет живота.

Проблематика вредности и квалитета живота у контексту технологије власти и данас се показује актуелном, као непрегледно огромно подручје толико богато неистраженим димензијама, кога не одликује класична прецизност и јасност увида, просветљавањем мисли о савременим и историјским стварима. Суочени смо с суптилним замагљивањима ствари која прате начине на који људи анализирају вредности класификујући себе или да су и сами класификовани од стране других, оптерећених ритуализацијом чистоте, што феномену вредности даје још већу тежину и озбиљност. Његовој моћи опсене подлежу и они с уверљивом намером да их сасвим равнодушно и непристрасно проуче, идентификујући озиак са којима се поистовећују вредносне афилијације, неслућене стазе и богазе али и хоризонти који се назире у даљини, показујући нам колико је пређени пут смешно узан и мали. Да није превасходно заинтересован за појединца и његову сигурност као мерило свих ствари заснивањем јасне бриге да то може бити угрожено наметањем идеолошких модела на плану идентификације и мењања идентитета у складу с померањем граница, њиховим прекрајањем и поновним повлачењима. Балкан није оскудевао у таквој фактографији унутар које се периодично становништво налазило под различитим

вредносним заставама, које су стварали цареви и краљеви, бољшевици и радикали, грабежљиви и

2

гладнички освајачи, наводно јаке жеље јужнословенских народа за уједињењем или европејством, избацујући у први план питање национализма и с њим повезане проблеме као отелотворење свих вредности, остављајући квалитет живота у други, еити план, као цену жртвовања за остварење неопозивих и светих циљева давиашње опсеивне идеје борбе за чистоту, искушење или искорењивање зла, још увек присутне, не само у тајанственим маглинама које обавијају представе о власти, већ као карика и одлика менталитета ових друштва са снажним утицајем на најдубље синове и страхове, надања и отпоре наше цивилизације, изражавајући исту врсту стрепље или оптужбе, веровања или захтева. То представља залеђе свих институционализованих терора у савременим тоталитарним и неототалитарним процесима, као и превредновања свих вредности, било ишчекивањем доласка месије, спасиоца како су проповедале и старе религије или полетним најављивањем револуција вишеим токовима протекла два века, наталожењем многим цивилизацијским слојевима кроз време, најчешће недовољно одређеним или дубоко запретаним у тамним слојевима колективне (под)свести.

Кад се иађемо усред једног таквог света у чију се (не)прозирност тек ваља заупитити је нам имало лако да се одупремо зову дивљине и останемо у оквирима што смо их унапред сами оцртали, суочавајући се са хаотичним приближавањем судара и преклапања различитих датости, просторио и временски одвојених, где долази до погрешних повезивања, спорних поређења, произвољних уопштавања⁰⁰ (Жирарде, 2000: 205), расветљавањем социјалног контекста вредности из различитих перспектива, поиекад дијаметрално супростављених. Некада нам је био поглед усмерен на заједничке вредности југословенске државе заједнице, док данас отржењујуће, гледамо на узроке и последице њеног распадања и катастрофалног краја уз распрострањени осећај просвећене збуњености, осврта на кратки XX век, усмеравањем погледа на век који тек почиње, насупрот утопиској оностраности у односу на левицу и десницу, где се чини да су револуционари и конзервативци заменили улоге, револуционарним стремљењем навикавања стаиовиштва на стандарде егалитарног универзализма, како би се друштвени продуктивне нејединости могле

3

свести на природна својства, успешних и неуспелих (Хабермас, 2002:7-8).

Вредностима које остају у националним оквирима и политици која је на њему засиована, све је теже да одрже корак са глобализованим надметањима, као претходнице будућег космополитског поретка осетљивог на разлике. То проблематизује и само поимање вредности као идеја које прихватају појединци или групе о томе шта је упутно или пожељно, добро или зло, обзиром да различите вредности представљају кључне аспекте у варијацијама у људској култури и да су под снажним утицајем специфичне културе у којој појединци живе (Гидеис, 1998:381).

Ова проблематизација је актуелнија, тим пре што историја нема своју телеологију, нити привилегованих актера у процесу трансформације који су опремљени за реализацију вредности (Гиденс, 1998 а:148). У расправи се јављају неки стари проблеми и термини, још се наглашава дезинтеграција и диференцијација уз мноштво дискутабилних израза, стављањем нових налепница на стари теоријски пртљаг. Дошло је до промене темељне оријентације нестанком идеје о неприлагођености, сувише наглој промени и многи учесници не показују ни мало сумње да су најбитнији теоријски проблеми повезивања локалних догађања са међународним структурама моћи и побољшање постојећих модела или структура (Тили, 1997:31). С тим у вези отвара се питање проблема политике разлике и њиховог подвођења под неку политичку структуру, као и могућности успостављања друштвено-политичке равнотеже у плуралистичком друштву, па чак и у политичкој заједници с постојањем грађанством активних мушкараца и жена. И критичари америчког мултикултурализма с овим се слажу верујући да је артикулација разлике отишла предалеко поставши крајње проблематична, и да је њена резултанта игра са нултим исходом где се захтеви једне групе могу остварити само на рачун друге или на рачун више других група. Отуда смисао за опште добро мање долази до изражаја. Међутим, управо због своје измешаности и унутрашње дисперзивности, групе деле заједнички политички простор и његова сигурност, здравље, очуваност и приступачност представљају колективне вриједности, које једино могу одбранити грађани и то само они који су склони да партиципују у глобалној политици биће спремни за такву одбрану тј. и чврсто опредељени за њу и довољно компетентни да је учине

4

успјешном. Јачањем партикуларног идентитета мушкараца и жена, јаче мора бити њихово грађанство, тако да ће и поред поделе појединаца, нација националности, друштвена унија друштвених унија бити на окупу (Валзер, 2001:11). Он је склон мишљењу да је то плодан одговор и добар аргумент неких адвоката мултикултурализма који су локални националисти, мање заинтересовани за склапање нагодби поводом разлика већ за јачање њихове партикуларне групе. Валзерова аргументација креће се нешто друкчијим смером, расветљавајући опасност за сингуларно грађанство и плуралистичку културу угрожену радикализованом идеологијом индивидуализма и антиполитиком приватизације гледај своја посла чија је етика усмерена против нужног колективизма како политике тако и културе. Јер појединци су делотворни када се удруже у оквиру државе, партије, покрета или интересне групе, док култура не учвршћује само појединце, већ породице, нације, верске заједнице.

Наравно и технолози власти на овим просторима добро знају да је теже управљати културом ангажмана него културом приватности у којој је човек сведен на безначајну секундарну политичку сировину, колонизацијом ауторитарног поретка на аутономију и личност појединца, засновану на идеолошком и политичком монополу, посредованом различитим идентитетима, будући да се рађа у тренутку слома постојећег историјског окружења или да буја у насталој друштвеној

празнини покушаја изградње нове друштвене стварности, славећи нагло свргавање свих табуа, цензура и утврђеног поретка система вредности и установа. Али, та превратничка збивања временски су ограничена, тиме што ослобађају облике насилништва у унапред задатим оквирима, отварајући вентиле социјалног пражњења побуњеничких порива, привидом да се може десити било шта, она управо доприноси очувању и одржавању постојећеј устројства поистовећујући извесна побољшања са стварним променама. Овдашњи политичари ослањајући се на традицију народњаштва, схватили су да је најбржи пут до освајања изборне већине подстицање незадовољства и страха већинског народа од могуће нелојалности других етничких група. Било је то наизглед јефтино политичко средство да се освоји власт, али по цену тровања атмосфере бујањем синдрома лудила и ширењем митске ирационалности, где се између видова њеног испољавања која се сматрају здравим или

5

патолошким не прави суштинска разлика, већ само у степену. Све то отварало је простор да се размахну свакаке амбиције и интереси моћи политичког паганизма, при чему се плурализам своди на привид, маску, неуротичност, а аргумент разума замењује ауторитет насиља (војска, полиција, паравојска) ослоњен на растуће домете национализације која је захватила како елите тако и масе изазивајући невиђени дармар и хаос. У њему ће многи заборавити на квалитет живота (нема ручка у дом) или ће им бити испод части да мисле на толико ниске ствари док чекају повратак златног доба или долазак срећне будућности оваплоћењем националних револуција.

Начин како се властодршци улагују народу изазива одвратност помешану са срџбом, владавином безакоња, тако да демократски избори постоје како би народ могао изабрати себи, душмане по властитом укусу, али и власт какву заслужује. Она је све и сва, средство и циљ, мерило свих вредности, без доследне и предвидљиве политичке оријентације, односећи се према држави као властитом поседу, употребом полуга моћи и манипулације. Једина технологија у коју се њени носиоци разумеју јесте политика одржавања на власти по сваку цену, макар то био распад партије, отпочињање (грађанског) рата или чак распад земље, жртвовање привреде и стандарда становништва. Легитимисан вишепартијским декором и демократским процедурама овај систем вредности показивао је нов вид политичке религиозности са нарочитим ритуалима, симболима, реторичким лиризмом, образован мање више око заједничког система вредности, величањем култа права, правде, слободе, солидарности, домовине, напретка и ширењем новог морала. Иако је уочити да овај поредак вредности није био општеприхваћен, већ је био оспораван и одбациван и заправо тамо где није попунио насталу празнину дошло је до врења митолошке свести на основама манипулисаног етионационализма, у којој је етничка дистанца била основа националистичке манипулације, одгравши одлучујућу улогу у том преокрету (Секељ, 2000:3).

Промене у Источној Европи, распад Југославије и огромна траума коју је он изазвао одиграле су одлучујућу улогу у том преокрету доводећи до суноврата и распада дотадашњег система вредности и ква-

литета живота постепено грађеног током предходног века, на различите начине, било да се

6

полако и неумољиво крунио унутрашњим труљењем или спољним подстицајима, или да се одједном распршио, али убрзо није сасвим ишчезао тражећи прибежиште у позитивном односу према прошлости изражавањем носталгије према животном стандарду који је до тада постојао. При том не треба изгубити из вида и шире спољашње обрасце тзв. неолибералног универзализма који доноси утицај тенденције глобалног управљања вредностима (првенствено материјалним и цивилизацијским) на рачун различитих културних идентитета, што изазива осећање угрожености и потлачености, изглобљености из система који је већ заснован или је на путу да се утемељи, обележена неизвесношћу, празнином, бригом, страхом или оспоравањем. Јачањем диференцијације отвара се тежак проблем друштвене (глобалне) интеграције. Анализа нас стално враћа на диркемовски појам аномије, механистичке и органске солидарности или, општије узев, на старо разликовање критичких и органских периода, чији се смисао за еволуцију јасно показао кроз велике социолошке дихотомије статус и уговор, заједница и друштво, примарне и секундарне групе. Уобичајено, простор Балкана се идентификује кроз сочива првог дела ових дихотомија, наглашавањем изостанка овог другог дела, са чијом трансформацијом његове заједнице тек треба да се ухвате у коштац, прикључивањем европским процесима модернизације. Нормално се претпоставља да је покретачка идеја и доминантни филозофски мотив еволуције процеса европске модернизације била еманципација разума и субјективности чији се развојни процес интелектуално и друштвено обликовао путем ренесансе, реформације и просветитељства, добијајући конкретан облик у политичкој институционализацији која се, помало шематски може приказати низом: национална држава-конституционална држава-демократска држава-држава благостања (Офе, 1999:20). Свака од ових степеница може се описати као прогресивно кретање у поменутој еманципацији, даље сужавање граница које лимитирају акције друштвених актера и слободу одлучивања, о постепеној трансформацији у правцу повећања способности и аутономије (Запф, 1975:217). Овај двоструки процес ширења контингенције и рушења традиције (К. Офе) описан као процес кумулативне деинституционализације и прогресивне неутрализације физичких датости и традиционалних привилегија, што су постале филозофски и политички неодрживе, као потпун

7

раскид с прошлошћу, расплињавање конвенционалног захватио је више области деловања; које обухватају материјалну производњу, културну репродукцију, политичку партиципацију и бирократску доминацију. И подручје културних норми и вредности током модернизације показују исто тако снажну склоност пролазности и иновацијама, застаревањем традиционалних монопола тумачења, доктринарних принуда, апсолутних тврдњи, као и усмеравајуће норме

струке, науке, доколице, породице, религије, уметности, образовања, сексуалности, које током времена зависило од избора постају нестабилне. Чињеница је да не постоје систематичне студије колико је било дубоко (плитко) и успели (неуспели) ширење ових процеса европеизације (модернизације) у различитим балканским земљама, већ се претежио врше реконструкције на основу бројних манифестација у историјским делима, иовинским члаицима, лепој књижевности, које суштински одражавају преовлађујуће ставове интелектуалних и политичких елита чији дискурси показују запањујућу сличност и велику истрајност. Не постоје никакве студије о заустављању и прекиду постојања наизаика могућег развоја средњовековних друштава Балкана, упркос распарчаности (што карактерише и развијенија феудална европска друштва) у правцу консолидовања средњовековних (прото) нација, хуманизма и националних култура. У том смислу је долазак Отомана био несрећа без преседана, јер је он прекинуо природан развој друштва на југоистоку Европе, која су била саставни и плодотворан део општег процеса европског хуманизма и ренесансе. Консолидовањем отоманске власти на Балкану, полуострво је коначно изоловано од европских тенденција, због чега велике идеје и промене које су донеле ренесанса и реформација нису оставиле никаквог трага на њему. Отоманска власт је, осим тога, довела и до дубоке културне регресије, па чак и до варваризације и друштвеног нивелисања (Тодорова, 1999:312-313). Освајачи су заправо денационализовали и укинули балканске интелектуалне и политичке елите које имају велики значај у одржавању и оплемењивању аутохтоних вредности, било да су физички уништавали део аристократије и свештенства, терали га у емиграцију или их интегрисали у сопствене политичке структуре. Једине институције које су одржавале веру у етничку самосвест као основне вредности биле су православна црква и сеоска општина. Стога, ове чињенице олако се пренебрегавају при анализи наслеђа

8

прошлости и индиректно сведоче о снази доминантне оријентације о балканском културном закашњењу и његовом настојању да очува тренутно друштвено стање у потрази за властитим идентитетом. То се објашњава доминантним културним моделима региона, или пак културним моделима главних актера ових процеса, развијајући културно-детерминистички мит (Наумовић, 1999:60) о балканском егзизму, историјској наизаности, склоности према насиљу, агресији (српској), кога карактеришу патријархалност, традиционализам, ауторитарност, етнонационализам, палаачка и поданичка култура, откривајући у њима узроке свих неуспеха и трагедија у региону где су људи одвојени сиромаштвом и етничким супариштвом, осуђени на мржњу. При том се истиче свођење политике на ниво анархије која с времена на време дотиче Дунавом у централну Европу. Чак се и порекло нацизма тражи на Балкану. Јер у ђумезима Беча плодном тлу етничких трвења блиских јужнословенском свету Хитлер је научио како да мрзи на тако заразан начин (Каплаи, 1993). Међутим поново оживљавање вредности, племена, нације, националне мржње и политике геицида на тлу Европе, која помрачава и вредност саме идеје Европе и

њене цивилизације, не представља нешто јединствено балканско. На крају, историјски архетипски пример етничког чишћења-холокауст-збио се на Монтескијевој страни цивилизацијске црте, не на Милошевићевој (Кинг, 2001:19) балканској. Посматрано у целини, већина Европљана не би могла пренабрећи етничко чишћење као најокрутнији облик деструкције вредности цивилизације која се дешавала у Европи не само за последњих стотињак и више година, због етничког чишћења милиона људи што више не живе на просторима својих предака. Шта више, оно што је пресудно утицало да се Европа промени током последњег столећа није био толико успон и пад тоталитарних идеологија и политичких покрета колико етничко чишћење у којима су фашисти, нацисти, демократе, комунисти и верски фанатици учествовали, сви одреда. По цену неизмерних патњи, етничка и религијска карта Европе знатно је упрошћена (Деак, 2004:31). Ваља имати у виду да су велике силе као што су Сједињене америчке државе, Совјетски Савез, Велика Британија и Француска охрабривале, забашкариле или легализовале етничко чишћење, тако да оно нипошто није специјалитет диктаторских режима, већ су га с подједнаким жаром упражњавали и демократски чинећи оно што они

9

сматрају праведним упркос међународног законодавства, можда као последицу три века веома успешног насиља, обмане влада и медија пружајући још један пример става према основним принципима демократије и слободе, борбе за вредности. У њој није тешко препознати чињеницу да светом и данас влада сила а не право, па још увек мислити да ми живимо у свету заснованом на правди представља илузију. Пошто је хладни рат завршен нови интервенционизам изнова свира старе песме. Са раније одбране од глобалие претње тржишној демократији прешло се на консолидовање победе демократије и отварање тржишта, вођена политиком баланса реализма моћи или коришћењем монопола на моћ САД да би се интервенисало у другим земљама ради покретања демократије ширењем и одбраном западних вредности, заоденутој у моралну правичност. Сама Америка израстајући у истинску глобалну силу, распадом свог највећег супарника (СССР-а), ангажованија него икад у преузимању светског вођства и одговорности, у највећем подсећа на претходне империје које су заснивале своју моћ на хијерархији својих вазала, потчињених земаља, протектората и колонија, док су остали изван овог круга углавном сматрани варварима (Бжежински, 1999:14-15). Разлика у интерпретацији из перспективе просвећених земаља одсликава оштру поделу која одваја њихов нормалан свет од света назадних народа којима недостаје западни појам толеранције и који још нису превладали људску способност да чини зло, што запрепаштава и укасава цивилизован свет. Понуђена објашњења уз одбијање међународних обавеза су интересантна и требало би да се налазе на првим странама и да су истакнута у школским и универзитетским наставним програмима, кад би се част и људска права сматрала значајним вредностима (Чомски, 2000:181-182, 183). У том контексту може се посматрати и српски традиционализам из ког је црпена енергија за српску хомогенизацију која ће, нажалост постати трн у оку евро-америчког

глобализма⁰⁰, с обзиром да Срби поседује једно подигнуто осећање властитог значаја, јер су у свим критичним тренуцима историје без обзира на последице, покушавали да реализују политику која се базира на националном осећању и култу суверености (Монро и Рудек, 2001:97, 96). Према њиховом мишљењу овај српски динарски импулс могао би бити заразна иницијална каписла једне традиционалистичке

10

конзервативне ретроградне офанзиве. Јер пре или после, обичан Американац ће имати право да упита какву позицију на мултиетничкој мапи света треба да заузме бели хришћанин? Они верују да Америку није интересовала Југославија (којој је давала либералну шминку неумесном подршком) нити Србија, ни раније ни сада, већ првенствено Русија и њено исламско окружење, износећи тезу да су због консолидације односа са исламским светом Срби по први пут у историји одабрани да изигравају непријатеља број један (Исто, 134), мада својим моћима не привлаче пажњу или изазивају дивљење, сем тога немају посебан значај за Американце. Само нешто више од сто година Бизмарк је упозорио да Балкан није вредан костију гренадира из Помераније, али његов вредносни савет као да је одређивао понашање државника Запада, вековима раније, као и данас. При чему недостатак знања или просвећености западњака не значи да они нису играли главну улогу у обликовању прошлости, садашњости и, како данас изгледа будућности овог региона. Тачно је да Средња Европа има многе самосвојне проблеме; садашња криза у великој мери проистиче из наметања западних вредности и решења подручју о којем мало знамо, а бринемо још мање (Инграо, 2001:7).

Међутим, препорука је довољно искрена: совјетско царство би требало преорјентисати на један други регион Трећег свијета. Али САД брине чињеница да су њени ривали, нарочито Европа предвођена Немачком, одмакли много напред у преобраћају, Источног блока у нови Трећи свет, који може да обезбеђује ресурсе, тржишта, могућност за инвестирање и јефтину радну снагу и врши друге корисне услуге, отварајући огромне захтеве за инвестирање и потенцијал за значајне стопе повраћаја⁰⁰ у Источној Европи као најважнији финансијски резултат долазеће декаде, без историјског преседана. Стога, супротно јавном ораторству, америчка помоћ је не неко међународно милосрдно дјело или програм добробити,... прикладно планирана, она може да буде инвестиција код нових трговинских партнера, растуће извозно тржиште и више запослења у нашим извозним индустријама овде код куће (сенатор Патрик Ли), што је водећа идеја Маршаловог плана, тако да амерички програм стране помоћи мора бити

11

усмерен на појачавање економског укључивања САД у демократије које се појављују у Источној Европи (Чомски, 1999:95, 96). Оваква стратегија опоравка Европе води америчке руководиоце да делују тако како би сачували тржишта, сировине, зараде од инвестирања у Трећем свету, осујећавајући револуционарни национализам ван Европе (сада и у Европи) као што су и борбу против домицилног комунизма подржавале

унутар Европе, покушавајући да се ухвате у коштац с левицом и потенцијалном моћи Кремља. Ово су критична подземна струјања кроз модерну епоху, и она таква остају (Исто, 441). Систем је репресиван али врло често бруталан, што не представља проблем докле су други жртве, док је у функцији подређивања интереса потребама оних што одлучују о инвестицијама, као гаранција функционисања институционалних структура капиталистичке демократије и њених вредности, која не преза од ризика конфронтација као ефикасна техника домаћег друштвеног управљања и њихове вољности с повременим незадовољним мрмљањем европских елита да се сврстају у глобални крсташки рат САД агресивног промотора људских права изван својих граница. Следећи стратегију богатих (живот, срећа, богатство, моћ) али плашећи се цене они не успевају да разумеју стратегију слабих, који живе у стварности где спада и неизбежна патња и смрт, али и ангажовање богатих на обуздавању сваке врсте насиља, чак и социјалне и културне. Та хуманитарна интервенција није имуна од опасности постколонијалног пада у европоцентризам (Ј. Хабермас), чак и у интеркултурном дискурсу о људским правима као основног садржаја вредности у саморазумевању западног човјека, и његове универзалистичке вере која претпоставља да широм света људи треба да прихвате западне вредности, институције и културу, зато што отеловљују највише, најпросвећеније, најлибералније, најрационалније, најмодерније и најцивилизованије мишљење човечанства⁰⁰. Та вера у универзалност западне културе у свету етничких и цивилизацијских сукоба је погрешна, неморална и опасна, неморална је са гледишта да је нужно да се до ње дође, јер европски глобализам више не постоји, а и америчка хегемонија измиче. Култура прати моћ. Тако да ако незападна друштва буду обликована западном културом, то ће бити резултат само експанзије и утицаја западне моћи. Империјализам је нужна, логична

12

последица универзализма. Осим тога, као зрела цивилизација, Запад више не поседује економски или демографски динамизам потребан да своју вољу наметне другим друштвима и било који напор да то учини такође је супротан западним вредностима самоодређења и демократије. Пошто и друге цивилизације (муслиманска и азијска) све више потврђују универзалан значај своје културе, то ће и Западњаци све више и више уважавати везу између универзализма и империјализма (Хантингтон, 2000:345-346). Он у западном империјализму види опасност за свет, могућношћу избијања већег међуцивилизацијског рата између најважнијих држава, док Запад може довести до пораза. За ту бољку предлаже лек разборитог курса Запада, не у заустављању промене моћи, већ да научи да плива у плићаку, подносе беду, умери своје подухвате и сачува своју културу, особену по карактеру њених вредности и институција (хришћанство, плурализам, индивидуализам, владавина закона) које су европске а не средњенсточне, азијске или афричке идеје, чинећи Западну цивилизацију јединственом, вредном не зато што је универзална, него зато што је јединствена, и треба је заштитити, обновити и сачувати. Проблем настаје у расцепу између унутрашње и спољне идентификације Запада, који је плод његове

друштvene и идеолошке повијести, и његовог начина општења са другим културама, показујући подвојеност између онога што се говори и оног у шта се приватно верује. Такво стање је карактеристично својство савремене ситуације на Западу, где су његови идејни темељи универзални, док је пракса, нужно партикуларна. Нespoјивост начела и спровођене праксе је иеукидива одлика универзалистичке фазе западне повијести (Кoпривица, 1999:165), уз усамљене примере идеје да се локалним људима треба одати веће признање као креаторима културе који свјесно доприносе њеном одржавању (Бoем, 1998:258). Та амби-валентност универзализма и партикуларизма у складу је са европском традицијом схватања Балкана као поднебља бешчашћа (Oвен, 1996:27) које се својим трибализмом супроставља мисији цивилизованог света. Конструисан као културно унутрашња другост, он је згоднo (по)служио апсорбовању мноштва екстернализованих политичких, идеолошких и културних фрустрација које потичу из тензија и противречности својствених регионима и друштвима изван Балкана.

13

Балканизам је временом постао згодна замена за емоционално пражњење које је раније пружао орјентализам, пошто је ослободио Запад опгужби за расизам, колонијализам, европоцентризам и хришћанску нетрпељивост према исламу (Тодорова, 1999:323). Тим пре што је Балкан у Европи, што су Балканци белци, углавном хришћани, па се пројектовањем сопствених фрустрација на њих могу заобићи расно и верски обојене инсинуације, бити предмет идеолошке пропаганде или површне вежбе из политикологије, производ осорног и разметљивог журнализма, складиште негативних карактеристика, транзитно подручје шверца дроге, оружја, цигарета, проституције, трговине људима, црна рупа организованог криминала, прања новца, сива зона, депонија Европе, отпада-половне техничке робе, коришћене одеће, намењене даљој продаји, наспрам чега се конструише самохвалисава слика Европејца и Запада, релативизацијом култура и језика, национа и граница, шифрованих термина и синтагми, хипнотичким дејством медија, бизарном демагогијом, коју фабрикују симболички аналитичари, жреци космополитске идеологије и полиглотског елитизма. Сви ти шамани и адепти су, отвореније и конспиративније обављали опскурне обавештајне задатке (Монро и Рудек, 2001:68).

У свему томе постоји неприкривена иронија кад вође прочишћених друштава Запада, безбедно сакривени иза америчког кишобрана, ужасавајући се и бомбардујући Србе (речима и томахавкама) захтевају да се сачува етиографски музеј за потребе вредности мултикултурализма, обрушавајући се на традиционалне вредности као облик лажне свести, у једном ћошку Европе, након што су дали зелено светло за супротан процес, радећи на нимало потенцијалној балканизацији Југославије, мада су безусловно признали право на самопредељење као безусловну вредност без обзира на последице, која је падала на плодно тле згађености балканског доживљавања политике, ослободене на трonoшцу мафије, корупције и насиља, лажки, пљачке и злочина, криминализације политике и политизације криминала (Василијевић, 1995:85). Ради се о једној врсти узурпације урушавајућег поретка, којој се настоји

прибавити атрибут легитимности оне врсте владавине (квазилегитимне) која принципе силе, страха, несигурности људи и нестабилности устанаова, прикрива привидом слободе, привидом

14

установа и привидом легитимности (Подунавац, 1999:16-17), стварајући амбијент повратка природном стању (повратак прошлости) и логици револуционарне правде и диктатуре деструкцијом и обесмишљавањем вредности осећања личног достојанства, слободе, иницијативе, предузимљивости које ствара цивилизација. У успоменама мањка аристократија, просвећени апсолутизам, недостаје прави образовни клер (Богдановић, 2001:179). Дешава се наглашена аномија и патологија друштва, дезорјентисано, необликовано јавно мњење, стање без вредности, без јасних циљева и идеала. Реч је о стресном друштву, остауку остатака Балкана, конфузији према вредносним орјентацијама, кад људи несвесно или без зле намере истовремено комбинују опречна становишта, намјере и орјентире, исповедају истовремено супростављене истине, често не сагледавајући очигледан несклад, парадокс свести, која има масован карактер прихватања логички неспојивих и контрадикторних вредности и вриједносних коалицијама на теоријски супростављеним половима (демократија, тоталитаризам и неототалитаризам). Израз тих противречности у друштвима политичког капитализма, првобитне акумулације капитала у оквиру глобалног капитализма, названим еуфеминизмом друштва у транзицији, јесу и конфликти у духовној сфери, култури и подручју друштвених вредности. Распадање старих и настајање ново/старих вредности, јер демократија, плурализам, слобода, толеранција, нису измишљени на Истоку, доводи до сукоба супростављених недовољно јасно уобличених културних концепата, која има одлике процеса дугог трајања трагања за властитим идентитетом (националним) који се кад су у питању Срби, више претпоставља, ближи Западу или Истоку, јер га нико досад није скицирао а камоли десфинисао (...) независно од географије (Ускоковић, 1997:190). Тако да у његовој основи постоје две супростављене концепције: 1) традиционализам, националне вредности, емоционални набој, тежња за очувањем етничких обележја и вредности у оквиру националног суверенитета, конзерватизам у култури; 2) модернизам, грађанска свест, интеграција глобалног друштва са развијеним земљама света, и универзалност у култури (Ђукановић и Бешић, 2000:191). Само њихово разграничавање пре свега је проблемско а не фактичко и не може се сагледати само из перспективе акултурације, већ и као догађање везано за промене друштвене структуре, различите типове друштвене

15

интеракције, и постављањем питања о смислу и начину човековог живота, његовом положају у друштву, држави, циљевима и вредностима према којима се одређује, тако да се стварно догађање, мешање00 и кристалисање култура као отворен процес, не може свести на емпиријски инвентар пописивања оног што је традиционалистичко и изворно, и оног што је модернистичко. Јер нити је традиционализам ... традиционалан, ни модернизам модеран без остатка (Рихтман-Аугу-

штин, 1988:5). То потврђује и оно што је остало од бивше Југославије (збркани скуп слабашних разбучаних бангустана) (Ч. Кинг) сазданих на сумњивом тумачењу историје која једној културној заједници даје предност над свим другим не обазирајући се на квалитет живота и инструментализујући вредности у функцији владавине кланократура тј. владавина кланова и мафије где су гангстерски елементи ступили у прве борбене редове српских, хрватских и муслиманских заједница (Кифнер, 1993), показујући отворено нетрепелјивост према сваком вишку облика интелектуалности. Стога је свака активност и слободна иницијатива унапред сумњива уколико није унапред предвидљива. Тако да наши властодршци нису заинтересовани за тражење лекова огромног сиромаштва успостављањем услова економске независности и достојанства појединаца. На руку им иде рајетинско трпљење и поданичко клечање, оскудност потенцијала за промене, маргиналност борбености. Настављајући са политиком подобности, они слично тоталитаризму на власти замењују све прворазредне таленте, макар они били и симпатизери, оним шарлатанима и будалама чији је мањак интелигенције и креативности најбоља гаранција њихове лојалности (Арент, 1998:348).

При том, парадоксално, обећани успех, изродио се у пропаст, пораз комунизма и крај хладног рата лишио нас је једине профитабилне алтернативе коју смо имали - могућност да пређемо на другу страну и након два века побуне против периферне заосталости и више деценија деструкције западних вредности, заобилазним путем враћамо се на почетак, суочени са истим нерешеним историјским проблемима: недовршено формирање нација, изградње грађанског друштва, модерне демократије и осавремењавања привреде (Беренд, 2001:17). Финални момент овог процеса тешко се може схватити без контекста парадокса, колонизације у коме

16

постоје само колоније, не и колонизоване земље - колонизирајућа сила више није оличена у некој националној држави, већ у некој глобалној компанији. Дугорочије гледано ми више нећемо носити мајице банана република, већ ћемо живети у банана републикама00. Идеални облик идеологије овог глобалног капитализма управо јесте мултикултурализам који из неке шупље глобалне перспективе, сваку локалну културу третира онако како колонизатор третира оне које је колонизовао - као домороце чије обичаје треба пажљиво проучити и испоштовати (Жижек, 2004:VIII). Он сматра да је однос између традиционалног империјалистичког колонијализма и глобалне капиталистичке аутоколонизације у потпуности једнак односу између западног културног империјализма и мултикултурализма, где респект мултикултуралисте за специфичност Другог представља модус афирмације властите супериорности00 која почива на турској европоцентричној дистанци и/или поштовању локалних култура без упоришта у властитој култури. Отуда ваља разумети необично велику медијску и политичку пажњу, финансијску подршку наших моралних инквизитора из иностранства и домаћих глумаца спремних да на бис у недоглед пружају отпор диктатури, национализму, фашизму и осталим мраковима (С. Церовић), који су од тих несрећа удобно живели и хоће да живе тако

заувек (С. Басара) настављајући политику рушења режима у Београду пошто испада да ништа није решено, да је проблем Србија и свако од нас, уз приче о крају утопије, о неупотребљивости великих идеја, до релативизације свих вредности и утемељење корисности као релевантне вредности и прагматизма као једино исправне филозофије, чији је бог умножавање капитала и остваривање прагматичних циљева и интереса. Ни циљ ни средства у том контексту немају моралну конотацију и зато се безочно убијање цивила може еуфеминистички назвати колатерална штета (Голубовић, 1999:160). Сви ти процеси кретања унутраг претстављају детерминанте разумевања односа технологије власти и деструкције вредности, тако да настојања Римљана који су хтели да цивилизују варваре, а варвари су хтели да буду Римљани, звуче и данас модерно/традиционално. Нажалост наша позиција није се битније променила, мада смо ушли у круг протектората и неоколонија, у ситуацији кад велик број може да добије много, а највећи је број оних који могу

17

практично изгубити све, тако да сарадња на стварању заједничких вредности није нешто до чега се долази на природан начин.

Уместо закључка, може се рећи, да настајање демократских вредности није имуно од разочарења, одбојности, фрустрација, себичних стратегија, панике. Али, упркос томе теоретичари и практичари либералне демократије морају преузети терет доказивања на питању испуњавања демократије у очима грађана, ако она по диктату међународном или по дефиницији производи сиромаштво, маргинализовање људи без наде, отуђеност. Друго, да ли је вероватно да се увођењем демократије и слободног тржишта програми масовног побољшања квалитета живота у корист најнеповлашћенијих могу одложити за дуг период времена, а да се тиме не створи дубоко расцијепљено друштво у коме би демократија тешко могла да ухвати корена. Ко у слободи тражи нешто друго доли њу саму, створен је да би служио (Токвил, 1994:169). Идентично је са вредностима и демократијом.

ЛИТЕРАТУРА

Арент, Х., (1998): *Извори тоталитаризма*, Београд: Феминистичка издавачка кућа 94

Беренд, И., (2001): *Централна и Источна Европа 1944-1993*, Подгорица: ЦИД

Богдановић, Б., (2001): *Глиб и крв*, Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији

Боем, К., (1998): *Крвна освета*, Подгорица: ЦИД

Бжежински, З., (1999): *Велика шаховска табла*, Подгорица: ЦИД

Чомски, Н., (1999): *Контролисана демократија*, Подгорица: ЦИД

Чомски, Н., (2000): *Нови милитаристички хуманизам, лекције Косова*, Београд: Филип Вишњић

Деак, И., (2004): *11 Злочин столећа00, Данас*, Београд: 23. март

Ђукановић, Б. и Бешић, М., (2000): *Свјетовни вриједности*, Подгорица: ЦИД

Гиденс, Е., (1998): *Социологија*, Подгорица: ЦИД

Гиденс, Е., (1998 а): *Последнице модерности*, Београд: Филип Вишњић

Голубовић, З., (1999): *Стрампутице демократизације у постсоцијализму*, Београд: Београдски круг

Хабермас, Ј., (2002): *Постнационална констелација*, Београд: Откровење

Хантингтон, С., (2000): *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица: ЦИД, Бања Лука: Романов

Инграо, Ч., (Домент ненаучених лекција о Средњој Европи-поглед историчара, у: *Ненаучена лекција: средњоевропска лекција и српски национални програм*, Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији

Каплан, Р. Д., (1993): *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York: St Martin's

Кинг, Ч., (2001): Тврдоглавост Запада у неразумевању Југославије (4)00, *Данас*, Београд: 27. март

Копривица, М, Д., (1999): Уз Хонтингтонов сукоб цивилизација: идентитет и интерес, *Нова српска политичка мисао*, год VI, бр. 1-2

18

Монро, П. и Рудек, Е., (2001): *Теорија српске завере*, Београд: Књига-Комерц

Наумовић, С., (1999): Балкански касациони митови и погрешне преставе о распаду Југославије, *Нова српска политичка мисао*, год VI, бр. 1-2

Офе, К., (1999): *Модерност и држава*, Београд: Филип Вишњић

Овен, Д., (1996): *Балканска одисеја*, Београд: Б 92

Подунавац, М., (1999): // Сила и (не)поредак, *Република*, год. XI, бр. 220

Рихтман-Аугуштин, Д., (1988): *Етнологија свакодневнице*, Загреб: Школска књига

Секел, Л., (2000): Етничка дистанца, ксенофобија и етнонационалистичка манипулација, *Социологија*, год. XLII, бр. 1.

Тили, Ч., (1997): *Суочавање са друштвеном променом*, Београд: Филип Вишњић

Токвил, А. де., (1994): *Стари режим и револуција*, Сремски Карловци. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића

Тодорова, М., (1999): *Имагинарни Балкан*, Београд: Библиотека XX век

Ускоковић, Ђ., (1997): // Европа у Србији и Србија у Европи, *Гледишта*, год. XXXVIII, бр. 1-6

Василијевић, В., (1995): *Демократија на странпутицама*, Београд: Београдски круг

Валзер, М., (2001): *Американизам-шта је то*, Подгорица: ЦИД

Запф, W., (1975): //Die soziologische Theorie der Modernisierung00,
Soziale Welt 26

Жирарде, Р., (2000): *Политички митови и митологије*, Београд:
Библиотека XX век

РАДОВАН ЧОКОРИЛО
Факултет физичке културе
Нови Сад

РАДЕ ПОПАДИЋ
Филозофски факултет
Пале - Српско Сарајево

ЖИВОТНА ВРЕДНОСТ САМООТВАРИВАЊА ЛИЧНОСТИ

"Пустишите ме да корачам према себи као према своме циљу."

(Б. Миљковић)

"Омајковскио сам себе, окрлежио врејеме па сад рајкујем."

(Р. П. Ного)

Сажетак

У раду расправљамо о самоосијавивању личности као примарној (животној) вредности у осијавивању човекове аутентичности. У фокусу наше пажње су нека реактивистичка и нека персоналистичко-хуманистичка ставовишћа о природи развоја личности. На њиховој бази смо истражили иронију и осмислили могуће стратегије самоосијавивања личности. Указали смо на услове социјално-психолошког окружења и хумане облике комуникације међу људима који омогућавају целијитије и поитиуније израињање личности.

УВОД

Живимо у аномично доба духовно отупеле културе коју карактерише егонзам, утилитаризам, недостатак смисла и помањкање вредности. Као да је опредмећена Дјујева идеја о рационалитету у сфери вредности која је заснована на учењу о континуитету циљева и средстава, који континуитет значи да сваки циљ може бити средство за неки други циљ и да не постоје никакви циљеви који се не дају инструментализовати. Практично то значи да није неопходна спознаја и остваривање личности него искључиво спознавање циљева прагме. Тако се човек посматра само као људски ресурс, а снага његовог ума, емоција и воље као роба, односно као потрошна вредност. Ратни и други догађаји последњих петнаестак година у овом делу света "сломили" су скоро све вредности, поготово оне из домена друштвеног живота. Сећа ли се још неко темељних вредности оновременог

друштва, као што су: власт радничке класе, братство и јединство народа и народности, тековине НОБ, идеја комунизма итд. Друштвена дезорганизација и дезинтеграција личности се међусобно условљавају и појачавају у време друштвене кризе. То време изгледа није погодно за самоостваривање личности. Као најпрече животно питање у овом добу намеће се питање како остати целовит, односно како остати здрав упркос свему. Ни у најтежем времену човек не би смео заборавити своју аутентичност и пројекат самоостваривања личности сачињен у дубини властитог бића.

1. СХВАТАЊА О ПРИРОДИ РАЗВОЈА ЛИЧНОСТИ

Човеково интересовање за природу развоја и самоостваривања личности веома је старо. Прву систематизацију схватања о том проблему учинио је већ Аристотел направивши дистинкцију између човека активног чиниоца који својевољно ангажује сопствене поступке и тиме изазива реакцију сопствене околине, и човека пасивног чиниоца чије је понашање одговор на спољашње подстицаје што га силе да реагује сходно самој природи тих дражи.

Гледишта и теорије најближе пасивном моделу формирања личности Џ. Јангер (1981) назива теоријом механичког огледала. Према његовом схватању суштина ове теорије је да треба проучавати понашање (човека) које се може свести на реакције односно исходе активирајућих подстицаја. При том се проучавају почетни предуслови (дражи односно потребе) које активирају или коче човекове последичне покрете односно понашања, као и другостепене одреднице, нпр. награде или казне које поткрепљују и формирају већ изазване његове реакције.

Гледиште које на најјаснији начин сагледава човека као активно биће и његов развој као аутоформативан процес Јангер назива теоријом органске светилке. У фокусу овог гледишта је аутогенетска поставка да се човек развија у оно што ће сопственим поступцима створити од себе. Савремена аутогенетска поставка као претпоставка самоостваривања има своје корене већ у Сократовом "обдјељавању душе" (самоостваривање самоусавршавањем), Хераклитовом 115. фрагменту: "Душа има меру која сама себе повећава", Ничеовом: "Постани оно што јеси" итд. Репрезентативно је схватање једног песника из 19. вијека по имену Колдриц који је сматрао да је аутогенеративни раст, односно стваралаштво "прва моћ" свих органских система. Према томе схватању будућа организација организма природена је семену из кога ће се развити и да организам мора унети и сварити "храну" коју прима споља како би растао. На тај начин урођена (могућа организација) стваралачка снага и функција уношења и примања обезбјеђују обликовање организма док се он изнутра развија. Савремена теорија органске светилке фокусира претпоставку да развојни ступњеви подсећају на след геометријских теорема од којих је свака неминовно прозвод свеукупности претходних, а да се у ствари не садржи у њима. Пијаже (1967) је уобличио следећа мерила за одређивање следа измена развојних ступњева. Прво, сваки ступањ дететовог функционисања неминован је производ претходног, а уједно и припрема за следећи. Друго, сваки ступањ дететовог развоја мора се дефинисати у складу са једноставношћу организације која одликује целокупно ново понашање настало на том ступњу, а не само на основу једне преовлађујуће одлике. Треће, организација дететових функционалних структура на сваком ступњу укључује и структуре промене за нови ступањ. Коначно, след ступњева мора бити свеопшти, док се брзина може разликовати од појединца до појединца.

Психоаналитичку теорију, као трећу коју Јангер спомиње у својој систематизацији, није могуће сврстати на право место у погледу активне односно

пасивне одређености човековиог деловања и развоја. За разлику од претходне две теорије које уважавају човекову рационалну димензију, психоаналитичка теорија у први план истиче човекову емоционалност, посматра га као конфликтно биће које на делатност и раст подстичу сопствене страсти односно инстинкти и захтеви које поставља спољни свет. Човек, дакле, "... непрестано одговара **на** и брани се **од** унутрашњих (инстинктивних) порива и спољашњих (физичких и друштвених) дражи. Природа тако подстакнуте особе мења се зависно од ступња сазревања на коме се налази њен психосексуални развој." (Langer X., 1981, 22). Суштинску теоријску претпоставку о процесу сазријевања односно јављања одређених ступњева Ериксон (1963) је назвао епигенетичким начелом. Он, наиме сматра да се инстинктивна енергија са којом се **дете** рађа улаже у различите делове тела унапред прописаним следом и током унапред одређених животних раздобља. Нагонско дражење одређеног дела тела подстиче тај део на функционисање, а та функција (усвајање искуства) постаје детету превасходан начин деловања током тог животног раздобља. Формирање здраве личности зависи од начина на који човек разреши сваку од седам криза на седам ступњева развоја. Разрешење кризе на одређеном ступњу одређује природу и степен здравља за тај период живота, али истовремено утиче на тип здравља и карактерног склопа који ће се развити током каснијег животног раздобља.

Свака од ових теорија жели да изнесе оригиналан поглед на човека и његов развој. За проблем којим се бавимо погрешно би било прихватити било коју од њих као једно могући и најприхватљивији поглед на човеков развој. Иако теорија органске свјетилке даје најприхватљивије тумачење самоостваривања и у другим двома теоријама оно се наговештава. Тако о осећању личне "самосвојности", односно о стремљењу детета да буде "оно што хоће" Ериксон говори већ на аналном стадију (од 1. до 3. године) када дете жели да вежба своје мишиће налазећи у томе одређено задовољство. И разрешење осталих криза (Едипов и Електра комплексе, адолесцентне кризе идентитета и др.) могу послужити као психоаналитичко тумачење борбе за осамостаљивање, самоспознавање и самоостваривање.

2. ЗНАЧАЈ САМООСТВАРИВАЊА

Термини за појам самооставаривање заиста су бројни. Према Р. Чокорилу (2003) најчешће се употребљавају следећи термини: самоактуелизација, самореализација, постајање, настајање, посебљење, самопревазилажење, саморазвој, самосавршавање, индивидуализација, самоваспитање, самоосвјешћивање, самооријентација, аутономија, продуктивно психолошко здравље и сл.

У речнику Инглиш-Инглиш (1972, 468 - 469) под самореализацијом се подразумевају "...процеси развијања сопствених способности и талената, разумевање и усвајање самог себе, усклађивање или интегрисање својих мотива, или стање које је резултат ових процеса." Д. Крстић (1988, 530) у свом "Психолошком речнику" каже: "Самоактуелизација = самоостваривање, широко прихваћен термин у хуманистичкој психологији. Указује на остварење целокупне потенције развоја, прихватање самог себе као јединствене датости и личности и усклађивање егзистенције са датом реалношћу... Није у питању врста и ниво стваралаштва већ само стваралаштво према сопственој личности и реалности која је окружује." Овај појам је одавно присутан у делима психолога различите оријентације, а највише у персоналистичкој психологији.

Већ га је на доста прихватљив начин употребио В. Штерн. Правићи разлику између три животна вида: виталност (биосфера), доживљавање

(психичка сфера) и интроцепција (духовна сфера) самоформирање је одређено као прелаз с подручја биосфере на подручје духовне сфере. Овај аутор је увео појам "лица" које представља јединство вредности и циља и може се рауумети једино на основу сопствених вредности и циљева.

За Олпортову (1969) персоналистичку теорију личности веома битан је структурални део личности проприум (особеност, властитост) који се формира на основу личног искуства, суђења, социјалних односа у култури, а представља мотивационе аспекте ја као што су самосвест, самопоштовање, укључујући и све аспекте понашања којима се настоје остварити вредности, циљеви и идеали. Основна функција проприума је у ствари превазилажење, усавршавање, раст и настајање.

К. Хорнај (1950) заступа становиште да човек тежи саореализацији, расту и преузимању одговорности за сопствени живот и односе с људима. Носилац раста је истински себе који стреми ка реализацији свих својих могућности.

К. Роџерс (1961) самоактуелизацију схвата као фактор превазилажења супротности унутар личности, одржавање њене равнотеже и целовитости. Она се испољава на две равни: на ужој (органиској) омогућава очување организма и задовољавање нагонских потреба, а на другој (вишој) стасава у тежњу за актуелизацијом која зависи од две потребе - потребе за сопственим вредновањем од стране других и од потребе за позитивним самовредновањем. Позитивно самовредновање могуће је када се искуство себе подудара са појмом себе, а када то није случај настаје стање напетости и узнемирености.

А. Маслов (1982, 315) сматра да самоостварена личност " ... мора да буде оно што може да буде", тј она мора да буде верна својој природи. Тежњу за самоостваривањем он повезује са здрављем и каже: "Опште узев, требало би научити да се свако непостизање самоостварења сматра знаком психопатологије. Просечна или нормална особа је исто толико случај за себе колико и психотичар, само мање драматичан и мање прешан."

Маслов (1993, 46) даје неке препоруке како помоћи људима да се развију до максимума, он пише: "Самоостваривање није статично и крајње већ и процес остваривања нечијих потенцијала у свако доба и по сваку цену. То је на примјер када неко учи да би постао паметнији ако је довољно интелигентан. Самоостваривање значи коришћење сопствене интелигенције. То не мора да значи увек да неко постигне нешто недостижно, али може да значи да неко прође кроз напоран и захтеван период припреме да би остварио своје могућности. Самоостваривање значи радити да би успели да урадимо оно што желимо."

На основу презентираних схватања могуће је извући неке опште закључке о самоостваривању. То је процес и стање, потреба и мотив за чије разумевање најзначајнију улогу играју: ја, личност, стваралаштво, самоспознаја и самоусавршавање. Могуће га је посматрати као непрекидан животни процес у коме се догађа потпуно, живо и несребично доживљавање са пуном концентрацијом, одговорношћу и уживањем када особа постаје потпуно и у целини људско биће. До тога се долази постепено и уз напорно ужење када се наизменично смењују успон и пад, срећа и несрећа, туга и радост. Тренуци радости и усхићења у животу само пролазни тренуци и не смеју нас заварати као да је постигнут циљ самостваривања, тај циљ је увек веома далеко и што смо му ближе он нам све више измиче.

3. САМОСПОЗНАВАЊЕ КАО ПРЕДВОРЈЕ САМООСТВАРИВАЊА

Самоспознавање је наслеђе хеленске мудрости (Упознај самога себе - Хилон) и претпоставка је је за прихватање и самоостваривање себе. Та мисао је актуелна У животу сваког човека зато што упућује на откривање властитих способности, аспирација и жеља. Упознати себе, пак, према многим је најтежи задатак који се поставља пред човјека па су многи знаменити људи (Монтењ, Шекспир, Дучић ...) сумњали у способност човјека да спозна самога себе. Дучић је, на примјер, тврдио да човјек не познаје себе колико познаје друге људе. Због тога живи у обманама о себи, не зна шта о њему мисле други људи и радо ствара предрасуде о њима. К.Г. Јунг (1977,74) је познавање себе доводно у везу са смислом човјековог постојања. "Нигде не стојимо ближе највећој тајни порекла свега него у спознаји сопственог бивства, које стално уображавамо да познајемо. Али дубине свемира су нам познатије од наших сопствених дубина, где можемо скоро непосредно да ослушнемо стваралачко постојање и постојање а да их уопште не схватимо."

За самопознавање је најбитније спознавање неколико аспеката сопственог ја о којима ћемо напред говорити: свијест о идентитету, свијест о самом себи као посебној битности, свијест о властитој активности, реално и идеално ја, самосвојне тежње, опажање, доживљавање и мишљење о себи

Прихватање себе је други ниво у процесу самоспознавања и у блиској је вези са опажањем, доживљавањем и мишљењем о себи, о свом реалном и идеалном ја. Поред слике коју о себи појединац ствара и прихвата, веома је значајно какву слику о њему формирају и прихватају други и колико је она у сагласности са оном сликом коју је он фармирао за себе. За сваког појединца је карактеристично да поред реалног поседује и идеално ја различито од реалног; оно усмјерава личност да тежи бољем и савршенијем од онога што јесте. Рачуна се да је личност стабилнија уколико су реално и идеално ја међусобно више повезани.

4. МОГУЋНОСТИ САМООСТВАРИВАЊА ЛИЧНОСТИ

Живот нуди низ посебних могућности за самоостваривање. У различитим социјалним срединама и код различитих људи различити су циљеви и могућности самоостваривања. Док је у сиромашнијој средини и код мање свестраних и креативних људи могуће говорити о првим корацима или нивоима самоостваривања, дотле је у богатијој средини и код свестранијих људи могуће говорити о креативности, мистичном доживљају и другим особинама карактеристичним за самоостварене. Дешава се, наравно, да неки људи веома млади стекну искуство самоостварених "врхунаша" и тако се "опију славом" што може проузроковати непожељне ефекте и кочити самоостваривање јер за достизање пуноће бића неопходно је непрестано нарастање.

Живот једног човека може се посматрати и као низ алтернативних избора који се нуде један за другим. На путу остваривања тих алтернатива увек постоји могућност посртања и могућност израстања. Централни појам у самоостваривању је Ја које треба да се оствари (самооствари).

То је она загонетка што већ доласком човјека на свет постоји, а према Јасперсу поседује четири формалне ознаке: 1. осећање делатности (свест о активности), 2. свест о једнострукости (ја сам један у истом тренутку), 3. свест о идентитету (ја сам одувек онај исти) и 4. свест о самоме себи насупрот другима и околини.

У самоостваривању треба непрестано слушати глас унутрашњих импулса сопственог Ја. За већину људи карактеристично је међутим, да не слушај глас сопственог Ја већ усађени глас ауторитета који треба да буде само једноставни први корак ка самоостваривању.

Пођемо ли трагом апликације Јасперсових формалних ознака Ја, онда свест о активности као прва од њих, представља почетни корак у доживљавању и спознаји самодетерминације.

Свест о једнострукости (ја сам један у истом тренутку) изражава се на очигледан начин с обзиром да у сваком временском сегменту човек осећа како пуноћом свог јединог бића стоји наспрам задатка кога треба решити. При том значајну улогу игра доживљај слике о себи чије изграђивање представља битан фактор самоостваривања.

Свест о идентитету (ја сам одувек онај исти) у контексту самоостваривања омогућава нам да доживимо себе као релативно независну и јаку особу која то постаје изграђивањем компетентности у одређеном подручју делатности.

На крају, развија се и свест о самом себи насупрот другима и околини. Претпоставке за такву свест се стичу у такмичењу са другим људима и такмичењу са самим собом. Реч је о томе да се буде бољи од других или да се надмаши сопствени ниво развоја. Свако од људи тежи да га други уважавају и зато настоји бити најбољи како би се самодоказао и како би га други ценили и уважавали.

Преузимање одговорности у животу сваког човека представља крупан корак ка самоостваривању. Одговорност је најмање проучавана у функцији самоостваривања мада је њена улога изгледа веома значајна. Тај истински интринсични доживљај самоодговорности треба да је увек присутан и он представља снажан фактор осамостаљивања личности.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Бављење проблемом самоостваривања као животно важне вредности наметнуло је низ питања за чије решавање би требало свестраније проучавање. Подсетићемо још једном на нека од тих питања.

1. Самоостваривање у човековом животу представља и циљ и процес. На основу анализираних радова о самоостваривању уочили смо да се самоостваривање схвата и као циљ коме се тежи и као процес који траје током целог човековог живота. Маслов који је проучавао људе који су достигли самоостварење своје личности као најважније њихове особине наводи на пример: спонтаност, аутономија, мистични (врхунски) доживљај, стваралаштво, специфичан начин љубави и др., док мање расправља о самоостваривању као процесу и начину како га достићи.

2. Самоостваривање није само ствар изабраних, најбогатијих и најбољих људи, по природи ствари сви су људи позвани да раде на самоспознавању и самоостваривању своје личности. Стога самоостваривање схватамо као потребу и могућност сваког човека да ради на свом остваривању и да своје потенцијале максимално развије.

3. На кључно питање да ли самоостваривање доприноси или не доприноси успеху у животу није лако одговорити. С обзиром на оно што је до сада речено о самоостваривању као циљу, процесу, мотиву, потреби, аутентичности итд. исправно је закључити да самоостваривање представља веома широко и неистражено подручје које је могуће посматрати на свим нивоима и у свим видовима човековог

испољвања. Логично је претпоставити да људи који више ураде на самоостваривању лакше решавају животне проблеме, али то често и није тако.

4. На крају треба поставити и питање каква је улога и који су домети социјалне средине и значајних других у самоспознавању и самоостваривању личности. Пре свега, родитељи, наставници и вршњаци могу бити успешни у подупирању самоостваривања личности других уколико раде на томе или су стекли искуство самоостваривања. Ти мали тренуци радости и усхићења се не могу "купити" и нису ником загарантовани. За то је потребна нова врста комуникације, у ствари способност учитеља да погледа у "туђу тајну душу" и на емпатичан начин је доживи и с њом комуницира. За "подучавање душе" Маслов је увео појам "психогогија", док је Бугентал за помагање људима да се развију до максимума увео појам "онтоогогија". У том контексту улога учитеља се не огледа у томе да научи онога "који ништа не зна", него у томе да га учини бољим него "што јесте" на начин као што тај и јесте. То је у ствари Адлеров модел "старијег брата", према коме је тај "старији брат" брижна и одговорна особа. Он зна више јер је дуже живео, али није квалитативно другачији нити се налази у другачијој сфери, он зна да поштује унутрашњу природу "млађег брата" и зато га може упутити на најбољи начин како да постане потпунија и боља особа.

Литература

1. Адлер, А. (1989): Смисао живота, Матица српска, Београд
2. Adorno, T. et al. (1950): The authoritarian Personality, Harper, New York
3. Allport, G.W. (1968): Values and Our Youth in the Persons in Psychology: Selected Essays by Allport G.W., Beacon Press, Boston.
4. Берђајев, Н. (1984): Ја и свијет објеката, Кршћанска стварност, Загреб
5. Берђајев, Н. (1987): Самоспознаја, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад
6. Чокорило, Р. (1995): Самопревазилажење омладине у рату (у: Зборнику: ФИС-комуникације, бр. 5), Ниш
7. Чокорило, Р. (2003): Вриједносне оријентације омладине у вријеме друштвене кризе. Филозофски факултет Српско Сарајево
8. Erikson E.H.(1963): Childhood and society, Ed. 2. New York: W.W. Norton
9. Хераклит: (1980): Фрагменти, Графос, Београд
10. Horny K. (1950): Neurosis and human growth, N.Y., Norton
11. Инглиш, Б.Х.-Инглиш Ч.А (1972): Обухватни речник психолошких и психоаналитичких појмова, Савремена администрација, Београд
12. Крстић Д. (1988): Психолошки речник, Вук Караџић, Београд
13. Лангер, Џ. (1981): Теорије психичког развоја, Завод за удјбенике и наставна средства, Београд.
14. Maslow H.A.(1993): The Farther Reaches of Human Nature, Penguin Arkana, New York
15. Маслов Х.А. (1982): Мотивација и личност. Нолит, Београд
16. Маслов Х.А. (2001): О животним вредностима, Београд
17. Morris, Ch. (1956): Varieties of Human Life, The University of Chicago Press
18. Piaget J. (1967): Biologie et connaissance, Paris, Gallimard
19. Rogers C.R. (1961): On becoming a person, Boston, Houghton Mifflin

АДРЕСАР

Социолога Републике Српске

1. Анић Маја

Техничка школа,
Бања Лука

2. Мира Авдаловић

Завод за социјални рад,
Гацко

3. Баић Нада

Гимназија "Петар Кочић",
Нови Град

4. Бера Јадранка

Гимназија,
Нови Град

5. Берића Слободан

Средња стручна школа,
Костајница

6. Бјалановић Жаклина

О.Ш. "Вука Караџић"
Градишка

7. Бјелајац Зоран

Машинска школа,
Мркоњић Град

8. Блажојевић Невена

Средњошколски центар,
Србиње

9. Боџановић Јелена

Средњошколски центар,
Добој

10. Божановић Свјетлана

Средња школа "Никола
Тесла" - Шамац

11. Борковић Далибор

12. Босићчић Винка

Средњошколски центар,
Милић

13. Брајић Видосава

Средњошколски центар
"Алекса Шантић" Невесиње

14. Вејиновић Душко

Факултет физичке културе и
спорта, Бања Лука

15. Видаковић Мира

Техничка школа,
Зворник

16. Вилић Драјана

Угоститељско-трговачко-
туристичка школа,
Бања Лука

17. Врбица Милица

Средња школа,
Соколац

18. Вукадиновић Душанка

Економска школа,
Бања Лука

19. Вућићевић Вера

Средњошколски центар,
Пале

20. Гаџић Слободан

Угоститељско-трговачко-
туристичка школа,
Бања Лука

21. Галанос Мирјана

Средња техничка школа
Требиње

22. Грбић Момчило

Средња школа “Никола
Тесла”, Шамац

23. Димков Нада

Средња школа,
Челинац

24. Драџојиловић Илија

Средња стручна и техничка
школа, Градишка

25. Дулић Едина

Гимназија, Мркоњић Град

26. Ђордаш Анка

Средњошколски центар
“Никола Тесла”,
Козарска Дубица

27. Будуровић-Прашћало

Гордана, Гимназија,
Бања Лука

28. Ђукић Свјетлана

Економска и трговинска
школа, Добој

29. Бурашиновић Перо

Филозофски факултет,
Бања Лука

30. Бурић Зоран

О.Ш. “Свети Сава”,
Градишка

31. Живић Гордан

Гимназија,
Бијељина

32. Завишић Саво

Гимназија,
Српско Сарајево

33. Зековић Момир

Филозофски факултет, Пале

34. Иџњатић Весна

Гимназија,
Прњавор

35. Илић Ненад

Средња школа,
Прњавор

36. Јаџодић Јелица

Средња школа,
Соколац

37. Јовановић Гордана

Гимназија,
Градишка

38. Јовановић Јово

Економско-трговачко-
угоститељска и медицинска
школа, Требиње

39. Јокић Ранко

Скупштина града,
Српско Сарајево

40. Јовановић Љиљана

Средњошколски центар,
Чајниче

41. Калаба Илија

Гимназија,
Бања Лука

42. Калинић Мирела

Економска школа,
Бања Лука

43. Кандић Борислав

Медицински факултет,
Бања Лука

44. Карарић Фајима

Гимназија “Свети Сава”,
Приједор

45. Кекић Драгољуб
Средњошколски центар
“Перо Слијепчевић”
Гацко

46. Келеч Велько
Електротехничка школа,
Бања Лука

47. Келеч Годор
Средњошколски центар
“Петар Кочић”,
Шипово

48. Кеџмановић Ненад
Филозофски факултет,
Пале

49. Кисељак Ениса
Кабинет потпредседника
Републике Српске,
Бања Лука.

50. Ковач Драган
Средња школа “Светозар
Ђоровић”,
Љубиње

51. Ковачевић Брацо
Правни факултет,
Бања Лука

52. Ковачевић Душан
Гимназија “Јован Дучић”,
Требиње

53. Колајић Вјекослав
Техничко-грађевинска и
медицинска школа,
Приједор

54. Кондор Душко
Техничка школа,
Бијељина

55. Кошарац Бисерка
Филозофски факултет,
Пале

56. Крсмановић Жарко
Средњошколски центар “Иво
Андрћ”, Вишеград

57. Куљић Рајко
Филозофски факултет,
Пале

58. Лазаревић Душанка
Гимназија,
Зворник

59. Лазевић Снежана
Гимназија,
Градишка

60. Лејић Љубо
Центар за социјални рад,
Србац

61. Лечић Ненад
Средњошколски центар,
Србиње

62. Лимић Зоран
Средња школа,
Рогатица

63. Мајкић Милена
Техничка школа,
Бања Лука

64. Малешевевић Виџа
Гимназија,
Бања Лука

65. Малешевевић Зора
О.Ш. “Козарска дјеца”,
Градишка

66. Мандић Сијојанка
Средњошколски центар,
Власеница

67. Марић Сања

Гимназија, Зворник

68. Марчеиќа Ђорђе

Републички завод за запошљавање, Пале

69. Милић Зоран

Средња школа, Рогатица

70. Миличић Дијана

Целекс, Бања Лука

71. Милодраговић Недељко

Средња техничка школа,
Требиње

72. Милошевић Биљана

Економско-трговачко-
гоститељска и медицинска
школа, Требиње

73. Милошевић Живан

Средња музичка школа,
Бијељина

74. Милошевић Зоран

Филозофски факултет,
Пале

75. Миљановић Миџар

Економски факултет,
Пале

76. Миљевић Милан

Филозофски факултет,
Пале

77. Мировић Дражуџин

Виша пословна школа,
Бијељина

78. Мучибабић Миломир

Филозофски факултет,
Пале

79. Нанић Славица

Електротехничка школа,
Бања Лука

80. Наранџић Биљана

Гимназија,
Српско Сарајево

81. Неђић Илија

Средња школа "Петар
Петровић - Његош",
Шековићи

82. Николић Нада

Грађевинска школа,
Бања Лука

83. Нинковић Слободан

Републички педагошки завод,
Пале

84. Пандуровић Млађенка

Средња школа "28. јун",
Српско Сарајево

85. Пејић Радмила

Министарство просвете и
културе, Бања Лука

86. Перендија Младен

Средњошколски центар,
Милићи

87. Перић Ранка

88. Пејковић Зденка

Средњошколски центар,
Добој

89. Пејковић Јован

Средња школа,
Билећа

90. Пејковић Обрад

Средњошколски центар,
Добој

91. Пејрић Дејан
Средња школа, Србац

92. Пољевич Весна
Средњошколски центар,
Братунац

93. Појлиен Никола
Правни факултет,
Бања Лука

94. Рамовић Саво
Медицинска школа, Добој

95. Рисић Лазо
Филозофски факултет,
Бања Лука

96. Рокић Љубиша
Пољопривредна школа,
Бања Лука

97. Савановић Александар
Школа ученика у привреди,
Бања Лука

98. Сиџанковић Миладинка
Средњошколски центар
“Никола Тесла”,
Котор Варош

99. Сиџанојевић Анђа
Средњошколски центар,
Теслић

100. Сиџановић Сања
Угоститељско-економска
школа, Приједор

101. Сиџановић Тајијана
Угоститељско-економска
школа, Приједор

102. Сиџојишић Даринка
Средњошколски центар “Вук
Караџић”, Лопаре

103. Телебак Свјетлана
Електротехничка и
саобраћајна школа,
Бања Лука

104. Тијанић Милуџин
Казнено-поправни дом,
Србиње

105. Тица Љиљана
Технолошка школа,
Бања Лука

106. Тодоровић Зденка
Гимназија, Бијељина

107. Томић Бошко
Републички завод за
запошљавање, Пале

108. Тошић Јања
Средња школа, Рогатица

109. Тошовић Драган
Средњошколски центар,
Србиње

110. Трамошљанин Боро
Техничко-грађевинска и
медицинска школа, Приједор

111. Тривуновић Миладин
Средња школа “Јован Дучић”,
Теслић

112. Трнинић Душко
Филозофски факултет,
Бања Лука

113. Тројер Желимир
Средњошколски центар,
Србиње

114. Трјић Душанка
Средња школа, Србац

115. Турјачанин Милан

Филозофски факултет,
Бања Лука

116. Хрњез Соња

Средња техничка школа,
Требиње

117. Хуремовић Муневера

Стручна школа за радничка
занимања, Дервента

118. Чардаш Анка

Средња школа,
Козарска Дубица

119. Човић Сњежана

Гимназија,
Српско Сарајево

120. Чолаковић Марина

Средњошколски центар,
Рудо

121. Шијаковић Иван

Економски факултет,
Бања Лука

122. Шиљак Борка

Средњошколски центар “Иво
Андрић”, Вишеград

123. Чеџар Драго

Заједнички фонд Федерације
БиХ Сарајево

124. Наџрадић Слободан

Заједнички органи
федерације, БиХ Сарајево

125. Јовановић Мирослав

Српско Сарајево

126. Шкиљевић Нада

Казнено-поправни дом,
Српско Сарајево

127. Шкиљевић Сонибоје

Казнено-поправни дом,
Српско Сарајево

128. Шушић Милуша

Машинска школа
Приједор

129. Чеџар Драгуйин

Заједнички органи
Федерације, БиХ

130. Наџрадић Слободан

Заједнички органи
Федерације БиХ

131. Јовановић Мирослав

Сарајево

ISBN 86-85047-03-X

CIP - Каталогизација
Библиотека Матице Српске, Нови Сад

316(05)

СОЦИОЛОШКИ годишњак : социолошки часопис / главни и одговорни уредник Рајко Куљић. - 2004- . - Пале: Социолошко друштво Републике Српске, 2004- (Нови Сад : „OLD Commerce“). - 24 cm.

Годишње

COBISS.SR-ID 195119623